

INTEGRĀCIJA *un* ETNOPOLITIKA

JUMAVA

33771

L 2000-3
599

L
321

Latvijas Universitātes
Filozofijas un socioloģijas institūts

INTEGRĀCIJA *un* ETNOPOLITIKA

0300015168

UDK 32 (08)
Et 655

Grāmata izdota ar Latvijas Zinātnes padomes,
Sorosa fonda–Latvija, Eiropas Padomes Informācijas
un dokumentācijas centra Latvijā, Apvienoto Nāciju
Organizācijas Attīstības programmas atbalstu

Elmāra Vēbera redakcijā

Literārie redaktori:

Marita Freija (latviešu valoda)

Mārtiņš Jurjāns (angļu valoda)

Nikolajs Žuks (krievu valoda)

Korektores *Brigita Šoriņa*
 Agita Kazakeviča

Māksliniece *Agata Muze*

Pirmā vāka noformējumam izmantota
«Rupina fotoaģentūras Latvijas filiāles» fotogrāfija

Datorgrāfiķis *Viesturs Frišenbrūders*

Saturs

Elmārs Vēbers. Ievads 7

Pirmā daļa

SABIEDRĪBAS INTEGRĀCIJA: IDEJAS, TEORIJAS, PIEREDZE

- Elmārs Vēbers*. Latvijas sabiedrības integrācijas etnopolitiskā dimensija 12 ✓
- Rasma Karklins*. Theories of National Integration and Developments in Latvia 47 ✓
- Наталья Касаткина*. Стратегия аккультурации в этнических группах Литвы 77 ✓
- Rein Ruutsoo*. National State and Educational Policy: The Estonian Case in the Post-soviet Environment 94
- Владимир Трощинский*. Концепция государственной этнополитики Украины 114
- Константин Хабибуллин, Юрий Гаспарян*. Динамика этнического самосознания в современных национальных движениях России 125
- Joel Lion*. The New Middle East: A Region Between History and Future 140
- Ilze Ostrovska*. Nationalism and Democracy: The Choice Without Choice 154
- Brigita Zepa*. Komunikācija — politiskās integrācijas nosacījums 164

Otrā daļa

VALODAS POLITIKAS

LOMA SABIEDRĪBAS INTEGRĀCIJAS PROCESĀ

<i>Ina Druviete</i> . Valsts valoda Latvijas sabiedrības integrācijas procesā	184
<i>Klara Hallik</i> . Language Policy as a Means of Inclusion and Exclusion	199
<i>Anna Verschik</i> . Estonian Jews: Integration and Language Choice	215
<i>Daiga Baltaiskalna</i> . Lingvistiskās attieksmes — būtisks valodas politikas faktors	230
<i>Vladislavs Volkovs</i> . Krievvalodīgās jaunatnes dzimtās valodas vieta integrācijas procesā Latvijā	240
<i>Tadhg Ó hlfearnáin</i> . Majority and Minority in Language Policy in Ireland	251
<i>Kristin Saunes</i> . Linguistic Integration of Immigrants in Norway	268
<i>Vineta Poriņa</i> . Individuā un sabiedrības multilingvisms Latvijā: situācija un prognozes	282

Trešā daļa

IZGLĪTĪBAS IETEKME UZ SABIEDRĪBAS INTEGRĀCIJU

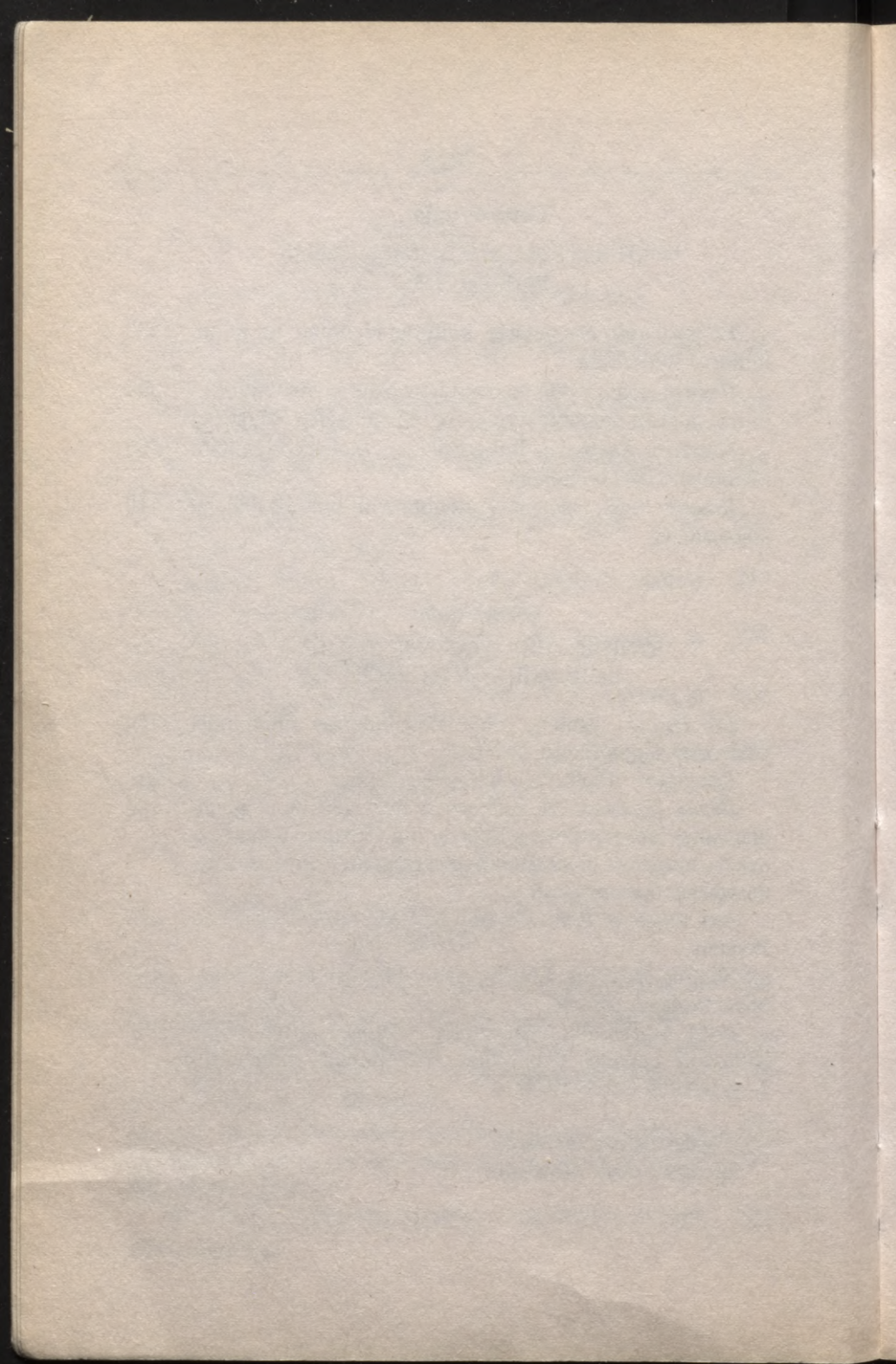
<i>Guntars Catlaks</i> . Pilsoniskās izglītības mērķi un formas pārejas sabiedrībās: pasaules pieredze un Latvijas piemērs	298
<i>Sulev Valdmaa</i> . Integration of Society through Education	316
<i>Марк Дьячков</i> . Проблемы национального образования в Российской Федерации	329
<i>Olga Ganzen</i> . The Global Citizenship Program in Estonia	339
<i>Tatjana Liguta</i> . Vai skolu dalījums pēc mācībvalodas ir šķērslis integrācijai?	357
<i>Irīna Maslo</i> . Bilingvālā izglītība — sabiedrības integrācijas veicinātāja	368

Ceturtais daļa**KULTŪRAS POLITIKA UN SABIEDRĪBAS
INTEGRĀCIJA**

<i>Pēteris Laķis</i> . Nacionālās kultūras identitāte un multi-kultūras sabiedrība	385
<i>Ларуса Аза</i> . Особенности интеграционного процесса в условиях поликультурности украинского общества	394
<i>Skaidrīte Lasmāne</i> . Integrācija un etniskā identitāte nākotnes ētikas kontekstā	405
<i>Rihards Kūlis</i> . Nacionālā identitāte un kultūru dialoga iespējamība	416

Piektā daļa**ETNISKO MINORITĀŠU LĪDZDALĪBA
SABIEDRĪBAS INTEGRĀCIJĀ**

<i>Leo Dribins</i> . Etnisko minoritāšu kultūras autonomija sabiedrības integrācijas procesā	433
<i>Лга Аpine</i> . Akulturācijas iespējas Latvijā	446
<i>Денис Кузьмин</i> . К вопросу о будущей роли национальных меньшинств в Европе и в Украине в контексте расширения полномочий общеевропейских международных организаций	459
<i>Jūri Viikberg</i> . Estonian National Minorities: Past and Present	470
<i>Zigurds Mikainis</i> . Etnisko minoritāšu kultūras autonomijas tiesiskie pamati	483
<i>Juris Goldmanis</i> . Minoritāšu kultūras autonomijas jautājumi Latvijas Republikas Satversmes sapulcē un 1.–4. Saeimā (1920–1934)	492
<i>Elmārs Vēbers</i> . Pēcvārds	503
<i>Elmārs Vēbers</i> . Afterword	509

IEVADS

Termins "integrācija" vairs nav tikai svešvārds, kura nozīme lielākajai daļai cilvēku ir neskaidra. Diskusijas par sabiedrības integrāciju, par integrācijas politiku, mērķiem un sekām ir strauji ienākušas mūsu dzīves aprītē. Sabiedrības integrācijas ideja ir stājusies dekolonizācijas tēzes vietā, kura bija samērā izplatīta Latvijā deviņdesmito gadu sākumā. Atšķirībā no politiskās nostājas dekolonizācijas jautājumā integrācijas politika pamatojas uz citu pasaules redzējumu un citām politiskām vērtībām. Sabiedrības integrācijas idejai ir liela morālā un humānā kapacitāte. Uz integrāciju balstīta politika ir vērsta pret konfliktiem, pret sociālām sadursmēm un etniskām krīzēm.

Latvijas etnopolitikas īpatnība ir tā, ka šo politiku veido divi it kā atšķirīgi, bet savstarpēji saistīti etniskas ievirzes procesi. Pirmkārt, latvieši cenšas attīstīt Latvijas valsti un nostiprināt tādu latviskās identitātes aizsardzības sistēmu, kura būtu droša, noturīga un pārietu mantojumā no paaudzes uz paaudzi. Latvija ir atguvusi valstisko neatkarību, un latvieši līdz ar to ir atguvuši arī nacionālās pašnoteikšanās tiesību istenošanas valstiskās iespējas. Taču vēstures procesi ir veidojušies tā, ka latviskuma saglabāšanas apstākļi ir bijuši problemātiski ne tikai pagātnē, bet tie nav droši un eksistenciāli stabili, arī raugoties no nākotnes pozīcijām. Latviskuma saglabāšanu un attīstību vispirms jau apdraud latviešu demogrāfiskā mazspēja (ilgstošā demogrāfiskā krīze, no kuras arī valsts politikas līmenī nav rasta izeja); latviešu centieni izceļot un dzīvot valstīs ar augstāku dzīves līmeni nekā Latvijā; latviskās kultūrintitātes trauslums atvērtas sabiedrības un kultūru globālās konkurences apstākļos; latviešu valodas

dominantes nodrošināšanas grūtības krievu, angļu un citu valodu pastiprinātas ietekmes apstākļos; izglītības sistēmas nepietiekamās iespējas nodrošināt jaunās paaudzes audzināšanu latvisko kultūrvērtību mūsdienīgai apguvei; etniskā sastāva disproporcijas, it sevišķi lielākajās pilsētās, kā padomju laika migrācijas sekas u. tml.

Otrkārt, arī cittautiešu etniskās identitātes saglabāšanas izredzes nav skaidras. Minoritāšu statuss ir nenoteikts, nav precizēts, ko juridiskajā nozīmē Latvijas valsts atzīst par nacionālajām minoritātēm. Visbiežāk minoritātes tiek raksturotas statistiskā nozīmē, proti, minoritāšu skaitu un minoritātei piederīgo skaitu nosaka, vadoties pēc statistikas dokumentos norādītā iedzīvotāju nacionālā sastāva. Piemēram, ja Centrālās statistikas pārvaldes dokumentos minēts, ka Latvijā dzīvo 97 tūkstoši baltkrievu, tad uzskata, ka Latvijā ir baltkrievu minoritāte un ka tā ir tieši tik liela, kā to apliecina statistiska. Šādā gadījumā neievērota paliek minoritātes pašorganizācijas nozīme un pašorganizācijas sekas, tās gatavība ar minoritātes kultūru apliecināšanu darbu sekmēt savas etniskās identitātes saglabāšanu. Ignorēta tiek arī cilvēku vēlme piedalīties vai atteikties no līdzdalības minoritātes dzīvē. Nav šaubu, ka "statistiskās minoritātes" ir nedzīvas un principiāli atšķiras no minoritātēm, kuras apliecina sevi ar pašorganizācijas līdzekļiem, kultūrdarbības aktivitātēm un mērķiem.

Neskaidrības minoritātes definējumā liecina par līdzšinējo likumdošanas un valsts etnopolitikas izstrādes nenoteiktību. Tā ir negatīvi ietekmējusi minoritāšu kultūrtaktivitātes, mazinājusi minoritāšu apņēmību pašorganizēties un stiprināt (atjaunot) savu etnisko pašapziņu. Tā ir mazinājusi potenciālo minoritāšu iespējas saglabāt savu etnisko identitāti.

Tomēr minoritāšu etniskās pašidentifikācijas process Latvijā turpinās — poļi, ebreji, lietuvieši, ukraiņi, baltkrievi

un daudzas citas nekrievu etniskās grupas cenšas stiprināt savu etnisko identitāti, veido minoritāšu skolas, apgūst savu etnisko valodu un līdz ar to mazina savas potenciālās minoritātes rusificētības limeni vismaz etniski aktīvākajā šīs minoritātes daļā. Vienlaikus ar minoritāšu etnisko pašidentifikāciju uzlabojas arī latviešu valodas prasme un pieaug valsts valodas zinātāju skaits, tostarp krievu vidē, un tas liecina par etniskās un politiskās integrācijas saistības iespēju Latvijas valstī.

Etnisko grupu pašorganizēšanos apgrūtina daudzas un dažādas psiholoģiskas, idejiskas, sociālas, finansiālas, organizatoriskas u. c. problēmas. Sarežģītu etniskās pašidentificēšanās problēmu risina krievu minoritāte. Pirmkārt, ne visas krievu organizācijas atzīst un piekrīt principiālajai nostādnei, ka krievi Latvijā ir etniska minoritāte. Otrkārt, krievu organizācijas nereti mēģina iesaistīt savā vidē ne vien krievus, bet arī jebkuras citas etniskās piederības cilvēkus, ja viņi izrāda interesi par krievu kultūru. Kā vienā, tā otrā gadījumā etniskās identifikācijas process ir apgrūtināts.

Valsts etnopolitikas nenoteiktība un institucionālā atbalsta trūkums attiecībās ar potenciālajām minoritātēm, nepietiekami attīstītā minoritāšu pašorganizācija un to kultūrdarbības ierobežotās iespējas veicina dažādu politiski orientētu grupējumu aktivitātes, grupējumu, kuri, kaut arī no attiecīgās minoritātes (attiecīgām minoritātēm) nav saņēmuši pārstāvības mandātu, tomēr it kā demonstrē tām politisku atbalstu, lai gan patiesībā visbiežāk rūpējas par savām politiskajām interesēm. Valsts etnopolitikas nenoteiktība nav sekmējusi arī minoritāšu pārstāvju drošu līdzdalību Latvijas valsts attīstībā.

Valsts integrācijas politikai, veicinot pilsonisko (politisko), sociālo un humanitārās ievirzes integrāciju, vajadzētu sekmēt arī etnisko integrāciju. Šajā gadījumā ar etnisko integrāciju saprotot katras etniskās grupas

centienus saglabāt savu etnisko identitāti, veidot priekšnoteikumus un apstākļus savas identitātes saglabāšanai. Daudznacionālā valstī pilsoniskā integrācija vienmēr ir saistīta ar integrācijas etnisko dimensiju.

Līdz ar koncepcijas "Sabiedrības integrācija Latvijā" izstrādi* ir atrasta pieeja arī etnopolitiskajam risinājumam, kaut arī tas nebija šīs koncepcijas tiešais uzdevums. Galvenais uzsvars koncepcijā likts uz pilsonisko (politisko), sociālo un humanitārās ievirzes (izglītība, valoda, kultūra) integrāciju. Taču tieši te izpaužas arī integrācijas un etnopolitikas sakārtojuma attiecības. Etnopolitiskie risinājumi integrācijas sakarā nav pašmērķa problēmas, to uzdevums ir saskaņot atšķirīgās etniskās intereses vienotam pilsoniskās integrācijas mērķim.

Sabiedrības integrācija ir sarežģīts sabiedrības dzīves sakārtošanas process. Šajā procesā ievērojama vieta ir ierādāma pētniecībai un analītiskajai domai valstī funkcionējošajā informatīvajā sistēmā. Sociālo zinātņu jomā sabiedrības integrācijas kontekstā izvirzās vairāki uzdevumi:

- 1) veikt pētniecisko darbu, apzināt integrācijas procesu, veicināt tā sakārtošanu un mērķtiecību;
- 2) informēt sabiedrību par integrācijas norisi, savlaicīgi atklāt integrācijas šķēršļus un barjeras, to iespējamo ietekmi uz integrācijas procesu;
- 3) sniegt analītisko informāciju valdībai par integrācijas procesa norisi un tā radīto ietekmi sabiedrībā, un tādējādi ietekmēt valdības lēmumu pieņemšanu un valsts integrācijas politikas veidošanu;
- 4) piedalīties sabiedriskās domas apritē, veicināt diskusijas par sabiedrības integrācijas problēmām un vērtībām.

* Koncepcijas "Sabiedrības integrācija Latvijā" projekts tika izstrādāts 1998. gada sākumā. To plaši apsprieda sabiedrībā. Pēc precizējumu izdārīšanas koncepcija tika iesniegta Ministru kabinetā, un Latvijas valdība to apstiprināja 1999. gada beigās.

Integrācijas politika ir būtiska valsts iekšpolitikas sastāvdaļa, un šādu politiku īsteno ikviens valsts. Tāpēc nozīmīga ir citu valstu pieredze. Šis izdevums paver iespēju gūt ieskatu par dažiem etnopolitiskajiem aspektiem ne vien Latvijā, bet arī pārējās Baltijas valstīs — Igaunijā un Lietuvā, kā arī Ukrainā, Krievijā, Īrijā, Izraēlā, Norvēģijā.

Grāmatā "Integrācija un etnopolitika" publicēti starptautiskās konferences "Valsts etnopolitika virzībā uz pilsonisku sabiedrību" materiāli.* Šajā grāmatā ievietoto rakstu pamatā ir konferencē nolasītie referāti.

* Konference notika 1998. gada rudenī. To organizēja Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūta Etnisko pētījumu centrs. Tā bija piektā šā centra organizētā starptautiskā konference, kas veltīta etnopolitiskajai tematikai. Konferenci finansiāli atbalstīja Sorosa fonda Austrumi Austrumi programma (*East East Programme*).

Pirmā daļa

SABIEDRĪBAS INTEGRĀCIJA: IDEJAS, TEORIJAS, PIEREDZE

*Elmārs Vēbers, Dr. phil.,
Latvijas Universitātes Filozofijas
un socioloģijas institūta
Etnisko pētījumu centrs,
Latvija*

Latvijas sabiedrības integrācijas etnopolitiskā dimensija*

Sabiedrības sašķeltība un integrācijas priekšnoteikumi

Sabiedrības integrācijas tematika Latvijas sabiedriskās domas apritē ir parādījusies nesen, tai nav sena vēsture arī sociālajās zinātnēs. Šī tematika laikā starp abiem pasaules kariem nebija populāra ne Latvijā, ne arī Eiropā kopumā.

Padomju Savienībā integrāciju mēģināja aizstāt ar "družba narodov" (tautu draudzības) un internacionālisma ideoloģiju, taču līdz mūsdienām tā sakarā ar padomju sistēmas sabrukumu ir saglabājusies tikai kā totalitāras valsts ideoloģisks vingrinājums.¹

* Izsaku pateicību Džona D. un Katrinas T. Makarturu fondam par finansiālo atbalstu šā projekta īstenošanā.

Ari pirmajos gados pēc neatkarības atjaunošanas Latvijas valsts iekšpolitiskajā dzīvē sabiedrības integrācijas vērtības netika uzskatītas par valsts iekšpolitiskās stabilitātes nosacījumu. Svarīgāk šķita ierobežot padomju laika ieceļotāju politiskās iespējas Latvijā un veicināt viņu izceļošanu. Diezgan plašu izplatību ieguva dekolonizācijas tēze. Tiem padomju laika ieceļotājiem, kuri bija nolēmuši palikt Latvijā, arī tad vajadzēja gaidīt savu kārtu un savu laiku, lai saskaņā ar 1994. gada Pilsonības likuma prasībām naturalizētos par Latvijas Republikas pilsoni, ja viņi labi prata latviešu valodu, bija psiholoģiski saistīti ar Latvijas valsti un lojāli noskaņoti.

Tomēr laika gaitā dzīve noraidīja dekolonizācijas ieceres un iespēju veidot Latviju kā monoetnisku valsti. Pakāpeniski atklājās vairākas tendences un politiskās orientācijas, kas nesaskanēja ar latviskā etnocentrisma sākotnējām etnopolitiskajām nostādnēm. Pirmkārt, Krievijā, Ukrainā un Baltkrievijā — valstīs, no kurām bija ieradies vairums ieceļotāju, — veidojās vēl sliktāki dzīves apstākļi nekā Latvijā. Tādēļ nebija sevišķi daudz tādu ieceļotāju, kuri vēlētos atgriezties savā etniskajā dzimtenē. Ari laiks bija darījis savu. Ieceļotāju bērniem, it sevišķi tiem, kuri auga neatkarīgas Latvijas apstākļos, šīs valstis jau bija tālas un pasvešas zemes, kuras atdala robežas un kurās ir neierasti dzīves standarti, nereti arī nabadzība un atpalcība. Deviņdesmito gadu beigās tikai aptuveni 10 procenti nepilsoņu pieļāva iespēju, ka viņi varētu aizbraukt no Latvijas.² Otrkārt, dzīves realitāte ir arī tā, ka nepilsoņi, kaut arī paliek dzīvot Latvijā, nemaz tik ļoti nesteidzas kļūt par pilsoņiem un iesaistīties Latvijas valsts politiskajā dzīvē. Latvijas pilsonības prestižs nepilsoņu vidē joprojām ir zems. Izrādījās, ka pilsonībai ikdienas materiālās dzīves funkcionālajā aprītē nav lielas nozīmes un pilsoņu un nepilsoņu saimnieciskās un dzīves iespējas neko daudz neatšķiras. Dažreiz nepilsonības statuss pat

dod zināmas priekšrocības, piemēram, kārtojot biznesa darījumus Krievijā. Treškārt, kaut arī ir saglabājusies Latvijas etnonacionālās daudzveidības noslāņošanās divās, vēl no padomju laikiem mantotās vērtību sistēmās (latviskajā un krieviskajā), starp kurām saglabājās virkne savstarpēji izslēdzošu politisku nostādņu un kuras sabiedriskā doma joprojām visai bieži reducē uz attiecībām starp pilsoņiem un nepilsoņiem,³ tomēr Latvijas sabiedrībā arvien spilgtāk izpaužas atsvešinātība un sašķeltība pēc citiem, proti, sociālajiem kritērijiem. Pēdējo gadu laikā raksturīgākos sabiedrības šķelšanās virzienus veido nevis etnonacionālā, bet sociālā un reģionālā noslāņošanās pēc nabadzības (retāk — bagātības) pazīmes.

Svarīgi ir identificēt un atdalīt procesus un tendences, kas uztur (vai palielina) Latvijas sabiedrības dezintegrāciju, no tendencēm un situācijām, kas sekmē pievēršanos kopīgām vērtībām. Kopības ievirzi cilvēku attiecībām Latvijā, tāpat kā jebkurā citā valstī, rada savstarpējie sadzīves (ikdienas) kontakti; kopīgā sociālā un dabas vide; visiem vienādās juridiskās normas, saskaņā ar kurām veidojas sabiedrības dzīve; vienota izglītības un daļēji arī kultūras sistēma; kopīgie sociālpolitiskie un ekonomiskie apstākļi u.tml.

Latvijā sevišķa nozīme un loma šajā sakarā ir valodai. Kaut arī daudzi cittautieši iebilst pret latviešu valodu kā vienīgo valsts valodu Latvijā, tomēr tieši līdzšinējā valodas politika ir bijusi tā, kas krietni vien paplašinājusi kopīgo kontaktu un vērtību iespējamību. Samērā mērķtiecīgi īstenotās valodas politikas rezultātā ir mainījusies valodas situācija Latvijā. Latviešu valoda ir kļuvusi par valsts valodu ar principiāli pamatotu un Satversmē nostiprinātu leģitimitātes statusu. Tā pakāpeniski sākusī ieņemt valsts valodas statusam atbilstošu vietu informācijas funkcionālajā aprītē un mainījusi arī nepilsoņu attieksmi pret latviešu

valodu, mudinot viņus ne vien vēlmju limeni atzīt nepieciešamību zināt, bet arī praktiski apgūt latviešu valodu.⁴

Tomēr informācijas saturs latviešu valodas un krievu valodas informatīvajās sistēmās ir atšķirīgs. Tā kā autentisku informāciju par to, kas notiek Latvijā, ne vienmēr var iegūt krievu valodā funkcionējošā informācijas sistēmā, latviešu valodas prasmes paaugstināšanās palielina to cittautiešu skaitu, kuri savai dzīvei nepieciešamo informāciju cenšas iegūt un spēj iegūt latviešu valodā funkcionējošajā informācijas telpā.⁵ Arī turpmākais sabiedrības integrācijas liktenis Latvijā vistiešākajā veidā būs atkarīgs no pārmaiņām valodu situācijā, no latviešu valodas pozīcijas mērķtiecīgas nostiprināšanas visās dzīves jomās, bet it sevišķi izglītības sistēmā. Latviešu valodas prasme un tās lietošana atbilstoši lingvistiskajai likumdošanai un valodas politikas principiem ir viens no galvenajiem integrācijas priekšnoteikumiem pašreizējā un arī turpmākajā laika posmā. Atbilstoši tam, kā latviešu valodas lietošana kļūst pašsaprotama ikvienam Latvijas iedzīvotājam un noteicoša ikvienā sabiedriskās dzīves situācijā, latviešu valoda no integrācijas priekšnoteikuma pārtop par stabilu integrācijas faktu.

Par vienu no sabiedrības integrācijas priekšnoteikumiem var uzskatīt arī cittautiešu eksteritoriālā izvietojuma radītās sekas. Tā kā vairākums nepilsoņu un cittautiešu dzīvo Latvijas lielākajās pilsētās, turklāt dažādu tautību cilvēki šajās pilsētās neveido atsevišķus kvartālus pēc tautību pazīmes, starp šo pilsētu iedzīvotājiem veidojas daždažādi kontakti. Pētījums "Ceļā uz pilsonisku sabiedrību" liecina, ka arī latviešiem ir samērā cieši ikdienas kontakti ar cittautiešiem kolēģu, draugu un pat ģimeniskajā vidē, un tas ir likumsakarīgi. Sadzīves un ikdienas kontaktu tīkls, kas daudzu gadu laikā veidojies starp latviešiem un cittautiešiem, starp pilsoņiem un nepilsoņiem, veic nozīmīgas integratīvas funkcijas, kas mazina vai novērš ne vienu vien mēģinājumu

mākslīgi izraisīt etnisko spriedzi un saspilējumu. Ārzemnieki, kurus iespaidojuši tie krievu preses izdevumi, kas neadekvāti raksturo etnisko situāciju un etniskās problēmas Latvijā, ierodoties šeit, parasti ir pārsteigti par to, ka dzīves ainas krasi atšķiras no tā etniskā klimata, ko viņi bija iztēlojušies ieraudzīt. Nereti uzskata, ka latviešu mierīgums un līdzsvarotība ir tas galvenais iemesls, kāpēc Latvija ir spējusi izvairīties no etniska rakstura sarežģījumiem. Patiesībā, šķiet, tieši ikdienas kontaktu tīkls ir tas, kas etnisko attiecību klimatu Latvijā dara samērā rāmu un stabilu.

Latviešu labvēlīga psiholoģiskā attieksme pret integrāciju veidojas atbilstoši tam, kā viņi pārvar no padomju laika mantoto minoritātes sindromu un apzinās sevi par šīs valsts pilsoņiem, kuri ne vien pārdzīvo vēstures nodarītās smagās netaisnības, bet arī īsteno savām interesēm atbilstošu valsts attīstības politiku, tostarp etnopolitiku. Atbilstoši šai nostādnei latviešu un Latvijas Republikas pilsoņu pienākums ir nevis ļauties pašizolācijas tieksmēm un etnocentrismā ilūzijām, kas Latvijas sabiedrību un pilsoņu kopumu šķēļ pēc etniskās pazīmes, bet gan izvēlēties politiski racionālāko un Latvijas interesēm atbilstošāko etnopolitisko modeli sabiedrības integrācijas politikas kontekstā.

Cittautiešiem (arī tiem, kuri latviešu valodas nezināšanas vai vājas zināšanas dēļ vēl joprojām jūtas atstumti vai daļēji atstumti no Latvijas sabiedrību vienojošām vērtībām) pozitīva attieksme pret integrāciju saistās 1) ar apņēmību dzīvot Latvijā un iekļauties sabiedrībā, kurā valda tolerance un pozitīvas komunikatīvās vērtības; 2) ar rūpēm par savu bērnu labklājību un drošu dzīvi Latvijā; 3) ar apņēmību uzturēt savu etnisko identitāti un līdzdarboties Latvijas sabiedriskajā un politiskajā dzīvē.⁶

Nozīmīgs un izšķirošs sabiedrības integrācijas priekšnoteikums ir valdības gatavība veicināt integrāciju, palīdzot tai kļūt par aktīvu valsts iekšpolitisku dominanti.

Ilgākā laika periodā integrācijas veiksmes (un neveiksmes) būs atkarīgas no vadošo politisko partiju attieksmes un motivācijas, taču galu galā integrācijas likteni noteiks pilsoņu līdzdalība un nevalstisko organizāciju aktivitātes.

Arī iepazīšanās ar citu valstu pieredzi, kuras savas valsts iekšpolitiskās stabilitātes vārdā ir sekmējušas vienošanas (sadzīvot spējīgas) sabiedrības veidošanos, mudina apzināties, ka integrācija ir valsts iekšpolitikas nepieciešama sastāvdaļa.

Viens no svarīgākajiem sabiedrības integrācijas uzdevumiem etnopolitiskā kontekstā ir savlaicīgi apjaust un novērst tās etnisko atšķirību un motīvu radītās barjeras, kuras potenciāli spēj izraisīt etniskos konfliktus un etniskās krīzes. Sabiedrības integrācijas mērķis ir palielināt valsts iekšpolitisko stabilitāti un drošību.

Politiskā (pilsoniskā) integrācija

Politiskā (pilsoniskā) integrācija ir iespējama tikai tad, ja pilsoņi stingri un pārliecinoši iestājas par savas valsts neatkarību⁷, ja stabilas ir vērtības, kas apliecina demokrātiju un pilsonisko sabiedrību. Latvijas problēma ir tā, ka valstī ir liels nepilsoņu skaits, kuru politiskā orientācija pēc pilsonības iegūšanas un uzsākot politisko līdzdalību valsts dzīvē, ne vienmēr ir (būs) skaidra un pašsaprotama. Bažas izraisa naturalizācijas motīvi gadījumā, kad pilsonību cenšas iegūt persona, kura pilsonības jēgu reducē līdz pragmatiskam un utilitāram aprēķinam (piemēram, iespēja bez vīzas ceļot uz Rietumeiropu) un kura nespēj saistīt pilsonību ar morālu un politisku atbildību par savu turpmāko līdzdalību Latvijas valsts liktenī.⁸ Tāpēc nozīmīgi kļūst pētījumi un prognozes par to, kā mainīsies

(ja mainīsies) Latvijas politiskās sistēmas vērtības, kad politiskajā dzīvē iesaistīsies jaunie pilsoņi cittaunieši: vai nepalielināsies sabiedrības dezintegrācija atšķirīgu politisku uzskatu iespaidā, vai Latvijas orientācija uz Eiropas Savienību un NATO būs tikpat izteikta kā līdz šim, vai netiks atkal un aizvien no jauna apšaubīta Satversmes norma par latviešu valodu kā vienīgo valsts valodu Latvijā u.tml.

Politiskā (pilsoniskā) integrācija īstenojas daudzos un dažādos virzienos un to savstarpējā mijiedarbē: nostiprinoties pilsoņu līdzdalībai valsts dzīvē, pieaugot pilsoņu organizētai nevalstiskajās organizācijās un šo organizāciju prasmei ietekmēt sociālpolitiskos procesus valstī, apgūstot pilsoniskās (valstiskās) domāšanas un civilzinību iemaņas un izmantojot tās politiskās sistēmas stabilizēšanai, rūpējoties par valsts aizsardzību un drošību, apliecinot pilsonisko (valstisko) pašcieņu, lojalitāti un patriotiskumu, stiprinot valsts pārvaldes efektivitāti, turot cieņā likumu un šo likumu izpildes normas u.tml. Politiskā integrācija īstenojas sistēmā "pilsonis — valsts", un, kā jau minēts, turpmākās politiskās integrācijas gaitu Latvijā daudzējādā ziņā ietekmēs jaunie pilsoņu iesaistišanās politiskajā darbībā un viņu politiskā orientācija.

Galvenās rūpes par to, lai nepilsoņu jaunā paaudze būtu sagatavota politiskajai integrācijai Latvijā, jāuzņemas minoritāšu skolām un skolām ar krievu (vai bilingvālo) mācībuvalodu, jo galvenokārt tajās mācās nepilsoņu bērni. Šo skolu uzdevums ir ne tikai mācīt latviešu valodu tā, lai skolēns, beidzot pamatskolu, labi prastu vismaz divas valodas (savu dzimto valodu un valsts valodu), bet arī pievērst pastiprinātu uzmanību civilzinībām un pilsoniskajai audzināšanai.

Šajos gadījumos reljefi iezīmējas pilsoniskās integrācijas etniskās realitātes, kas saistītas ar cittauniešu iespējām

un rūpēm par to, lai jaunā paaudze saglabātu minoritātei raksturīgo etnisko identitāti. Saikne starp pilsoniskās integrācijas un minoritātes etniskās identitātes vērtībām, kura ir sākusi veidoties jau skolas gados, ir noturīgāka un organiskāka par jebkuru citu šāda veida saistību, kas veidojusies pēc pamatizglītības iegūšanas.

Naturalizācija Latvijā (tāpat kā nepilsonības saglabāšanās un tās radītās problēmas) iegūst etnopolitisku nokrāsu tā iemesla dēļ, ka nepilsoņi pārsvarā ir cittautieši. Daļai no tiem patiesi rūp savas etniskās identitātes saglabāšana (vai atjaunošana), bet ievērojamai daļai interese par to ir neliela.

Naturalizācija samazina latviešu īpatsvaru pilsoņu kopumā. 1996. gada sākumā latviešu īpatsvars pilsoņu kopumā bija 78,5 procenti, 2000. gada sākumā — 77,8 procenti. Daļēji latviešu īpatsvara samazināšanos izraisa arī latviešu izceļošana no Latvijas.

Kopš 1995. gada, kad darbu uzsāka Naturalizācijas pārvalde, naturalizācijas kārtībā pilsonību Latvijā ir ieguvuši

Latvijas iedzīvotāju sadalījums pēc tautības un pilsonības
(tūkst. cilvēki)

	Pilsoņi	Nepilsoņi	Pārējie	Kopā
Latvieši	1376,4	6,3	0,7	1383,4
Krievi	291,1	413,0	14,6	718,7
Poļi	39,5	21,3	0,4	61,2
Baltkrievi	21,4	77,5	1,2	100,1
Lietuvieši	14,9	18,3	1,0	34,2
Ebreji	5,8	5,2	0,3	11,3
Ukraiņi	5,2	57,5	2,5	65,2
Igauņi	1,4	1,1	0,2	2,7
Pārējie	14,0	19,7	2,6	36,3
Kopā	1769,7	619,9	23,5	2413,1

Iedzīvotāju reģistra dati, 01. 01. 1999.

22,7 tūkst. personu, no tām 1999. gadā — gandrīz 13 tūkst. cilvēku. Ja pieņemam, ka naturalizācijas tempi turpinās pieaugt un gadā vidēji naturalizēsies 15–20 tūkst. cilvēku, tad turpmāko 15–20 gadu laikā naturalizētos puse (ap 300 tūkst.) no Latvijā dzīvojošajiem nepilsoņiem un latviešu īpatsvars pilsoņu kopumā noslidētu aptuveni līdz 66–67 procentiem. Tomēr arī tad tas būs vēl samērā augsts rādītājs, ņemot vērā Latvijas savdabīgos etnodemogrāfiskos apstākļus.

1998. gada referendums, kas apstiprināja grozījumus Pilsonības likumā, tādējādi paverot iespējas pēc vecāku pieprasījuma iegūt pilsonību neatkarīgajā Latvijā dzimušajiem nepilsoņu bērniem, kā arī naturalizācijas logu atvēršana parādīja, ka pilsonības jautājumā etnopolitiskās nostādnes, kas orientētas uz integrācijas vērtībām, ir guvušas pārsvaru pār latviskā etnocentrisma tendencēm, ka latvieši pakāpeniski atbrivojas no padomju okupācijas laikam raksturīgā minoritātes sindroma un apdraudētas etniskās identitātes izjūtām un izvirza pilsonības iegūšanas jautājumu par vienu no politiskās integrācijas nosacījumiem.

Pēdējo gadu laikā politisko integrāciju ir ietekmējušas pārmaiņas valsts politikā. Latvijas valsts ir sākusi īstenot politiku, kas atbalsta sabiedrības integrāciju. Līdz ar to notikusi nozīmīga, kaut arī grūta izvēle. Tā izdarīta, no vienas puses, apzinoties, ka integrācijas jēga ir izsakāma valstiskas nozīmes vērtībās, ka politiskās integrācijas pamatā ir valsts varas vērtības un politiska atbildība par valsts likteni arī apstākļos, kādi veidojas naturalizācijas gaitā, no otras, — saprotot, ka dezintegrācijas politika, ja tā saglabājas ilgstoši, rada sekas, kas grauj valsti no iekšienes un apdraud tās drošību. Sabiedrības integrācijas politikas morālā jēga ir tā, ka Latvijas valsts ir skaidri apliecinājusi atbalstu integrācijas vērtībām un integrācijas politikai, no kuras turpmāk atteikties vairs nebūs iespē-

jams. Šī izvēle izšķiroši ietekmēs arī visu turpmāko etnopolitiku Latvijā.

Socioloģisko pētījumu dati liecina, ka uzskatu atšķirības politiskās integrācijas sakarā ne tik daudz ietekmē pilsonības vai nepilsonības statuss, kā etniskās piederības atšķirības. Tā ir pārejas perioda un iekšēji nestabilas valsts īpatnība, ka etniskās piederības apziņa un izjūtas ir paceltas pāri pilsoniskās identitātes apziņai. Arī latvieši etnisko identitāti uzskata par nozīmīgāko un vēsturiski noturīgāko savas patības apliecinājumu salīdzinājumā ar pilsonisko identitāti. Tā balstās uz līdzšinējo vēsturisko pieredzi, kas atgādina, ka pilsoniskā piederība nav bijis sevišķi drošs identitātes garants. Šādi uzskati netieši norāda arī uz to, ka latvieši nav sevišķi dziļi pārlicināti par Latvijas valsts pastāvēšanu turpmāko gadu simtu laikā.

Savukārt krieviem iesaistišanās Latvijas Republikas pilsoniskajā integrācijā nozīmē atteikšanos no politiskām saistībām ar Krieviju. Tātad arī krieviem šī izvēle nav viegla, un politiskā integrācija Latvijā prasīs ne vien paauzdžu laiku, bet arī labas gribas apliecinājumu ilgā laika periodā. Pašlaik daudzi nepilsoņi (un arī pilsoņi) krievi jūtas politiski saistīti vienlaikus ar Latviju un ar Krieviju. Tas liecina par viņu neskaidro pilsonisko domāšanu un nenoturīgo pilsonisko identitāti.

Politiskās integrācijas iespējas Latvijā principiāli ierobežo latviešu attieksme pret savu valsti, precizāk — pret šīs valsts institūcijām. Plaši izplatīta ir pilsoņu un valsts institūciju atsvešinātība — lielākā daļa pilsoņu valsts institūcijām neuzticas.⁹ Šī atsvešinātība ietekmē valsts prestižu (un līdz ar to — arī pilsonības prestižu) naturalizācijas pretendentu vidū. Tā ir nopietna un nebūt ne viegli novēršama integrācijas problēma. Sabiedriskā doma var tikai pakāpeniski mainīt savu attieksmi pret valsts institūcijām, turklāt ar noteikumu, ka pieaug valsts institū-

ciju profesionalitāte, samazinās korupcijas apmēri valstī, pieaug cilvēku labklājība u.tml.

Politiskās integrācijas morālā un juridiskā atbalsta problēma ir Latvijas pilsoņa (iedzīvotāja), kā arī amatpersonas attieksme pret likumiem un gatavība ievērot likumu normas. Bieži vien amatpersona, tāpat kā padomju laikos, turpina uzskatīt, ka valsts amats dod tai tiesības neievērot likumu, "stāvēt tam pāri". Arī iedzīvotāji nereti uzskata, ka izdevīgāk ir likumus "apiet ar likumu" un ka kādu labumu no sabiedrības var gūt tikai tad, ja izdodas nepildīt likumu. To pastiprina plaši izplatītais uzskats, ka likumi ir slikti, ka tie noteikti jāmaina un tāpēc nav jāievēro. Arī tieksme "apiet likumu ar likumu" ir no padomju laikiem mantota problēma, kurai tagad uzslāņojusies arī naudas varas apziņa.

Ne vien skolēniem, bet arī pieaugušajiem ir nepieciešams rūpēties par savu pilsonisko apziņu. Daļai Latvijas Republikas pilsoņu ir visai neskaidra izpratne par civilzinībām. Tāpēc viens no galvenajiem izglītības sistēmas (arī pieaugušo izglītības) uzdevumiem sabiedrības integrācijas kontekstā ir veikt mērķtiecīgus pasākumus, lai sakārtotu civilzinību un civilprasmju apguvi atbilstoši mūsdienu pilsoniskas sabiedrības un Latvijas valsts attīstības mērķiem un vajadzībām.

Galvenā sabiedrības integrācijas iekšpolitiskā nozīme ir tā, ka nostiprinās **valsts un sabiedrības iekšējā drošība**. Integrēta sabiedrība pretstatā dezintegrētai sabiedrībai spēj veiksmīgāk un pilnvērtīgāk izmantot valsts attīstības potenciālās politiskās un arī etnopolitiskās iespējas. Šādos apstākļos jēdzienu "nacionālais" un "valstiskais" jēga arvien vairāk pārklājas un tie kļūst par savstarpēji daļēji aizstājamiem jēdzieniem.

Teritoriālā integrācija un integrācija vidē

Cilvēka integrāciju sabiedrībā un valsts tiesiskajā sistēmā daudzveidīgi pastarpina cilvēku attiecības vidē. Šim sakarību kompleksam ir divi galvenie aspekti: 1) cilvēku attiecības ar apkārtējo dabas vidi; 2) cilvēku savstarpējās attiecības sociālajā vidē, kuras rodas sakarā ar cilvēka klātbūtni noteiktā vietā (telpā). Šo sociālo vidi ietekmē iedzīvotāju skaits un blīvums, demogrāfiskā struktūra, ko savukārt ietekmē dzimstība/mirstība, imigrācija/emigrācija u.tml. Abi integrācijas aspekti ir savstarpēji saistīti, jo cilvēkam, piedzimstot vai arī ierodoties Latvijā, ir jāintegriējas ne vien sabiedrībā, bet arī Latvijas dabas apstākļos. Savukārt cilvēks, kurš izceļo no Latvijas, sarauj ne vien klātbūtnes saites ar sociālo vidi, bet arī ar apkārtējo dabas vidi, kurā viņš līdz tam bija atradies. Nereti cilvēki izceļo no Latvijas tādēļ, ka viņus neapmierina Latvijas klimats vai citi apstākļi, kas saistīti ar apkārtējo vidi (vides sakārtotība/nesakārtotība), Latvijas ģeogrāfisko izvietojumu u.tml. Šo kustību etnopolitiskais akcents ir precīzi nosakāms: migrācijas rezultātā mainās iedzīvotāju etniskais sastāvs.

Arī teritoriālā integrācija ir nosacīti dalāma divos integrācijas paveidos: 1) valsts teritoriālajā integrācijā, kas orientēta uz valsts teritorijas vienotības saglabāšanu; 2) cilvēka integrācijā valsts teritorijā, piederība valstij un tās teritorijai, kurai, kā zināms, ir noteiktas robežas, piešķiršanās dzīvesvietai u. tml. Latvija ir unitāra nacionāla valsts. Teritoriālās integrācijas uzdevums ir sabiedrības integrācijas gaitā saglabāt un stiprināt valsts teritoriālo unitārismu. Tāpēc integrācija ir vērsta pret etnoreģionālisma tendencēm. Latvijā arī nav minoritātes ar administratīvās autonomijas tiesībām, izņemot daļēji libiešus — “Libiešu krasta” teritoriju. Nereti cilvēka integrācija Latvijas

teritorijā, viņa piederības izjūta un saistība ar vietu (teritoriju) izpaužas spilgtāk nekā integrācija valstī un piederības izjūta un saistība ar politisko un tiesisko sistēmu. Tā ir samērā raksturīga lielas nepilsoņu daļas attieksme: viņi biežāk uzsver savu piederību vietai, piemēram, Daugavpilij, Rīgai, Liepājai vai arī Latvijai kā ģeogrāfiskai vietai, teritorijai, bet retāk — piederību Latvijas valstij kā politiskai un tiesiskai vienībai.

Sabiedrības integrācijas procesu Latvijā ietekmē migrācija. Pirmkārt, emigrācijas rezultātā pēc neatkarības atjaunošanas ir mainījusies Latvijas sabiedrības etniskais sastāvs: palielinājusies latviešu, bet samazinājusies nelatviešu īpatsvars tajā. 1989. gadā Latvijā bija 52,0 procenti latviešu, 1999. gada sākumā — 55,7 procenti, savukārt 1989. gadā Latvijā bija 34,0 procenti krievu, bet 1999. gadā sākumā — 32,3 procenti. Saskaņā ar Centrālās statistikas pārvaldes datiem laika posmā no 1990. gada līdz 1999. gada sākumam iedzīvotāju skaits migrācijas rezultātā ir samazinājies par 132,7 tūkst. cilvēku. Kā zināms, tas notiek, samazinoties ne vien iedzīvotāju kopējam skaitam, bet arī latviešu skaitam Latvijā. Laika posmā no 1992. gada līdz 1999. gada sākumam latviešu skaits Latvijā ir samazinājies par 38,2 tūkst. cilvēku. Tas nozīmē, ka latviešu skaits ir samazinājies par tādu cilvēku daudzumu, kāds 1999. gada sākumā bija, piemēram, Kuldīgā un visā Kuldīgas rajonā. Patiesībā latviešu skaits Latvijā ir vēl mazāks, jo daudzi latvieši ir aizbraukuši no Latvijas un ne vienu vien gadu pastāvīgi dzīvo ārzemēs, kaut arī juridiski skaitās saistīti ar Latviju.

Latvijā ir pieņemts Repatriācijas likums nolūkā veicināt latviešu un Latvijas Republikas pilsoņu atgriešanos Latvijā. Katru gadu Latvijā iebrauc neliels repatriantu skaits, apmēram 800 cilvēku. Tie ir cilvēki, kuri atgriežas uz dzīvi savā (etniskajā) dzimtenē. Arī viņiem ir jāpārvar samērā sarežģītas adaptācijas un integrācijas problēmas. Tās ir

visai atšķirīgas tiem cilvēkiem, kuri atgriežas no Austrumiem (Krievijas, Ukrainas u.tml.), un tiem, kuri Latvijā atgriežas no Rietumiem (ASV, Vācijas, Austrālijas u.tml.). Latvijā vēl nav radīta stabila integrācijas sistēma, kas palīdzētu šiem cilvēkiem adaptēties Latvijas apstākļos.

Mūsu dinamiskajā laikmetā sabiedrības integrācija nozīmē arī sakaru uzturēšanu un attīstīšanu ar tautiešiem ārzemēs, tostarp ar latviešiem un Latvijas Republikas pilsoņiem, kuri izbraukuši no Latvijas pēc neatkarības atjaunošanas. Arī etnisko minoritāšu pārstāvju kultūras un biznesa sakari ar saviem tautiešiem un savu etnisko dzimteni var veicināt Latvijas sabiedrības attīstību un integrāciju.

Latvijā katru gadu ieceļo neliels imigrantu skaits, tomēr Latvijas valsts pagaidām nav izveidojusi sistēmu, kas nodrošinātu šo cilvēku adaptāciju un integrāciju sabiedrībā.

Teritoriālās integrācijas sakarā var izdarīt vairākus secinājumus: nepiepildījās politiskās ieceres, ka Latvijas etnodemogrāfiskā aina pēc neatkarības atgūšanas būtiski mainīsies tieši migrācijas rezultātā, proti, ka vairākus gadu desmitus saglabāsies augsti un noturīgi izceļošanas tempi. Patiesībā izceļošana no Latvijas nav būtiski ietekmējusi etniskā sastāva proporcijas. Izceļošanas veicināšana nevar būt arī valsts etnopolitikas princips kaut vai tādēļ, ka Latvija ir reti apdzīvota zeme ar mazu iedzīvotāju blīvumu. Latvijā turpinās demogrāfiskā krīze, un Latvijas tautsaimniecības attīstības interesēs nav veicināt cilvēku aizplūšanu. To cilvēku skaits, kuri izceļo no Latvijas, gadu no gada samazinās. Tas atbilst Latvijas valsts ilgtermiņa interesēm. Tā kā mazs ir to cittautiešu skaits, kuri domā par pārcelšanos uz dzīvi kādā citā valstī, sabiedrības integrācijas politikai nav alternatīvas arī no migrācijas un teritoriālās integrācijas viedokļa.

Humanitārās ievirzes jeb cilvēcisko iespēju integrācija

Humanitārās integrācijas centrā ir cilvēks ar savām interesēm un vajadzībām, iecerēm, mērķiem un vērtībām. Galvenajai humanitārās integrācijas atbalstītājai un veicinātājai vajadzētu būt izglītības un kultūras sistēmai. Izglītībai ir sevišķi liela ietekme uz sabiedrības integrāciju tādēļ, ka laika ritumā sabiedrības integrācija ir atkarīga no katras jaunās paaudzes attieksmes pret integrāciju un gatavības veidot savu dzīvi saskaņā ar integrācijas vērtībām. Ja izglītības sistēma valstī ir vienota un vērsta uz kopīgām pilsoniskām vērtībām, ja tā ir toleranta pret dažādiem etniskās piederības cilvēkiem, tad arī sabiedrībā kopumā veidojas integrāciju apliecināša uzvedība. Turpretī, ja izglītības sistēma ir stingri diferencēta pēc etniskā, ticības vai valodas principa un skola mērķtiecīgi uztur atsvešinātības garu starp dažādām sociālajām un etniskajām grupām, tad nav iespējams arī sabiedrībā kopumā uzturēt integrācijas nostādnes. Turpmākās integrācijas iespējas Latvijā būs tieši atkarīgas no tā, kā minoritāšu skolas īsteno bilingvālās izglītības programmas, kā skolās apgūs civilzinības un citas sociālās, arī vēstures zinības, kā izglītības sistēma kopumā pievērsīsies pilsoniskās audzināšanas uzdevumiem.

Bilingvālās izglītības mērķis ir reorganizēt skolas ar krievu mācībvalodu par bilingvālām mācībvalodas skolām un panākt, lai, beidzot pamatskolu, šo skolu absolventi labi zinātu savu etnisko valodu un latviešu valodu kā valsts valodu.¹⁰

Izglītība ir vērtība, kas nav iekļaujama kādā atsevišķā integrācijas paveidā. Ar izglītību ir saistīts un no izglītības ir atkarīgs ikviens integrācijas virziens. Izglītības nozīme

sabiedrības veiksmīgas integrācijas norises gadījumā nemazinās, bet drīzāk gan — pieaug. No vienas puses, neaizstājama ir izglītības nozīme laikā, kad politiski apzināts sabiedrības integrācijas process ir tikko aizsācies, kā tas notiek Latvijā, jo tieši izglītības sistēmā vislabāk ir iespējams pārvarēt tos sabiedrībā valdošos stereotipus, kas vērsti pret integrāciju. No otras puses, tikai pateicoties uzsāktajai integrācijas politikai, ir iespējams izglītības sistēmā, it sevišķi minoritāšu skolās, nodarboties ar pilsonisko audzināšanu, apgūt civilzinības un civilprasmes, kā arī veiksmīgi īstenot bilingvālo reformu.

Sabiedrības integrācijas mērķiem un demokrātiskas sabiedrības uzdevumiem atbilst tāda izglītības sistēma, kas visiem skolēniem neatkarīgi no viņu tautības un skolas, kurā viņi mācās, rada vienlīdzīgus apstākļus laikmetīgu zināšanu ieguvei. Kopumā, ja lietojam Dž. Rotčailda terminoloģiju, var teikt, ka izglītības sistēma ir jāveido tā, lai pavērtu ceļu "*dzīves iespēju integrācijai*".¹¹ Mūsdienu Latvijā "*dzīves iespēju integrācija*" ir vienlīdz nozīmīga kā jaunās paaudzes, tā arī pieaugušo izglītībā.

Ciešā saistībā ar izglītības sistēmas reformām ir veicināma latviešu valodas apguve. Neapšaubāmi, ka pēdējo gadu laikā valodas situācija Latvijā ir mainījusies, cittautiešu latviešu valodas prasme ir uzlabojusies. Tomēr vēl joprojām valodas situācija ir viens no faktoriem, kas uztur sabiedrības sašķeltību divās kopienās. Šīs sašķeltības pamatā ir ne vien krievu valodas plaša lietošana dažādās sabiedrības dzīves jomās, bet arī latviešu valodas nelietošana visos tajos gadījumos, kad tas ir iespējams.

Prasība, lai arī krievu valoda kļūtu par valsts valodu, nav savienojama ar nostāju, ka cittautiešiem būtu jāzina un jālieto latviešu valoda, jo krievu valoda kā valsts valoda nozīmētu, ka tā visā turpmākajā Latvijas valsts pastāvēšanas laikā joprojām paliktu gan par galveno nelatviešu

savstarpējās saziņas līdzekli, gan arī par galveno nelatviešu saziņas līdzekli kontaktos ar latviešiem. Ja krievu valoda kļuva par otru valsts valodu, cittautiešiem zustu motivācija apgūt latviešu valodu un līdz ar to nenotiktu arī sabiedrības integrācija. Latvija neatgriezeniski nostātos uz divkopienu valsts attīstības ceļa.

Latviešu valodas zināšanas paplašina *lingvistiskās integrācijas* iespējas un saskan ar humanitārās ievirzes un dzīves iespēju integrāciju.

✓ Kultūra plašā nozīmē, šajā jēdzienā ietverot ne vien institucionalizēto un profesionālo mākslu, bet arī amatieru mākslu, politisko kultūru, morāli un ētiku, ir tā sabiedrības dzīves joma, kas cieši saistīta ar izglītību un valodu prasmi. Tomēr *kultūras integrācijai*, kas pieļauj dažādības iespējas (ideju par "integrāciju dažādībā" nostiprina mūsdienu multikultūras principi, etnisko minoritāšu tiesības kultūras jomā) un vienlaikus rada vajadzību pēc vienotas sabiedriskās kultūras un vienotas kultūrtelpas (tostarp politiskās kultūras, kas saista partiju politiskās orientācijas dažādo taktiku un valstiskās neatkarības vērtības, kā arī iekļauj tās vienotā morāli tiesiskā kultūrtelpā), sabiedrības integrācijas kontekstā ir savas, ne ar ko neaizstājamas funkcijas.

✓ Kultūra ietekmē integrācijas procesu galvenokārt netieši, un integrācijas efekts veidojas kā kultūras dzīves papildinājums. Katrai etnonācijai un katrai etniskajai minoritātei ir savas kultūras vērtības, kas veido un uztur tās etnisko identitāti. Etniskā identitāte saglabājas līdz tam laikam, kamēr dzīva un pastāvēt spējīga ir etniskās vienības etniskā kultūra, valoda, reliģija. Ja etnonācijas kultūrvērtības nav svešas arī etniskajām minoritātēm, tad šīs vērtības kļūst par vienojošām kultūrvērtībām visā valstī un veido šīs valsts kultūrvīdi.

Līdz ar bilingvālo izglītību veidojas un attīstās arī bikultūras tradīcijas Latvijā. Etnisko minoritāšu pārstāv-

jiem bikulturālisms kļūst par galveno kultūras integrācijas izpausmes veidu. Cittautiešiem, kuri apguvuši divas valodas — savu etnisko valodu un latviešu valodu —, paveras arī iespēja iesaistīties abās kultūras sistēmās. Iekļaušanās bikultūras sistēmā ir nozīmīgāks sabiedrības integrācijas virziens nekā orientācija uz multikultūru, jo šī orientācija ir abstrakta. Katram atsevišķam cilvēkam ir ierobežotas iespējas iesaistīties daudzās un dažādās kultūras sistēmās.

Tomēr Latvijas galvenā problēma ir nevis multikultūras ideoloģija, ne arī asimilācija vai segregācija, bet gan kultūras marginālisms — daudzu cilvēku dzīves ritums ārpus kultūras ietekmes. Kultūras marginālisms ir plaši izplatīts Latvijas lielākajās pilsētās, un ar to vistiešāk ir saskārušies padomju laika iecelotāji. To izraisīja pārorientēšanās no lauku dzīves apstākļiem uz dzīvi pilsētā, no iepriekšējai dzīvesvietai raksturīgās kultūrvides — uz citu, nepazīstamu, bet potenciāli pieejamu kultūrvidi. Šāda veida marginālisms lokalizējas padomju laikā izveidotajos "mikrorajonos", kuros savstarpējā sadzīvē saplūda cilvēki ar atšķirīgu etnisko pagātņi un atšķirīgiem priekšstatiem par sadzīves kultūru un morāli. Šos cilvēkus vieno kopējs saziņas līdzeklis — krievu valoda, taču kopējas valodas lietošana vien nespēja izveidot noturīgu kultūrvidi. Problēma ir padziļinājusies pēc Latvijas valsts neatkarības atjaunošanas, jo daudzu cittautiešu sakari ar savu etnisko dzimteni ir pārtrūkuši, bet citi (kultūras) sakari to vietā nav izveidojušies.

Kaut arī Latvijā pastāv divas sabiedrības līmeņa vērtību sistēmas (latviešu un krievu), kas saistītas ar divu valodu lietojumu (un faktu, ka latviešu valodu neprot liela krieviski runājoša iedzīvotāju daļa), tomēr tas neliecina, ka pastāvētu arī divas vienlīdz stabilas un ietekmīgas etnokultūras sistēmas. Daudzi krievu valodā runājoši cilvēki nepieder pie

krievu kultūras, bet atrodas marginālā situācijā. Arī tā ir būtiska Latvijas divkopienu sabiedrības iezīme.

Pēdējo gadu laikā kultūras marginālisms ir izplatījies arī jaunatnes un maznodrošināto iedzīvotāju vidū.

▼ Marginālisms ir kultūrvīdē neiesaistīto cilvēku problēma, taču ne tikai viņu problēma vien. Kultūras marginālisms apgrūtina integrāciju un rada etnopolitiskas problēmas, jo cilvēkus, kuri neskaidri apzinās savu etnisko identitāti, ir vieglāk pakļaut svešam iespaidam, politizētam pretnoskaņojumam, nihilismam pret valsti notiekošo. Šajā gadījumā sabiedrības integrācijas uzdevums ir veicināt izvēli, turklāt nevis starp dažādām kultūras sistēmām par labu kādai no tām, bet gan izvēli starp kultūru un nekultūru. Sabiedrības integrācijas vārdā ir svarīgi palīdzēt cilvēkam piekļūt valstī dominējošajai kultūrvīdei un arī minoritātes kultūrai. Tas nozīmē, ka valstī jāveicina minoritāšu kultūras attīstība.

Iespējams, ka par kultūras integrācijas lomu Latvijā līdz šim ir pārāk maz domāts un pārāk maz diskutēts. Šķiet, saruna par kultūras sabiedrisko nozīmi integrācijas kontekstā vēl nemaz nav tā īsti uzsākta. Visbiežāk par kultūru pieņemts spriest atsevišķu (diskrētu) notikumu un pasākumu sakarā, piemēram, — dziesmu svētki, operas svētki, jaunas izstādes, jauni uzvedumi teātros u.tml. Maz tiek diskutēts par **sabiedrības kultūras politisko nozīmi**, par kultūru kopumā, par valsts kultūrpolitikas uzdevumiem sabiedrības integrācijas aspektā, par kultūras integrējošo funkciju un pretrunām šajā procesā.

Cilvēku savstarpējās attiecības koncentrējas morālpsiholoģiskajā klimatā, kas valda sabiedrībā. Šo klimatu ietekmē cilvēka dzīves veiksmes un neveiksmes, un tas ir tiešs integrācijas iespēju spogulis. Sadzīves kultūru apliecina cilvēku savstarpējās attiecības un attiecīme pret vidi (vides sakoptība vai nesakoptība). Vidi ļaunprā-

tīgi posta cilvēki, kuri psiholoģiski ir atsvešināti no sabiedrības. Agresivitāte vai uzsvērti vienaldzīga attieksme pret vidi bija raksturīga padomjlaika cilvēka, it sevišķi jaunatnes, pašizpausme. Diemžēl tā nav izzudusi arī mūsdienās.

Padomjlaikā cilvēka sejas izteiksme bija drūma, savstarpējās attiecības sadzīves līmenī — bieži vien neiecietīgas un nelabvēlīgas; sabiedrībā bija daudz nelaimīgu un nervozu cilvēku, kuri neuzticējās cits citam. Šī "pagātne" vēl joprojām turpinās. Zudusi ir daļa no padomjlaika neuzticēšanās un nedrošības cēloņiem, bet to vietā ir nākusi cita veida nedrošība — sociālā nedrošība un ar vardarbību saistīta nedrošība. Rietumeiropas valstīm raksturīgās sadzīves kultūras vērtības vēl nav kļuvušas par stabilu Latvijas sadzīves kultūras iezīmi.

Kultūras integrācijas uzdevums ir cilvēcisko iespēju integrāciju papildināt ar estētiskām, ētiskām un psiholoģiski pozitīvām integrācijas vērtībām.

Sociālekonomiskā integrācija

Sociālo dezintegrāciju izraisa straujā sociālā noslāpošanās un tādi plaši izplatītie sociālekonomiska rakstura cēloņi kā bezdarbs, mazās algas un Eiropas līmeņa cenas, dārgie komunālie pakalpojumi, nepietiekamie bērnu pabalsti, zemais dzīves līmenis, alkoholisms u.tml. 12 procenti Latvijas iedzīvotāju ir galēji nabagi un dzīvo viszemākajā nabadzības režīmā, to ienākumi ir mazāk nekā 24 lati mēnesī.¹² Dzīvojot šādos apstākļos, cilvēks ir spiests domāt tikai un vienīgi par fizisko izdzīvošanu. Viņu nomāc nolemtības izjūta, bezcerība, kas pāraug apātijā un ilgstošā depresijā. Šie cilvēki ir spiesti atrasties ārpus tās sabiedrības dzīves, kas veicina valsts attīstību.

29 procenti Latvijas iedzīvotāju ir ļoti nabadzīgi un iztiek ar ienākumiem, kas ir lielāki par 24 latiem, bet mazāki par 38 latiem mēnesī. Savukārt 26 procenti iedzīvotāju ir vienkārši nabadzīgi, viņi dzīvo zem krīzes minimuma, proti, ar ienākumiem, kas ir lielāki par 38 latiem, bet mazāki par 52 latiem mēnesī. Tātad kopumā lielākā daļa, t.i., ap 67 procentiem iedzīvotāju Latvijā ir nabadzīgi. Sakarā ar bezdarba pieaugumu 1999. gada pirmajā pusē iepriekš raksturotais stāvoklis varētu būt vēl vairāk nosliecies uz nabadzības pusi.

Aptuveni trešdaļa Latvijas iedzīvotāju vārda tiešākajā nozīmē nav nabagi. Taču nav arī pārtikuši. Viņi atrodas starp nabadzīgu un pārtikušu dzīvi. Daudzmaz drošu dzīves standartu spētu dot ienākumi, kas vienam cilvēkam nav mazāki par 150–200 latiem mēnesī, bet tādu Latvijā ir maz. Ja mēģinām to sociālo grupu, kurai pieder cilvēki ar ienākumiem, kas pārsniedz 50 latus mēnesī, definēt kā vidusslāni, tad jāatceras, ka šā slāņa sociālā nodrošinātība ir visai nestabila un lielāko vairumu no viņiem tieši apdraud iespēja (sakarā ar darba zaudēšanu, slimībām, vecumu u.tml.) pievienoties nabadzīgo kategorijai. Daudz mazākas ir viņu izredzes nostiprināt savu sociālo stāvokli atbilstoši Rietumeiropas vidusslāņa standartam.

Kaut arī nav drošu ziņu par relatīvi bagātu cilvēku materiālo stāvokli, tomēr var pieņemt, ka šo cilvēku īpatsvars nepārsniedz 0,5 procentus no Latvijas iedzīvotāju skaita. Daļa no tiem ir saistīti ar kriminālajām aprindām, un tādēļ arī viņu stāvoklis nav stabils.

No iepriekš minētā var secināt, ka Latvijā stratifikācija (noslāņošanās) ir notikusi nabadzības virzienā. Nabadzīgo cilvēku skaits būtiski pārsniedz relatīvi pārtikušo un bagāto cilvēku skaitu. Vidusslānis ir daudzkārt mazāks par sabiedrības nabadzīgo daļu, bet nabadzīgo stāvoklis viņu nabadzībā ir stabilāks nekā vidusslāņa sociālā drošība tā relatīvajā pārtībā.

Trūkst drošu datu, lai salīdzinātu pilsoņu un nepilsoņu dzīves materiālo līmeni. Tomēr netieši informācijas avoti liecina, ka šajā ziņā lielas atšķirības nav. Nabadzības līmenis visās etniskajās grupās ir aptuveni vienāds.¹³ Tiesa, dzīves līmenis laukos ir zemāks un nabadzīgo cilvēku īpatsvars tur ir lielāks nekā pilsētās, it sevišķi lielākajās pilsētās. Tas nozīmē, ka pilsoņi šajā ziņā atrodas nelabvēlīgākā situācijā nekā nepilsoņi.

Atsevišķi gadījumi liecina, ka nereti privātajā biznesā darbiniekus mēdz izraudzīties pēc "nacionālās" pazīmes un veidojas firmas, kurās strādā tikai latvieši vai tikai krievvalodīgie. Kopumā biznesa struktūrās strādā lielākais vairums nepilsoņu, jo valsts iestādēs pārsvarā ir nodarbināti pilsoņi.

Kā zināms, nabadzība veicina sociālo atstumtību un liedz apmierināt cilvēku kultūras un garīgās vajadzības un intereses. Tā apgrūtina arī izglītības apguvi, un bērni no ļoti nabadzīgām ģimenēm reti kad spēj iegūt labu izglītību.¹⁴ Visticamāk, ka nabadzīgās nepilsoņu ģimenes spēj mazāku uzmanību veltīt arī latviešu valodas apguvei.

Nabadzības izplatība veicina sociālo segregāciju un kavē politisko (pilsonisko) integrāciju. Nabadzībā dzīvojošs cilvēks ir politiski mazaktīvs un nespēj līdzdarboties sabiedrības dzīvē un politiskajā procesā. Kaut arī nabadzībā dzīvojošie pilsoņi varbūt nav pilnīgi politiski bezaktīvi un piedalās vēlēšanās, tomēr ir jautājums par to, vai viņu izvēle vienmēr ir racionāli pamatota, vai viņiem ir iespējas iegūt nepieciešamo informāciju, lai apzināti un pārdomāti piedalītos politiskajā procesā. Nabadzībā dzīvojošs nepilsonis vairumā gadījumu ir nolemts nepilsonībai visu turpmāko mūžu.

Tātad rodas jautājums: vai integrācija var notikt uz nabadzības fona. Pārrāvums šajā dezintegrācijas ķēdē varētu notikt, ja vismaz bērniem no nabadzīgām ģimenēm izdotos iegūt labu izglītību un "izsisties uz augšu", tas arī

nozīmētu, ka viņiem paveras iespēja sociālajai, kultūras un politiskajai integrācijai sabiedrībā.

Protams, sociālās integrācijas iespējas palielināsies, ja pieaugs vidusslānim piederošo cilvēku skaits un uzlabosies vidusslāņa dzīves līmenis, ja lielāka kļūs šā slāņa ietekme uz sabiedrību kopumā. Pašlaik šī perspektīva nav ne droša, ne pārliecinoša. Tuvāko gadu laikā sociālā dezintegrācija būs galvenais šķērslis sabiedrības integrācijai kopumā. Katrā ziņā sociālās problēmas var radīt lielākus šķēršļus sabiedrības integrācijai nekā etniskās problēmas vai nepilsonība.

Secinājumi

Viena no neapstrīdamām patiesībām ir tā, ka demokrātiskā valstī nav iespējams atteikties no integrācijas mēģinājumiem. Ja valsts necenšas novērst vai pat veicina sabiedrības dezintegrāciju, tā vairo iekšpolitiskos konfliktus un krīzes. Šāda valsts ārdā pati savus pastāvēšanas pamatus.

Latvijā integrācija notiek ne pirmo gadu. Valodas situācijas maiņa, pilsoņu un nepilsoņu, latviešu un nelatviešu ikdienas kontakti, kopīgie tiesiskie un sociālie apstākļi, kā arī daudzi citi nosacījumi atsevišķus sabiedriskos procesus ir pavērsuši integrācijas virzienā. Latvijā sabiedrības integrācija ietver četras būtiskas sabiedrības dzīves jomas, četrus sabiedrisko procesu attīstības virzienus: 1) politisko (pilsonisko) integrāciju; 2) teritoriālo integrāciju; 3) humanitārās ievirzes integrāciju; 4) sociālekonomisko integrāciju. Šie attīstības virzieni savā kopsakarā veido pamatu jeb fonu, uz kura attīstās un nostiprinās pilsoniskā identitāte.

Sabiedrības integrācijas raksturīgākā iezīme ir tā, ka šī integrācija ir kompleksa un vērsta uz nākotni. Būtībā sa-

biedrības integrācija ir iespējama tikai tad, ja šā procesa gaitā tiek sakārtotas daudzas un dažādas attiecības sabiedrībā. Vienpusīga pieeja, uzmanības pievēršana tikai kādam vienam sakarību virzienam sabiedrības integrācijas procesu var ievirzīt strupceļā. Sabiedrības integrācija nevar notikt isā laika posmā. Faktiski sabiedrības integrācija, ja tā reiz ir sākusies un tiek politiski atbalstīta, ir nepārtraukts vēsturisks process. Integrācijas politikai ir jābūt pozitīvi orientētai, līdz ar to tā ir vērsta pret dezintegratīvajām tendencēm valstī, kurām arī ir tieksme arvien atjaunoties.

Integrācijas process ir atvērts pētniecībai. Integrācijai ir nepieciešams zinātniskais atbalsts, lai integrācijas gaitu padarītu pārskatāmu, lai sabiedrība savlaicīgi būtu informēta par integrāciju un spētu novērst iespējamos šķēršļus, kas kavē vai apdraud šo procesu. Svarīgi ir izstrādāt sabiedrības integrācijas indikatorus un lietot tos ilglaicīgos integrācijas pētījumos.¹⁵

Politiskā integrācija un pilsoniskā identitāte ir sarežģītām un daudzām saiknēm saistīta ar etnisko identitāti. Integrācijas procesu kopumā un dažādos tā aspektus ietekmē etnopolitiskās reālijas valstī. Sabiedriskā doma etnopolitiskos jautājumus nereti uztver visai jūtīgi un saasināti. Daudzas iebildes pret integrāciju izraisa tieši etniskie apsvērumi: latvieši nav pārliecināti, ka integrācija neapdraudēs latvisko identitāti, savukārt cittautieši nav pārliecināti, vai integrācija neapdraudēs viņu etnisko identitāti. Atsevišķos gadījumos šīs bažas var izrādīties pamatotas, jo daudzas integratīvās virzības, kā jau minēts, patiešām ir etniski piesātinātas. Tomēr tās var izrādīties arī maldīgas, jo sabiedrības integrācija neizvirza prasību homogenizēt etnisko dažādību. Civilizētā un demokrātiskā pilsoniskā līdzdalībā var vienoties dažādas etniskās piederības cilvēki. Par to liecina daudzu valstu integrācijas pieredze.

Kopējo etnopolitisko noskaņojumu Latvijā ietekmē vispārējie sociālpolitiskie un ekonomiskie apstākļi, kuri izveidojušies pēc valsts neatkarības atjaunošanas un kurus ietekmē: a) nepieciešamība veidot jaunas valsts institūcijas un reformēt no iepriekšējās sistēmas mantoto valsts institūciju un pašvaldību darbību, strauji attīstīt likumdošanu, veicināt demokrātijas nostiprināšanos, sekmēt naturalizāciju u.t.jpr.; b) sarežģījumi, kurus izraisa pāreja no centralizētas plānošanas uz tirgus ekonomikas sabiedrību: strauja sociālā polarizācija, dzīves apstākļu pasliktināšanās lielam skaitam cilvēku, nabadzības izplatība u.tml.

Latvijai raksturīgas vairākas vēstures un etnosituācijas īpatnības, kas tieši ietekmē sabiedrības integrāciju un izriet no tās etnopolitiskā konteksta, respektīvi, latviešu zemais īpatsvars iedzīvotāju struktūrā, iedzīvotāju sastāva etniskā daudzveidība, demogrāfiskā krīze, divkopienu sabiedrībai raksturīgās lingvistiskās iezīmes u.c. Sakarā ar minētajām etnopolitiskās situācijas īpatnībām sabiedrības integrācijas apstākļos, tostarp kultūras un politiskās integrācijas apstākļos, izvirzās galvenais etnopolitiskais uzdevums: **nodrošināt latvisko vērtību saglabāšanu (attīstību) mūsdienā Latvijā un tajā pašā laikā — aizstāvēt etnisko minoritāšu tiesības saglabāt savu etnisko identitāti.**

Tādat etnopolitika ir saistīta ne vien ar sabiedrības integrācijas praktisko norisi, bet arī ar tās mērķiem. Valsts iekšpolitiskās stabilitātes un drošības uzturēšanai ir jābūt saistītai arī ar valsts etnopolitisko mērķi. Sabiedrības integrācija var veicināt Latvijas kā demokrātiskas, tiesiskas un nacionālas valsts attīstību, tādas valsts attīstību, kurā dominē latviešu valoda un kultūra un kurā nacionālajām minoritātēm ir ar likumu noteiktas minoritāšu tiesības. Kopumā sabiedrības integrācija, veicinot valsts iekšpolitisko stabilitāti un drošību, sekmē arī etnopolitiskā (nacionālā) jautājuma risinājumu; integrācija liecina par valsts etno-

politisko nostādni un atsedz valsts etnopolitiskās koncepcijas aprises.

Iespējams, ka sabiedrības integrācijas procesa gaitā mainīsies atsevišķas līdzšinējās etnopolitiskās nostādes. Padomju laikā latvieši savu etnisko identitāti saglabāja, pateicoties tam, ka spēja norobežoties no padomiskuma un rusifikācijas ietekmes, bet Latvijas kā neatkarīgas valsts pastāvēšanas un integrētas sabiedrības veidošanās apstākļos tas vairs nav iespējams. Tagad latvietībai sevi jāapliecina demokrātijas, atvērtības, tolerances un kontaktu apstākļos. Šīs nostādes maiņas nepieciešamība ir viens no iemesliem, kāpēc daudzi latvieši, it sevišķi vecākā paaudze, nepieņem integrācijas vērtības. Viņiem grūti šķirties no stereotipizētās pārliecības, ka labākais un drošākais latvietības saglabāšanas veids ir aktīva norobežošanās no visa nelatviskā.

Sabiedrības integrācija paver ceļu iedzīvotāju patriotismam neatkarīgi no etniskās piederības. Pašlaik cittautieši savu patriotismu apliecina galvenokārt saistībā ar piederību dzīvesvietai — pilsētai, reģionam, teritorijai. Integrācijas politikas uzdevums ir palīdzēt viņiem kļūt par patriotiem arī valstiskā nozīmē.

Protams, sabiedrības integrācija neatrisinās visas etnopolitiskās problēmas. Atsevišķos gadījumos sabiedrības integrācijas politika var pat izraisīt etnisko pretnoskaņojumu aktivizēšanos. Sarežģītas etnopsiholoģiskās problēmas izraisa etniskie stereotipi, kā arī neticība, ka Latvija var kļūt par labklājības valsti ar saliedētu pilsoņu kopumu, ko veido dažādu tautību cilvēki. Šai neticībai bieži vien uzslāņojas sociāla un politiska rakstura cēloņi.

Atsauces un piezīmes

¹ Tiesa, socioloģiskie pētījumi liecina, ka šī ideoloģija nav izgaissusi gluži bez sekām. Baltijas Datu nama 1997. un 1998. gadā veiktais pētījums "Ceļā uz pilsonisku sabiedrību" atklāja, ka ap 60 procentiem Latvijā dzīvojošo nepilsoņu vēl joprojām uzskata, ka tieši padomju nacionālā politika ir veicinājusi nāciju attīstību un tautu draudzību.

² Saskaņā ar iepriekš minētajiem aptaujas datiem (arī pārējie socioloģiskie dati līdz desmitajai atsaucei ir ņemti no šā pētījuma) 90 procenti nepilsoņu un 94 procenti pilsoņu ir nolēmuši neaizbraukt no Latvijas. Savukārt tie, kuri domā par aizbraukšanu (vai pieļauj iespēju, ka viņi varētu aizbraukt), tātad aptuveni 58 tūkstoši nepilsoņu un 88 tūkstoši pilsoņu, par galveno prombraukšanas iemeslu min vēlmi atrast labāku darbu, izvairīties no bezdarba, uzlabot savas dzīves materiālo līmeni. Atšķirībā no nepilsoņiem, kuri priekšroku dotu izceļošanai uz Krieviju, pilsoņi vislabprātāk skatās Rietumvalstu virzienā.

³ Viskrasākās atšķirības starp pilsoņiem un nepilsoņiem izpaužas jautājumā par valodas politiku. Lielum liela nepilsoņu daļa (79 procenti) atbalsta ideju par krievu valodu kā otru valsts valodu, savukārt pilsoņi šādu iespēju principiāli noraida (tiesa, 14 procenti tomēr atbalsta šo uzskatu). Šie dati liecina, ka šajā jautājumā vienprātību starp pilsoņiem un nepilsoņiem vismaz tuvāko gadu laikā nebūs iespējams panākt. No vienas puses, naturalizācijas gaitā palielināsies to pilsoņu īpatsvars, kuri lolos cerības, ka krievu valoda kādreiz varētu kļūt par otru valsts valodu. Lidz ar to dezintegrācijas tendences, kas pašlaik krasāk iezīmējās starp pilsoni un nepilsoni, var ietekmēt arī attiecības starp pilsoni un pilsoni. No otras, palielinoties to nepilsoņu skaitam, kuri prot latviešu valodu, pieaugs to

cittautiešu skaits, kuri neiebildis pret latviešu valodu kā vienīgo valsts valodu.

Būtiskas atšķirības pilsoņu un nepilsoņu uzskatos izpaužas arī citos gadījumos. Tā, piemēram, pilsoņi uzskata, ka ir jāsvin valsts svētki (60 procentu), taču līdzīgi domā tikai 47 procenti nepilsoņu. Puse no nepilsoņiem uzskata, ka valsts himnu var arī nezināt, 23 procenti nepilsoņu nejūtas piederīgi Latvijas valstij (jāievēro, ka šis rādītājs ir lielāks nekā to nepilsoņu skaits, kuri domā aizbraukt no Latvijas, — tāpat nedaudz vairāk par 10 procentiem nepilsoņu vēlas dzīvot Latvijā, kaut arī nejūtas piederīgi šai valstij), un 26 procenti nepilsoņu uzskata, ka nav nepieciešams kļūt par Latvijas Republikas pilsoņiem.

Tajā pašā laikā liels skaits nepilsoņu savu stāvokli uzskata par nedrošu un nepilsoņa pasi — par diskriminējošu dokumentu. Pilsoņiem un nepilsoņiem ir atšķirīgi uzskati par naturalizāciju, dažādi ir arī informācijas avoti. Atšķirīgi ir uzskati par okupāciju un Latvijas jaunāko laiku vēsturi. Latvija ir dzimtene 58 procentiem nepilsoņu un 95 procentiem pilsoņu.

Bruņota konflikta gadījumā ar Krieviju 77 procenti pilsoņu nostātos Latvijas pusē, to pašu darītu 24 procenti nepilsoņu (patiesībā šis rādītājs, ņemot vērā Latvijas un Krievijas specifiskās etnopolitiskās attiecības, ir necerēti augsts); 10 procenti pilsoņu atbalsta Latvijas pievienošanos Krievijai NVS sastāvā (šie dati liecina, ka ne viss ir tā, kā vajadzētu būt, arī ar daļu no Latvijas Republikas pilsoņiem), savukārt nepilsoņu vidē tādu ir krietni vairāk — 35 procenti. (Jāpiebilst arī, ka sociologu formulētais jautājums par “pievienošanos Krievijai NVS sastāvā” šajā gadījumā nav sevišķi veiksmīgs un to var divdomīgi saprast.)

⁴ Lielākā daļa nepilsoņu (93 procenti) uzskata, ka latviešu valoda ir jāprot. Daudzi no viņiem ir centušies arī

praktiski apgūt latviešu valodu (56 procenti). Kaut arī latviešu valodas prasmes līmenis cittautiešu vidē nav sevišķi augsts (piemēram, 11 procenti nepilsoņu krievu uzskata, ka viņi runā brīvi, 25 procenti — runā ar grūtībām, bet par jebkuru tematu, 49 procenti — prot tikai mazliet runāt, 15 procenti — latviski runāt neprot; visumā līdzīgas ir arī citu tautību nepilsoņu latviešu valodas zināšanas), tomēr tam ir tendence mainīties, jo pakāpeniski palielinās latviešu valodas zināšanas.

Maz ir tādu nepilsoņu (ap 3 procentiem), kuri uzskata, ka viņu bērniem nebūtu jāmācās latviešu valoda, 96 procenti nepilsoņu uzskata, ka citu tautību bērniem Latvijā ir jāmācās latviešu valoda. Galvenie valodas apgušanas motīvi ir šādi: latviešu valoda ir nepieciešama ikdienā (32 procenti), tā nepieciešama sevis pilnveidošanai (25 procenti), Latvijas iedzīvotājiem ir jāzina valsts valoda (20 procentu), tā jāzina, lai gūtu panākumus darbā un mācībās (16 procenti). Šo ietekmju rezultātā ir mainījusies daudzu to skolu attieksme pret latviešu valodu, kurās mācībvaloda ir krievu valoda. Šajās skolās bērni sākuši intensīvāk apgūt latviešu valodu. Tuvāko gadu laikā Latvijas darba tirgū var ienākt labi sagatavota jaunā paaudze no skolām ar krievu (vai bilingvālo) mācībvalodu, kura labi zinās gan latviešu, gan krievu valodu un arī angļu valodu un radīs nopietnu konkurenci latviešu jaunajai paaudzei, kura būs izglītojusies mazāk rosīgajās latviešu skolās.

⁵ Televīzijas pārraides ne vien krievu, bet arī latviešu valodā skatās 66 procenti nepilsoņu, kuru dzimtā valoda nav latviešu valoda, un 32 procenti nepilsoņu dažkārt lasa laikrakstus latviešu valodā. Pieaugošā latviskā lasītprasme padara latvisko informācijas telpu arvien atvērtāku arī nepilsoņiem, līdz ar to abas informācijas telpas vairs nav tik atrautas viena no otras kā pirms sešiem septiņiem gadiem.

⁶ 56 procenti nepilsoņu uzskata, ka krievi Latvijā un krievi Krievijā pieder pie atšķirīgām tautām, un 30 procentu —, ka veido vienu tautu. Visai līdzīgs ir arī pilsoņu uzskats. 1993. gadā veiktais pētījums (sk.: *Vēbers E.* Etniskā identitāte un politiskā nācija // *Nacionālā politika Baltijas valstīs.* — Rīga, 1995. — 143. lpp.) liecināja, ka lielākā daļa latviešu nepieņēma Latvijā dzīvojošos krievus kā Latvijas krievus, bet pētījums “Ceļā uz pilsonisku sabiedrību” jau parāda, ka situācija ir mainījusies; lielākā daļa pilsoņu uzskata, ka krievi Latvijā un krievi Krievijā pieder pie dažādām tautām.

Pilsoņu un nepilsoņu psiholoģiskā attieksme vienam pret otru pārsvarā ir pozitīva, turklāt savstarpējos vērtējumos pilsoņi un nepilsoņi ir samērā līdzīgi; tiesa, pilsoņi savā attieksmē pret krieviem ir nedaudz kritiskāki nekā nepilsoņi pret latviešiem. Tā, piemēram, pilsoņi uzskata, ka krievi ir viesmīlīgi, enerģiski, gatavi palīdzēt, atklāti un vienkārši, taču min arī to, ka krievi, viņuprāt, ir varaskāri un slinki, savukārt nepilsoņi domā, ka latvieši ir kulturāli, izglītoti, strādīgi, viesmīlīgi, miermīlīgi, pacietīgi u.tml., bet septiņu aptaujā minēto īpašību vidū nemin nevienu negatīvu īpašību, kas piemistu latviešiem.

⁷ Aptaujas dati liecina, ka 81 procents pilsoņu (no tiem 88 procenti ir latvieši un 51 procents krievs) un 44 procenti nepilsoņu neatbalsta Latvijas pievienošanos Krievijai. Zīmīgi, ka šajā jautājumā atšķirības uzskatos starp nepilsoņiem un pilsoņiem krieviem nav sevišķi izteiktas.

⁸ Apstākļos, kuros vērojama pilsoņu un nepilsoņu atsvešinātība no valsts, patriotisms izpaužas samērā ipatnēji, abstrakti. Turklāt atšķirības starp pilsoņiem un nepilsoņiem attieksmē pret vairākām patriotiskām vērtībām nemaz tik būtiski neatšķiras. 84 procenti pilsoņu un 74 procenti nepilsoņu uzskata, ka valsts karogs ir jāciens, ka jābūt lojāliem pret Latvijas valsti (attiecīgi 79 procenti un

71 procenti), ka jāievēro valsts likumi (attiecīgi 81 procenti un 83 procenti), ka jāmaksā nodokļi (70 procentu un 70 procentu), jāseko politiskajiem notikumiem (attiecīgi 40 procentu un 35 procenti).

⁹ Faktiski atsvešinātība no valsts ir satriecoša. Saskaņā ar socioloģiskā pētījuma "Ceļā uz pilsonisku sabiedrību" datiem partijām uzticas 12 procenti pilsoņu un 10 procenti nepilsoņu, Saeimai — attiecīgi 21 procenti un 22 procenti, Ministru kabinetam — 26 procenti un 22 procenti, tiesai — 31 procenti un 36 procenti, policijai — 41 procenti un 48 procenti, pašvaldībām — 52 procenti un 35 procenti.

¹⁰ Sk.: Izglītības attīstības stratēģiskā programma "Izglītība 1998–2003". — Rīga, 1998.

¹¹ *Rotčailds Dž.* Etnopolitika: konceptuālās aprises. — Rīga, 1999.

¹² Sk.: *Gasmana F.* Kas un kur Latvijā ir nabadzīgs? ANO attīstības programma. — Rīga, 1998.

¹³ *Aasland A.* Ethnicity and Poverty in Latvia. — Ministry of Welfare of the Republic of Latvia, United Nations Development Programme. — Rīga, 2000, pp. 16–20.

¹⁴ Nabadzīgo cilvēku viedokļi un nabadzības sociālais vērtējums Latvijā. — Filozofijas un socioloģijas institūts, 1998.

¹⁵ Measurement and indicators of integration. — Council of Europe Publishing, 1997.

Elmārs Vēbers

The Ethnopolitical Aspect of the Integration of Society in Latvia*

Summary

It is not possible for a democratic state to refuse to attempt integration. A state that does not strive to avoid disintegration, or, worse, promotes it, causes interior political conflicts and crises. Such a state destroys the very foundation of its existence.

Integration in Latvian society is not in its infancy. Changes in the language situation, naturalisation and many other societal processes have been moving in the direction of integration. Altogether, societal integration includes four significant aspects of social life: 1) political (civic) integration; 2) territorial (environmental) integration; 3) cultural integration; 4) socio-economic integration. These integration movements together form the foundation or basis, on which civic identity develops and takes strength.

The most characteristic aspect of an integrated society is that such integration is complex and directed towards the future. In principle, societal integration is only possible if in the course of this process order is brought to many different relationships in society. One-sided integration, emphasising only one direction of relations in the process of societal integration, may lead to a dead end.

* The author gratefully acknowledges the support provided by a grant from the John D. and Catherine T. MacArthur Foundation for the research for this project.

Societal integration cannot take place in a brief period of time.

Political integration and civic identity are related to ethnic identity by diverse, complex connections. The process of societal integration is in various aspects influenced by the factual ethnopolitical situation in the state. Much opposition to integration arises directly from ethnical considerations: Latvians are not convinced that integration does not threaten Latvian identity; on the other hand, other ethnicities are not convinced that integration does not threaten their ethnic identity. In individual cases these apprehensions may prove to be well-founded, because many integrative processes do in truth have ethnic aspects. Nonetheless, these may turn out to be misleading, if societal integration does not require homogenisation of ethnical plurality.

The ethnopolitical situation in Latvia is affected by general socio-political and economic aspects, which have developed after renewal of independence of the State and which are influenced by: 1) the need to develop new state institutions and reform the operation of the state and local government institutions inherited from the previous system, swiftly reform legislation, foster the strengthening of democracy, promote naturalisation and so on; 2) complications caused by the changeover from a society with an economy based on centralised planning to one with a market economy — severe social polarisation, worsening living conditions for many people, social insecurity, and other similar problems.

There are a number of historical and ethnic aspects, characteristic of Latvia, which directly influence societal integration and arise from its ethnopolitical context, respectively, the proportion of Latvians in the population, the ethnical diversity of the population, the demographic

crisis, the characteristic linguistic aspects of a dualistic society and others. In connection with the characteristics of the ethnopolitical situation referred to, the following is the primary task which then arises in the context of societal integration: to ensure the preservation (flourishing) of Latvian values in present-day Latvia, and at the same time to protect the right of ethnic minorities to preserve their ethnic identity.

Therefore, ethnopolitics is associated not only with the practical process of societal integration, but also with its aims, among them the ethnopolitical aims of the State. Societal integration can promote the development of Latvia as a democratic and just state, such development as a state as will strengthen Latvian culture and the Latvian language as the official language, in which the rights of national minorities are laid down by law. Generally, societal integration, in promoting interior political stability and security, will also further the resolution of ethnopolitical issues.

It is possible that individual ethnopolitical positions taken until the present will change in the process of societal integration. During the Soviet regime Latvians preserved their ethnic identity thanks to their being able to distance themselves from the influences of Sovietisation and Russification, but this is no longer possible in circumstances of the development of Latvia as a subsisting independent state and integrated society. The change in this position is one of the reasons why not all Latvians accept the values of integration, and in particular the older generation does not.

Presently non-Latvian ethnicities affirm their loyalty primarily in connection with their belonging to their place of residence — city, region, territory. Societal integration can help them to become patriotic in a national sense as well.

Of course, societal integration will not resolve all ethnopolitical problems. Complicated ethnopsychological problems are caused by ethnic stereotyping, as well as disbelief that Latvia can become a well-functioning state with a unified citizenry formed of people of varied ethnicity. This disbelief often gives rise to consequences of a social nature.

*Rasma Karklins,
Dr. polit., Professor,
The University of Illinois at Chicago,
USA*

Theories of National Integration and Developments in Latvia*

All states seek political and national integration in the sense that it represents one of the public goods like peace and welfare. The question is what exactly is understood by integration, and how to achieve it. The political science literature on "nation-building" developed in the 1950s and 1960s was overly optimistic in assuming that assimilation works and that economic and social modernization cement loyalties to central governments. In fact, simplistic programs of integration often proved counterproductive and soon it was impossible to stick to "the comfortable integrationist presumptions of the 1950s."¹ This paper argues that there are two basic roots to the problem: first, one needs to differentiate between structural, functional, and attitudinal integration, and second, attitudinal integration is complex and one needs to research what policies and conditions do or do not favor identification of national minorities with a common state. Well-meant policies can backfire if they are not thought out well.

Integration has many definitions and here I cite only a few of those focusing on political values and identification.

* I gratefully acknowledge that this research was supported by a grant from the John D. and Catherine T. MacArthur Foundation.

Nancy L. Snider suggests that integration is defined by "a common statewide identity"² and Donald Horowitz speaks of "a massive shift of loyalties from the ascriptive group to the state."³ Amitai Etzioni sees that it is vital for integration that the larger political community constitute the dominant focus of political identification for the large majority of the politically aware citizens.⁴ Citizens need to acquire a certain amount of common culture over time: "No union... is highly integrated unless a shared culture has evolved,"⁵ and he mentions the sharing of a second language as one mechanism to accomplish this.

Thus, national integration tends to involve both political and cultural factors, but it is important to distinguish between ethnic and civic integration. While ethnic integration by definition emphasizes shared identity, civic integration can rest on both shared and unshared identities. Civic integration rests on loyalty toward joint political values, and can include groups with diverse ethnic affiliations. Successful ethnopluralism is difficult to achieve, yet arguably is the most democratic approach for multiethnic states.⁶ The other main strategies are assimilation or separation.

Both pluralist and assimilationist integration theories rest on the assumption that ethnic and civic identities can be formed by policy, i.e. identities are not static. The finding that "integration is a continuous process" is one of the more significant conclusions of an in-depth analysis of such processes in Estonia.⁷ On the positive side, this means that specific policies can lead to more integration, but unfortunately, policies can be counterproductive as well. The art of statesmanship is to avoid the latter, but there are few easy recipes. Even though pluralism appears to be the most promising strategy, it too can be counterproductive just as assimilation or separation can. We need

to inquire more about the conditions under which one or the other outcome is more likely, but as a first step we need to understand the complex nature of integration *per se*. A minimum of three dimensions needs to be taken into account: attitudinally, identification with and loyalty to the political community; functionally, the removal of barriers for interaction and communication; and structurally, depending on context, either common institutions for everyone, or a combination of joint and distinct spheres of cultural and socio-economic life.

A more detailed explication of these propositions follows below, after a review of some recent findings on attitudinal integration in Latvia. I use the case of Latvia as a laboratory for the comparative analysis of integrative processes for two reasons: Latvia has an unusually multifaceted ethnopolitical situation well suited for comparisons between subgroups of the population, and in addition integrative change is especially intense in Latvia due to the continuing transition to democracy.

The Latvian Case: Recent Data

As some empirical measures of attitudinal commonalities between Latvians and non-Latvians I use data from the "Civic Society" survey conducted by the Baltic Data House between November 1997 and January 1998.⁸ One group of civic attitudes is measured by five questions: "What is your attitude about the prospect of Latvia joining Russia in CIS (Commonwealth of Independent States)?"; "Do you think that inhabitants of Latvia have a duty to pay taxes always, most of the time, sometimes, or never?"; "How proud are you that you are an inhabitant of Latvia?"; "To what extent do you trust local government?"; "In case of an armed con-

flict between Latvia and Russia, would you side with Latvia, Russia, or would you remain neutral?" In Table 1 the answers are subdivided by nationality, citizenship, and self-defined ability to speak Latvian well. All three dimensions reveal that there are distinct differences between subgroups of respondents.

Thus, if one looks at Table 1 and compares Latvians and non-Latvians, the overall structure of civic attitudes is dissimilar: for the Latvians civic attitudes linked to Latvia as a country have the highest support, with the duty to pay

Table 1

Civic Attitudes, %

Attitude	Non-Latvians				Latvians n=1226
	Citizens		Speak Latvian		
	yes n=296	no n=1487	yes n=728	no n=1055	
No support for Latvia joining Russia/CIS	75	65	77	59	94
Duty to pay taxes in Latvia	65	70	67	70	72
Proud to live in Latvia	63	53	60	50	82
Trust local government	51	35	42	35	52
Defend Latvia against Russia	44	24	38	19	85

Source: Baltic Data House Survey, Nov. 1997 to Jan. 1998

Table 2

Civic Duties of Residents of Latvia, %

Duty to "always" or "usually"	Non-Latvians				Latvians N=1226
	Citizens		Speak Latvian		
	yes n=296	no n=1487	yes n=728	no n=1055	
Obey laws of the land	82	83	82	83	81
Serve in military	65	58	59	59	72
Know national language	69	68%	75	63	88
Observe national holidays	49	47	47	47	62
Follow political events	39	35	34	37	40
Pay taxes	65	70	67	70	72
Know national anthem	50	50	55	47	72
Respect national banner	71	74	76	73	87
Be loyal towards Latvian state	69	71	72	70	82

Source: Baltic Data House Survey, Nov. 1997 to Jan. 1998

Table 3

How closely do you feel tied to..., %

"Very" or "tied"	Non-Latvians				Latvians n=1226
	Citizens		Speak Latvian		
	yes n=296	no n=1487	yes n=728	no n=1055	
Your neighborhood	65	70	70	69	57
Your city	60	70	66	70	43
Your region	47	25	34	25	46
Latvia	79	80	82	79	81
Russia	13	20	14	22	3
The Baltics	26	24	26	23	21
Europe	11	10	13	9	14

Source: Baltic Data House Survey, Nov. 1997 to Jan. 1998

taxes and trust in local government being supported somewhat less. The priorities are reversed for non-Latvians and attitudes on matters of national significance to Latvia differ significantly. While the non-Latvians also strongly oppose Latvia joining Russia/CIS, for them the commitment to defend Latvia against Russia has the lowest support among all five measures.

Similarly, as one compares subgroups of non-Latvians one finds some interesting differences among those who are or are not citizens, and those who do or do not speak

Table 4

How important is it to solve these Problems in Latvia?, %

"Very important" or "important"	Non-Latvians				Latvians n=1226
	Citizens		Speak Latvian		
	yes n=296	no n=1487	yes n=728	no n=1055	
Secure education in Russian at all levels	63	76	63	82	19
Make it easier to acquire citizenship	78	92	86	92	33
Secure that everybody observes the law	96	96	96	96	97
Join the European Union	45	44	46	43	43
Raise people's political participation	56	63	60	63	59

Source: Baltic Data House Survey, Nov. 1997 to Jan. 1998

Latvian well. Thus a comparison of citizens and non-citizens among non-Latvians shows that responses are quite similar when one asks about taxation — in fact in this regard non-citizens are even more civic-minded than citi-

zens — but there is a significant difference among these same non-citizens if one asks about Latvia and her relations with Russia, and some difference when asked about being proud to live in Latvia and trusting local government. The lower identification with Latvia on issues of her relations with Russia suggests less of a civic focus on Latvia. Interestingly, the same differences show up in somewhat stronger form when one compares respondents who do or do not speak Latvian. Thus it appears that the communicative environment has even more influence on civic attitudes than does citizenship status.

As Table 2 illustrates, the overall findings conform to this pattern if one analyzes responses to questions about the duties of residents of Latvia, although the differences between subgroups are smaller in degree: while Latvians are more civic-minded in saying that one “always” or “usually” has a duty to serve in the military, know the national language, observe national holidays, know the national anthem, respect the national flag, and be loyal to the Latvian state, the differences between citizens and non-citizens among non-Latvians are smaller than those found in Table 1. The same applies to non-Latvians who do or do not speak Latvian; here the largest differential in responses is in regard to the duty to know the Latvian language, suggesting that actual knowledge may be linked to a more positive attitude toward the language of the land.

Table 3 illustrates another dimension of common identification, this time to various territorial units. There is little difference in the extent to which subgroups feel “tied to Latvia”, but there is a significant difference between Latvians and non-Latvians feeling tied to Russia, with non-citizens and those not speaking Latvian having the highest rates in this case.⁹ Latvians and non-Latvian citizens identify significantly stronger with the traditional regions of

Latvia (such as Latgale or Vidzeme) than other subgroups do, whereas all non-Latvians identify significantly higher with their immediate neighborhoods and cities than Latvians do.

Table 4 further illustrates the similarity of Latvian and non-Latvian political attitudes if one asks general political questions such as about political participation or joining the European Union, but reveals huge gaps on communal issues such as Russian language education and citizenship. We again see some differences between citizens and non-citizens, as well as between subgroups who do or do not speak Latvian. In sum, one finds that on various questions about the political community of Latvia significant attitudinal differences exist between Latvians and non-Latvians, as well as between those non-Latvians who already are citizens and speak Latvian well, and those who are not citizens and know Latvian poorly. This confirms the findings of earlier studies indicating that non-Latvians have been less clear in identifying with the Republic of Latvia than have been Latvians, and that there is a difference between citizens and non-citizens.¹⁰

The Complexity of Integration: Three Dimensions, Eight Outcomes

Integration has many dimensions. I differentiate between attitudinal, functional, and structural integration, and I ask about their relationship to each other. When people refer to the benefits of "integration" they most typically think of attitudinal integration, i.e. the contrast between harmony and conflict among groups, and between groups and the state. The question is, what type of structural and functional policies best promote it?

In order to empirically capture this complexity, I shall first outline the theoretical outcomes of the three main policies of integration, i.e. assimilation, pluralism, and separation. In its pure form, each approach makes certain assumptions about changes in ethnic and civic diversity, but results may differ from intent. I provide a typology of real and potential outcomes of the three policies. I also try to define integration by focusing on its structural, functional, and attitudinal dimensions. After clarifying my analytical categories, I use them to discuss contemporary ethnic processes in Latvia.¹¹

1. Nominal, legal, and structural integration:

a) Structural differentiation can involve the nominal identification of subgroups, be it by reference to a group's name, its language, or other criteria. The nominal differentiation of ethnic groups can be found in daily conversation, references in the press, or governmental statistics. It is deeply ingrained in Latvia, as well as in the surrounding region; typically, people assume that whether one is a "Latvian," "Russian," "Pole" or "Gypsy" is a clear and immutable ascriptive given and has meaning.

b) The legal identification of nationality, in the sense of citizenship, is a common practice worldwide. In every country, there are citizens and non-citizens. Being a citizen has legal consequences and includes specific rights as well as duties and thus represents a kind of political structuring. Citizenship assumes a civic identification as well, but this is more appropriately discussed as attitudinal integration.

c) State institutions can be structured by ethnicity, language, region, or other social attributes. Thus ethnic groups may have separate schools, army units, administrative councils, et al. Special ethnic units existed in the Czarist

army and Soviet army in various periods up until the late 1940s.¹² Sometimes separate courts accommodate distinct legal traditions, such as in the Ottoman empire by religion and in the USA in the case of special family courts for native peoples. Other separate state institutions can include social services, special political rights such as a constitutional veto power, or territorial autonomy. Structural separateness and autonomy may result from policy — for example by granting minority schools — or it can be the indirect result of spatial or economic differentiation. Either way, such arrangements can promote or undermine attitudinal integration, depending on their intent and effect. Pluralists argue that structural separateness can promote integration, whereas assimilationists assume that it is a barrier to integration.

Table 5

How often do you hear Latvian?
 Respondents with native language other than Latvian, %
 N= 1783

	1	2	3		
Sphere	Very often	Rather often	Rather rarely	Very rarely	Hard to say not applicable
Daily life	19	49	19	12	2
On TV	20	44	21	9	5
On radio	17	36	18	16	12
At work	15	27	18	13	27

Source: "Civic Society Survey", Baltic Data House, 1997-1998

d) Structural integration also refers to the geographic dispersion of ethnic groups, as they often are concentrated in certain villages, towns, neighborhoods, or regions. As noted, this often influences the emergence of ethnic institutional substructures; it also influences the structuring of inter-ethnic contacts in daily life, at work, and elsewhere. Demographic or survey data can be used to measure spatial substructures. Thus replies to a question of how often respondents hear Latvian in their daily environment can be used as one measure of socio-demographic structuring. As Table 5 indicates, in Latvia one can distinguish three environments for non-Latvians: one where Latvian is heard often, a second where Latvian is heard in part, and a third Russian environment where Latvian is hardly heard.

2. Functional integration

The important distinction between functional and attitudinal integration has been made by Teresa Rakowska-Harmstone in her pathbreaking work on Soviet nationality politics,¹³ and pursued by me in an earlier study.¹⁴ Functional integration refers to the ability to interact with others. For the purposes of this paper, I define functional integration as proficiency in the state language. In order to function in the public sphere of a state with a dominant state language, one needs to know that language. In order to communicate, a common language is needed. It is a key to integration in several ways: citizens need to understand the political discourse in parliament, media, and meetings. This discourse is nearly exclusively in Latvian, and increasingly, so is the provision of public services. Also, forming a civic community requires dialogue and the exchange of information and ideas. In this regard there is a link between functional and civic integration.

Yet learning another group's language does not always increase sympathy or tolerance for that group. Much depends on the content of the communication and on how voluntary and harmonious the language learning process is. Functional integration may correlate with attitudinal integration, but does not have to. Thus there are individuals who know Latvian well and identify with the Latvian people and with Latvia as a state, and others who refuse to use the language or denigrate Latvia as a state.

My focus on language facility does not mean that I reject the significance of other dimensions of functional integration. Typically, these also refer to communication and flows of interaction, for example types of social and economic habits, skills, and styles of behavior. The role of contact and communication for integration in modern national states has been thoroughly argued in the work of numerous social scientists, especially Karl Deutsch and Frederik Barth.¹⁵ For an elaboration of actual communication patterns in Latvia as evident from the "Civic Society" survey see the chapter by Brigita Zepa in this same volume.

3. Attitudinal integration

Of the three dimensions of integration, attitudinal integration is the most significant. In fact, citizens having a sense of shared belonging is the classic definition of a nation.¹⁶ I define attitudinal integration as the emotional attachment to an ethnic or civic community, as a sense of being part of that community and valuing it to the extent that it affects behavior. There are many nuances to civic integration; it may focus more on the state as a territorial unit, or as a system of government with a certain history, or as a "homeland" that triggers certain emotions. Also, it involves common values and beliefs, i.e. a joint civic culture.

Eight Outcomes: Integration Typology Derived from the Latvian Case

I obtained suggestive insights for this paper from talking to educators and others working with language policy. While I had already begun to think about the pitfalls of aggregating survey data about entire ethnic groups, the need to differentiate between subgroups of people and between functional and attitudinal integration was poignantly stated by an educator who had been giving Latvian language tests to teachers in Russophone schools. She reported noting several types of people: first those with a good knowledge of Latvian as well as a good integrative attitude; secondly people with a good language knowledge but a non-integrative attitude, even resentment of the new state they find themselves in; thirdly people who are eager to integrate into Latvian society and the state, yet know the language poorly; and lastly those who both do not know Latvian and reject the idea of integrating into the larger environment of Latvia.¹⁷

In sum, structural, functional, and attitudinal integration may be positively correlated in some contexts, but not in others. Therefore specific policies can succeed or backfire. As a first step toward understanding the dynamic effects of distinct policies, I outline the theoretical outcomes in a systematic way. Since we are dealing with three variables, eight theoretical outcomes are possible, and often appear in concrete settings. The eight outcomes are depicted in Figure 1, with each cell showing one type of integrative constellation as well as examples from Latvia.

As cells 1 and 2 illustrate, assimilation in all cases assumes homogenization of structural differences, such as by name, legal status, institutions, or settlement patterns.

Both outcomes 1 and 2 also assume homogenization of language, yet differ in that it goes hand in hand with attitudinal integration in one instance, but not in the other. Cell 3 is empty.

Figure 1

Eight Integrative Outcomes, Prototypes

Assimilation	Pluralism	Separation
1 Yes Yes Yes Example: Children from mixed marriages	4 No Yes Yes Example: Historical Minorities	7 No No No Example: Soviet military pensioners
2 Yes Yes No Example: Latvian "Soviets"	5 Yes No Yes Example: Latvian gulag survivors	8 No Yes No Example: Jews or Germans who emigrate
3 Empty Cell	6 No No Yes Example: Russian Old Believers	9 Yes No No Example: "Zero option" naturalization

Legend: Yes/No = structural homogenization

Legend: Yes/No = functional commonality

Legend: Yes/No = attitudinal identification with civic community

The three outcomes typifying pluralist policies all show attitudinal integration, but differ in regard to structural differentiation ("No" in cells 4 and 6) as well as language commonality ("No" in cells 5 and 6). Thus, pluralist integration mostly emphasizes common civic values, but grants the possibility of structural and/or linguistic distinctiveness. The optimal pluralist case is one where a common language and civic identification exist (cell 4).

The first two prototypes for separatist policies (cell 7 and 8) show structural as well as attitudinal differentiation; in addition, the classic separatist policy, cell 7, also shows a functional separateness. In contrast, cell 8 focuses on individuals who are able to interact with their environment, yet they may still wish to live separately and retain a separate civic identity. Cell 9 notes an unusual case where formal integration fails to coincide with both linguistic and attitudinal assimilation.

Figure 1 outlines eight general subgroups in the Latvian ethnic landscape and I list one prototype for each category of my typology for illustrative purposes. In practice one could give examples of other variants, the examples provided here are by no means the only ones possible.

1. Prototypical full assimilation is rare in Latvia and is most likely to occur among children from mixed marriages.

2. The prototype of individuals who are unassimilated attitudinally despite structural and functional integration is that of Latvian citizens who know the language, yet identify with a communist regime and the defunct Soviet Union.

3. Since there are only eight outcomes, this cell is empty.

4. The most harmonious prototype of pluralist integration is that of members of historical minorities who — albeit citizens — emphasize their nominal and cultural/structural

distinction, yet know Latvian and identify with Latvia in civic terms. Latvian Poles, Jews, and Gypsies have stood out in this regard, as has a subgroup of Latvian Russians. The credo of these groups, according to the Chairman of the Association of Cultural Societies of Latvia is to "integrate but not assimilate."¹⁸ The proliferation since 1990 of state funded minority schools is a prime expression of this approach, although a pluralist strategy implies that proficiency in Latvian and the commonality of a significant part of the curriculum with that taught in all schools is safeguarded, as it is the official policy goal in Latvia.¹⁹

5. The prototype of people who structurally and attitudinally identify with Latvia, but often lack functional integration, is that of Latvian repatriates from Russia. Most of these are from families that were forcibly deported from Latvia by the Soviets. While many people were killed in the gulag, others survived in a hostile and alien environment that often led to Russian linguistic assimilation, but did little to change their attitudinal or nominal integration.

6. The intriguing prototype of a group of people who are attitudinally well-integrated, yet speak only their own language and retain a separate existence is that of the Russian Old Believers in Eastern Latvia. Similar to the Amish communities in the USA, these are people who insist on their own separate life based on religious and cultural conviction, yet do not challenge civic authorities. Traditionally, these people have lived in distinct rural communities, mostly in Latgale.

7. Of the separatist variants of ethnic subgroups the first prototype involves residents who do not wish to integrate in Latvian society, culture, or politics. They often have registered as Russian citizens, retain separate institutions and close ties to the Russian Federation, and typically sympathize with non-democratic political movements of the left or right.

8. Prototype: Latvian Jews, Germans, (and some Russians) who repatriate to their historical homelands often speak Latvian and are relatively well-integrated in other ways, yet choose to emigrate for overriding motives tied to their particular identity. This example illustrates that declining to integrate in a local civic community does not have to have a hostile edge.

9. The prototype of people who are integrated legally as citizens, but are not integrated functionally and attitudinally is provided by the "zero-option" proposal on naturalization raised after the restoration of Latvia's independence. The defeated proposal suggested that Latvia extend citizenship to all inhabitants without regard to language knowledge or civic identification.

How many people fall into each subgroup listed in the typology in Figure 1? The answer depends on the way one defines each variable. Some empirical data are given below, but it should be emphasized that the size of groups varies under changing conditions. In fact, that is what public policy is about, as governments try to increase the groups with the most integrative characteristics. Latvia's official policy is to strengthen the pluralist prototype (cell 4) by, for example, making monolingual Russians bilingual rather than assimilating them. Another priority has been to emphasize the advantages of voluntary integration, but to avoid confrontation with subgroups who wish to remain separate from the Latvian community and state.

The Latvian Case: Recent Developments in Subgroup Formation

Again, I use data from the "Civic Society" survey conducted by the Baltic Data House between November 1997

and January 1998. Figures 2 to 4 depict some attitudes in three conceptual schemes similar to the typology presented in Figure 1. The concrete measures for Figures 2 to 4 are: 1. Structural integration: is respondent a citizen? Yes/no 2. Functional integration: does respondent speak Latvian well or relatively well? Yes/no 3. For civic attitudinal integration I use the questions about being proud to

Figure 2

Eight Integrative Outcomes, Proud to Live in Latvia*
Non-Latvians, Total N = 1783

Assimilation	Pluralism	Separation
1 Citizens Speak Latvian Proud 7.2% (N = 129)	4 Non-citizens Speak Latvian Proud 17.4% (N = 311)	7 Non-citizens Do not speak Latvian Not proud 26.9% (N = 480)
2 Citizens Speak Latvian Not proud 3.6% (N = 65)	5 Citizens Do not speak Latvian Proud 3.2% (N = 57)	8 Non-citizens Speak Latvian Not proud 12.5% (N = 223)
3 Empty Cell	6 Non-citizens Do not speak Latvian Proud 26.5% (N = 473)	9 Citizens Do not speak Latvian Not proud 2.5% (N = 45)

* Survey by Baltic Data House, 1997-1998, responses to "How proud are you that you are an inhabitant of Latvia?"

live in Latvia, the duty to pay taxes, and whether in the case of an armed conflict respondents would defend Latvia or side with Russia/remain neutral (compare Table 1). The results about being proud to live in Latvia are shown in Figure 2.

Figure 3

Eight Integrative Outcomes, Duty to Pay Taxes*
Non-Latvians, Total N = 1783

Assimilation	Pluralism	Separation
<p>1 Citizens Speak Latvian Always pay taxes 6.7% (N = 120)</p>	<p>4 Non-citizens Speak Latvian always pay taxes 20.8% (N = 370)</p>	<p>7 Non-citizens Do not speak Latvian Do not always pay taxes 15.9% (N = 283)</p>
<p>2 Citizens Speak Latvian Do not always pay taxes 4.1% (N = 74)</p>	<p>5 Citizens Do not speak Latvian Always pay taxes 4.1% (N = 73)</p>	<p>8 Non-citizens Speak Latvian Do not always pay taxes 9.2% (N = 164)</p>
<p>3 Empty Cell</p>	<p>6 Non-citizens Do not speak Latvian always pay taxes 37.6% (N = 670)</p>	<p>9 Citizens Do not speak Latvian always pay taxes 1.6% (N = 29)</p>

* Survey by Baltic Data House, 1997-1998, responses to "Do you think that inhabitants of Latvia have a duty to pay taxes always, most of the time, sometimes, or never?"

Figure 4

Eight Integrative Outcomes, Defend Latvia in Armed Conflict*
Non-Latvians, Total N = 1783

Assimilation	Pluralism	Separation
<p>1 Citizens Speak Latvian Defend 5.7% (N = 102)</p>	<p>4 Non-citizens Speak Latvian Defend 9.8% (N = 175)</p>	<p>7 Non-citizens Do not speak Latvian Neutral 43.5% (N = 776)</p>
<p>2 Citizens Speak Latvian Neutral 5.2% (N = 92)</p>	<p>5 Citizens Do not speak Latvian Defend 1.5% (N = 27)</p>	<p>8 Non-citizens Speak Latvian Neutral 20.1% (N = 359)</p>
<p>3 Empty Cell</p>	<p>6 Non-citizens Do not speak Latvian Defend 9.9% (N = 177)</p>	<p>9 Citizens Do not speak Latvian Neutral 4.2% (N = 75)</p>

* Survey by Baltic Data House, 1997-1998, responses to "In case of an armed conflict between Latvia and Russia, would you side with Latvia, Russia, or would you remain neutral?"

As can be seen, the largest percentage is in cell 7 that represents a separatist subgroup, namely non-citizens who do not speak Latvian and are not proud to live in Latvia. These people stand aloof from Latvia's broader society and politics. The next largest group (cell 6) differs in that it is proud, its civic interest is such that I categorized it as part of pluralist policies, yet it is a borderline category since the

lack of language facility could be seen as a separatist intent. The other interpretation is that this group of people may wish to learn Latvian, but have not had an opportunity to do so. If so, then respondents falling into this group would represent candidates for being more integrated over time, i.e. switching to pluralist type (subgroup 4), or even to assimilationist subgroup 1 of people who, after learning Latvian, could become citizens.

Interestingly, the third largest subgroup again falls under the separatist label, i.e. these are people who are integrated functionally in that they speak Latvian, but are non-citizens who say that they are not proud to live in Latvia. Would their civic interest rise if they were able to integrate legally, i.e. become citizens, or would they remain aloof? There is some evidence that the latter is more likely, since subgroup 2 is relatively big as well and other data suggest a generally high level of civic apathy.²⁰

There are three more subgroups that do express civic pride, among these the assimilationist category 1 and pluralist category 4 are the most well-adjusted. The people falling into subgroup 4 are most likely to integrate fully and become citizens in the next few years, since they have the formal prerequisites of knowing the language and having a civic interest. Subgroup 5 is a promising target for language learning programs. In contrast, subgroup 9 reflects a politically apathetic group of citizens who do not speak Latvian and one can thus say that legal integration has failed to go hand in hand with linguistic or civic integration. If one compares Figure 3 to Figure 2 one finds a similar overall pattern of responses with one big difference: cell 7 is much less dominant, whereas cell 6 is the strongest by far. Again we see that on the issue of saying that people have to pay taxes, non citizens who do not know Latvian are far more civically minded than they are

on issues that are linked to Latvia itself, such as taking pride in residing there. The contrast is even greater if one compares cells 6 and 7 in Figure 4: on the issue of whether they would side with Latvia (or remain neutral) in an armed conflict, the preponderant response of non-citizens is the latter. This illustrates the difficulty these people have in seeing Latvia as their "own" country in some national contexts.

These data and illustrations provide no more than a limited snapshot of the integrative situation. As for the future, my tentative answer is that the small subgroup that assimilates is likely to grow, but at a very slow pace. The pluralistic groups who, while retaining their distinct identities, increasingly speak Latvian and accept Latvia as their state, are of medium size and are likely to expand at a slow pace as well. The separatist groups on their part are likely to decrease slowly, in part due to continuing emigration, especially of young people seeking careers in Russia, and also as some of its many elderly representatives die.

Conditions for Strengthening Integrated Groups

Once it is recognized that society consists of numerous subgroups, the goal of ethnopolitics is to strengthen integrative groups and to discourage non-integrative groups. It is beyond the scope of this paper to explore in full what conditions lead to various types of integrative outcomes. To mention just a few, clearly it makes a difference what type of minority one deals with. In an influential recent study, Will Kymlicka makes an incisive argument about the need to differentiate between types of ethnic groups, especially regarding core differences between historical

indigenous minorities and immigrant groups.²¹ To this one can add other distinctions, such as those characterizing settlers and transnational diasporas. In addition to such factors relating to the historical and political origin of groupings, various individual level factors such as ethnic composition of family and communication patterns make a difference.²²

In his pioneering theory of ethnic integration Richard Schermerhorn analyzes the conditions under which contact between ethnic groups leads to integration and when it encourages conflict. He focuses on perceptions and subjective goals of groups rather than on policies alone, one of his findings being that much depends on whether the cultural goals of dominant and subordinate groups are congruent or not. Schermerhorn argues that both sides need to agree on the advantages of particular policies of integration.²³ Clearly, the attitudes of all groups involved matter in the success of integration. Integration has an interactive dynamic where things can change if one side changes its outlook. The interactive dynamic can change if some major event occurs, if new leaders emerge, or if there is either a constructive or destructive international intervention. Other factors, such as time and speed of processes, certainly also affect outcomes.

Conclusions

Ethnopolitical processes in Latvia — and elsewhere — can not be conceptualized as being linear and monolithic, but rather one has to think of them as being multifold and partly contradictory in nature. Parallel to subsets of ethnic groups that integrate more over time, others remain aloof or become more alienated. Similarly, one finds that paral-

lel to more disintegrative policy initiatives others are democratic and integrative. Ethnopluralism, understood primarily as extensive cultural and educational pluralism is an example of the latter. Historically, it is a constructive regional legacy that is being revived today. Due to local givens, such as the proclivity to think of ethnic identity in objective terms, this approach appears to be more promising than trying to import ethnic solutions from abroad.

In Latvia today there are different yet simultaneous ethnic trends affecting specific subgroups of the minority population. Current policy emphasizes cultural pluralism and the gradual civic integration of non-citizens, yet parallel to this process of ethnic and civic integration, one also notes significant groups that wish to remain separate or are apathetic, and a small subgroup of people who assimilate. The coexistence of several subgroups and parallel policies is confusing when one first starts to analyze ethnic processes in Latvia and one needs to beware of focusing too much on one or another.

In sum, assimilation, pluralism, and separation can be concurrent ethnic processes. Therefore, the main question is not how much integration there is overall, but rather which one of the three broad processes and resulting eight ethnic subgroups dominates or could become more dominant in the future. In other words, ethnopolitical alignments change from one situation to another.²⁴ In Latvia there is a stable status quo accepted by most players. Major and sudden shifts in ethnic or civic identification are unlikely, except if a radical change occurs in the international context. Due to strong ties to Russia, most Soviet-era settlers in Latvia are sensitive to developments there. If Russia moves in the direction of more dictatorial domestic or foreign policies this could shift the ethnic balance in Latvia toward more separatist tendencies. In fact,

events since March 1998 when Russia intensified her attacks on Latvia and instituted a partial economic boycott, have partly worked in this sense, although an exploration of this question is beyond the scope of this paper.

Over the years, analysts have all too often been surprised by what appear to be sudden changes in ethnopolitics, most typically outbreaks of conflict. One is less likely to be surprised if ethnic processes are conceptualized as involving a multitude of subgroups with differing political profiles and the roots of change as located in one or the other subgroup's gains in influence. If so, then the analytical focus should be on the conditions that favor the ascendancy of one or the other group, i.e. what allows a more confrontational group to gain influence, or what supports the increase of cooperative groupings? The preliminary answer of this paper is that an ethnopluralist policy has the best chance of succeeding in the latter.

Notes

¹ *Young C.* The Temple of Ethnicity // World Politics 35 (July 1983), p. 656. Early optimism about the simplicity of nation-building in the developing world soon led to analyses pinpointing its complexities, for example Cynthia H. Enloe *Ethnic Conflict and Political Development* (Boston, Mass.: Little Brown, 1973).

² *Snider M. L.* Is National Integration Necessary? The Malaysian Case // Journal of International Affairs, Vol. 27, No. 1, 1973, p. 80.

³ *Horowitz D. L.* Ethnic Groups in Conflict (Berkeley, Calif.: University of California Press, 1985), p. 568.

⁴ *Etzioni A.* Political Unification (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1965), pp. 4-5.

⁵ Etzioni, *op.cit.* p. 36.

⁶ This argument follows *Karklins R. Ethnopolitics and Transition to Democracy: The Collapse of the USSR and Latvia* (Baltimore, Md.: Johns Hopkins University Press, 1994.)

⁷ *Aksel Kirch*, ed., *The Integration of Non-Estonians into Estonian Society: History, Problems, Trends* (Tallinn: Estonia Academy Publishers, 1997), p. 26.

⁸ The survey consists of systematic oral interviews of 1507 citizens and 1502 non-citizens of Latvia between November 1997 and January 1998. The interviews were fielded by the Baltic Data House on the basis of two multi-level random samples. The survey covered 301 locations.

⁹ On the Russian diaspora's complex psychological attachment to Russia compare David Laitin, *Identity in Formation: The Russian-Speaking Populations in the Near Abroad* (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1998), pp. 163–166, and *passim*.

¹⁰ See *Karklins R. and Zepa B. Multiple Identities and Ethnopolitics in Latvia // American Behavioral Scientist*, Vol. 40, No. 1 (September 1996), pp. 33–45.

¹¹ Both theoretically and empirically, this analysis follows up on a similar analysis in *Rasma Karklins, Ethnopolitics and Language Strategies in Latvia // Paper presented at the 1997 Meeting of the American Political Science Association.*

¹² *Curran S. L. and Ponomareff D. Managing the Ethnic Factor in the Russian and Soviet Armed Forces: An Historical Overview* (Santa Monica, Calif.: RAND Corporation, 1982).

¹³ *Rakowska-Harmstone T. The Soviet Army as the Instrument of National Integration*, in John Erickson and Feuchtwanger E. J., eds., *Soviet Military Power and Performance* (London: Macmillan, 1979), pp. 144–148.

¹⁴ *Karklins R.* Ethnic Relations in the USSR: The Perspective from Below, (Boston: Allen & Unwin, 1986), p. 121.

¹⁵ *Deutsch K. W.* Nationalism and Social Communication, 2nd edition (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1966).

¹⁶ *Emerson R.* From Empire to Nation: The Rise of Self-Assertion of Asian and African Peoples (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1960), p. 102.

¹⁷ Interview with Ministry of Education Official, 11 March 1997.

¹⁸ Statement by Mr. Abizov, Conference on Minority Dialogue, Riga, May 16, 1996.

¹⁹ *Karklins R.* Ethnic Integration and School Policies in Latvia. Nationalities Papers, Vol. 26, 2 (1998), pp. 283–302.

²⁰ Compare *Steen A.* Regime Legitimacy in Post-Communist Countries: A Comparative Analysis of Mass Attitudes in the Baltic States 1992–1997 (Oslo: University of Oslo, Department of Political Science, Research Report 01/98).

²¹ *Kymlicka W.* Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights (Oxford: Clarendon Press, 1995), p. 69.

²² Compare *Zepa B.* Communication as a Condition of Political Integration, this volume.

²³ *Schermerhorn R. A.* Comparative Ethnic Relations (New York: Random House, 1970), especially pp. 82–83. See also *A. H. Birch.* Minority Nationalist Movements and Theories of Political Integration // World Politics 30 (April 1978), pp. 325–344.

²⁴ *Kasfir N.* Explaining Ethnic Political Participation // World Politics 31 (April 1979), p. 365, also pp. 371–373.

Rasma Kārklīņa

Integrācijas teorijas un integrācijas attīstība Latvijā

Kopsavilkums

Politologu teorijas par nacionālo integrāciju un “nācijas veidošanu” uzplauka sešdesmitajos gados, bet kritiķi jau visai drīz norādīja, ka tās ir bijušas pārāk vienkāršotas. Nacionālā integrācija ir komplekss process, kas pēkšņi var apvērsties otrādi — dezintegrācijas virzienā. Integrācijas politikas neparedzētas sekas var veidoties neatkarīgi no tā, vai pieceja balstās uz asimilāciju vai plurālismu. Kāpēc?

Pirmkārt, jāatšķir nacionālās integrācijas struktūra, kā arī funkcionālā un vērtību dimensija. Iedzīvotāju politisko vērtību un nostādņu sakritība un atšķirība ir integrācijas definīcijas kodols. Bet ir reizes, kad vērtību integrāciju veicina strukturālā un funkcionālā vienādošana, un reizes, kad iznākums ir tieši pretējs. Pirmā tabula ilustrē šo pretējo iznākumu teorētiskās kombinācijas, reizē parādot citus iznākumus, piemēram, gadījumus, kad kāda sabiedrības grupa nav integrējusies nekādā veidā vai ir integrējusies strukturāli vai funkcionāli, bet ne nostādņu ziņā. Gan tabulā, gan rakstā minēti piemēri, kādas cilvēku grupas Latvijā aptuveni atbilst vienam vai otram analītiskam variantam.

Rakstā norādīts, ka iedzīvotāju kopums sastāv no dažādām grupām, kas atšķirīgi reagē uz integrācijas procesiem. Valsts politikas mērķis ir stiprināt grupas, kas integrējas, un vājināt tādu grupu iespaidu, kuras to nedara, jo sevišķi valstisko vērtību ziņā. Aptauju dati liecina, ka dažos jautājumos grupām vērtības sakrīt vairāk, bet citos —

mazāk. Kā rāda tabulās ietvertie dati, latviešiem un nelatviešiem ir krietni līdzīgas vispārējās politiskās nostādnēs, ka, piemēram, jāievēro likumi un jāmaksā nodokļi, bet nostādnēs būtiski atšķiras jautājumos, kas tieši saistās ar Latvijas valsti, piemēram, ar lepnumu, ka dzīvo Latvijā, vai ar gatavību aizstāvēt Latviju konflikta gadījumā ar Krieviju, vai piederības izjūtu kādam Latvijas novadam. 1.– 4. tabula arī liecina, ka šajos jautājumos vairāk integrēti ir nelatvieši, kas ir pilsoņi, kā arī tādi, kas runā latviski.

To, ka "integrēto" nelatviešu procents atšķiras atkarībā no tā, kādu jautājumu izvirza, ilustrē 2.– 4. tabula. Tā, piemēram, redzam, ka vismazāk integrētā grupa (7. aile), kas nav strukturāli un funkcionāli integrēti (t.i., nav pilsoņi un nerunā latviski), ir krietni mazāka (15,9 procenti), ja jautājam par pienākumu maksāt nodokļus, un lielāka (43,5 procenti), ja jautājam par gatavību aizstāvēt Latviju. Izprotot integrācijas dinamisko būtību, pētniecības nākamais uzdevums ir identificēt apstākļus, kas veicina vienas vai otras grupas palielināšanos, jo tā nosaka attīstības virzību.

*Наталия Касаткина,
доктор философии,
Институт философии и социологии Литвы,
Каунасский Университет Витаутаса Великого,
Литва*

Стратегия аккультурации в этнических группах Литвы

Особенности исследования аккультурации

Как терминология, так и обозначения этнических процессов в многонациональном обществе имеют множество интерпретаций. Концептуальному национализму свойственно выявление общих тенденций социального развития и определение зависимости между культурой и становлением нации. Методика достоверности и убедительности исследования отдельных этнических групп или региональных этнических процессов ("ethnic origins of nations" по А. Смитю) остается одной из основных проблем, которые решает любой исследователь.

С начала 1990-х гг. значительному числу исследователей достаточно обоснованной, продуктивной и поэтому привлекательной представляется теория "стресс-аккультурации" [1].

Теория аккультурации становится популярной в последние годы и в Литве, Эстонии, Латвии, России, Украине, являясь своего рода панацеей от дефицита теоретических и методологических идей. Дж. Берри

установил тесную взаимосвязь между мотивами поведения индивида, процессом его адаптации и культурным контекстом среды обитания. Он показал сложность и конфликтность процесса аккультурации: люди не могут легко и безболезненно изменяться, адаптируясь в инонациональной среде.

Согласно Дж. Берри, аккультурацию определяют два одномерно действующих фактора, которые влияют на выбор четырех основных стратегий. Этими факторами являются поддержание культуры (в какой степени признается необходимость сохранения культурной идентичности) и участие в контактах (в какой степени меньшинства включаются в инонациональную культуру или остаются среди "своих"). В зависимости от комбинации ответов на два основных вопроса Дж. Берри определил четыре стратегии аккультурации: ассимиляция, сегрегация, маргинализация и интеграция [1].

Ассимиляция определяется как отказ от сохранения своей культурной идентичности и самобытности и стремление к более частым контактам с доминирующей культурой. В случае сохранения этнической самобытности и отказе от контактов с доминирующей культурой члены меньшинственных групп отдают предпочтение стратегии сегрегации. Интеграция определяется как сохранение культурной и этнической идентичности в повседневных контактах с инонациональной культурой доминирующего большинства.

В более ранних исследованиях приводились доводы, что лучшим вариантом культурной адаптации является ассимиляция с доминирующей культурой. Современный взгляд на данную проблему иной. Исследования показали, что более реальным и даже более успешным для этнических меньшинств является бикультурализм,

достигаемый в процессе интеграции [2]. При этом этническая идентичность, долгое время оцениваемая как дисфункциональная, на самом деле может положительно влиять на уменьшение культурного шока в случае недобровольной миграции и поддержание позитивной самоидентификации [3].

И, наконец, при небольшом стремлении или возможности сохранения культуры (часто из-за вынужденного или насильственного культурного отторжения) и незначительного стремления поддерживать контакты с инонациональной средой (часто из-за дискриминации или отстранения) выбирается маргинальная стратегия аккультурации. Однако автор делает оговорку, что недоминантные группы и их члены свободны в выборе стратегии аккультурации, в противном случае эти явления определяются иными понятиями.

Иллюстрацией четырех стратегий аккультурации по Дж. Берри может служить "синтетическая модель" семьи [4].

После окончания технического вуза, родители получили распределение в Литву, где у них родились дочь и сын. После восстановления независимости родители потеряли работу на предприятии бывшего всесоюзного подчинения. Мать, изучая литовский и английский языки и посещая курсы переквалификации, стремилась найти новую работу, которую получила на конкурсной основе. В свободное время она принимает участие в работе русской культурной неправительственной организации Литвы. Активный социальный и культурный образ жизни матери соответствует интеграционной стратегии аккультурации. Отец, успешно участвуя в процессе индустриализации СССР, всячески поощрялся. Он достаточно сильно привязан к русским традициям, хорошо знает

русскую литературу и историю, отмечает традиционные и советские праздники и говорит только по-русски. После потери работы, долгое время был безработным, сейчас работает на индивидуальном предприятии своего знакомого, где работают русскоязычные сотрудники. Таким образом, отец предпочел сепаратную стратегию аккультурации. Дочь (17 лет) заканчивает литовскую школу, посещает репетиции в музыкальном ансамбле, большинство ее друзей — литовцы, кроме того, она дружит с парнем-литовцем. Ей не нравится русская кухня, традиции (в частности, стиль одежды). Дочь совершенно равнодушна к атрибутам и символам русской культуры, в музыке и литературе она отдает предпочтение западно-европейским и американским авторам. Она прочно связывает свою жизнь с Литвой. Очевидно, что дочь выбрала ассимиляционную стратегию аккультурации. И, наконец, сын (14 лет). Он не воспринимает ценностей русской культуры, не понимая какой имеет смысл развитие традиций русской культуры в Литве. Он чувствует себя отчужденно среди литовских сверстников из-за явно выраженного русского акцента. Его оставляют равнодушным и успехи литовского баскетбола. Он словно застрял между двумя культурами, не отдавая предпочтения ни одной из них. Сына явно привлекает компания соседа, который занимается на рынке перепродажей подержанных автомобилей. В результате сын отдает предпочтение маргинальному пути, конфликтуя как с родителями, так и со школой.

Дж. Берри, опираясь на многочисленные исследования, замечает, что индивиды могут отдавать предпочтение сегрегации и в том случае, если большинство подталкивает или вынуждает их к такому решению.

Маргинализация редко является результатом свободного выбора индивида, чаще индивиды становятся маргиналами в результате попыток принудительной ассимиляции в сочетании с насильственным отторжением (сегрегацией). По моим наблюдениям, период социальных и политических изменений особенно благоприятен для образования значительной маргинальной среды.

Интеграция может быть успешной стратегией аккультурации, если основными установками доминирующей группы являются открытость и толерантность по отношению к культурным различиям. Эта стратегия предполагает в качестве важного условия обязательный взаимный компромисс и взаимное приспособление, включающее признание всеми группами права на культурные и национальные различия. Стратегия интеграции требует от групп этнических меньшинств адаптации к основным ценностям доминирующего общества, а большинство должно быть готово адаптировать социальные институты (здравоохранение, просвещение, судопроизводство) для лучшего соответствия потребностям многонационального общества.

Интеграционная стратегия является успешной только в мультикультурном обществе, в котором относительно низок уровень предубеждений (т.е. минимально распространена символическая дискриминация или расизм, этноцентризм), позитивны отношения между различными культурными группами, достаточно широк диапазон культурных ценностей общества, значимо проявление идеологии толерантности. Среди недоминантных групп стратегия интеграции предполагает чувство привязанности, проявляющееся в самоидентификации меньшинства с обществом "большинства" [3].

“Культурное приспособление” в группах национальных меньшинств

Анализ социальной ситуации позволяет сделать выводы, что на современном этапе государственности Литвы созданы политические и юридические предпосылки для интеграции инациональных граждан Литвы (действующее законодательство, международные обязательства). Однако правомерен вопрос, насколько совпадают *de jure* и *de facto*, как реализованы демократические статьи закона.

В ходе проведенных исследований [5] выявлены факторы, оказывающие негативное отношение представителей различных групп национальных меньшинств к контактам с доминирующим обществом. По моим наблюдениям, такими факторами, которые могут предопределить стратегии маргинализации или сегрегации в группах национальных меньшинств Литвы, являются:

- 1) несогласие с социальными переменами в обществе;
- 2) несогласие с политическими переменами;
- 3) отстранение от общества литовского большинства, во избежание возможных или уже случившихся обид и унижений;
- 4) негативное отношение, недоверие к государственным институтам.

Первый фактор по своей сути означает несогласие с крахом социалистической системы и необходимостью жить в условиях свободной рыночной экономики. Приведу одно из характерных суждений: “Буржуазные националисты стремятся вернуть свои владения и захватить власть, им совершенно нет дела до нужд

рабочих людей. Разве мы плохо жили? Все, кто хотел, имел работу, мы даже могли отдыхать у моря. Не было нищих, бездомных. А какая преступность! Разрушена промышленность, сельское хозяйство, а вместо этого нам предлагают дешевый ширпотреб. Или еще "лучше" — поношенные тряпки..."

Никаких преимуществ в изменении социальной ситуации респондент не видит и, по его мнению, их вообще нет в условиях свободного рынка, которые он определяет как "реставрацию капитализма".

Первый фактор обычно тесно взаимосвязан со вторым, означающим несогласие с развалом СССР и необходимостью проживания в независимой Литве. По мнению одной пожилой русской женщины, в ее положении оказались и другие люди, вынужденные жить в Литве, так как в России их никто не ждет, у них нет ни средств, ни здоровья на возвращение в Россию.

Очевидно, что происхождение негативных установок различно, поэтому следующий фактор означает отстранение от общественной среды большинства, воспринимаемой как чужая и недружелюбная. С точки зрения П. Роуза и Дж. Вандер Зандера, подробно описавших подобное поведение представителей меньшинства, оно показательно не столько как индивидуальное мнение и основанное на личном опыте, сколько как отражение коллективных установок и групповых стереотипов поведения. В интервью это выражалось следующим образом: "Литовцы никогда нас не любили...", "Литовцы всегда старались говорить со всеми по-литовски, хотя понимают по-русски и видят, как мне трудно говорить по-литовски...", "Литовцы не говорят по-русски, так как это не нравится окружающим, особенно в общественных местах...",

“Литовцы не справляются со своими проблемами, поэтому им дела нет до других”.

Четвертый фактор трудно определить однозначно, так как социальная шкала установок весьма широка. Однако принципиальным отличием от позитивного отношения к контактам с литовским обществом, проявленного инонациональными респондентами, несмотря на критическое отношение к государственным институтам, является то, что негативность отношения данной группы усилена установками предыдущих трех факторов (одним или несколькими). Этот фактор прочно взаимосвязан с гражданскими позициями индивида: негативные или индифферентные установки могут лежать в основе маргинализационных и сегрегационных явлений не только в группах национальных меньшинств, но и в группах доминирующего общества. Негативное отношение к государственным институтам практически не зависит от социального статуса респондентов: безработные, мелкие торговцы (“челноки”), учителя, так и владельцы индивидуальных предприятий и члены правления престижных банков. По мнению одного из них: “Я не завишу от государства, оно мне не нужно, так как работаю на себя и свою семью. Почему я должен платить такие налоги, чтобы плодить никчемных бюрократов, которые только вымогают у меня взятки?”

Различное влияние культурного наследия и традиций, степень проявленности в повседневной жизни у разных этнических групп, различное стремление к сохранению национальной самобытности предполагают многостороннее развитие процессов аккультурации. Следует отметить, что на данном этапе государственного развития нет явного преобладания той или иной стратегии. Скорее всего, в

национальных общинах проявляются различные способы аккультурации. Причем, различия обнаруживаются не только у многочисленного меньшинства (таких, как поляки, русские), но и в малочисленных и сравнительно социально однородных общинах, таких, как этническая группа цыган. При обсуждении процессов сегрегации и маргинализации в группах меньшинств важно различать происходят ли они под принуждением большинства или стратегия выбирается меньшинством добровольно. По моему мнению, вышеупомянутые негативные процессы аккультурации в современной Литве следует причислять скорее к добровольным, так как в обществе созданы объективные предпосылки для благоприятных отношений между большинством и меньшинством. Это отчасти подтверждается результатами эмпирических исследований, свидетельствующих о позитивных оценках меньшинствами Литвы доминирующего общества [6].

Далее следует подробнее остановиться на позитивном развитии аккультурационных процессов в Литве, определяя особенности культурной интеграции (и отчасти ассимиляции) национальных меньшинств. Настоящая схема (как и любая типологизация) достаточно условна и неподтверждена репрезентативными исследованиями. Однако показателен тот факт, что подобное интеграционное развитие отмечено не только в Литве, но и в других странах Балтии [7].

Первый вариант культурной интеграции — традиционный, проявляющийся в возрождении и частичной реконструкции национальных культурных традиций. Традиционность этого направления связана с определением культурной идентичности, основанной на сохранении и возрождении этнического культурного наследия. Статус культуры связывается с ее исторической

и национальной самобытностью. В Литве подобный способ культурного самовыражения отчасти стимулируется традиционно высоким престижем этнической фольклорной культуры литовского большинства.

При выборе такого варианта культурной интеграции представители инонациональной интеллигенции создают культурные, религиозные, общественные неправительственные организации. Этот вариант достаточно распространен в группах национальных меньшинств Литвы, о чем свидетельствует значительное число национальных неправительственных организаций: только русских в Литве зарегистрировано свыше пятидесяти, свыше сорока — польских, свыше тридцати — еврейских и т. д. Но при отсутствии достаточно тесных контактов с культурной средой большинства (особенно значимо участие в элитарной культуре), при неблагоприятных социальных условиях эта стратегия может привести к культурной изоляции, а это — реальная предпосылка сегрегации.

Второй вариант — “конкурентный”, определяемый стремлением представителей национальных меньшинств посредством образования и социальной активности утвердиться в доминирующем обществе, тем самым конкурируя с представителями титульной нации. При таком способе интеграции особое внимание уделяется изучению языка и культурных традиций большинства. С этой целью представители меньшинств стремятся отдавать своих детей в школы с государственным языком обучения (данная тенденция достаточно проявлена как среди русскоязычного, так и среди польского населения Литвы), получать высшее образование на языке большинства.

Настоящий способ интеграции является для представителей национальных меньшинств практически

единственной возможностью полноценного участия в культурной и социальной жизни большинства, однако чрезмерная стимуляция этого процесса со стороны государства (сужение сети среднего образования на языке национальных меньшинств, репрессивные меры по внедрению государственного языка) может вызвать как культурную ассимиляцию, так и стимулирование маргинализационных процессов в группах меньшинств. Негативные процессы могут предотвратить действие традиционной (первой) модели интеграции. Подобная комбинация двух первых способов интеграции сохранилась в исторических диаспорах Литвы: татарской, караимской и еврейской.

Третий — “космополитический” (или европейский) — вариант состоит в стремлении индивидов различных этнических групп изучить как можно больше языков, получить образование, соответствующие международным стандартам. В случае, когда члены доминирующего общества склонны “переоценивать” этнические ценности и закрыться в своей культурной нише, представители меньшинств могут стать пропагандистами (ретрансляторами) культурных мировых ценностей, что повышает социокультурную конкурентноспособность меньшинств. Подобную стратегию могут выбирать и члены других социальных групп, например молодежь, стремящаяся упрочить свое положение в обществе в конкуренции со старшим поколением. Предположение о наличии “космополитического” варианта интеграции среди групп национальных меньшинств отчасти подтверждают данные репрезентативного исследования “Балтийский омнибус”, постоянно проводимые Центром по изучению общественного мнения. (Русские респонденты более решительны, чем литовцы в вопросе о вступлении

Литвы в Европейский Союз, среди них меньше не принявших решения по этому вопросу.) Однако следует отметить и возможную опасность “интеграционной усталости”, когда представителям национальных меньшинств предъявляются требования по сохранению их этнической идентичности, лояльности к доминирующему обществу и восприимчивости к культуре большинства и, наконец, формирование европейского меньшинства. Из-за перегрузок такого рода могут развиваться как явления культурной маргинализации, так и частичная атрофия гражданской активности.

Предложенные модели позитивной аккультурации обобщают основные направления интеграционных процессов в группах национальных меньшинств Литвы. Однако вполне очевидно, что у национальных меньшинств нет единой стратегии аккультурации, а технология аккультурации достаточно многообразна и индивидуализирована.

Предварительные выводы

Особая роль в процессе гармонизации отношений большинства и меньшинств отводится государству, призванному заботиться о лояльности граждан и стабильности общества. Действенным фактором подобного процесса в любом государстве является всяческое поощрение и содействие становлению гражданского общества, а также отказ от синдрома коллективной ответственности. К факторам, благоприятствующим гармонизации отношений между большинством и меньшинствами, можно отнести принятый в Литве “нулевой вариант” предоставления гражданства всем постоянным жителям Республики, который явился юриди-

ческой предпосылкой равноправия инациональных граждан. В стране созданы юридические условия для мультикультурного развития общества.

Однако, перефразируя Э. Геллнера, путь национального государства никогда не бывает гладким, поэтому *de facto* обычно и не соответствует *de jure*. По моему мнению, одной из причин такого несоответствия является отсутствие действенного диалога между государством и меньшинствами. Главными условиями диалога должно быть взаимопонимание в оценке исторического наследия, стремление к адекватной оценке наследия социалистического общественного развития и особенностей региональных этнических композиций. Задачей государственных структур должна быть организация подобного диалога, а меньшинства должны располагать адекватными структурами и, главное, быть компетентными партнерами диалога с государством.

Результатом такого диалога может быть как полноценное участие в политической жизни страны, так и представительство в исполнительных структурах власти. Однако основной трудностью в реализации подобного замысла является определение субъектов диалога, особенно соотнесение инациональных жителей с определенной социальной категорией национального меньшинства или некой этнической группой. Очевидно, что в демократическом обществе самоопределение и самоотнесение индивида является результатом его личного предпочтительного выбора. Таким образом, обобщенные обозначения инациональных жителей такими категориями, как "этническая группа", "национальное меньшинство" или "национальная община" являются условными и часто не соответствуют реальности.

Современное общество не только предоставляет своим членам права, но и ждет от них позитивного отношения к сотрудничеству, т.е. выполнения своих обязанностей по отношению к другим членам общества. Это отвечает интересам каждого индивида и в то же время предоставляет обществу возможность сохранять свою самобытность и культурную среду. Так, стрессы, связанные с ассимиляционными процессами, неизбежными среди недоминирующего населения страны, могут быть устранены социальной поддержкой развития культурной самобытности и информационного обеспечения инациональной культурной среды.

Следует уделять большое внимания распространению среди адаптируемых индивидов информации об опасностях процесса маргинализации, вполне очевидных для общества, в котором не создано необходимых условий для развития и сохранения инационального культурного наследия, а меньшинства недостаточно вовлечены в доминирующее общество. Существенную роль для достижения желаемой и наиболее позитивной стратегии аккультурации — интеграции — играет **взаимный компромисс**. Для обеих сторон ясна цена такой стратегии: доминирующему обществу следует оказывать содействие меньшинствам и согласовывать политику в сферах культуры и просвещения с их нуждами, а представителям меньшинств придется заботиться не только о сохранении своей национальной идентичности, но и об адекватности культурной среде большинства. В противном случае — маргинализации и сегрегации — обеим группам придется платить значительно большую цену. В контексте исследования аккультурации это значит, что каждый человек в попытке обретения

новой социальной идентичности взамен утраченной, не будет вынужден отказываться от своей этнической или культурной принадлежности. Сохранение этих важнейших составляющих позитивной социальной идентичности — залог этнической толерантности, а это непосредственно влияет на стабильность и благополучие общества в целом. Кроме того, культурное и общественное многообразие положительно влияет на социальную адаптивность и предоставляет обществу мобильность в контексте постоянно меняющегося мира.

Литература

1. *Berry, J. W.* Psychology of acculturation // J. Berman (Ed.) Cross-Cultural Perspectives. Lincoln, 1990.
2. *Лебедева Н. М.* Социально-психологические аспекты аккультурации русских в странах нового зарубежья // Вынужденные миграции: интеграции и возвращение. — М., 1997. — с. 89–116.
3. *Berry, J. W.* Immigration, Acculturation and Adaptation. Ontario: Sage/Halsted, 1996.
4. Приведенную модель семьи описал Р. Станионис, студент 4-го курса Каунасского Университета, в руководимой мною работе на соискание степени бакалавра политологии “Аккультурационные процессы в группах этнических меньшинств стран Балтии”.
5. Анализируются результаты международного проекта 1994–1996. г. Nordic-Baltic research project “Social Change in the Baltic and Nordic Countries” (университеты Тампере, Упсала совместно с институтами социологии и философии Литвы, Латвии, Эстонии). Экспертное интервьюирование проводилось

по методике “Русские в новом зарубежье” в июне–августе 1996 г. совместно с Институтом этнологии и антропологии РАН: “Русские в новом зарубежье”, Литва).

6. *Касаткина Н. В.* От маргинализации до интеграции: стратегия аккультурации в различных группах национальных меньшинств Литвы // Этническая психология и общество. Под ред. Лебедевой Н. М. М., 1997. — с. 289–305.

7. Об аналогичном развитии интеграционных процессов среди нелатышского населения говорил Б. Цилевич (Латвия) в ходе дискуссии во время международного коллоквиума “Русские меньшинства стран Балтии” в Балтийской академии (Luebeck–Travemuende) 25–27 октября 1996. г.

8. *Smith Anthony D.* The Ethnic Origins of Nations. Oxford UK, Cambridge USA: Blackwell, 1986.

Natalija Kasatkina

Acculturation Strategies in Ethnic Minorities Groups: The Case of Lithuania

Summary

This paper examines the development of the acculturation process in modern Lithuanian society. The paper reflects the results of an interdisciplinary survey in respect of acculturation strategies (J. Berry), and also is intended to inform about the contemporary status of ethnic minorities and minority rights in Lithuania.

Acculturation technique has been shown to have a substantial relationship with positive adaptation: integration is usually the most successful; marginalisation the least; and assimilation and separation strategies are intermediately successful.

Possible models of integration of national minorities are discussed: 1) "traditional", dealing with revival of cultural traditions of minorities and their reconstruction; 2) "competitive", describing possibilities of competition among cultures of ethnic minorities within the culture of the majority; 3) "cosmopolitical", where the majority reevaluates ethnic values so that the minority can then become a spreader of world cultural values. However, one can foresee a danger of "integrational tiredness" of the minority, when the majority expects the minority to be able to maintain cultural identity, be influenced by the culture of the majority and become "real Europeans". Because of such "tiredness" cultural marginalisation could take place and be expressed by civic atrophy in ethnical communities.

In the summary of the paper a critical evaluation of multi-culturalism phenomena ("multi-culturalism as a feasible social and political ideal?") is provided and possibilities of harmonizing relationships among the majority and minority are discussed. The main factors of this process could be continuous dialogue between majority and minority, development of civil consciousness and getting rid of the syndrome of collective responsibility.

*Rein Ruutsoo,
Ph.D., Professor,
Institute of International and
Social Studies,
Estonia*

National State and Educational Policy: The Estonian Case in the Post-soviet Environment

Introductory Remarks

The restored Estonian state has had to face a society which is highly fragmented along political, ethnic and cultural lines. Nation building in the framework of a national state meant that the Estonian language and Estonian culture would have a privileged position, as compared to the other cultures and languages which are defined as belonging to the minorities. National state does not mean ethnically homogenous state despite what has been suggested on very dubious conceptual grounds, even by some Western scholars [17, 62]. An essential part of the Estonian national state concept was a radical shift from Russian language dominance to giving state and administrative language status to the Estonian language [18]. Describing the Estonian conception of national state which is framed in the Estonian Main Law as creating a "monolingualistic community" or equalising national community with "ethnic community". [21, 16; 20, 24 and 34] is not correct. Behind this vision is a concept of two parallel symmetric

communities and two state languages for Estonia as the most appropriate solution. It has always been one of the central demands of Russophones from 1991. The idea is still very popular and surfaces again from time to time. As was underlined by Russophone MP Sergei Issakov — for strategical reasons it makes sense to put the problem at this moment “on ice” [16, 56]. Prescribing any minority status to Russophones is treated as discrimination. In this respect conflict will be permanent and long lasting.

Establishing one state language is for Estonians strategic, existential. The practical problem is that Russian politicians do not understand the legalising of two state languages as a symmetrical competence of both languages, as an integrative mechanism, as also targeted in the proposal of OSCE commissioner Jörn Donner. The vision of Russian politicians is much different from the vision of Jörn Donner which was inspired by the Finnish language law. In this sense or in the terms of the Finnish example all Russophones, who are now occupying public positions must demonstrate as good command of Estonian as Estonians demonstrate in respect of Russian. Implementation of the suggestions of the OSCE adviser to treat representatives of both language communities equally, formally a democratic approach, has in fact produced a devastating effect. In practical terms many Russophones have lost all these positions which they had enjoyed on the grounds of Estonian democratic legislation which takes account of historical heritage. The language requirements for Russophones occupying public positions are much more liberal than for example in Finland. In the case of two state language there is no ground to be liberal in this respect.

The main target of the opponents of an Estonian national state is the idea of preserving the Soviet period privi-

leged position of the Russophone minority not to learn Estonian and — in practical terms — the subordinated role of the Estonian language. The Soviet heritage — poor language competence of Russophones — it is predicted will remain for two generations at a minimum [20, 33]. It is somewhat illuminating, that this position is shared even by the people, who display themselves as representing the most liberal part of the Russophone community in Estonia. In the same way, it demonstrates that a dialogue between the Estonian and Russian communities has even now, nine years after the restoring of national independence, not made very significant progress.

A concept of democratic national state, which supplies to the Estonian language a national/state language status and gives guarantees to minority languages and cultures makes segregation and encampment of two main communities on language competence grounds impossible.

The essence of the national consolidation concept is very different from the ethnic assimilation ideology. There is no doubt that different ethnic groups will for a long time keep their identity (Estonian scholars have overestimated pro-Estonian identity shift) and will also have multiple loyalty. Estonian society will also in the future operate as multicultural, but it is dangerous to let the overlapping of political, national, linguistic and ethno-cultural cleavages prevent the emerging of cohesive national community. Deep changes in such qualities as identity and loyalty of people are not only the result of their individual choices. These qualities are very much a function of different modes of citizenship. Political citizenship is one of the prerequisites of integration. A short term task of the Estonian administration is to develop pre-conditions for constraints of national ethno-linguistic citizenship. In short, it means that all ethnic groups will be able to more or less equally operate in a

society, the official/national language and main communication instrument of which is Estonian. Ethno-linguistic citizenship means that good proficiency/command of Estonian, will help the residents of the country to become socialised in terms of acquiring a communicative membership of the national community and developing respective competencies. Language competence is not a formal requirement for political citizenship. It supplies a person with a capacity to operate as a true member of Estonian society, as a part of the national cultural, political and economic community.

In respect of integration, education is the most important and effective mechanism for consolidation of national community. Another aspect of educational politics: access to educational institutions determines career perspectives of the individuals from different ethnic groups. The key position of educational facilities explains why equality of opportunities offered by education is one of the most debated topics in the discussions on the minority-mainstream relationship in Estonia today.

This relationship has two main aspects. One aspect concerns equality — all ethnic groups living in Estonia are interested that their children should be able to obtain qualities, skills and commands, which make them successful in a particular society. The other aspect of demands is focused on the role of the school on preservation of ethnic culture, the saving of the ethno-cultural values of the minority community.

In practical terms these tasks mean that the national school system must at the same time be able to have a specific ethnic and a general national dimension. Our focus is the first aspect of education — perceiving the role of the national educational system in respect of the consolidation of national community. This paper is motivated by the

signs of increasing overlapping of educational stratification and ethnic origin. It can be perceived as an outcome of dysfunctional qualities of an educational system, which has a selective and marginalising role in respect of minorities.

Ethnical and educational composition of the Estonian population at the beginning of transition

In respect of the changes in Estonian educational policy there can be detected two essential dimensions — **transition to the Estonian national educational system** and **deetatation of education**. The purpose of de-etatisation was to encourage all interest groups including minorities to develop their own educational facilities. Minorities are free to establish any ethnic educational institution they perceive important. The general effect of de-etatisation of education is not a specific focus of this paper. It is important to stress, that the supplying of this opportunity has been interpreted as a move which minimises the obligations of the Estonian state to take care of the school system with non-Estonian language of instruction. State obligations in respect of minorities beyond general education (primary school) were interpreted by radical politicians mainly in terms of cultural autonomy. In these terms, in the near future there will be a unified Estonian language instruction system. Estonianization means that teaching in minority languages at the high school level is in general available only in the framework of their own institutions, as constrained by the Law on cultural autonomy.

Administration of the first Estonian government of the newly independent Republic of Estonia shaped by Mart

Laar (1992–1995) has described this approach as “liberal”. According to the law on education, which was passed in Parliament through the initiative of the Pro Patria party, secondary education was planned to become Estonianized in 2000. Practical changes for the constituting of a radically Estonianized national educational system have occurred at a much slower pace than should be necessary for providing any basic reform. Political declarations of national radicals were not supported by realistic plans and practical means for encouraging the teaching of Estonian at the non-Estonian schools and supplying these schools with staff commanding Estonian, books etc. (In the context of this paper and Estonian realities the term “non-Estonian-school” refers to a school with Russian language instruction, which was the only allowed non-Estonian school in the years of Soviet occupation and facilitated Russification — emerging of the so-called Russophone community). Today it looks quite obvious, that without a large-scale supportive program focused on the promoting of Estonian language instruction, a rapid shift to an Estonianized school system will have a devastating effect on a large part of the Russophone community. A target of these programs must be the adaptation of non-Estonian schools to heavy socio-cultural pressure in a national economic and cultural environment.

The “starting position” of Russophone people in terms of education level after the collapse of Soviet power was relatively very good. According to the census data from 1989, the average education level of non-Estonians residing in Estonia was significantly higher than the average level of education of Estonians [19]. This was true in respect of almost all minority groups residing in Estonia at the end of the USSR, and also for all younger age groups. The high ranking of Russophones had as its background a

much better demographic structure of young immigrants and occupation in militarised industrial structures which largely used high technology.

Table 1

Estonians and non-Estonians: changes in structure of education in 1985-1992, in percentages

	1985				1992			
	Estonians		Non-Estonians		Estonians		Non-Estonians	
	Male	Female	Male	Female	Male	Female	Male	Female
Up to 8 (9) years	17,5	9,6	13,2	6,0	18,8	9,9	5,8	2,1
Incomplete secondary	11,7	8,8	10,7	4,9	7,6	6,7	12,5	5,5
Secondary	22,6	27,6	27,4	23,3	26,8	26,8	25,0	23,0
Special secondary	25,4	28,3	28,2	33,5	27,6	32,0	33,2	38,3
Higher education Of which:	21,9	23,8	17,8	27,6	18,4	24,2	22,1	29,4
Technical	12,2	6,3	14,1	13,4	9,5	8,7	17,3	16,2
Natural sciences	5,3	4,5	1,7	5,6	4,7	3,9	1,4	3,8
Humanities	4,4	13,0	3,0	8,6	4,2	11,6	3,4	9,4
No answer	0,9	1,9	1,7	4,9	0,8	0,4	0,5	1,7

Source: [6] Appendix.

There are not available detailed and exact statistics about the changes in the educational structure of the Estonian population during the last decade. But some sociological research data are quite revealing about the positions of different ethnic groups.

The educational structure of the two main language communities reflects the general occupational structure of Estonians and non-Estonians. The share of people with a low level of education is significantly larger among the Estonians and there are also less people with higher education. These numbers need some comment in the context of Soviet policy. The non-Estonian elite is mainly technical and contains a relatively small share of persons trained in the humanities. In fact there were very few poets, artists, writers etc. of non-Estonian origin. A good share of non-native intelligentsia — formally with “humanities” training — had

Table 2

Estonians and non-Estonians structure of education in 1996,
percentages

	1993		1994		1996	
	Estonians	Russians	Estonians	Russians	Estonians	Russians
Higher education	22	23	23	21	18	18
Specialized secondary	26	33	33	35	39	34
Secondary	42	36	27	25	28	34
Primary	10	8	12	19	16	13

Source: [4. 53]

been educated in Party instruction schools or departments of military schools (sometimes KGB schools) which prepared political indoctrination staff for the Soviet Army. One of that kind of instruction institution — the Political Academy for Infantry — was commenced in Tallinn at the beginning of the eighties.

The heavily disbalanced structure of non-native intelligentsia impacts on community building and complicates reproduction of the culture of ethnic minorities in Estonia today. The departure of quite a large share of Russophone humanitarian intelligentsia, especially teachers, in the context of withdrawal of Russian troops from Estonia has already had effects (officers' wives made up a substantial number of the teachers in the Russian schools) [2, 20]. Sociological studies give signals that the general educational level of Russophones has, as a result of the mass repatriation of tens of thousands of immigrants, already gone down.

But there is also another explanation for these kinds of changes — unequal access to Estonian educational institutions. According to some estimates school attendance among non-Estonians in the rural areas is lower than among Estonians. According to research provided by the Ministry of Education there was noticed a certain deterioration with students' interest in learning, and extra-curricular activities in particular. Interest in learning has shown a significant decrease in Russian schools, which has had a substantial negative effect on all other aspects of education as measured by surveys. The only improvement noticed by Russian students was the level of tuition. The overall deterioration of the general atmosphere of Russian schools was probably due to two main factors — the general increase of psychological insecurity among the non-Estonian population and the departure of Russian teachers

from the schools [2, 20]. Social confusion, new status as residents and economic deprivation no doubt affects negatively motivation for acquiring education among non-Estonian youth, especially youngsters.

At the same time there can be detected polarisation of schools with Russian language of instruction. Some of them have mobilised resources supplied by liberal politics and are shaping themselves as elite schools, the tuition level of which is in some respect higher than Estonian schools. Such schools are in general the same schools, which in the Soviet era served Russophone nomenclatura families, having better staff, better facilities, modernised curriculum which included foreign language instruction, etc. At the same time these schools were more isolated from the Estonians and Estonian culture. Due to these schools there is emerging a very effective group of young Russians mainly from middle-class families, who have enough "educational capital" and "cultural competence" for making a career in Estonian or any other modern society [3; 12; 13; 15].

Perspectives of general education of non-estonians

It is quite difficult to decide about Estonian education policy and its effect on minorities schooling on the basis of statistics only. Today there is no information that access to general education has been limited for non-Estonian youth on the basis of the language of instruction. Compared to the period of Soviet occupation the number of schools instructing in Russian has slightly increased — from 108 to 117 (1996). This is 15,8 percent of the total number of schools. The number of Estonian-Russian schools has decreased slightly from 28 to 26. The only county where

Russian secondary school is missing is Hiiumaa. The number of actually bilingual Russophones is too small for effectively running a secondary school.

The percentage of students who studied in Russian in general elementary and secondary schools in Estonia (i.e. general education from the first to the thirteenth grade), has dropped slightly. At the beginning of the academic year 1990/1991 36,7 percent of students were instructed in Russian; in 1994–1995 the respective figure was 33,1. This drop corresponds to the diminishing of the general share of Russophones in the Estonian population. Some of the decrease in the number of pupils attending Russian schools reflects also an increasing tendency of non-Estonian families to put their children into Estonian classes. Among the pupils who have attended Estonian schools are many children belonging to the group of "third nations" (Ukrainians, Tatars, Finns etc). In the period of the Soviet regime their dominant cultural orientation was Russian. Now they believe their children will be more successful with a pro-Estonian orientation.

At the same time Estonian school reform has in terms of statistics had a positive effect on the share of Russophone students. Teaching of the Estonian language, geography, history etc, which in the Soviet period was minimal, has been launched in full scale. This has made the school programmes more similar. (In the Soviet period, the length of studies in schools with Russian language instruction was one year shorter). Reform supports the general idea that the Russophone students must acquire at school a good command of the Estonian language and be acquainted with Estonian history and culture. In practical terms the situation looks very different — for example in Narva there are a lot of vacancies and almost half of the teachers have limited proficiency in Estonian [22].

Explaining the poor progress of schools of the smaller minorities one must bear in mind, that up to the years of "perestroika" in Estonia there didn't exist any national school except schools having Estonian or Russian as the language of instruction. This meant that smaller minorities in Estonia had two options for making a career and obtaining effective membership in society — adopting either Estonian or Russian as a language of instruction. Non-Estonians were mainly assimilated into the Russophone community. Since perestroika a large amount of effort has been made to constitute alternative schools or educational systems, other than these two, but without visible success. An investigation conducted in 1991–1992 by the Ministry of Education indicated that 75 percent of pupils belonging to small minorities (Ukrainians, Finns etc) didn't have command of their national tongue. [9]. According to the census of 1989 among the nationalities constituting the "third" nations group, which make a community of 127,547 persons, some 52,000 persons (a much higher percent) declared having command of their national language. So it can be presumed that the Soviet system has effectively worked towards Russification of these minorities. Even in the case of increasing loyalty in respect of the Estonian state, achieving a change in their dominant cultural orientation is not an easy task. Only 2,8 percent of non-Estonians consider Estonian as their mother tongue. Seven nations having quite large communities in Estonia — Azerbadzhani, Jews, Latvians, Swedes, Poles, Tatars and Finns have started Sunday schools.

According to the conception of national state, the Law on Primary and High schools of 1993 stated that municipally financed high schools and gymnasiums using for instruction a language other than Estonian, have to continue within the framework of the Law on cultural auto-

my. According to a revised law on education passed in 1997, Estonian language must, as a rule, be the language of the instruction in state financed gymnasiums from the year 2009. This has produced suspicion that "the very idea of developing Russian culture in Estonia has been doubted" [1, 144].

Perspectives of university level education and inegration

Estonian legislation doesn't regulate the language of instruction at the university level. There is no exact data available on how large the share of students of non-Estonian origin at Estonian universities is. According to Prof. Issakov the position of the Russian language at Tartu University is almost the same as it was in the Soviet period. But there is pressure for enlarging these positions. It was estimated that in the Soviet period almost half of graduates from Russian school attended universities in Russia. There is no exact data about Russophones who attended the Universities of CIS states. Today it is much more complicated.

The share of Russophones in Estonian universities looks significantly lower than the percent of Russophones in Estonian society. Poor Estonian language proficiency is surely (along with some more general factors) one of the most decisive discriminating factors. Today almost half (44 percent) of abiturients of Russian schools don't command Estonian and only 8 percent speak Estonian fluently [7, 220]. The share of schools with instruction in Russian, where some subjects are taught in Estonian is not impressive at all. In 1994 the number of such schools has risen to 8 schools, which is 6 percent of all schools. So — there are

Table 3

**The Role of Russian Language in Higher Education in Estonia
1990-1995**

	1990-1991		1992-1993		1994-1995	
	Total	%	Total	%	Total	%
Number of students in higher schools	25899	100	24464	100	22487	100
Of which study in Russian	5233	20,2	4609	18,8	3199	14,2
In universities	25899	100	22875	100		
Of which study in Russian	5233	22,0	4214	18,4		
In applied higher schools	—	—	1589	100		
Of which study in Russian			389	24,9		
In private schools	—	—			3130	100
Of which study in Russian	—	—	—	—	1083	38,3

Source: [9, 25; 8, 311]

not very many Russophones who are able to attend fully Estonianized departments in universities. No doubt, there has been loss of a lot of potential Russophone students.

The share of students, who study in Russian in all types of legal higher education institutions in Estonia has according to official statistics dropped from 20,2 percent in the academic year 1990/91 to around 10 percent in 1997/98. Highest is the percent of students instructed in Russian at Tallinn Technical University where they constitute 22 percent of all students. For Russian speaking students instruction in Russian is available only for the first and second year, parallel to the courses in Estonian. It is planned to reduce Russian language higher education in the future. These statistics about Russophones studying in Estonia at the university level are not relevant. Departments of almost fifteen Russian Universities and high schools are operating in Estonia. But as there is no agreement between the states — their activity is perceived as illegal and cannot be counted by statistics.

At the same time there is a higher share of Russophones in the tuition charging high schools with mostly Russian language of instruction, signs that these schools operate like a compensating mechanism for poor Estonian language competence. It takes more effort on the part of Russophones to get educated. Propagation of a Russian intelligentsia and Russian culture in Estonia is going down. Professor Issakov has come to the conclusion that Russian culture in Estonia is in bad shape. The cultural level of Russophones as compared to Estonians, is already lower. [16, 53]. An intelligentsia is one of the prerequisites of integration as a partnership between cultures.

Appendix

1. *Chernov I., Kisseljova L.* The Future of Russian Culture in Estonia // World Affairs, 1995, Vol. 147, No. 3, pp. 143–147.

2. Estonian Language Strategy. A Short Version. Tallinn: Estonian Language Strategy Centre, 1997. 28 p. Manuscript.

3. *Hvostov A.* Jeestlased läinud, eestoonetsid tulevad // Eesti Ekspress, 1997, No. 20, 16. Mai.

4. *Kirch M., Kirch A., Rimm I. and Tuisk T.* Integration Processes in Estonia 1993–1996. In: *Kirch A.* (Ed). The Integration of Non-Estonians into Estonian Society: History, Problems and Trends. — Tallinn: Estonian Academy Publishers, 1997.

5. *Kõre J.* The Ways of Development of the Demography Situation and Opportunities for Non-Estonian Education in Ida-Virumaa. In: Eesti Haridusfoorum 97 (Jõhvi: Disantrek, 1997), pp. 138–145.

6. *Narusk A.* (ed). Radical Changes at 80-s and 90-s in Estonia // Estonian Acad. of Sciences: 1995. Tallinn–Helsinki.

7. *Pavelson M.* Noored mitte-eestlased: seisund ja integreerumise perspektiivid, Rmt: Vene noored Eestis: sotsioloogiline mosaiik. Materjalide kogumik, Tartu: Tartu Ülikool, 1997, 219–234.

8. *Park A.* Explaining Estonian Citizenship Policy: A Case Study in Post-Imperial Relationships // Proc. Estonian Acad. Sci. Humanities and Social Sciences, 1997, vol. 44, no. 3, pp. 354–376.

9. *Rajango V. and Meriste M.* Vähemusrahvuste õppeasutused Eestis, Konrad Adenauer Stiftung: Tallinn, 1995.

10. *Reima V.* The Ways of Development of the Demography Situation and Opportunities for Non-Estonian

Education in Ida-Virumaa. In: Eesti Haridusfoorum 97 (Jõhvi: Disantrek), 1997, pp. 138–145.

11. *Tammaru J.* About the Problem of Education Conducted in Languages of Minorities in Estonia. In: Eesti Haridusfoorum 97 (Jõhvi: Disantrek), 1997, pp. 147–149.

12. *Tarmo V.* Venelaste ärkamisaeg // Eesti Ekspress, 1997, No. 8, 21. veebruar.

13. *Triin V.* The Equality of Opportunities Offered by Education // Eesti Haridusfoorum 97 (Jõvi: Disantrek), 1997, pp. 145–147.

14. *Triin V.* "Ida-Viru noorte haridusorientatsioonid, eesti keele kogemus ja selle omandamise motivatsioonid," Rmt: Eesti Haridusfoorum 97 (Jõhvi: Disantrek), 1997, 13–20.

15. *Triin V.* Tuleviku venelased // Eesti Ekspress, 1997, No. 8, 21. Veebruar.

16. *Issakov S.* O kontseptsii politiki v oblasti kulturõ i obrazovaniija. Актуальные проблемы современной Эстонии. Материалы общепартийной теоретической конференции ОПНЕ. (Tallinn: Aleksandra, 1996.)

17. *Olli-Pekka J.* The Baltic Security Puzzle — No Simple Solution. In: Pertti Joenniemi /Peeter Vares (ed). New Actors on the International Arena: The Foreign Policies of The Baltic Countries. (Tampere, 1993).

18. *Ruutsoo R.* Eesti kodakondsuspoliitika ja rahvusriigi kujunemise piirjooned. Rmt.: "Vene küsimus" ja Eesti valikud. Toim. Klara Hallik ja Mati Heidmets. Tallinn: Tallinna Pedagoogiline Ülikool, 1998, 46–94.

19. *Kala K.* Eesti rahvuslikust koosseisust pärast Teist Maailmasõda, Akadeemia, No, 3, 1992.

20. *Semjonov A.* Актуальные проблемы современной Эстонии. Материалы общепартийной теоретической конференции ОПНЕ. (Tallinn: Aleksandra, 1996).

21. *Semjonov A., Leivi Sher.* Актуальные проблемы современной Эстонии.

22. *Vöörman M.* Umbkeelses Narvas edeneb eestimeelus, Luup, 1998, No. 24, 30. November.

Reins Rütso

Nacionālā valsts un izglītības politika: Igaunijas modelis

Kopsavilkums

Pirmajos gados pēc neatkarības atgūšanas Igaunijas izglītības politikā tika ierobežotas postimpēriskās nacionālās minoritātes privilēģijas. Postkomunistiskā Igaunijā pastāv divas problēmas — minoritāšu kultūru aizsargāšana vispārējās izglītības igauniskošanas kontekstā un minoritāšu tiesības iegūt ar igauņiem vienādas iespējas izglītībā un karjerā. Attīstīt divas simetriskas, paralēli funkcionējošas izglītības sistēmas universitātes līmeni mazai nācijai nav reāli. Izglītībai ir jākalpo visu etnisko kopienu integrācijai nacionālajā kopienā.

Vidējai un ģimnāzijas līmeņa izglītībai krievu valodā ir jā saglabā savas pozīcijas, un tuvākajā nākotnē nav paredzami reāli cilvēku resursi, lai realizētu plānus par skolu pāreju uz igauņu valodu, nepazeminot krievvalodīgo iedzīvotāju reālo izglītības līmeni. Pēc dažu demogrāfu vērtējuma tuvākajā nākotnē neigauņu skolās bērnu skaits samazināsies straujāk nekā igauņu skolās. 2010. gadā salīdzinājumā ar pašreizējo situāciju neigauņu skolēnu skaits samazināsies par 53–55 procentiem. Igauņu skolēnu skaits

samazināsies apmēram par 30 procentiem. Tā rezultātā sašaurināsies skolu tīkls, it īpaši neigauņu skolu tīkls.

Divas trešdaļas krievvalodīgo ģimeņu priekšroku dod jauktā tipa skolām vai tādām skolām, kurās daļa priekšmetu tiek mācīti igauņu valodā. Viena trešdaļa krievvalodīgo vecāku izvēlas skolu, kurā mācības notiek gan krievu valodā, gan kādā no svešvalodām (angļu, vācu, franču).

Pēdējos sešos gados ir radīti juridiski priekšnoteikumi un iespējas daudzveidot mazākumtautību valodās runājošo izglītību. Svētdienas skolu pieredze rāda, ka tās apvieno izglītojošo un kultūras iestāžu funkcijas, tomēr tām trūkst profesionālu skolotāju, mācību programmu, mācību līdzekļu, nemaz nerunājot par šo skolu vājo tehnisko aprīkojumu. Tās var kļūt par mazo nacionālo grupu izglītības iestāžu pamatu tikai tad, ja tās reāli atbalstītu kaimiņvalstīs dzīvojošie tautieši. Labākais piemērs ir Somijas Republika, kuras iestādes ir daudz darijušas, lai atbalstītu somu minoritātes izglītību Igaunijā.

Fragmentārais universitāšu izglītības līmenis krievu valodā un ierobežota speciālistu izvēle, pirmām kārtām jau dabaszinātņu un inženierzinātņu nozarē, novedis pie tā, ka Igaunija zaudēs daudz talantīgu jaunu neigauņu, kuri dosies uz kaimiņzemes Krievijas universitātēm. Lai apmierinātu neigauņus ar pieņemamām un ideālā gadījumā ar vienādām iespējām izglīties, par mācībvalodu lietojot galvenokārt igauņu valodu, igauņu valodas mācīšana skolās ar krievu mācībvalodu ir strauji jāmodernizē. Igauņu valodas apguves veicināšanai ir jābūt par izglītības reformas prioritāti.

Reāla un piemērota izglītības politika ir būtisks līdzeklis, lai stātos pretī neigauņu iedzīvotāju sociālās un ekonomiskās polarizācijas draudiem tuvākajā nākotnē. Cilvēki, kuri nevar pārvarēt lingvistiskās un kultūras barjeras, sāk veidot savu noslēgtu sabiedrību, kuras turpmākā tendence ir atražot sevi.

Igaunijas valdībai jābūt gatavai pieņemt pārmaiņas "igauniskošanas" politikā. Tās pirmām kārtām ietver prasību aizsargāt lielu daļu vidusskolu ar krievu mācībvalodu un vismaz nākamajā desmitgadē universitātēs saglabāt pieņemamu daļu mācību krievu valodā. Asimilācija nedrīkst būt izglītības reformas mērķis, bet tai ir jākalpo Igaunijas nacionālās valsts konsolidācijai. Pilsonība nenoliedz nevienas minoritātes kultūras vai etnisko identitāti. Igaņu valodas prasme veicinās iedzīvotāju sociālo integrāciju un sabiedrības līdzdalību politiskās integrācijas jomā.

*Владимир Трощинский,
доктор исторических наук,
первый заместитель председателя
Госкомнацмиграции Украины,
Украина*

Концепция государственной этнополитики Украины

Украина издавна отличалась полиэтничностью населения, что способствовало наряду с другими факторами формированию специфического менталитета украинского народа — особенностей его мировосприятия, психологии, культуры, верований, традиций и привычек, в частности, толерантности украинского характера, культурной и религиозной терпимости, допускающей возможность других убеждений и систем ценностей.

По данным переписи населения 1989 г., на территории Украины, кроме 37,4 млн украинцев, составлявших 72,7% населения республики, проживало 11,4 млн русских (22,1%), 486,3 тыс. евреев (0,9%), 440,0 тыс. белорусов (0,9%), 342,5 тыс. молдаван (0,6%), 233,8 тыс. болгар (0,5%), 219,2 тыс. поляков (0,4%), 163,1 тыс. венгров (0,3%), 134,8 тыс. румын (0,3%), а также представители еще более 100 национальностей, в том числе 7,1 тыс. латышей.

После обретения независимости Украина, как и другие республики бывшего СССР, столкнулась с проблемой выбора собственной стратегии этнополитического развития. Сложность задачи заключалась не

только в необходимости согласования интересов, установлении равноправных отношений и гармонического взаимодействия значительного числа этнических общностей, но и в незавершенности процессов консолидации украинской нации, необходимости преодоления тяжелых политических, социально-психологических, культурно-языковых и других последствий деформации этнонациональной сферы в прошлом. В частности, в отличие от большинства европейских стран (и подобно ряду государств, ставших независимыми после распада СССР), проблема сохранения этнической идентичности и культурной самобытности стоит в Украине не только перед этническими меньшинствами, но и перед титульным этносом государства — украинцами, этнокультурные особенности которых в ряде регионов вследствие целенаправленной политики денационализации и русификации были в значительной мере утрачены.

В основе межэтнических отношений типа “большинство-меньшинство”, т.е. между украинской нацией, с одной стороны, и национальными меньшинствами, с другой, лежит общность и особенность интересов каждой из этих этнических категорий.

Общность их интересов проявляется в главном — в желании построить демократическое, социально-ориентированное правовое государство. Стремления национальных меньшинств совпадают здесь со стремлением украинской нации, которая реализует свое право на собственное государство, как наиболее оптимальный механизм обеспечения своего поступательного развития.

Специфические интересы в наиболее общем виде состоят в расширенном воспроизводстве каждой из национальных групп своих этнокультурных и

этноментальных характеристик. Расхождение интересов этнических общностей в этой сфере объективно порождает противоречия развития Украины как государства с полиэтническим составом населения.

В этой связи хотелось бы обратить внимание на то, что встречающееся определение Украины как полиэтнического государства является не совсем точным. Титульной и наиболее многочисленной национальностью, территория основного расселения которой определила в целом границы государства и которая дала этому государству название, являются в Украине украинцы. Они численно преобладают во всех регионах страны за исключением Автономной Республики Крым (27% населения автономии), составляя в целом около 3/4 населения Украины. Это довольно высокий показатель этнической однородности. Отсюда Украину скорее всего можно отнести к государствам с полиэтническим составом населения, а не к классическим полиэтническим государствам, в которых, как например в России, структурными единицами являются целостные этносы, конституированные в форме национальной государственности.

Следует признать, что меньшинства в Украине довольно слабо интегрированы в общегосударственный этнополитический процесс. Причин этому несколько, но главных две. Первая состоит в том, что наиболее активные и многочисленные этнические группы, как правило, проживают в Украине компактно на территориях, которые граничат с этническими родинами данных меньшинств. Это касается и румын, и венгров, и словаков, и молдаван, и русских. Еще не так давно эти этнические группы в других исторических условиях ощущали себя хозяевами ситуации, а теперь вынуждены идентифицировать себя как меньшинства. Многих это не

устраивает ни психологически, ни политически. Во-вторых, в каждой стране-соседке Украины имеются влиятельные политические силы и организации, которые до сих пор не могут смириться с новой геополитической ситуацией, независимостью Украины и в силу этого, мягко говоря, не поощряют интеграционные устремления соответствующих национальных меньшинств.

Выход из такого положения мы усматриваем прежде всего в создании политико-правовой базы, которая обеспечивала бы баланс и потребности развития этнического большинства и этнических меньшинств. Ее составляют соответствующие статьи и положения Конституции Украины, Декларация прав национальностей Украины, Законы Украины "О национальных меньшинствах в Украине", "О языках", "Об образовании" и ряд других.

Став членом Совета Европы, Украина подписала и 9 декабря 1997 г. ратифицировала Рамочную Конвенцию "О защите национальных меньшинств", один из основных европейских документов в этой сфере и важную составную часть системы международных актов защиты прав человека.

Есть достаточно оснований утверждать, что статус национальных меньшинств в Украине в своей основе отвечает международным стандартам, а в отдельных аспектах и превосходит их. Вместе с тем, актуальной является работа по завершению формирования правовой базы регулирования межэтнических отношений в стране. Такая работа является ответом на объективные потребности динамичного развития этнополитических процессов в государстве и осуществляется с учетом конкретных условий Украины.

К примеру, согласно Конституции Украины, структурными этническими компонентами украинского общества

являются украинская нация, национальные меньшинства и коренные народы, однако на законодательном уровне правовой статус каждого из этих этнокомпонентов еще не определен. Требуют уточнения также критерии, в соответствии с которыми те или иные этнические группы могут быть отнесены к национальным меньшинствам или к переселенцам-мигрантам последних лет. Как известно законодательства ряда европейских стран четко регламентируют, какие из этнических групп имеют право на статус национального меньшинства. Это, как правило, лишь несколько национальностей, которые продолжительное время ("традиционно") проживают в данной стране и являются достаточно многочисленными для того, чтобы оправдать осуществление по отношению к ним различных охранительных и поощрительных мероприятий.

В Украине же, в соответствии с действующим законодательством, национальными меньшинствами являются все группы граждан страны неукраинской национальности, проявляющие чувство национального самосознания и общности между собой. Заметим, что, согласно принятому Украиной так называемому "нулевому варианту", ее гражданами стали все граждане бывшего СССР, постоянно проживавшие в Украине на момент провозглашения независимости (24 августа 1991 г.), а также все лица независимо от расы, цвета кожи, этнического происхождения и других социально-демографических и прочих признаков, которые на момент вступления в силу Закона "О гражданстве Украины" (13 ноября 1991 г.) постоянно проживали в Украине и не были гражданами других государств.

Таким образом все неукраинцы-граждане Украины получили право конституироваться в качестве национальных меньшинств.

Скажем, статус национального меньшинства имеет у нас даже такая нетрадиционная для Украины этническая группа, как турки-месхетинцы, около 10 тысяч которых прибыло в республику после известных событий в Ферганской долине в 1989 г. В ноябре 1993 г. Минюст Украины зарегистрировал Всеукраинское общество месхетинских турок "Ватап".

Всего же в Украине ныне действует свыше 300 общественных объединений национальных меньшинств, 22 из которых имеют всеукраинский статус.

Функционирует и постоянно наращивает свои возможности государственная система удовлетворения этнокультурных потребностей национальных меньшинств. Приведу лишь несколько цифр. Образовательные потребности национальных меньшинств обеспечивают 2940 школ с русским языком обучения, 104 — с румынским, 64 — с венгерским, 5 — с еврейским, 3 — с польским, 2 — с крымско-татарским. Кроме того, в 2339 школах преподавание ведется на двух и более языках. Факультативно и в школьных кружках родной язык изучают около 170 тыс. детей. В 76 воскресных школах, действующих при национально-культурных обществах, обучается 7 тыс. детей. 15 вузов страны готовят преподавателей языка и литературы для учебных заведений с обучением на языках национальных меньшинств. Информационные потребности национальных меньшинств удовлетворяют свыше 1,3 тыс. газет на русском языке и около 60 газет на языках других национальных меньшинств.

В то же время, как показывает практика, существует необходимость усовершенствования механизмов реализации прав национальных меньшинств, недостаточная разработанность которых в известной мере сдерживает их развитие. Это касается, в

частности, принципов формирования совещательных органов из представителей национальных меньшинств при органах местного самоуправления, распределения специальных ассигнований государственного бюджета для потребностей национальных меньшинств, форм реализации своих прав лицами, принадлежащими к национальным меньшинствам, лично и через общественные объединения.

Попытка решения вышеупомянутых теоретических и практических проблем, касающихся совершенствования межэтнических отношений, предпринята в целостном документе — Концепции государственной этнополитики Украины, разработанной специалистами Госкомнацмиграции и предоставленной в парламент страны.

Государственная этнополитика рассматривается нами как система мер, направленных на удовлетворение потребностей представителей различных этносов, обусловленных спецификой их этнокультурного развития, предотвращение причин межэтнической напряженности и межэтнических конфликтов, обеспечение полноправного участия в жизни украинского общества всех его структурных этнокомпонентов.

В качестве одной из главных предпосылок обеспечения процесса дальнейшей консолидации украинского общества Концепция рассматривает поддержку развития его демографической и этнической основы — украинской нации.

Наряду с конкретизацией и уточнением задач государства по содействию развитию этнической, культурной, языковой и религиозной самобытности национальных меньшинств, отдельное место в Концепции отведено коренным народам. Под последними подразу-

меваются такие автохтонные этнические общности, которые исторически сформировались и проживают на современной территории Украины, являются этническими меньшинствами в составе ее населения и не имеют за ее пределами собственных этнотерриториальных или этнополитических образований. Принимая во внимание, что коренные народы являются в сущности особым, более социально уязвимым типом национальных меньшинств, с целью создания условий для выживания и развития этих, как правило, малочисленных общностей предполагается закрепить за ними дополнительные права, призванные компенсировать отсутствие той политической, финансовой, культурной и моральной поддержки, которую получает от своей этнической родины "классическое" национальное меньшинство.

Чрезвычайно сложным для Украины является решение комплекса проблем, связанных с возвращением и обустройством лиц, противозаконно депортированных в прошлом по национальному признаку. Сегодня возвратились и проживают в Крыму более 260 тыс. крымских татар и около 12 тыс. армян, болгар, греков и немцев. В связи с этим проводится значительная работа по восстановлению прав депортированных, разработке законодательной базы и специальных программ, призванных содействовать их возвращению, обустройству, адаптации и интеграции в украинское общество. В частности, передан на рассмотрение Верховной Рады Украины проект Закона "О реабилитации и обеспечении прав лиц из числа национальных меньшинств, подвергшихся репрессиям и депортированным с территории Украины".

Соблюдая международные обязательства по обеспечению прав национальных меньшинств на своей

территории Украина рассчитывает на подобное отношение к правам зарубежных украинцев в странах их проживания. За пределами Украины, по некоторым данным, проживает около 16 млн лиц украинского происхождения. Согласно Концепции, политика украинского государства в отношении украинской диаспоры ориентирована на добровольную интеграцию зарубежных украинцев в политическую и социально-экономическую жизнь стран проживания и, одновременно, на содействие сохранению и развитию их этнокультурной самобытности. С этой целью предусматривается развитие разносторонних связей с диаспорой, помощь в обеспечении ее национально-культурных, образовательных, информационных и других потребностей. Желающим возвратиться в Украину гарантируется право на внеквотную иммиграцию и упрощенное получение украинского гражданства. Решить ряд политико-правовых проблем и тем самым облегчить контакты представителей украинской диаспоры со своей исторической родиной призван разрабатываемый в настоящее время Закон Украины "О зарубежном украинце".

Характерной чертой этнонациональных процессов в Украине стало участие в них представителей новых этносов, появившихся в стране вследствие интенсивных миграционных процессов, в частности беженцев. Учитывая временный характер пребывания беженцев в государстве, Концепция предусматривает принятие им мер по их временной интеграции, защите от насильственной ассимиляции. Предусматриваются также меры по содействию возвращения беженцев на прежнее место жительства после создания там условий для их безопасности или добровольному переселению в другие государства.

Практическая реализация государственной этнополитики осуществляется на основе специальных программ, финансируемых государством. В частности, приняты, но осуществляются из-за финансовых проблем далеко не в полном объеме, государственная программа возрождения и развития образования национальных меньшинств в Украине на период 1994–2000 гг., государственная программа “Украинская диаспора на период до 2000 г.”, комплексные меры по всестороннему развитию и функционированию украинского языка, рассчитанные до 2000 года. Разработаны проекты государственной программы развития культур национальных меньшинств в Украине на период до 2001 года, государственной программы адаптации и интеграции в украинское общество депортированных крымских татар, а также лиц других национальностей, возрождения и развития их культуры и образования.

Как известно, демократическое решение национального вопроса, в том числе защищенность прав национальных меньшинств, тесно связано с избранной обществом моделью своего этнонационального развития. Украина как страна с полиэтническим составом населения стала на путь формирования политической нации, основанной на принципах территориального патриотизма и этнического плюрализма. В силу этого проводимая Украиной этнополитика оказывает содействие утверждению демократического выбора нашего государства и его интеграции в европейские структуры.

Vladimir Troshchinski

Ethnopolitical Concept of Ukraine

Summary

Ukraine is a multi-ethnic state. According to the 1989 census, apart from Ukrainians, who account for 37.4 million, or 72.7 per cent of the total population, 130 other nationalities live in Ukraine. Ukraine became an independent state in 1991 and had to choose its own strategy of ethno-political development. The complexity of the tasks existing in this sphere, consists not only in the necessity of concordance of different interests and implementation of equal rights and harmony in the interaction of a significant number of ethnic communities. It is caused also by the necessity of overcoming heavy political, social-psychological, cultural, language and other consequences of deformation of the ethno-national sphere in the past and by the fact that the processes of consolidation of the Ukrainian nation are not yet completed. The concept of state ethno-policy is focused on the formation of a political nation, based on principles of territorial patriotism and ethnical pluralism. Ukrainian ethno-policy, by virtue of it, supports the strengthening of Ukrainian democratic choice and integration into EC.

*Константин Хабибуллин,
доктор философии, профессор,
Российская Академия Гуманитарных Наук,
Российская Федерация*

*Юрий Гаспарян,
доктор философии,
Армения*

Динамика этнического самосознания в современных национальных движениях России

Проблема этнического самосознания существует с тех пор, как человек столкнулся с другим человеком, говорящим не на его языке.

Научные исследования этой проблемы начались сравнительно недавно, когда появилась наука, названная этнопсихологией. Социально-культурным аспектам этой проблемы посвящены труды русских дореволюционных мыслителей. В. С. Соловьев, Н. А. Бердяев, Д. Н. Овсяннико-Куликовский, М. М. Ковалевский, Л. С. Выготский, а в наши дни Б. Ф. Поршнев, Б. Д. Парыгин, А. А. Леонтьев, М. Л. Гомелаури, Л. Ш. Свимонишвили и др. внесли определенный вклад в разработку данной проблемы.

На Западе этой проблеме посвятили свои работы Б. Лескер, И. Сарнофф, Б. Фахаретдин, Ф. Раковска-Хармстоун, Р. Арон, А. Фрейд, Э. Френкель-Бронсвик и др.

Самопознание человека с точки зрения этнической принадлежности генетически связано с национальным самосознанием, которое человек обретает лишь благодаря возможности межнационального общения. При характеристике социально-психологических форм такого общения большинство авторов обращает внимание на его перцептивный аспект. Данная проблема разрабатывалась в работах А. А. Бодалева и его сотрудников. Он писал: "Полнота и правильность знаний о другом человеке как личности зависит от того, насколько внутренняя сущность познаваемого человека прямо и непосредственно проявляется в его действиях и поступках. А поскольку внешняя сторона отдельно взятых поступков, как правило, не определяет однозначно их внутреннего содержания, процесс познания индивидом другой личности превращается в решение психологической задачи, на которую он может дать как правильный, так и неправильный ответ" [1].

Этот психологический механизм имеет чрезвычайно важное значение в нашем случае: самопознание человека с точки зрения его этнической принадлежности и возможности искажения восприятия, что может послужить причиной предрассудка. Характер восприятия в межнациональном общении как самих людей, так и тех отношений, которые складываются между ними как представителями разных наций, более нюансирован, чем в однонациональной среде. Он может быть критическим или некритическим. Критичность или ее отсутствие существенно влияет на "коэффициент взаимной доверчивости" [2]. Разумеется, что в этой ситуации для утверждения и укрепления чувства взаимного доверия важно снятие критичности.

Межнациональное общение может быть представлено в трех аспектах: перцептивном, коммуникатив-

ном и поведенчески-интеракционном [3]. Эти три аспекта взаимосвязаны, но нас интересует перцептивный аспект, в котором самопознание достигает своего конечного пункта: именно при этом люди сравнивают характерные черты своего “я” и “не я”. Акт сравнения часто называют сопоставлением. Но это не совсем так. Акцентируя внимание на аспекте сопоставления, некоторые авторы увлекаются односторонностью, доводят феномен сравнения до абсурда, определяя его в границах понятия “противопоставления”. Хотя можно убедиться, что не всякое сравнение заканчивается противопоставлением, оно чаще всего заканчивается сопоставлением. Психологическая операция сравнения и сопоставления важнейший акт социального восприятия. Как писал Д. Юм, сравнение имеет смысл лишь тогда, когда “между объектами есть какое-либо сходство” [4]. Сравнение, как показали исследования Т. А. Гогичашвили, В. Н. Парфенова, В. Ф. Поршнева и др. позволяет обнаружить сходство, равенство, различие. Объектом становится внешность национально “другого”, устанавливается сходство и отличие его. На более высоком уровне обобщения сравниваются бытовые, социально-экономические, культурные особенности, современность с прошлым. Структура объектов сравнения может быть столь же многообразной, как многообразна сама жизнь. Какие аспекты ее могут оказаться в поле восприятия и оценки, зависит от актуализации членения.

Сравнение внешности, фиксирование при этом сходства и различия, восприятие и усвоение результатов этой познавательной операции имеют существенное значение для самооценки человека. В результате многократных межличностных контактов человек привыкает к восприятию внешности так же, как к

восприятию близкой ему флоры и фауны. Привыкание переходит в одобрение, в поощрение восприятия сходства. Обнаружение сходства очень важное начало для составления образа сопринадлежности. Так складывается образ, например, сверстника, сокурсника, соотечественника, сообщество которых скрепляется чувством “мы”. Этот образ становится регулятором отношений человека к человеку. Характеризуя эту особенность Г. В. Плеханов писал: “Я есть я только через тебя и с тобою. Я сознаю самого себя только благодаря тому, что ты противостоишь моему сознанию как видимое и осязаемое я, как другой человек” [5].

Маркс, анализируя приключения, которые происходят с товаром в его движении по рынку, приводил сравнения с Петром, который познает себя как Петра только в сравнении и сопоставлении с Павлом. Благодаря Павлу он начинает относиться к самому себе как к человеку [6]. При этом Петр осознает важность отношений с Павлом. Может оказаться, что за спиной Павла стоят другие ему подобные. Он как бы часть общего. Они связаны между собой в единое целое сложной системой отношений. “На месте парной звезды, — писал Б. Ф. Поршнев, — раскинулось огромное звездное небо. “Я и ты” перестали казаться элементарной человеческой ячейкой, на арену высыпали и “мы”, и “они””.

Абстрагируясь от изложенного, представим случай, что Петр встретился на этом “рынке” не с Павлом, который похож на него по многим человеческим (антропологическим) характеристикам, с ним можно объясняться на одном языке, проблем с решением вопроса “как понять другого?” с ним не так много. Петр встретился с Джоном, Хуаном, Хуэйем, с кем-то еще... При этом могут оказаться другие ассоциации: “они” —

это “не мы”, а “мы” — это “не они”. Ощущение, что есть “они”, рождает желание самоопределиться по отношению к “ним”, обособиться от “них” в качестве “мы”. Все общественные катаклизмы, войны, враждебные столкновения происходят с теми, кто “не мы”. Вторжения “их” орд несло с собой бедствия. Истинные люди только те, которые “не они”. Обособление происходит по линии различий. Имеет значение все: цвет кожи (“черномазые”, “бледнолицые”), кулинарные различия (“макаронники”, “мамалыжники”, “чебуреки” и пр.), языковые различия (“немтыри”, немцы), с чем связано передразнивание акцента, хотя дразнящий, кроме своего языка, никаким другим языком толком не владеет — он свободен от такого недостатка как акцент и в этом находит свое преимущество. Имеет значение в качестве раздражителя рост (австралийцы), длина и форма носа, растительность на голове (кучeryвость, цвет). За подобными кличками, как правило, скрывается враждебность, порожденная не различием в длине носов или в цвете кожи, а более глубокие социально-исторические причины. На уровне обыденного сознания, особенно при установке на враждебность к “не мы”, фиксируются броские различия, которые сами по себе способны вызывать раздражение. Схожее, воспринимаемое как привычное, не требует объяснения происхождения различий. По отношению к нему существует изначальное согласие, нет потребности к аналитическому объяснению.

В наше время, когда Петр вдруг встречается с Павлом, несмотря на внезапность этой встречи, наш Петр уже вооружен кое-какими познаниями о личности Павла — молва бежит всегда впереди. Тоже происходит с тем Хуаном, Джоном или Хуэйем. Эта информация может иметь значение как фактор, который формирует

отношение — апперцепцию. Но в последнем случае может оказаться больше “компромата”, так как в прошлом бывали случаи враждебности и неоднократно. Прошлое как бы опережает настоящее. Естественно, оказываются более предпочтительными для нас встречи и общения с нашим проверенным и испытанным Павлом, а ни с кем-либо другим: с ним нет проблем!

Однако может оказаться так, что у тех Хуана-Джона-Хуэйа есть что-то, относящееся к области эстетической привлекательности, способное вызывать симпатии, отбросить в сторону все прошлые обиды и подозрения. Именно при этом образуется желание к идентификации прошлого опыта восприятия, о чем когда-то так хорошо писал профессор Б. А. Ерунов [7]. Результатом идентификации, по его мнению, может быть “изменение способа мышления на основе достигнутого понимания” [8]. Такой поворот событий показывает, что враждебность между отмеченными противоположностями вовсе не является вечной и непреодолимой. Это положение не всегда принимается во внимание некоторыми современным авторами, активно разрабатывающими проблемы политологии, в частности некоторые проблемы конфликтологии.

Политологические аспекты описанных нами отношений нельзя сводить лишь к феномену противопоставления, как это пишут некоторые авторы [9]. Такой подход может завести национальные отношения в тупик: проход может быть достигнут только с помощью насилия, разрушением преграды. Он ведет только к эскалации противопоставления и враждебности, непродуктивен с точки зрения баланса интересов. Это показывает, что проблемы конфликтности конфликтология не может решить, не выходя за рамки политологии. Нужны междисциплинарные подходы.

Существует правило, согласно которому, если хочешь дружить, то не вспоминай неприятное прошлое. Но, как известно, против каждой поговорки есть своя отговорка. Имеется еще принцип, согласно которому нельзя не учитывать уроки прошлого. А это означает, что процесс межнационального восприятия так или иначе отягощен прошлыми событиями, память о которых живет в национальном сознании. У каждого народа может быть свой "компромат" против инонационального соседа. Недобросовестные политики им пользуются чисто в корыстных целях, чтобы изобразить себя как защитника "национальной идеи" и за счет этого набрать себе соответствующую популярность среди малограмотной публики. На этой волне в бывшем СССР многие авантюристы нажили себе политический (и не только политический!) капитал, хотя век многих оказался коротким. Но все они имели на руках факты, свидетельствующие против межнационального доверия. Как правило, они пользуются тем, что понимание людьми друг друга и самих себя крайне затруднено сложившимися в обыденном сознании стереотипами враждебного или пренебрежительного отношения к представителям тех или иных наций. Исследование расовых и этнических отношений, проведенное Бруно Лескером среди американских детей, показали, какое пагубное и разрушительное влияние оказывает на пробуждающееся национальное самосознание ребенка восприятие искаженного мнения о нации, к которой он принадлежит. Автор пишет о том, что дети, руководствуясь воспринятым от взрослых понятием о национально-групповой солидарности, третируют своих сверстников другой национальности, называя их обидными презрительными кличками, которые ребенок слышал в своем окружении от взрослых.

Эти клички оскорбляют достоинство сверстника, в них в наиболее ужасном и унижительном виде фиксируются, как пишет автор, различия в цвете кожи, одежде, языке, обычаях [10].

В наши дни американский кодекс чести и этики полицейского содержит короткие, но очень конкретные инструкции, рекомендуемые служителю силовых структур проявлять уважительное отношение в обращении к цветным и чернокожим гражданам США [11]. Похоже, проблема интернационального воспитания граждан вовсе не является приоритетом только коммунистического режима. Такая практика учитывает, что у человека, который пришел к осознанию своей национальности через восприятие ненависти, заниженной оценки особенностей его национальности, ослаблено чувство собственного достоинства, что глубоко задевает его личность. Чувство унижения, в котором реализуется глубоко вошедшее в сознание горькое чувство несправедливости, может сохраниться на всю жизнь, способствуя ложному чувству стыда из-за своей национальной принадлежности. Б. Лескер приходит к выводу, что высмеивание мальчиками своих инорасовых и инациональных сверстников является индексом национальных предрассудков взрослых [12].

По данным исследований Анны Фрейд, дочери Зигмунда Фрейда, описанные Б. Лескером явления между национально и расово различными сверстниками способны формировать чувство национального нигилизма, национальной самоненависти. Известно немало случаев, когда подобная самоненависть встречается на практике самым драматическим образом. И. В. Сталин, например, стеснялся своего грузинского происхождения и от его культа и репрессий больше всего пострадали грузины. Они понесли наиболее

тяжелые людские потери от репрессий. Другой не менее одиозно известный деятель КПСС Л. М. Каганович, будучи по национальности евреем, весьма критически и враждебно относился к евреям и всячески поддерживал антисемитизм в КПСС.

По данным того же Б. Лескера, когда цветной мальчик попросил своего отца рассказать ему о его предках, отец начал говорить об Африке. Но мальчик прервал его и попросил рассказать о “предках” — английских колонистах в Америке. По тем же причинам в США был распространен еврейский антисемитизм, исследованный экспериментально И. Сарноффом [13]. В наших социологических наблюдениях не без удивления приходилось наблюдать, как Моисей Соломонович на партсобрании менял имя на Михаила Сергеевича. С падением СССР и демократизацией общественной жизни в России эти явления приняли попятный характер: некоторым приходилось безуспешно доказывать свое еврейское происхождение, чтобы выехать на жительство в Израиль. Разумеется этот пример имеет и другой оттенок: он может быть объяснен всемирным процессом ассимиляции, когда ассимилирующие способности наций далеко не равновелики. При этом играет роль не только расчет, но и симпатии, которые человек питает к другой нации. Обычно это случается тогда, когда между его этническим “я” и аналогичным “не я” различия сведены к минимуму настолько, что они стали малозаметными или вовсе не заметными. На особенность этого явления обратил внимание еще в начале прошлого века русский просветитель В. Ф. Малиновский. Сходство нравов, по его мнению, утверждает дружбу, несмотря на различия между народами. Любовь не делает различия между людьми [14].

Социальная среда существенным образом определяет характер межнационального общения и корректирует социальное восприятие. Антагонизм между нациями спонтанно выдвигает на первый план установку на фиксирование и восприятие различия. Там, где нет равенства между нациями, установка на фиксирование сходства затруднена. Она возможна лишь тогда, когда справедливость и социальное равенство стали нормой в системе национальных отношений. Декретирование нравственных установок как нормы межнациональных отношений, само по себе не может устранить установку на фиксирование сходства или различия, так как психологические явления изменяются медленно, занимая сферу обыденного сознания. Исчезновение установки на восприятие различия в значительной степени связано с процессом установления отношений доверия между нациями, снятием ущемленных проявлений в национальном самосознании, возникших в прошлом или генерирующихся в настоящем. Внедрение установки на восприятие сходства медленно открывает шлюзы доверия. Процессу могут препятствовать и те детские воспоминания, когда человеку приходилось страдать от третирования по этническому или расовому признаку. Немалую роль играют нечаянно возникшие обиды, спровоцированные незнанием природы национального чувства. Примеров тому предостаточно.

В 1970-е гг., когда особенно навязчиво героизировались подвиги отцов в минувшей и не только в минувшей войне, в Краснодарском крае местные власти решили увековечить личность генерала А. П. Ермолова, главнокомандующего в Кавказской войне, который успешно "очищал" Кавказ от кавказцев. Поставили ему памятник где-то в горах Адыгеи. Адыги, немало пострадавшие от этой политики "очищения",

среагировали на памятник своеобразно: снесли его бульдозером. Власти восстановили памятник, но адыги снова его снесли. Это "перетягивание каната" продолжалось, пока не рухнула власть. Кубанские казаки, вдохновленные патриотическим чувством, тоже решили воздать должное своим предкам: восстановили некогда существовавшие смотровые вышки, на которых их деды несли боевую вахту дозорного, напоминая тем самым местным адыгам, кто есть кто. Мальчишки из адыгейских деревень ночью переплывали реку, обливали бензином эти сооружения и спешно уходили незаметно, также как это делали когда-то их храбрые предки. Так сама власть хронически поддерживала состояние противопоставления по линии "мы" и "не мы", эксплуатируя историческую этническую память двух народов, провоцируя ненужные конфликты.

В Казани местные татары в течение трех веков бережно хранили памятник русским воинам, погибшим при взятии Казани. С падением советской власти решили установить памятник воинам, погибшим при защите Казани. В Башкортостане при колонизации этого края Москвой местное население, возмущенное разграблением земель, восстало. При подавлении восстания было сожжено 396 деревень, разорено 696 деревень, угнано 10 тыс. лошадей, 17 тыс. голов скота. Отправлено на каторгу 3101 башкир, казнено и убито 9428, в том числе посажено на кол — 6, повешано за ребро — 11, просто повешано — 80, отрублена голова — 21. Роздано помещикам в рабство 6309 жен и детей [15]. В 1953 г. Башкирия торжественно отметила 300 летний юбилей "добровольного присоединения" Башкирии к России и был установлен величественный монумент в честь этого исторического события на месте взорванного в

1947 г. православного храма. Посетивший этот памятник писатель Илья Эренбург сказал: “Надо было ставить памятник не в честь закабаления, а в честь освобождения Башкирии”. Писатель баллотировался тогда в Верховный совет СССР. Но местные башкиры знали, как все это происходило. Подобных провокаций при коммунистическом режиме было немало.

Невозможно добиться взаимных симпатий между этническими “я” — “не я”, если в их отношениях нет элементарной честности и откровенности не только в настоящем, но и в интерпретации прошлых отношений. Когда философ или социолог, претендующий на общественное признание, грешит этим недугом и уходит от правды — это плохо вдвойне. С легкой руки одного марксистского оракула, высказавшего комплимент русскому передвижению на Восток, в этносоциологии сложилась тенденция не замечать теневые аспекты этого продвижения, что грешит против истины. Московский “эксперт” Федерального собрания России по международным делам пишет: “В России историческое самоопределение выглядело иначе: русские несколько веков осваивали новые территории и новые реалии. Сложившаяся в результате схема исторического самоопределения позволяла рассматривать встречающиеся на пути развития России новые культурные реалии не как варварские, а как равноправные с русскими. Новые территории подлежали освоению (обустройству и защите), но не колонизации и превращению туземцев (термин колонизатора! — К. Х.) в правовых христиан” [16].

В современной демократической России наблюдается переламывание многих идеологических клише прошлого режима. Стало обычным явлением уважительное отношение к останкам павших бойцов на

русской земле своих и чужих: французов, немцев, финнов и прочих. Было бы справедливым распространить это правило в отношении внутренних подобных сюжетов. И тем успокоить разбуженное чувство обиды за допущенные несправедливости.

Примечания

1. *Бодалев А. А.* Формирование понятия о другом человеке как личности. — Л.: ЛГУ, 1970. — с. 9.

2. *Парыгин Б. Д.* Социальная психология как наука. — Л.: ЛГУ, 1967. — с. 48.

3. В основе классификации лежит принцип, предложенный Б. Д. Парыгиным (См.: Основы социально-психологической теории. — М.: Мысль, 1971. — с. 122).

4. *Юм Д.* Соч. — М., 1965. — с. 103.

5. *Плеханов Г. В.* От идеализма к материализму. — М., 1924. — с. 45.

6. *Маркс К., Энгельс Ф.* Соч., т. 23. — с. 62.

7. *Ерунов Б. А.* Мнение как фактор социально-психологического общения // Социально-психологические и лингвистические характеристики форм общения и развития контактов между людьми. — Л., 1970. — с. 65–66.

8. *Там же.*

9. См.: *Ачкасов В. А.* Традиционализм в политической жизни России. Диссерт. — СПб.: СПбГУ, 1997. — с. 12–13.

10. *Lesker B.* Race Attitude in Children. — N. Y., 1929. — p. 15–17.

11. См.: *Паеловский Н. Ю., Пылев С. С.* 61 вопрос, 61 ответ. О службе и учебе полицейских штата Орегон США. — М.: МЮИ МВД РФ, 1997. — с. 55–60.

12. *Lesker B.* Ibid. — p. 158.
13. См.: *Sarnoff I.* Identification with the Agression: some Personality Korrelatives of Anti-Simitism among Jews // *J. of Personality.* — 1950. — № 20. — p. 199–218.
14. Трактат о вечном мире. — М., 1963. — с. 78.
15. См.: *Филоненко В.* Башкиры // Вестник Оренбургского учебного округа. — Оренбург, 1913. — № 7–8. — с. 246–249.
16. *Понов С. В.* (кандидат философских наук, эксперт Комитета Совета Федерации по международным делам). Философия и политика (материалы “круглого стола”) // Вопросы философии. — 1996. — № 1. — с. 39.

*Konstantin Khabibulin,
Juri Gasparjan*

Dynamics of Ethnic Self- Consciousness in the Present National Movements in Russia

Summary

The problem of realization of ethnic affiliation has existed since one man has met “other man” who does not speak his language. Interest in other people is connected with the solution of a psychological task and the answer to this task may be right, or it may be wrong. Distortion in perception of “other man” is the source of prejudice. Critical attitude towards the “other man” influences the coefficient of mutual trustfulness.

The meeting with the “other man” is a perceptual act, the act of comparison being performed. Nevertheless, like-

ness and difference are recognized. The structure of the object of the comparison may be extremely varied and perception itself can be selective and often depends on the preceding experience of perception.

Frequency of intercourse forms a habit and difference ceases to be the reason for irritation and suspiciousness, if the intercourse takes place on the principle of equality and mutual respect of rights and interests, and if it does not infringe on "independent effect". Self determination with respect to the "other man" always has a tendency towards isolation which is intensified by the independent effect. However, if aesthetic attractiveness of the other man exists, past or present offences can be forgotten — although if it is absent, there exists resurrection of the offences. Lessons of the past teach, but if one wants to be on friendly terms with somebody it is better to forget them; every nation has "compromising information" against its neighbour but unconscientious politicians sometimes use it. Aesthetic attractiveness of another culture can give rise to national nihilism or self-hatred can intensify assimilation. The need for good-neighbour relations dictates paying attention to things in common if honesty and conscientiousness are the basis of mutual relationship. The nations of the world have to live in peace on the basis of the principles of civil society while there is no national equality.

*Joel Lion,
Embassy of Israel,
the Attaché of Culture,
Israel*

The New Middle East: A Region Between History and Future

Introduction

After almost 2000 years of exile and suffering, the Jewish people decided to take its destiny in their own hands; after a long and bloody struggle the independent Jewish state was created but the struggle for peace had only begun.

In order to understand the present situation in the Middle East one has to go back to the sources of the conflict. What brought Jews and Arabs to 100 years of war? Without a minimum knowledge of the facts one cannot answer this question.

Through the history of the Jewish People, one understands better why there is no other choice than to build a comprehensive, just and lasting peace in the Middle East.

In this presentation the Land of Israel will be called "Israel" although it has had other names such as "Palestine" or "Syria Palestine".

The history of the conflict

Let us localize ourselves in the Geo-Historical context of the region.

The history of the land. The destruction of Jerusalem and the Temple, symbol of Jewish religious unity, in the year 70 c. e and the defeat of Bar Kokhva's revolt in 132 marked the end of Jewish sovereignty in Israel. Tens of thousands were killed, sold into slavery, others left the country devastated by the wars, plundered by the soldiers. It was the beginning of foreign rule on the Land of Israel renamed by the Romans: *Syria Palestina*.

Like a ball in a basketball game the land of Israel passed from hand to hand. The Byzantines lost it to the Arabs and they lost it to the Crusaders that lost it to the Mameluks that lost it to the Ottomans that lost it to the British and at the end of the first half of the 20th century, after almost two thousand years, the Jews won their homeland back.

With time the ancient fertile Land of Israel, rich in forest, became a desert. The wood was needed to build houses and war machines; it was a cheap and easily available fuel. Even in the 19th century the remaining woods were used, to build the new railway.

The land of Israel has had and still has strategic importance, as it is geographically the junction between the Orient and the Occident, between Africa and Asia. Another importance it had was religious, as it is the birthplace of two Monotheistic Religions — Judaism and Christianity — and seen as special also by the third one — Islam.

People were and are ready to be killed for this land. What happened to the Jewish People in that period of time?

The history of the people. The Jewish people never really left their land. Jews always lived in Israel — under better or worse conditions — but they stayed in their land.

After the defeat of Bar Kokhva the majority of the people were spread all over the world. Gradually because of economic difficulties the Jews left the country. Only some thousands remained, mainly in the cities of Hebron, Safed, Tiberias and Jerusalem. Although the Byzantines and the crusaders banned the Jews from Jerusalem, a secret community existed there.

The Jews suffered from the Byzantines, the Crusaders and the Mameluks, but at the outset of the Ottoman era improvements in the quality of life were perceived and the Jewish immigration stimulated. The expulsion of the Jews from Spain also increased the number of Jews in Israel.

This “native” Jewish Israeli community would have links to the community in Europe and North Africa, the community in Israel was mainly composed of poor Jews. The communities overseas raised money for their brothers in *Eretz Israel* — the Land of Israel.

In Europe the History is very sad. Until the French revolution no country recognized some rights for their Jewish population, the Church considered the Jews as Deicides and so sanctions and boycotts were imposed on the Jews. Expulsions, expropriations, humiliations were the daily bread of the medieval Jewish communities.

At the time of the Black Plague the Jews were accused of being responsible, although they were also sick. It is at the same epoch that Jewish literature flourished, it was the time of the greatest commentators of the Jewish Law, Rabbi Shlomoh Ben Yitzhak (RASHI) in France, Rabbi Moshe Ben Maimon (MAIMONIDES) in Spain and hundred of others. The crusaders on their way to fight the

Unbelievers, began their mission by killing the closest ones — the Jews; almost all the communities in the Valley of the Rhine were destroyed.

In 1592 after centuries of life in Spain, the Jews had to choose between expulsion or conversion; those who chose conversion were persecuted by the inquisition and burned, and after some years they were also expelled from Portugal. Some settled in Amsterdam; one famous member of this community was Spinoza. Some others were invited by local kings to settle in their countries, e. g. Poland and the Ottoman Empire.

In 1648 Chemelninsky, the leader of the Ukrainian uprising ordered the massacre of thousands of Jews, until today the Jews speak of the "*Gezerot takh tat*". The catastrophe of 1648.

The French revolution granted the Jews civil rights; it was the beginning of a new era for the Jewish people in France. But in most of the countries only around 1848 were the Jews allowed to participate in public life, to study at the universities. That was true for Western Europe — but the majority of the Jewish people lived in Eastern Europe and there life was still very hard, they were still persecuted as in the past. Some of them were allowed to study in universities, some merchants were allowed to settle outside the Jewish areas but the majority suffered from the Pogroms and the State anti-Semitism. That is the reason for the wave of emigration to the United States of America, and it is the reason which brought so many Jews to the Communist and Socialist movements. After so many years of exclusion, a movement offered them integration in society and being a part of a new just and equal world, it wasn't easy for the young Jews to refuse to join this idealistic movement to do something new. It was also a revolt against the Jewish

way of life of their parents; Communism and political Zionism were the new ideologies of the young generation at the turn of the century.

The 20th century is full of innocent Jewish blood; the German Nazis and their Helps slaughtered six million Jews. It happened in a period where the Jews were convinced that Anti-Semitism was dead and that they were well assimilated into the common society. In Germany they had seen themselves as Germans of Mosaic Faith, for them Berlin was the new Jerusalem (Mendelsohn). But it was only an illusion.

The history of Zionism. Nevertheless in the hearts of the Jewish people the Land of Israel remained the Homeland, the only Motherland; three times a day the religious Jews pray for the return to Zion, the antique name of Jerusalem. Before the political Zionism of the 19th century a romantic, mystic and religious Zionism always existed. Individual Jews always came to Israel, but in 2000 years of exile only a few groups organized themselves to immigrate to Israel.

Documents of the Crusaders period (12th century) indicate that 300 Rabbis from France and England arrived in a group and settled in Akko and in Jerusalem.

We had to wait until the year 1700 to see Rabbi Yehuda Hassid and 200 followers settle in Jerusalem.

Around the year 1800 *Hassidim* (members of a movement created by Rabbi Israel Baal Shem Tow) and *Mitnagdim* (movement of reaction to the Hassidout directed by Rabbi Elyahu from Vilna) settled in Tiberias, Safed and Jerusalem.

The 19th century was also the century of resurrection for the Land of Israel; the European powers jockeyed for position, steamships began to travel regularly between Israel and Europe, postal and telegraphic connections

were installed and the first road connecting Jerusalem to the Port of Jaffa was built. The Land's rebirth as a traditional crossroads of three continents was accelerated by the opening of the Suez Canal.

By mid-century, overcrowded conditions within the walled city of Jerusalem motivated the Jews to build the first Jewish suburb outside the walls, forming the nucleus of the new city. Consequently the condition of the country Jews slowly improved and their numbers substantially increased.

By 1880 Jerusalem had an overall Jewish majority.

Land for farming was purchased throughout the country; new rural settlements were set up, some of them under the auspices of the Baron De Rothschild.

The Hebrew language, long restricted to liturgy and literature, was revived. The stage was being set for the founding of the Zionist movement. But the sources of the creation of an organized Zionism are to be found in Europe.

In 1894, Theodore Herzl, a Jewish-Hungarian journalist, covered the "Dreyfus Affair" in Paris. A Jewish Captain of the French army was falsely accused of treason, but the crowd in the streets of Paris shouted against the Jews. This was the trigger for Herzl's motivation to create a Zionist movement as he explained in his book "Das Altneuland".

Political Zionism emerged in response to continued persecution of Jews in Eastern Europe and increasing disillusionment with the formal emancipation in Western Europe, which had neither put an end to discrimination nor led to the integration of Jews in their local societies. It found formal expression in the establishment of the Zionist Organization at the first congress convened by Herzl in 1897 in the Casino of the Swiss town of Basel. The Zionist movement's program contained both ideological

and practical elements aimed at: facilitating and promoting the return of the Jewish People to its land; carrying out the social, cultural, economic and political revival of the Jewish national life; attaining an internationally recognized, legally secured home for the Jewish People in its historical Homeland, where Jews would be free from persecution and able to develop their own lives and identity.

Forced by the persecutions and inspired by the Zionist ideas, two major influxes from Eastern Europe arrived in the country at the end of the 19th century and the beginning of the 20th. These pioneers reclaimed barren fields from centuries of neglect, built new settlements and laid the foundations of what would later become a successful agricultural economy.

The new arrivals faced extremely harsh conditions, hostile Ottoman administration, rudimentary transportation and communication infrastructure, insecurity and diseases such as malaria. But the pioneers were resolved to reach the goal that they fixed for themselves to live a new life and to rebuild the Homeland.

The end of the first World War brought a new wind of hope. In 1917 the British foreign Secretary Lord Balfour approved the creation of a Jewish National Home in the land of Palestine. It was the first time that the right of the Jewish People to its Land was officially recognized. In July 1922, the League of nations entrusted Great Britain with the Mandate for Palestine and called upon it to facilitate the establishment of a Jewish National Home in recognition of "the historical connection of the Jewish People with Palestine".

Britain, in order to keep its promises to the Hachemite family and to claim Arab opposition partitioned the territory under its mandate and three quarters of it was closed to Jewish settlement.

Between 1919 and 1939, motivated by Zionism and pressed by the circumstances, successive waves of immigrants arrived in Israel; each of them contributed to different aspects of the developing Jewish society. The first immigrants, mainly from Russia, influenced the cooperative character of the agricultural sector, they created the first Kibbutzim and set up a comprehensive social and economic infrastructure, then those from Poland developed urban life, small businesses, firms and light industry. In the thirties, fleeing Nazi Germany, the German immigrants, many of whom were professionals and academics, improved urban and rural amenities and broadened the community's cultural life.

In May 1939, despite its consequence of denying European Jewry a place of refuge from Nazi persecution, Britain issued the "White Paper" imposing drastic restrictions on Jewish immigration. After World War II the British intensified their restrictions on Jewish immigration and so the Jewish community organized an Illegal Immigration; thousands of survivors of the Shoa were brought to Israel secretly and those who were caught were interned in detention camps on the island of Cyprus.

The background of the "White Paper" was the continuing large scale Arab anti-Jewish riots. The Jewish revival and the efforts of the Jewish community to rebuild its country were opposed from the outset by extreme Arab nationalists. Their strong resentment erupted in periods of intense violence. As an example, in 1929 the Jewish district of the town of Hebron was totally destroyed by their Arab neighbors. Attempts to reach a dialogue with the Arab leaders were unsuccessful, in part because of the Arab nationalist view. Henceforth, the groups were polarized into a potentially explosive situation. Recognizing the opposing aims of the two groups, the British, who had

already partitioned the territory under the Mandate, recommended a further partition dividing the Land West to the Jordan river into two States, one Jewish and one Arab. The Jewish leadership accepted but the Arabs were uncompromisingly opposed to any partition plan. After W. W. II Britain was unable to reconcile the conflicting demands of the Jewish and Arab communities, therefore the British requested that the "Question of Palestine" would be placed on the agenda of the United Nations General Assembly. In November 1947 the Assembly voted for the establishment of two States in the area west of the Jordan River, one Jewish and one Arab. Here again the Jewish community accepted it and the Arabs rejected it. Local Arab militants launched violent attacks against the Jewish community in an effort to frustrate the partition resolution and prevent the establishment of a Jewish state, but the Jews were able to rout most of the attacking forces, taking hold of the entire area which had been allotted to the Jewish state.

On the 14th of May 1948 the British Mandate ended; after 2000 years the Jews had an independent state and after less than 24 hours the Jewish State had to fight its first war: the war of independence.

The War of Independence (May 1948–June 1949)

The poorly equipped newly internationally recognized State was attacked by five Arab states: Egypt from the south; Jordan from the east; Syria and Iraq from the North-East and Lebanon from the North. 15 months of war and 6000 victims (10% of the Jewish Population) were the price for a cease-fire.

The Gaza strip came under Egyptian administration and Judea — Samaria, including the eastern part of Jerusalem, came under Jordanian rule.

The Sinai campaign (October 1956)

The background of this action was as follows:

Israel and Israeli-bound shipping were prevented from passing the recently nationalized Suez canal; this was in contradiction of a UN Security Council resolution.

Incursions of Fedayins coming from the Gaza Strip increased and became more bloody.

The Sinai peninsula was gradually converted into a huge Egyptian military base.

The Israeli interests coincided with those of the French and British.

All this was seen by the Israeli leadership as a threat to the existence of the State and so in eight days the whole peninsula was captured.

The UN decided to send an emergency force and Egypt assured free navigation in the Gulf of Eilat. Therefore Israel agreed to withdraw.

The six day war (June 1967)

The reason were the same as in 1956: the Egyptians ordered the peacekeeping forces to leave the region and again militarized the Sinai and reimposed the blockade of the Straits of Tiran.

For 19 years, the Syrians frequently bombed the Tiberias lake region and were a constant threat to Israel by trying to retake the sources of the Jordan, the only source of water for Israel.

Israel, invoking self defence, launched a preemptive strike against Egypt in the South, a counter attack against Jordan in the West and routed the Syrian forces entrenched in the Golan Heights in the North.

After six days of fighting Israel controlled: the Sinai Peninsula, the Gaza strip, Judea-Samaria and the Golan Heights — after 19 years of division Jerusalem was reunified.

New cease-fire lines replaced the previous ones.

The war of attrition (1967–1970)

Sporadic static actions along the banks of the Suez Canal, gradually escalated into full-scale localized fighting.

The Yom Kippur war (October 1973–November 1973)

On the holiest day of the Jewish calendar Egypt and Syria launched a coordinated surprise assault. In three weeks Israel stopped the attacks and advanced to within 30 km of Damascus and crossed the Suez Canal into Egypt.

The operation peace for Galilee (June 1982)

Repeated shellings, rocket attacks and acts of terror perpetuated by the Palestinian Liberalisation Organisation from its strongholds in southern Lebanon forced the Israel Army to cross the border in order to remove the bulk of

the PLO organizational and military infrastructure established there since their expulsion from Jordan in September 1970.

The Quest for Peace

Since its establishment, the State of Israel has sought peace with its neighbors through direct negotiations. However its efforts to reach out for peace and to open direct channels of dialogue were not met by similar efforts on the Arab side.

Until recently only Egypt had accepted face-to-face negotiations. The courageous President Anwar Al Sadat accepted dialogue and negotiation with Menahem Begin, the Israeli Prime Minister; these negotiations led to the Camp David Accords in 1978 and the Peace treaty in 1979.

The breakup of the Soviet Union and the Gulf War have reshaped the basic political order of the Middle East. The change in political structure has caused the Arab Nations to reconsider Israel's offer and to enter into bilateral peace negotiations and to cooperate in building a new future for the region.

The Madrid Peace Process

Today's Middle East peace negotiations are being carried out within the structure of the Madrid framework. This framework consists of three basic elements.

The Opening Conference

The opening conference was designed to serve as a forum for all the participants, having no power to impose solutions or vet agreements. This conference, co-sponsored by the US and Russia, opened on October 30, 1991

and lasted for two days. This conference may only be reconvened with the agreement of all participants.

The Bilateral Track

The bilateral negotiations are meant to resolve the conflicts of the past. The first ever direct talks between Israel, Syria, Lebanon, Jordan and the Palestinians opened on November 3, 1991. These talks are aimed at achieving peace treaties with the three Arab states, while in the negotiations with the Palestinians there is a two stage formula:

In the first stage the focus is on achieving agreement regarding five year interim self government arrangements; in the second phase the focus will be on permanent status.

In the meantime Israel signed a Peace Treaty with Jordan and withdrew its forces from the Gaza and Jericho areas, where the Palestinians established an autonomous authority.

The Multilateral Track

The multilateral negotiations are meant to build the NEW MIDDLE EAST while generating confidence among the regional parties. These talks, which opened in Moscow in January 1992, include five separate forums attended by countries as well as by representatives of the community. The negotiations focus on key issues that concern the entire region:

Water,

Environment,

Arms control and regional security,

Refugees,

Regional economic development.

The Talks take place in working groups which meet

periodically in venues throughout the world and lately throughout the Middle East.

Conclusion

It is not easy to conclude, since our region is still divided, Syria doesn't agree to make concessions, the Israeli society doesn't really feel the end of the terror and the Palestinian Authority is not able to stop the terror. But we have to look at the future generations and for them we have to continue the hard task of Peacebuilding.

*Ilze Ostrovska, Dr.soc.,
P. Stradina University,
Latvia*

Nationalism and Democracy: The Choice Without Choice

All postsocialist societies have to cope with an enormous task — to establish simultaneously democratic state institutions and democratic civil society. Quite possibly, this to a great extent contradictory situation and difficulties connected with it have caused the emergence of a weak state and a weak civil society at the same time. How does it influence the state's ethnic policy? And how can a weak society react towards any policy — including ethnic — when it is proposed by a weak state? In the context of these questions several unsolved problems come to mind at once: What is meant by the state — do we mean by the state the nation state? What is the role of civil society — the genuine role, not the paper one? Is it supposed to be that the state implements, a certain ethnic policy and society, as a passive object, only follows the guidelines designed by the state?

The difficulties for small states in establishing their national identity and being at the same time postsocialist increase because of the twin tendencies of the present era in the world — those of globalization and localization. Both of these tendencies affect Latvia, but do not offer a solution for the dilemma, only define more exactly the front line of competing views, groups and political blocks. Is it possible to find such a solution in the framework of

the policy of today's state? Let us look at the problem from different angles. First of all, it is of no use to avoid the fact that nationalism was a central element of the liberation movements in 1989–1991, especially in the previous republics of the USSR. As the central element it at the same time became an international phenomenon, extremely outspoken. It is widely acknowledged that in the modern era national identity is the main form of collective identification [9] and is driven by many factors. As the most important could be mentioned the necessity for a community to define the boundaries of the market, external and internal security, and rights. Positions of nationalism become stronger during a war, deep economic crises, or when society undergoes radical and political changes — like transition from one political regime to another. It could be admitted that in some cultures nationalism is comparatively stronger than in others. It should also be noted that nationalism defined as “a devotion to one's country so strong that it dominates all other feelings of collective identity” [3] is regarded as a phenomenon that is declining within Western Europe. At the same time in the political realm nationalism itself is not regarded as anti-democratic. On the contrary, it is widely acknowledged that democracy requires shared identity and a strong feeling of belonging among citizens. Belonging to a nation is undoubtedly a dominating feature of collective identity — especially in societies with underdeveloped or drastically changing social, professional, political, cultural and other identities.

Already in the middle of the 19th century nationalism often appeared as a progressive, liberal ideology in which orientations towards democracy went hand in hand with respect for other nations. The possibility of existence of multiple nationalisms was also not at once admitted [1; 2; 5].

One idea proposed is that of distinguishing nationalism in power and nationalism in opposition. The first is often a repressive ideology, demanding obedience to authority based on national traditions — the second could serve as a stimulus to cultural productivity. The first one denies the alternative ways of personal identity that could compete with nationalism which means that the diversity and pluralism so necessary for the development of civil society is out of the question [1]. Another classification of the types of nationalism proposes individualistic civic nationalism (England), collectivistic civic (France) and ethnic nationalism (Russia) [2]. Historical development and the nature of a specific national identity determine any of these particular nationalisms and as such influence the possible ways in which democracy will develop in the respective country.

Post-communist societies — undergoing restructuring — are a qualified example of such societies.

First of all, it means that any attempts to deny that after 1988–1989 there went on not only the long time hidden exposure of nationalistic feelings, but also the reproduction of nationalism are doomed to failure.

The presence of nationalism is closely linked to the formation and the development of the modern sovereign state. The claim to be a nation was a claim to be entitled to a state [1] and historically it was so in Latvia twice: between the two World Wars and in 1990–1991.

For the postsocialist states leaving the empire meant that every nation could obtain their long ago deserved state; at the same time there prevailed their assumption that each state should represent one nation. One of the reasons — economic competition provokes the division of the world into states. If the price for sovereignty (understood as a nation state), is democracy — let it be democracy. Thus the

nation state is supposed to provide the framework for a democracy but at the same time the side effect is propagation of nationalism.

Second, democracy and nationalism are also closely linked: the character of the first is defined by the character of the second, especially during the first stages of the transition to democracy. To what extent the presence of democratic political institutions influences the character of nationalism is an open question, especially when the institutions are underdeveloped and weak. In any case there is no reason to presume that democracy serves as a guarantee of the disappearance of nationalism.

At the same time the "category of nation may be a helpful mediation between the local and the global" [1]. If so we have to accept the supposition that nationalism, as well as the state, is unlikely to disappear in the near future. The reasons can be many, but one is simple — egoistic economic interests in spite of globalization of the economy. [1] States will remain the main and most important political and economic agents and possibly produce new nationalisms and different forms of nationalism or identity.

The new national state Latvia found itself, after the secession from the USSR, in a situation where theoretically it had to decrease its state intervention functions. This meant that the state had to give up a number of functions characteristic of the totalitarian state. At the same time new functions of creation of market economy institutions, democratic political institutions, different branches of international institutions, as Latvia became the independent subject of international relations, appeared.

In practice the process turned out to be the one including the enlargement of numerous functions, which meant the increase of the role of the state in the process. The reasons were several — the need to carry out political,

economic and social reforms, the lack of organized interest groups as supporters of reforms, the necessity to manage economic crises and prevent social conflicts.

Theoretically enlargement of functions always means extension of power boundaries. The widely announced process of the decrease of the role of the state was first understood as a rapid enlargement of the private economy sector, i.e. privatization. In practice it was slow, painful and complicated. As soon became apparent "endeavors to reduce the role of the state to that of night watchman are therefore part of the neo—liberal utopia which serves primarily political purposes and has little to do with economic and social reality" [6].

In the situation when population is discouraged and demobilized, the bureaucracy is tempted to create the climate of secrecy and exceptionalism of their role that leads to total alienation from other social groups in the society and uncontrolled power over them.

The question is whether this testifies to the weakness of the state? The expansion of functions and simultaneous loss of efficiency formally could suggest a certain kind of weakness. On the other hand the executive bureaucracy has become the backbone of the developing middle class, acquiring assets on the basis of widespread corruption. [4] Taking into account the fact that cases of corruption are investigated extremely seldomly, and the fact that at the same time a constant enlargement of the number of bureaucrats is going on, this group could be regarded as strong and consolidated enough.

The incapability of state officials to organize the exposure on an international scale of the official opinion of Latvia about the events connected with the protests of the ethnic minority groups' pensioners and the subsequent attacks of Russia "in the defense" of them (March, 1998),

testify about the weakness of the state, and of the total lack of political will of the elite. Western scholars do not hide their opinion that "political traditions with which Eastern Europe entered the contemporary period can be generally characterized as backward" [8].

This refers both to the long standing tradition of the domination of the state as the main political agent on the one hand and the fragmentation of society on the other hand. A society lacking skills of self-organization and a strong party system is too weak to exercise control over the state in spite of a democratic political regime but an existing facade of democracy promotes consolidation of etatism.

During the last seven years the old problem of disintegration of society has become much discussed, but almost exclusively in connection with the political and social integration of ethnic minorities, although all other social groups are not less disintegrated. The authoritarian Soviet regime did not encourage cultural creativity that can produce a variety of identities. This meant that people simply did not have the possibility of developing other forms of identity apart from nationalism. The last served and continues to serve as a medium through which a part of society (titular nation), expresses its aspirations for a better life.

It is well known that homogeneous societies' transition to democracies is smoother, and they are more consolidated in their choice of democracy and nation state building. Results of international research testify that the right to vote and participate in politics is not the first priority for the ethnic Russians living in the Baltic States. They are more interested in the right to work and to have social security [7].

In spite of that, the fact of the coexistence of two ethnic communities in Latvia — Latvians and non-Latvians,

citizens and residents, has often been used as an object of political manipulation. Thus for another (though small in numbers) part of the population the nationalism of titular nation serves as a stick that has to be avoided by any means, developing the ideology of anti: from anti-democracy to anti-capitalism.

At the same time academic and popular publications try to prove that there are no nationalistic sentiments among large segments of population (which is correct if the first type of nationalism is supposed) or condemns any manifestation of identity based on nationalism, asserting that any kind of it is completely destructive. For rather a substantial part of the population giving up nationalism as the basis of identity means to remain in an identity vacuum.

This in its turn serves as a stimulus for different political parties and groups to use "the nationalistic card" as the political identification basis, thus developing the same first type of nationalism. The so-called nationalistic parties "Fatherland and Fraternity"/Latvian National Independence Movement coalition can reckon with the constant support of 10–12% among the electorate. The large part of the remaining representatives of the titular nation exercise apathy and social passivity.

Extremes meet. There gradually develops a two community society as social and cultural segregation develops: non-Latvians (and this means the majority of non-citizens) are more concentrated in big cities, where they are in a majority, more connected with industry (especially before its collapse) and trade, they contact the media in Russian (though produced in Latvia its content differs greatly from the content in the Latvian media) and watch Russian TV. Those working in agriculture, living in small towns or in the countryside are mostly Latvians and citizens.

The economic reforms and subsequent economic crises further developed the social polarization. A transitional paradox includes the fact that the main electorate, i.e. citizens who have the possibility to express their political wish and support actively the democratic regime, live mostly in the countryside or in provincial towns where the living standard is lower. This means that the transitional costs to a great extent are covered more by them.

At the same time the difference between the capital — where one third of the population lives — and the rest of Latvia increases, thus also influencing the social disintegration.

The alternative to nationalism and at the same time the basis for integration is diversity of the civil society. In this sphere the social capital — trust and tolerance, social networks — can be developed with the help of non-governmental organizations. The process of mutual communication helps to develop the alternative bases for identity. Specialists propose to increase the state role mobilizing the creativity of the population with the means at its disposal: links among cities, mass media resources, political parties with their ties and networks [1].

Political reality has remained far behind theoretical proposals. Apart from lacking means — material resources, political will and scientific capacity to research the problem — the state and its bureaucracy is more interested in demobilizing population (at least until the end of the privatization process) which means in its turn that there are no social actors who are interested in opening the channels for the development of alternative bases of identity.

References

1. *Calhoun C.* Nationalism and Civil Society: Democracy, Diversity and Self-Determination. — *International Sociology*, Vol. 8, No 4, 1993, pp. 387–411.

2. *Greenfeld L.* Nationalism and Democracy: The nature of the Relationship and the Cases of England, France and Russia. — *Research on Democracy and Society*, Vol. 1, 1993, pp. 327–351.

3. *Dogan M.* The Decline of Nationalisms within Western Europe. — *Comparative Politics* 26, 1994, pp. 281–306.

4. *Domburs J., Voika I.* Kas nozaga trīs miljonus? — Rīga, NIP, 1998.

5. *Freedon M.* Is Nationalism a Distinct Ideology? — *Political Studies*, Vol. XLVI, No 4, 1998, pp. 748–765.

6. *Hirszowicz M, Mailer A.* The Withering Away of the State — a Neo-Liberal Fallacy. — *Polish Sociological Review*, N° 3 (107), 1994, pp. 187–198.

7. *Rose R.* Another Great Transformation. — *Journal of Democracy*, Vol. 10, No 1, 1999, pp. 51–56.

8. *Schofflin G.* The Political traditions of Eastern Europe. — *Daedalus*, Vol. 119, No 1. 1990, pp. 55–90.

9. *Smits E. D.* Nacionālā identitāte. — Rīga, AGB, 1997.

Ilze Ostrovska

Nacionālisms un demokrātija: izvēle bez izvēles

Kopsavilkums

Demokratizācijas procesa attīstība valstīs, kas deviņdesmito gadu sākumā izveidojās Centrālajā Eiropā un Austrumeiropā, izvirzīja arī kolektīvās identitātes, tai skaitā nacionālās identitātes, problemātiku saistībā ar nacionālas valsts attīstības procesu. Nepieciešamību skaidrot šo jautājumu Latvijā aktualizē etniski heterogēnās sabiedrības integrācijas izvirzītie uzdevumi.

Tā kā abu procesu vienlaicīga attīstība šķiet problemātiska, tad izeja nereti tiek meklēta, atsakoties no nacionālisma kā identitātes bāzes. Rakstā tiek skaidrotas dažādas nacionālisma izpratnes iespējas un tā dažādo formu esamība Eiropā, kā arī Latvijā eksistējošās minētās pretrunas iespējamie risinājuma ceļi, valsts un pilsoniskās sabiedrības loma šajā procesā.

*Brigita Zeņa, Dr. soc.,
Baltijas Datu nams,
Latvijas Universitāte,
Latvija*

Komunikācija — politiskās integrācijas nosacījums*

Latvijas sabiedrības politiskā integrācija notiek dažādos veidos un atšķirīgos tempos. Dažādās dzīves sfērās — ekonomiskajā, politiskajā, kultūras, izglītības, izklaides un citās sfērās — integrācijas pakāpe ir atšķirīga. Ir svarīgi pievērst uzmanību tam, ka nelatviešu, nepilsoņu integrācija ir viens no tiem integrācijas segmentiem, kur vērojama stagnācija, kas laiku pa laikam atgādina atpakaļgaitu.

Politiskā integrācija aplūkojama pa vertikāli, ja runa ir par ierindas cilvēku un elites attiecībām, un pa horizontāli, ja uzmanības centrā ir sabiedrības dažādas grupas. Runājot par pilsoņu un nepilsoņu grupām, uzmanība tiek pievērsta horizontālajai integrācijai.

Politiskās integrācijas pētījumu pamatā ir R. Kārklīņas integrācijas pētījumi, kuros uzsvērts integrācijas kompleksais raksturs. Šajos pētījumos būtu jāņem vērā vismaz trīs dimensijas: nostādne, identitāte un lojalitāte pret politisku kopību; funkcionālā dimensija, t.i., interakcijas un komunikācijas barjeru likvidēšana; strukturālā dimensija — atkarībā no tā, vai ir ierobežota dažādu sociālo grupu iespēja

* Izsaku dziļu pateicību Džona D. un Katrinas T. Makarturu fondam par finansiālo atbalstu šā projekta īstenošanā.

iegūt izglītību, piemēram, pilsoņi–nepilsoņi, latviešu–krievu skolu skolēni u.t.jpr. [1]

Politiskās integrācijas pamats ir kopīgu nostādņu veidošanās un kopīgu vērtību atzišana, kas zināmā mērā ir nosacījums tam, lai sekmīgāk noritētu funkcionālā un strukturālā integrācija.

Par politisko integrāciju liecina:

1) iedzīvotāju atbalstītas *kopīgās vērtības*, to skaitā demokrātiskas vērtības (daudzpartiju sistēma, demokrātiskas vēlēšanas, brīva prese, iedzīvotāju līdzdalība valstiski nozīmīgu lēmumu pieņemšanā utt.);

2) politiskā uzticēšanās, kas nosaka valstisko institūciju legitimitāti, lojalitāte pret valsti (Latvijā tas ir īpaši svarīgi, jo attieksme pret Latvijas valstisko statusu vēl pilnībā nav nostabilizējusies);

3) kopīga vēstures izpratne un kopīgs nākotnes skatījums;

4) valsts simbolu atzišana (valsts valoda, himna, karogs);

5) politiskā līdzdalība un uzvedība, kas balstās uz konsensuālu politisko kultūru [2] (piedalīšanās vēlēšanās, pārlicība par savu politisko ietekmi).

Minētās integrācijas izpausmes vairāk skar attieksmes dimensiju, kas izriet no tā, kā indivīds jūtas šajā kopībā (*"sense of being part of that community"*) [1], bet tās ir saistītas ar funkcionālo dimensiju, piemēram, konsensuāla politiskā kultūra sekmē politiskās līdzdalības kvalitāti.

Komunikācija par integrācijas nosacījumu tiek uzskatīta divu iemeslu dēļ: pirmkārt, cilvēks nemitīgi ir iesaistīts nepārtrauktā komunikācijas procesā (personu, grupas, masu komunikācija); otrkārt, integrācija nevar notikt atrauti no sabiedrības komunikācijas procesa (bez masu saziņas līdzekļu ietekmes, bez indivīda sazināšanās ar citiem cilvēkiem).

Taču svarīgi ir arī pievērst uzmanību tam, ka dažāda veida komunikācija var atšķirīgi ietekmēt integrāciju, viena veida komunikācija var būt efektīvāka par cita veida komunikāciju. Turklāt komunikācija var ne tikai sekmēt, bet arī bremsēt integrāciju.

Rakstā tiek izvirzītas vairākas hipotēzes par to, kā dažāda veida komunikācija ietekmē politisko integrāciju. Pirmkārt, dažādām etniskajām grupām piederošu personu komunikācija neformālā grupā (analīzei ir izraudzīta nepilsoņu krievu grupa, kuru ģimenes locekļu vidū ir latvieši vai kuri dzīvo kopā ar latviešiem), otrkārt, komunikācija formālajās grupās (analīzei ir izraudzīta nepilsoņu grupa, kuras locekļi ir piedalījušies kādas organizācijas darbībā), treškārt, komunikācija ar masu saziņas līdzekļu starpniecību (veikta krievu valodā iznākošo preses izdevumu nepilsoņu auditorijas analīze).

Politiskā integrācija Latvijā: vispārīgs situācijas raksturojums

1. *Iedzīvotāju atbalstītas kopīgās vērtības, to skaitā demokrātiskās vērtības.* Projektā "Ceļā uz pilsonisku sabiedrību" tika secināts, ka lielāko sabiedrības daļu vieno kopīgas vērtības, proti, sabiedrības labklājības celšana, drošība, kas ir sabiedrību stabilizējošs faktors. Paužot attieksmi pret tādām vērtībām kā stabila ekonomika vai virzība uz humānāku sabiedrību, vai arī virzība uz tādu sabiedrību, kurā idejas ir vērtīgākas par naudu, Latvijas iedzīvotāju vairākums iestājas par stabilu ekonomiku. Vairākumam gan pilsoņu, gan nepilsoņu svarīgākā šķiet vērtība, kas raksturo cilvēku pamatvajadzības (attiecīgi 63 procenti un 59 procenti), bet daudz mazāks ir to cilvēku skaits, kuri par svarīgāko uzskata virzību uz humānāku

sabiedrību (13 procenti pilsoņu, 20 procenti nepilsoņu), vai arī virzību uz tādu sabiedrību, kurā idejas ir vērtīgākas par naudu (3 procenti pilsoņu, 2 procenti nepilsoņu). Par humānāku sabiedrību pilsoņu vidū biežāk iestājas trūcīgākie, kā arī izglītotākie cilvēki, bet nepilsoņu vidū — gados jaunākie un turīgākie.

Kopumā Latvijas sabiedrībai ir raksturīgs tas, ka trīs ceturtdaļas iedzīvotāju — gan pilsoņi, gan nepilsoņi — strikti iestājas par materiālajām vērtībām. Tas ir saprotami, jo šādu attieksmi nosaka sabiedrības zemais labklājības līmenis. Taču svarīgi ir uzsvērt, ka kopīgas vērtības ir sabiedrību stabilizējošs faktors. Attiecībā uz vērtību izpratni lielāka robežšķirtne iezīmējas starp paaudzēm. Jaunāko paaudzi vieno lielākas nozīmes piešķiršana tādām sociālajām vērtībām kā līdzdalība valsts lēmumu pieņemšanā, līdzdalība problēmu risināšanā darbā un dzīvesvietā, virzība uz humānāku sabiedrību, vārda brīvība.

Protams, ir vērtības, skatījums uz kurām dažādās sabiedrības grupās ir krasi atšķirīgs, pirmām kārtām tās ir nacionālās vērtības. Taču jāteic, ka ir arī ļoti daudz kopīgu vērtību.

2. Politiskā uzticēšanās, kas nosaka valstisko institūciju leģitimitāti, lojalitāte pret valsti. Uzticēšanās politiskajām un citām sabiedrībā nozīmīgām institūcijām raksturo sabiedrības vertikālo integrāciju. Jaunajās demokrātijas valstīs uzticēšanās varas institūcijām ir visai zema. Piemēram, pēc postkomunisma valstīs veiktā salīdzinošā pētījuma *New Democracies Barometer IV* (1996) rezultātiem Austrumeiropas jaunajās demokrātijas valstīs (Bulgārijā, Čehijā, Slovākijā, Ungārijā, Polijā, Rumānijā, Slovēnijā, Horvātijā) vidēji katrs trešais iedzīvotājs uzticas valdībai, bet parlamentam — katrs ceturtais. Līdzīga situācija ir arī Latvijā.

Pavisam nedaudz ir to Latvijas iedzīvotāju, kuri, kā liecina masu aptaujas, uzticas politiskajām institūcijām, to skaitā valsts varas galvenajām institūcijām — Saeimai un Ministru kabinetam —, kā arī politiskajām partijām. Kopš 1992. gada, kad visai neliels bija to cilvēku skaits, kuri uzticas valsts varas institūcijām (vairāk nekā 60 procentu bija neapmierināti ar Saeimas un valdības darbību), šis skaits nav vērā ņemami pieaudzis. Tiesa, līdzīga aina vērojama arī Igaunijā un Lietuvā [3]. Arī tur ne visai uzticas politiskajām partijām — 1992. gadā tām uzticējās aptuveni 5 procenti valsts iedzīvotāju, 1997. gada nogalē — ap 10 procentiem.

Taču jāuzsver, ka pakāpeniski palielinās uzticēšanās izglītības sistēmai, preseī, arodbiedrībām, tātad institūcijām, kas ir pilsoniskās sabiedrības pamatā. Palielinājusies uzticēšanās arī tiesībaizsardzības un kārtību sargājošajām institūcijām (tiesai un policijai), kā arī pašvaldībām un privātajam biznesam. Politiskā uzticēšanās palielinās vienlīdz kā pilsoņu, tā nepilsoņu vidē.

Īpaša uzmanība pievēršama jautājumam par attieksmi pret Latvijas valstisko statusu, jo tas ir nepieciešams nosacījums, lai īstenotos politiskā integrācija. 1997. gada pētījuma rezultātu salīdzinājums ar datiem, kas iegūti 1991. un 1994. gada aptaujās, ļauj izdarīt secinājumu, ka laika posmā starp 1991. un 1994. gadu būtiski palielinājies to nelatviešu skaits, kuri iestājās par Latviju kā par neatkarīgu valsti. 1991. gadā pārliecību, ka Latvija nekad vairs nepievienosies Krievijai, pauda 35 procenti, bet 1994. gadā — 53 procenti citu tautību pārstāvju Latvijā. 1997. gadā par Latviju kā neatkarīgu valsti iestājās 56 procenti nelatviešu. Tātad pēdējo gadu laikā tikai nedaudz ir stiprinājusies nelatviešu piederības izjūta Latvijai.

3. *Kopīga vēstures izpratne un nākotnes skatījums.* Visai strikti atšķiras pilsoņu un nepilsoņu skatījums uz Latvijas

vēsturi, arī uz padomju laiku Latvijā. Tā, piemēram, viedokli, ka "tikai pateicoties PSRS tautu palīdzībai padomju laikā, Latvijā tika sasniegts augsts ekonomikas un kultūras līmenis", atbalsta 26 procenti pilsoņu (21 procents latviešu, 49 procenti krievu pilsoņu) un 58 procenti nepilsoņu. Biežāk to atbalsta gados vecāki nepilsoņi. Arī attieksme pret izteikumu, ka "padomju starpnacionālā politika veicināja nāciju attīstību un tautu draudzību", ir līdzīga. To atbalsta 60 procenti nepilsoņu un 29 procenti pilsoņu (23 procenti latviešu, 53 procenti krievu).

Atbildes uz šo jautājumu nav pielīdzināmas eksperta vērtējumam, bet uzskatāmas par subjektīvu interpretāciju, kas lielā mērā izriet no apmierinātības (vai neapmierinātības) ar pašreizējo ekonomisko un starpnacionālo situāciju Latvijā. Gan pilsoņu, gan nepilsoņu vidē "labākas" atmiņas par padomju laikiem ir cilvēkiem, kas savas ģimenes materiālo stāvokli uzskata par *ļoti sliktu*.

Runājot par *nākotni*, jāteic, ka ne pilsoņi, ne nepilsoņi nevēlas atgriezties pie komunistu režīma [4]. Atbalstu komunistu režīmam pauž ne vairāk par 1–2 procentiem Latvijas iedzīvotāju.

Taču, vērtējot demokrātiskos pārveidojumus, Latvijas iedzīvotāju viedoklis nav tik vienprātīgs. Ar demokrātijas attīstību Latvijā nav apmierināti daudzi pilsoņi (49 procenti) un nepilsoņi (54 procenti). No pilsoņiem neapmierināto vairāk ir vecuma grupā no 40 līdz 60 gadiem, cilvēki ar mazākiem ienākumiem. Bet, runājot par nepilsoņiem, jāteic gluži pretējais — neapmierināto vairāk ir turīgāko vidū, starp cilvēkiem ar augstāko izglītību, rīdziniekiem.

Šie dati liecina, ka pilsoņus un nepilsoņus Latvijā vieno:

- nevēlēšanās atgriezties pie komunistu režīma,
- visai kritiska attieksme pret demokrātiskajiem pārveidojumiem mūsdienā Latvijā.

Taču atšķirīgs ir šo abu iedzīvotāju grupu skatījums uz pagātņi — nepilsoņiem ir raksturīga pozitīvāka padomju laika interpretācija salīdzinājumā ar pilsoņiem.

4. *Valsts simbolu atzišana (valsts valoda, himna, karogs)*. Normatīvā līmenī vairākums mūsu valsts iedzīvotāju — gan pilsoņu, gan nepilsoņu — atzīst, ka jāzina valsts himna un vēsture (68 procenti pilsoņu, 50 procenti nepilsoņu), jāciena valsts karogs (84 procenti pilsoņu, 74 procenti nepilsoņu), kā arī jāzina valsts valoda (85 procenti pilsoņu, 67 procenti nepilsoņu). Savukārt dati par uzvedības līmeni ir krasī atšķirīgi, pirmām kārtām tas attiecas uz valsts valodas prasmi. Joprojām vairāk nekā puse to nepilsoņu, kam latviešu valoda nav dzimtā valoda, latviešu valodu prot vāji vai neprot nemaz.

5. *Politiskā līdzdalība, politiskā izvēle, kas balstīta uz konsensu politiskajā kultūrā*.

7. Saeimas vēlēšanu rezultāti liecina, ka izvēli tik lielā mērā vairs nenosaka emocionāla attieksme un protests, kā tas bija 6. Saeimas vēlēšanās, un ka vēlētāju izvēle ir kļuvusi racionālāka. Ir iezīmējusies labējo un kreiso ideoloģiju ass, izvēli vairs nenosaka tikai līdera vārds, pamazām vēlētājs atrod savu nišu, iezīmējas vēlētāja interese par ideoloģiju. Individīda izvēle saistās ar atbalstu noteiktām vērtībām, to vidū raksturīgākās ir nacionālās vērtības, autoritārais vadības stils, sociāli demokrātiskās vērtības, sociālpolitiskā stabilitāte.

Taču jāuzsver, ka balsojumu vēlēšanās lielā mērā izšķīra pirmsreferenduma laikā pārmērīgi politizētais latviešu valodas jautājums. Referenduma aizstāvju politiskā kampaņa panāca sabiedrības polarizēšanos valsts valodas jautājumā. Tas neveicināja politisko integrāciju, gluži otrādi — to var vērtēt kā soli atpakaļ.

Tas, ka trīs ceturtdaļas pilsoņu un 90 procenti nepilsoņu nav nevienas organizācijas biedri, liecina, ka kopumā Latvijas iedzīvotāji ne visai aktīvi iesaistās sabiedriskajā dzīvē. Cilvēki Latvijā galvenokārt kontaktējas ar ģimenes locekļiem, draugiem, kolēģiem, bet neveido jaunus sociālos kontaktus, kas paplašinātu viņu saikni ar citiem cilvēkiem un veicinātu integrāciju Latvijas sabiedrībā. Populārākās sabiedriskās organizācijas Latvijā ir arodbiedrības (tajās ir iesaistījušies 12 procenti pilsoņu, 5 procenti nepilsoņu), reliģiskās organizācijas un baznīcu draudzes (tajās ir 6 procenti pilsoņu, 2 procenti nepilsoņu), sporta un atpūtas organizācijas (tajās darbojas 4 procenti pilsoņu, 1 procenti nepilsoņu).

Par nozīmīgākiem motīviem sabiedriskā darba veikšanai aptaujātie uzskata iespēju būt starp cilvēkiem, pienākuma apziņu, iespēju iegūt pieredzi, līdzjutību pret tiem, kuri dzīvo trūkumā, problēmu risināšanas sekmēšanu dzīvesvietā.

Jaunajām demokrātijas valstīm ir raksturīgi, ka tās ne visai paļaujas uz politiskās ietekmes iespējām. Arī tas ir sabiedrības integrācijas rādītājs: ja cilvēki netic savas politiskās ietekmes iespējām, viņi jūtas atsvešināti no valsts. Parasti to konstatē, uzdodot šādu jautājumu: "Vai jūs varētu kaut ko uzsākt, ja valdība pieņemtu tautas interesēm pretējus lēmumus?"

Divas trešdaļas Latvijas pilsoņu un trīs ceturtdaļas nepilsoņu uz jautājumu, vai viņi "varētu kaut ko uzsākt, ja valdība pieņemtu tautas interesēm pretējus lēmumus", atbild noliedzoši. Pārlicību, ka viņi varētu kaut ko uzsākt, pauduši 28 procenti pilsoņu un 17 procenti nepilsoņu. Pārlicinātāki par to, ka spētu kaut ko veikt minētajā situācijā, ir cilvēki, kuriem ir lielāki ienākumi un augstāks izglītības līmenis. Jāuzsver, ka šajā jautājumā Latvijas iedzīvotāju attieksme nav mainījusies kopš 1994. gada.

Komunikācijas ietekme uz politisko integrāciju

1. *Dažādu etnisko grupu piederīgo personiskie kontakti.* Pētījums "Ceļā uz pilsonisku sabiedrību" ļāva atklāt, ka Latvijā nav divkopienu sabiedrības. Tipiska divkopienu sabiedrība, piemēram, ir Ziemeļīrijā, kur divas noslēgtas kopības dzīvo nošķirtā teritorijā, Belfāstā tās ir pat fiziski norobežotas. Ziemeļīrijā katrai kopienai ir sava izglītības sistēma, kas veicina polarizēšanās atražošanu no paaudzes paaudzē. Visai attīstītā simbolu sistēma ik uz soļa apliecina polāru uzskatu klātesamību, ļoti zems ir jaukto laulību skaits.

Pētījums "Ceļā uz pilsonisku sabiedrību" parādīja, ka Latvijā pastāv plašas komunikatīvās saites starp dažādu etnisko grupu piederīgajiem. Vairāk nekā pusei pilsoņu krievu un gandrīz vienai piektdaļai nepilsoņu dzīvesbiedrs (dzīvesbiedre) ir latvietis (latviete), divām trešdaļām pilsoņu krievu un vienai trešdaļai nepilsoņu krievu tuvos rados ir latvieši un tikpat daudziem arī attālāki radi ir latvieši. 90 procenti gan pilsoņu, gan nepilsoņu krievu apgalvo, ka viņu draugu un kolēģu vidū ir latvieši. Katrs ceturtais latvietis apgalvo, ka tuvos rados ir krievi, bet katrs trešais — ka attālākos, divas trešdaļas apgalvo, ka draugu vidū ir krievi un ka ap 60 procentiem kolēģu ir krievi.

Ir, protams, grūti precīzi noteikt, kā personu komunikācija (kas šajā gadījumā vienlaikus ir arī dažādām etniskajām grupām piederošu personu komunikācija) ietekmē uzskatu un attieksmju veidošanos. Tomēr, ja izdalām krievu nepilsoņu grupu, kuru ģimenes locekļu vidū ir latvieši, varam konstatēt:

- ka viņiem ir stingrāka pārliecība par Latvijas valstisko statusu (vidēji no nepilsoņiem *pret Latvijas pievienošanos Krievijai* NVS sastāvā iestājas 44 procenti, bet no aplūkotās grupas — 53 procenti);

- šajā grupā mazāk izteikta ir ar nepilsoņa statusu saistītā psiholoģiskā nedrošība (kopumā no visiem nepilsoņiem 47 procenti nepilsoņu uzskata, ka būt nepilsonim Latvijā nozīmē izjust pazemojumu, bet no tiem krieviem nepilsoņiem, kuru ģimenes locekļu vidū ir latvieši, šādu viedokli pauž retāk — to atbalsta 38 procenti nepilsoņu);

- minētā grupa arī pozitīvāk vērtē Latvijas ekonomisko attīstību: katrs ceturtais no viņiem uzskata, ka ekonomika gada laikā uzlabosies, no visa nepilsoņa kontingenta — katrs piektais;

- minētā grupa paudusi lielāku uzticēšanos sabiedrības saziņas līdzekļiem (presei, televīzijai, radio).

Attiekmē pret citām valstiskām un nevalstiskām institūcijām šīs grupas nostāja neatšķiras no pārējo nepilsoņu nostājas.

2. *Komunikācija formālajās grupās.* Komunikācija, kas pārsniedz neformālo kontaktu ietvarus un pāriet jaunā formālo kontaktu kvalitātē, respektīvi, līdzdarbošanās dažādās sabiedriskajās organizācijās, arī uzskatāma par vienu no politiskās integrācijas nosacījumiem. Pētījuma dati ļāva atklāt saistību starp līdzdalību grupās un vairākām politisko integrāciju raksturojošām pazīmēm.

- Līdzdalība sabiedriskajās organizācijās būtiski ietekmē politiskās nostādnes. Vidēji 56 procenti nepilsoņu uzskata, ka Latvija nekad vairs nepievienosies Krievijai, bet no tiem, kuri darbojas sabiedriskajās organizācijās, tā domā 67 procenti nepilsoņu. Vidēji 44 procenti nepilsoņu ir pret Latvijas pievienošanos Krievijai NVS sastāvā, bet no tiem, kuri darbojas sabiedriskajās organizācijās, tā uzskata 51 procents nepilsoņu.

- Līdzdalība sabiedriskajās organizācijās palielina uzticēšanos pilsoniskās sabiedrības institūcijām — sabiedrības

saziņas līdzekļiem (presei, radio, televīzijai, skolām, baznīcām), tas savukārt sekmē uzticēšanos tiesu sistēmai un pašvaldībām. Mazākā mērā tā ietekmē attieksmi pret galvenajām valsts varas institūcijām — Saeimu un Ministru kabinetu.

- Līdzdalība sabiedriskajās organizācijās sekmē pozitīvāku skatījumu uz starpnacionālajām attiecībām Latvijā, bet jo īpaši skatījumu uz nākotni: vidēji 43 procenti nepilsoņu uzskata, ka starpnacionālās attiecības Latvijā uzlabosies tuvāko piecu gadu laikā, bet no tiem, kuri līdzdarbojas sabiedriskajās organizācijās, tādu viedokli pauž 58 procenti.

- Līdzdalība sabiedriskajās organizācijās sekmē pozitīvāku skatījumu uz ekonomikas attīstību Latvijā: vidēji 20 procenti nepilsoņu paredz tās uzlabošanos, bet no tiem, kas piedalās sabiedriskajās organizācijās, tā uzskata 30 procenti nepilsoņu.

- Līdzdalība sabiedriskajās organizācijās ietekmē attieksmi pret vērtībām: tā palielina sociālo vērtību nozīmīgumu pretstatā materiālajām vērtībām (attieciņi 29 procenti un 49 procenti).

- Līdzdalība sabiedriskajās organizācijās nemazina nepilsoņa statusa radīto psiholoģiskās nedrošības izjūtu.

Salīdzinot komunikācijas efektu neformālajās un formālajās grupās, var secināt, ka lielāka loma ir faktam, ka komunikācija vērsas plašumā, pārejot no komunikācijas neformālajās grupās uz komunikāciju formālajās grupās. Tie cilvēki, kas ir iesaistījušies sabiedriskajās organizācijās, biežāk pauž atbalstu Latvijai kā suverēnai valstij, viņi lielākā mērā ir apmierināti ar demokrātiskajiem pārveidojumiem, starpnacionālo attiecību un ekonomikas attīstību, latviešu valodu kā valsts valodu. Viņu nostādne krasi atšķiras jautājumā par politiskās ietekmes iespējām: kopumā 17 procenti nepilsoņu uzskata, ka varētu ietekmēt

lēmumu pieņemšanu, bet no tiem nepilsoņiem, kuri darbojas sabiedriskajās organizācijās — 28,5 procenti. Šī grupa salīdzinājumā ar citām aplūkotajām grupām lielāku nozīmi piešķir sociālajām vērtībām pretstatā materiālajām vērtībām.

3. *Masu komunikācija — politiskās integrācijas līdzeklis.* Latvijā lielā mērā tiek ignorēts sabiedrības saziņas līdzekļu ietekmes spēks. Tikai pētījuma "Ceļā uz pilsonisku sabiedrību" ietvaros pirmo reizi Latvijā tika analizēts preses saturs. Analizēta tika ar pilsonības jautājumu saistītā tematika. Pētījumi parādīja, ka izdevumos latviešu un krievu valodā ir

- *atšķirīgs argumentācijas veids* (piemēram, pilsonības jautājuma sakarā izdevumi latviešu valodā vairāk uzsver nācījas tiesības, Latvijas vēsturisko minoritāšu tiesības, demokrātijas principus un vēsturisko taisnīgumu, bet izdevumi krievu valodā vairāk uzsver demokrātijas vispārīgos principus un cilvēktiesības, Krievijas piekopto sankciju un spiediena nozīmi);

- *atšķirīgi izteiksmes līdzekļi*: ironiju, vārdu pārnestās nozīmes biežāk izmanto izdevumi krievu valodā, savukārt lietišķu stilu, lietišķā un ironiskā stila apvienojumu vairāk lieto izdevumos latviešu valodā;

- *atšķirīga politisko notikumu interpretācija*, attieksme pret Latvijas valsti, tās lideriem, institūcijām;

- *atšķirīga nostādne* pilsonības jautājuma risināšanā.

Viens no šā pētījuma galvenajiem secinājumiem ir tas, ka latviešu un krievu valodā iznākošie preses izdevumi veido divas informācijas telpas, kas savā starpā maz pārklājas. Starp šīm divām informācijas telpām nepastāv dialogs. Katra no tām apmierina attiecīgās iedzīvotāju grupas pieprasījumu pēc informācijas, nereti ignorējot vai arī maz uzmanības veltot otrajai iedzīvotāju grupai. Pastāvot

šādai informatīvās telpas polarizācijai, viena iedzīvotāju grupa ir maz informēta par otras grupas problēmām, nostādņēm, tā vietā nereti veidojas pieņēmumi un mīti, kas, protams, nesekmē sabiedrības integrāciju.

Latviešu valodā un krievu valodā iznākošo preses izdevumu satura analīze liecina par ļoti atšķirīgām politiskajām nostādņēm, un tas nozīmē, ka nepieciešams rūpīgāk iedziļināties sabiedrības saziņas līdzekļu saturā, lai skaidrāk redzētu to orientāciju un prognozētu to politikas ietekmi sabiedrībā.

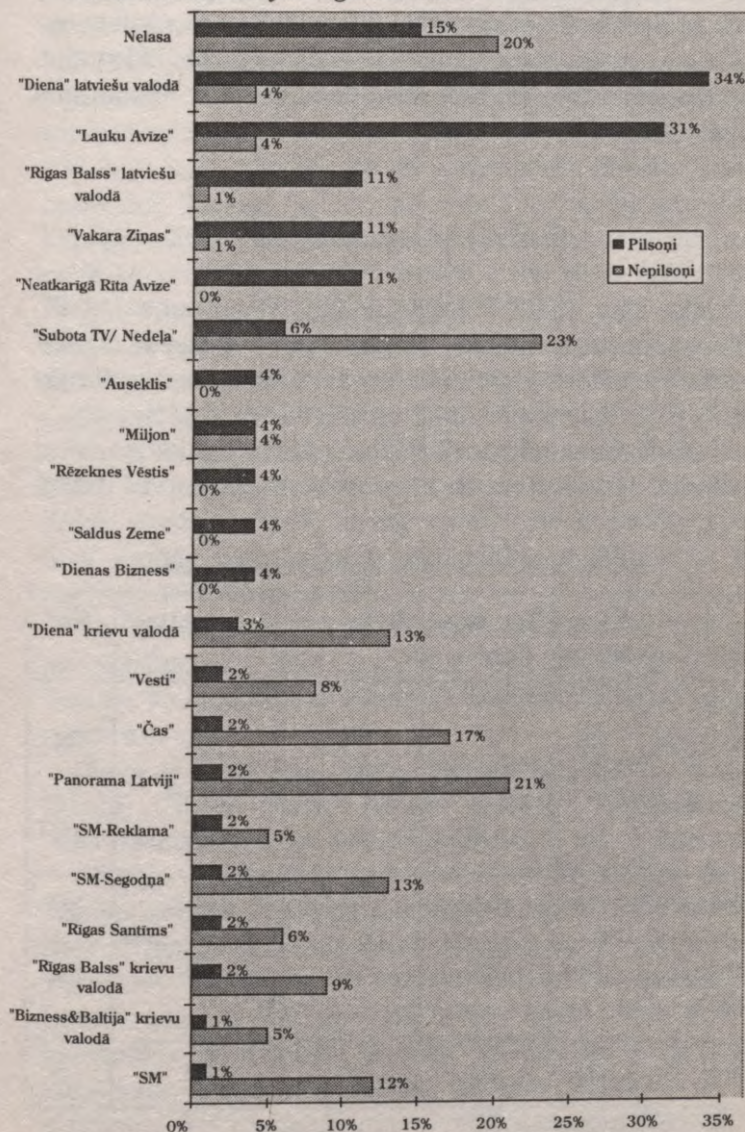
Diagrammā uzskatāmi redzams, ka pilsoņi un nepilsoņi Latvijā lasa atšķirīgus preses izdevumus.

Balstoties uz pētījumā veikto preses izdevumu satura analīzi, tika izvirzīta hipotēze, ka preses izdevumu ietekmē veidojas atšķirīgas nostādnes attiecīgo preses izdevumu auditorijās. Hipotēzes pārbaudei tika aplūkotas trīs lielāko krievu valodā iznākošo izdevumu ("Čas", "SM-Segodņa", "Panorama Latvii") auditorijas un latviešu izdevumiem paralēlie izdevumi krievu valodā ("Diena" krievu valodā, "Rīgas Balss" krievu valodā), pieņemot, ka latviešu izdevumiem paralēlie izdevumi krievu valodā sekmē vienotu nostādņu veidošanos.

Pētījumu precizitāti apgrūtināja tas, ka auditorijas atšķirās pēc to sociāli demogrāfiskā raksturojuma. "Dienas" (krievu valodā) lasītāji bija gados jaunāki cilvēki, kuriem ir lielāki ienākumi un augstāks izglītības līmenis, "Rīgas Balss" (krievu valodā) un "Panorama Latvii" lasītāju vidū vairāk ir gados vecāku cilvēku, "SM-Segodņa" un "Čas" lasītāji savukārt bija gados jaunāki ar augstāku izglītības līmeni.

Pētījumu precizitāti apgrūtināja arī tas, ka cilvēki lasa vairākus preses izdevumus, kā arī izmanto vēl citu sabiedrības saziņas līdzekļus — radio un televīzijas sniegto informāciju, tāpēc faktiski nav iespējams noteikt, kāda ir atsevišķa preses izdevuma ietekme.

Izplatītākie preses izdevumi pilsoņu un nepilsoņu vidē
 Kādus laikrakstus jūs regulāri lasāt?

Avots: Baltijas Datu nams, 1997.

Tabulas dati parāda, cik lielā mērā dažādu krievu valodā iznākošo preses izdevumu auditorijas pārklājas.

Dati liecina, ka vairāk nekā puse no aplūkoto izdevumu lasītājiem iegūst informāciju arī vēl no kāda cita izdevuma. Salīdzinoši retāk citus izdevumus izmanto "Panorama Latvii" lasītāji.

Galvenie secinājumi

Laikrakstu "Čas", "SM-Segodņa", "Panorama Latvii", "Diena" (krievu valodā), "Rīgas Balss" (krievu valodā) auditoriju salīdzinājums ļauj secināt, ka šajās auditorijās daudzos jautājumos viedokļi un nostādnes ir līdzīgas.

Dažādu izdevumu auditorijām ir līdzīga attieksme pret vērtībām. 60–70 procenti visu aplūkoto izdevumu lasītāji

Krievu preses izdevumu auditoriju pārklāšanās

	"Diena" krievu v.	"Rīgas Balss" krievu v.	"SM-Segodņa"	"Panorama Latvii"	"Čas"
"Diena" krievu valodā	100	17,7	19,9	22,2	23,4
"Rīgas Balss" krievu valodā	24,0	100	20,7	21,5	28,9
"SM-Segodņa"	20,2	14,9	100	16,1	20,8
"Panorama Latvii"	14,0	9,6	10,0	100	20,3
"Čas"	17,5	15,4	15,4	24,1	100

Avots: Baltijas Datu nams, 1997.

pauž viedokli, ka vissvarīgākais ir "celt ekonomiku", un tikai 15–25 procenti lasītāju par visnozīmīgāko vērtību atzīst "virzību uz humānāku sabiedrību". Ap 70 procentiem lasītāju iestājas par daudzpartiju sistēmu.

Dažādu preses izdevumu lasītāji līdzīgi vērtē arī pārmaiņas starpnacionālajās attiecībās salīdzinājumā ar padomju laiku Latvijā. Ap 80 procentiem dažādu preses izdevumu lasītāju atzīst, ka starpnacionālās attiecības Latvijā pašlaik ir labas vai apmierinošas, un arī līdzīgi prognozē šo attiecību attīstību tuvāko piecu gadu laikā (aptuveni katrs otrais uzskata, ka tās uzlabosies). Līdzīgs ir viņu viedoklis par nepilsoņa statusa radītajām psiholoģiskajām problēmām (ap 50 procentiem lasītāju atbalsta viedokli, ka nepilsoņa statuss ir pazemojošs, 75–80 procenti lasītāju uzskata, ka tas rada psiholoģisku nedrošību). Taču jāpiebilst, ka laikrakstu "Diena" (krievu valodā) un "Rīgas Balss" (krievu valodā) lasītāji mazāk uzsver nepilsoņa statusa radītās psiholoģiskās nedrošības sajūtu nekā citu aplūkoto izdevumu lasītāji.

Sabiedrībā plaši izplatīta ir negatīva nostādne jautājumā par politiskās ietekmes iespējām, tikai neliela sabiedrības daļa tic, ka ir iespējams ietekmēt valdības lēmumus (15–20 procenti).

Taču ir jautājumi, kuros laikrakstu "Diena" (krievu valodā), "Rīgas Balss" (krievu valodā), "SM-Segodņa", "Čas" lasītāju viedokļi būtiski atšķiras.

Dažādu preses izdevumu lasītāji atšķirīgi vērtē demokrātijas attīstību Latvijā: kā pozitīvu to vērtē ap 40 procentiem "Dienas" (krievu valodā) lasītāju, ap 30 procentiem laikraksta "SM-Segodņa" lasītāju. Līdzīgi tiek vērtēta arī Latvijas ekonomikas attīstība tuvāko gadu laikā. Pozitīvi izteikušies 26 procenti "Dienas" lasītāju un 16 procenti laikraksta "Panorama Latvii" lasītāju. Atšķirīga ir arī attieksme pret pārbaudījumu nepieciešamību valsts valodā

tiem, kuri vēlas iegūt pilsonību: to vairāk atbalsta "Dienas" (krievu valodā) lasītāji (65 procenti), mazāk laikraksta "Panorama Latvii" lasītāji (54 procenti).

Sabiedrības saziņas līdzekļiem vairāk uzticas laikrakstu "Diena" (krievu valodā), "Rīgas Balss" (krievu valodā) auditorijas salīdzinājumā ar laikrakstu "SM-Segodņa", "Čas" un "Panorama Latvii" auditorijām.

Saeimai uzticēšanos pauduši 28 procenti "Dienas" (krievu valodā), 26 procenti "Rīgas Balss" (krievu valodā), 24 procenti "Panorama Latvii", 21 procenti "Čas" un 20 procenti "SM-Segodņa" lasītāju.

Vislielākā atšķirība lasītāju vērtējumos vērojama jautājumos par Latvijas valstisko statusu un Latvijas vēstures jautājumiem.

- Viedokli, ka Latvijas nekad nepievienosies Krievijai, atbalsta 69 procenti "Dienas" (krievu valodā), 64 procenti "Rīgas Balss" (krievu valodā), 62 procenti "SM-Segodņa", 61 procenti "Čas", 50 procenti "Panorama Latvii" lasītāju (šo viedokli atbalsta apmēram 56 procenti nepilsoņu).

- Dažādu izdevumu lasītājiem ir atšķirīga nostādne pret Latvijas pievienošanu Krievijai NVS sastāvā: pret to iestājas 58 procenti "Dienas" (krievu valodā), 58 procenti "Rīgas Balss" (krievu valodā), 49 procenti "SM-Segodņa", 47 procenti "Čas", 37 procenti "Panorama Latvii" lasītāju (šo viedokli atbalsta apmēram 56 procenti nepilsoņu).

Atšķirīga ir minēto izdevumu lasītāju attieksme par to, vai "padomju starpnacionālā politika veicināja nāciju attīstību un tautu draudzību". To atbalsta 73 procenti "Panorama Latvii", 68 procenti "SM-Segodņa", 61 procenti "Čas", 58 procenti "Rīgas Balss" (krievu valodā), 54 procenti "Dienas" (krievu valodā) (šo viedokli atbalsta apmēram 60 procenti nepilsoņu).

Kopumā šie dati ļauj secināt, ka

- nepilsoņu vērtējumi nav viendabīgi. Viens no iemesliem, kas rada šo nevienādību ir dažāda veida komunikāciju ietekme uz uzskatiem, nostādņēm un rīcību;

- daļa nepilsoņu ģimeņu ir multietniskas, dažādām etniskajām grupām piederīgu personu komunikācija ietekmē nepilsoņu orientāciju;

- īpaši jāizdala nepilsoņu neformālo komunikācijas tīklu paplašināšanās un viņu līdzdalība sabiedriskajās organizācijās, kas sekmē šīs iedzīvotāju grupas pozitīvāku attieksmi pret Latvijas valsti, tās institūcijām, veido pozitīvāku nostāju jautājumā par etnisko attiecību attīstību Latvijā un Latvijas ekonomikas attīstību;

- uzmanību pelna krievu valodas preses izdevumu auditoriju atšķirīgie uzskati un nostādnes: latviešu izdevumiem paralēlie krievu izdevumi veido pozitīvu savas auditorijas attieksmi pret nepilsoņu integrāciju Latvijas sabiedrībā, taču tai pašā laikā jāuzsver, ka tā aptver niecīgu lasītāju skaitu.

Atsauces

1. *Karklins R.* Theories of Ethnic Integration and Development in Latvia. Paper, prepared for Conference of Etnopolitics in Latvia, Riga, 15–16. October, 1998.

2. *Almond, G. A., Powell, Jr. Bingham G., Mundt R. J.* Comparative Politics. A Theoretical Framework. Harper Collins College Publishers, 1996.

3. *Steen A.* Regime Legitimacy in Post-Communist Countries. A Comparative Analysis of Mass Attitudes in the Baltic States 1992–1997. University of Oslo, 1998.

4. *Rose R.* CSPP and Cristian Haerper, Poul Lazarsfeld Society. — New Democracies Barometer IV, Vienna, 1996.

Brigita Zepa

Communication as a Condition of Political Integration

Summary

Political integration should be viewed both in a vertical direction, which means relations between the common people and the elite, and in a horizontal direction, focusing on different groups in society. In this case, attention will be centered on horizontal integration, considering groups of citizens and non-citizens.

The choice of measurements of political integration is based on integration studies by R. Karklins who stresses the complex character of integration, where integration should be viewed in at least three dimensions: attitudinally, functionally, and structurally.

Generally, the following conclusions were made on the basis of the analysis:

- 1) the group of non-citizens is not homogeneous, and one of the factors, by which we can explain their differences, is the influence of different types of communications on their beliefs, attitudes, behavior;

- 2) part of the families of non-citizens are multi-ethnic, their attitudes are influenced by interpersonal communication between people from different ethnic backgrounds;

- 3) special attention should be paid to widening of informal communication networks of non-citizens through participation in non-governmental organizations which generally promotes more positive attitudes among these people toward the State of Latvia and its authorities, and contributes to formation of positive expectations in regard to

the development of inter-ethnic relations in Latvia, as well as the development of the Latvian economy;

4) note should be taken of the different opinions expressed by readers of different Russian-language newspapers; the parallel Latvian-Russian newspapers certainly have a positive influence on the formation of the beliefs of their audiences, which is a contribution towards integration of non-citizens in Latvian society. This influence is very small as compared with the influence of other Russian mass media in Latvia and the impact of the mass media of Russia.

Otrā daļa

**VALODAS POLITIKAS LOMA
SABIEDRĪBAS INTEGRĀCIJAS
PROCESĀ**

*Ina Druviete,
Dr. habil. philol.,
Latvijas Universitātes
Latviešu valodas institūts,
Latvija*

**Valsts valoda Latvijas sabiedrības
integrācijas procesā**

Latvijas sabiedrības integrācijas procesam ir jāaptver visas sabiedrības dzīvei nozīmīgās jomas. Valodas jau-tājums dažādās izpausmēs ir saistīts ar katru no tām, tur-klāt valodu lietojums ir arī problēma *per se*. Pirms desmit gadiem galvenais speciālistu un politiķu uzdevums bija tāda valodu koeksistences modeļa izveide, kas garantētu latviešu valodas noturību. Pašlaik uzmanības centrā izvirzās vienotas, pilsoniskas sabiedrības izveide. Tomēr Latvijas iekšpolitikas vienlīdz svarīgs uzdevums joprojām ir gan veicināt sabiedrības integrāciju, gan nodrošināt lat-viešu valodas ilgtspēju.

Latvijas valodas politikas pamatideja kopš Valodu li-
kuma (1989; 1992) pieņemšanas ietver divus nebūt ne
pretrunīgus uzdevumus: 1) radīt mehānismu latviešu va-

loda konkurētspējas nodrošināšanai un tās prioritātei augstākajās sociolingvistiskajās funkcijās, kā arī latviešu valodas runātāja lingvistisko cilvēktiesību aizsardzībai; 2) garantēt iespēju saglabāt, attīstīt un noteiktās funkcijās lietot Latvijas minoritāšu valodas. Tas nozīmē, ka arī sabiedrības integrācijas programmas lingvistiskajā daļā nav pieļaujamas atkāpes no pamatprincipiem — valodu hierarhijas idejas un minoritāšu bilingvisma kā nepieciešamiem sabiedrības integrācijas nosacījumiem.

Šāda pozīcija, kas pilnīgi atbilst starptautiski atzītiem standartiem valsts valodas un minoritāšu valodu attiecību jomā, tomēr vēl netiek pietiekami uzsvērtā diskusijās par valsts valodas lomu vienotajā, pilsoniskajā Latvijas sabiedrībā nākotnē. Pēdējā laikā ir vērojamas tendences, kas liecina, ka uz sabiedrības integrācijas altāra var tikt upurētas latviešu valodas saglabāšanas garantijas. Ja nu atzīstam, ka latviešu valoda ir vērtība un ka ir vērts veltīt pūles, lai to saglabātu uz spēcīgo konkurentvalodu fona, jāņem vērā dažas patiesības.

Pirmkārt, neatkarīga Latvijas valsts un latviešu valoda nav nesaraujami saistīti jēdzieni. Teorētiski Latvijas sabiedrība var integrēties arī uz krievu vai angļu valodas pamata, un var pastāvēt Latvijas valsts, kurā latviešu valodai ir tikai kultūras, sadzīves un ģimenes valodas loma.

Otrkārt, var pastāvēt atšķirība starp valodas nominālo un faktisko statusu. Valsts valodas statusa formulējumam Latvijas Republikas Satversmē ir liela ideoloģiska nozīme, bet tas neietver šā statusa iedzīvināšanas un kontroles mehānismu. Valsts valodas statusa deklarācija valsts konstitūcijā teorētiski neizslēdz citas valodas lietošanu ne tikai neformālajā, bet arī oficiālajā saziņā. Tātad mērķtiecīgi un sistemātiski ir jāsaglabā latviešu valodas pozīcijas, izmantojot plaša spektra juridiskās aizsardzības mehānismu — Valsts valodas likumu un tā izpildes normatīvos aktus.

Treškārt, latviešu valodas noturība ir garantējama tikai tad, ja tiks uzturēta stingra prasība pēc monolingvisma valsts (ne sabiedrības vai atsevišķa individa) limenī. Tas nozīmē, ka vismaz sociāli un ekonomiski aktīvajiem minoritāšu pārstāvjiem jāprot valsts valoda, turklāt par obligātu, nevis brīvprātīgu, izvirzāma prasība to lietot oficiālajā saziņā kā starptautiski saistošajos dokumentos ietvertu normu, kas ņemama vērā arī Latvijā.¹ Kā norāda R. E. Hamels, analizējot I. Druvietes pārskatu par lingvistisko cilvēktiesību problemātiku Latvijā², Baltijas valstis ir piemērs stingri istenotam lingvistisko cilvēktiesību teritoriālajam (nevis personiskajam) principam, kas ierobežo individa tiesības uz brīvu valodas izvēli noteiktās sociolingvistiskās funkcijās. "Reģionālā vairākuma valodas³, kas jūtas apspiestas gan no iekšpuses, gan no ārpuses, var sasniegt pilnvērtīgu oficiālās valodas statusu tikai tad, ja spēcīgākajai valodai šajā teritorijā netiek piešķirts šāds statuss. Īpašu tiesību piešķiršana dominējošai valodai visos kontekstos [...] tikai uz mūžīgiem laikiem nostiprinātu valodas grupu nevienlīdzību un ļautu reģionā dominējošo valodu (angļu, krievu) runātājiem palikt vienvalodīgiem."

Valsts valodai jebkurā valstī ir divas pamatfunkcijas: instrumentālā un integratīvā, respektīvi, *simbola*, funkcija. Latvijas sabiedrības integrācijas programmas lingvistiskajā sadaļā tātad jārod risinājums divām pamatproblēmām: 1) kā nodrošināt latviešu valodas kā visiem Latvijas iedzīvotājiem kopīgas oficiālās valodas prasmi un lietošanu; 2) kā panākt Latvijas valsts un latviešu valodas simbolisku identifikāciju.

Latviešu valodas simboliskās lomas veidošana pārejas tipa valsts situācijā ir ilgstošs process, ko iespaido dažkārt pretrunīgi vēsturiski, psiholoģiski un politiski faktori. Valoda, protams, ir viens no valsts pamatsimboliem, bet

atšķirībā no citiem simboliem — valsts karoga, ģerboņa, himnas u. tml. — to nevar pieņemt tikai pasīvi. Valodas kā valsts simbola pieņemšana nozīmē tās apguvi un lietošanu, kā arī valodu hierarhijas atzišanu. Tādēļ nevajadzētu ignorēt aizvien biežāk vērojamos mēģinājumus mazināt valsts valodas simbolisko nozīmi. Tie izpaužas dažādi variētā teicienā “Nav svarīgi, kurā valodā runā, galvenais ir saprasties” (apzināts filozofisko un sociolingvistisko kategoriju sajaukums). Latviešu valodas kā integrācijas instrumenta noliegums savukārt sastopams bieži tirāžētajā sīžetā par cilvēku, kas latviešu valodu vai nu neprot, vai tajā nerunā, toties ir īstens valsts patriots. Šāda nostādne būtu pieļaujama tikai kā īslaicīga pārejas posma parādība vecākās paaudzes cilvēku vidē. Var jau būt, ka šādi cilvēki šķiet lojāli pret Latvijas valsti, bet viņi ir un paliek nelojāli pret latviešu valodu asas valodu konkurences situācijā. Jautājums, vai drikstam pašreizējā situācijā nošķirt Latvijas valsti no latviešu valodas, lai paliek atklāts. Tomēr jāuzsver, ka valsts valodas integratīvā funkcija pilnībā ir īstenojama tikai tad, kad valsts valodas lietojums instrumentālā funkcijā vairs problēmas nerada. Latvijā šāda situācija vēl nav izveidojusies. Tāpēc pašlaik, pārejas posmā, vairāk uzsverama nevis valsts valodas simboliskā, bet tieši instrumentālā loma, tātad latviešu valoda ne tikai jāciena un jāgodā kā valsts simbols, bet arī aktīvi jālieto oficiālajā komunikācijā un lingvistisko grupu savstarpējā saziņā.

Pirms analizējam Latvijas sabiedrības integrācijas programmas lingvistisko komponentu, nepieciešams vienoties par pamatprincipiem, no kuriem lielā mērā varētu būt atkarīgi konkrēti risinājumi katrā sadaļā.

Pirmkārt, jābūt skaidrībai par to, kāds ir programmas raksturs. Programma nedrīkstētu būt *politizēts* dokuments, respektīvi, tā nedrīkstētu atspoguļot atsevišķu partiju vai

politisku un ekonomisku grupējumu intereses. Tomēr tai jābūt politiskam dokumentam, kurā atspoguļota valsts ideoloģija un valsts iekšpolitikas pamatnostādnes sociālajā, kultūras, izglītības, valodas u.c. jomās. Programmai noteikti jābūt *zinātniski pamatotai*, t. i., jābalstās uz situācijas un tās attīstības likumsakarību zinātnisku analīzi. Vismaz lingvistiskās integrācijas jomā nebūtu izmantojams tā dēvētais *konsensa* princips, jo valodas kolektīvu attieksme pret valodu lietojumu noteiktās sociolingvistiskās funkcijās ir atšķirīga (piemēram, krasi atšķirīgi ir viedokļi par oficiālas valodas statusa piešķiršanu krievu valodai). Konsenss, respektīvi, kompromiss valodu lietošanā, nav savienojams ar valodu hierarhijas principu un līdz ar to arī ar garantijām latviešu valodas pastāvēšanai.

Otrkārt, konceptuāla nozīme ir termina *integrācija* skaidrojumam. Integrācija tiek traktēta kā sabiedrības vienošana, saliedēšana, dažādu grupu interešu saskaņošana u.tml. Bet ko un kā mēs integrējam? Pilsoņus un nepilsoņus? Pamatnāciju un minoritātes? Latviešu kolektīvu un minoritāšu valodu kolektīvus? Brīžam rodas iespaids, ka integrētu sabiedrību daži iztēlojas kā neapdzīvotu teritoriju, kurai no vienāda attāluma vienādā ātrumā tuvojas latviešu (latviski runājošo, pilsoņu utt.) un minoritāšu (nepilsoņu, rusofonu, latviski nerunājošo utt.) kolektīvi. Bet vai tomēr nav tā, ka pastāv integrētājkodols — latvieši —, kas, protams, ir atvērts un pretimnākošs, kā arī daļas, kas vēlas saliedēties ap šo kodolu? Līdz ar to vairāk būtu jādomā tieši par šā kodola stiprināšanu. Izplūdušā, bezsaturīgā masā neko integrēt nevar. Sabiedrības integrācijas procesā kultūru (plašākā nozīmē) mijiedarbība un savstarpēja bagātināšanās ir pieļaujama un pat vēlama. Valodu jomā turpretim nākas saskarties ar relatīvi slēgtām lingvistiskām sistēmām. Integrācijas mehānisms saskaņā ar pastāvošo konstitucionālo nostādni var būt tikai latviešu valoda, nevis hibrīdforma, konsenss vai

kompromiss starp latviešu un citām Latvijas sabiedrībā lietotajām valodām. Tādējādi no latviešu valodas kvalitātes, respektīvi, bagātības un izkoptības, tiešā veidā būs atkarīgas iespējas integrēt Latvijas sabiedrību, ņemot par pamatu valsts valodu.

Latvijā lietoto valodu koeksistences nodrošināšanas un latviešu valodas kvalitātes garantēšanas modelis ietverts jau gandrīz desmit gadus īstenotās Latvijas valodas politikas koncepcijā, kas formulēta Valodu likumā (1989; 1992) un atjaunināta Valsts valodas likumā (1999).⁵ Latvijas sabiedrības integrācijas programmas lingvistiskajai daļai vajadzētu būt identai ar Latvijas valodas politikas koncepciju. Tā vismaz nedrīkstētu būtiski atšķirties no šīs praksē pietiekami pārbaudītās rīcības programmas vai pat būt pret-runā ar to.

Latvijas Republikas ārpolitikas un iekšpolitikas prioritātes 20. gadsimta beigās saistītas ar integrācijas jēdzienu. 1995. gadā Latvija oficiāli izteica vēlēšanos pievienoties Eiropas Savienībai, tātad integrēties Eiropas Savienības struktūrās. Savukārt demokrātiska pilsoniska sabiedrība Latvijā var veidoties tikai sabiedrības iekšējas integrācijas ceļā. Visu līmeņu integrācijas procesos īpaša nozīme ir zinātniski pamatotam lingvistisko problēmu risinājumam, respektīvi, valodas politikai.

Latvijas komplicētajā ģeopolitiskajā un etnodemogrāfiskajā situācijā nepieciešama ilgtermiņa valodas politikas koncepcija, kas atbilstu iekšpolitikas, īpaši izglītības un kultūras politikas, pamatvirzieniem, kā arī uzņemšanas kritērijiem un integrācijas nosacījumiem Eiropas Savienībā. Priekšnoteikums valodas politikas un līdz ar to arī Latvijas sabiedrības lingvistiskās integrācijas koncepcijas izstrādāšanai ir Eiropas Savienības un tās dalībvalstu lingvistiskās likumdošanas pamatprincipu apzināšana, kā arī valodas situācijas un aktīvo sociolingvistisko procesu izpēte Latvijā.

Valodas situācijas izpēti un analīzi kopš 1992. gada veic Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūta Sociolingvistikas daļa (D. Baltaiskalna, I. Druviete, V. Ernstsone, V. Kuzina, V. Poriņa).⁶ Kopš 1997. gada sociolingvistu uzmanības centrā ir divi pamatvirzieni: 1) Latvijas sabiedrības integrācijas lingvistisko aspektu izpēte; 2) Latvijas lingvistiskās likumdošanas analīze saistībā ar Latvijas integrāciju Eiropas Savienības struktūrās. Pirmā pamatvirziena ietvaros pētītas šādas līdz šim mazāk analizētas problēmas: 1) valsts valoda kā Latvijas sabiedrības integrācijas instrumentālais pamats; 2) valsts valodas integratīvā loma; 3) valodas politikas juridiskā un lingvistiskā aspekta stiprināšana; 4) valodas politikas pedagoģiskais aspekts saistībā ar ekonomiskiem un psiholoģiskiem faktoriem. 1999. gadā tika uzsākts darbs divās Latvijā faktiski jaunās pētījumu jomās — bilingvisma un multilingvisma izpētē indivīda un sabiedrības limenī, kā arī lingvistisko attieksmju pētījumi Latvijas sabiedrības sociālajās grupās.

Otrā pamatvirziena ietvaros tiek analizēti Latvijai saistošie starptautiskie likumdošanas akti lingvistisko cilvēktiesību un valodas tiesību jomā, īpašu uzmanību pievēršot analītiskās zinātniskās literatūras studijām un Latvijas sabiedrības informēšanai par ārvalstu pieredzi valodas situācijas valstiskā regulēšanā.

Minēto pētījumu rezultātā ir izstrādāts Latvijas sabiedrības lingvistiskās integrācijas zinātniskais pamatojums. Integrācijas procesa detalizēšana jāveic laika gaitā, jo nav iespējams paredzēt ekonomisku un politisku faktoru ietekmi uz valodas kolektīvu psiholoģiju. Tomēr, ņemot vērā valodas situācijas diahroniskās izpētes rezultātus Latvijā, ārvalstu pieredzi un sociolingvistikas teoriju, varam vismaz lielās līnijās noteikt svarīgākos virzienus, kuros jāstrādā, lai izvairītos no kļūdainas taktikas vai pat stratēģijas sabiedrības lingvistiskās integrācijas vadīšanā.

Latvijas sabiedrības lingvistiskās integrācijas programmā jāietver visi trīs valodas politikas pamatvirzieni: 1) valsts valodas statusa juridiska nostiprināšana likumos un normatīvajos aktos; 2) latviešu valodas mācīšana latviešiem (ļoti svarīgi!) un Latvijā dzīvojošajām minoritātēm; 3) latviešu valodas kvalitātes paaugstināšana (zinātniska izpēte, standartizācija, normu avotu un informatīvas literatūras publicēšana). Katrs no šiem virzieniem sazarojas uzdevumu un pasākumu kopumā, un tikai saskaņota darbība un proporcionāls finansējums visos valodas politikas sektoros radīs vēlamo rezultātu.

Nemot vērā līdzšinējo lingvistiskās integrācijas stratēģijas apspriešanas gaitu, iezīmējušies vairāki problēmu loki, par kuriem nāksies diskutēt tuvākajā laikā.

Principiālus iebildumus izraisa tendence reducēt Latvijas sabiedrības lingvistiskās integrācijas problēmas līdz latviešu valodas mācīšanai cittautiešiem. Valsts valodas mācīšana Latvijas minoritātēm (gan skolēniem, gan pieaugušajiem) nenoliedzami ir svarīga valodas politikas joma, bet tā nedrīkstētu kļūt par pašmērķi, par procesu, kam nav rezultāta. Neskatoties uz lielu finansiālo ieguldījumu valodas mācīšanā, rezultātu nebūs, ja vienlaikus netiks stiprināta motivācija šo valodu lietot. Kā jau norādīts ne reizi vien, situācijā, kad galveno konkurentvalodu tirgus vērtība ir nesalīdzināmi augstāka nekā latviešu valodai, ekonomiskajai motivācijai apgūt un lietot latviešu valodu nav reāla pamata, ja to nebalstīs likuma spēks.⁷ Pašlaik Latvijā sistemātiski tiek kultivēts uzskats, ka salīdzinājumā ar valsts valodas mācīšanu visi citi pasākumi ir maznozīmīgi vai pat kaitīgi. Izplatītākais paņēmieni ir jebkura lingvistiskās likumdošanas akta ierindošana "pātagas" kategorijā, īpaši vēršoties pret Valsts valodas inspekcijas darbību un pēdējā laikā arī pret valsts valodas prasmes atestāciju. Turklāt tiek radīts iespaids, ka līdz pat

1996. gadam latviešu valodas mācīšanā cittautiešiem nav darīts nekas un nav sasniegti nekādi rezultāti. Kā tādā gadījumā lai izskaidro latviešu valodas pratēju īpatsvara pieaugumu no 18–20 procentiem 1989. gadā līdz aptuveni 45 procentiem 1995.–1997. gadā? Tad vēl jo vairāk nākas atzīt, ka progress latviešu valodas apguvē sasniegts, pateicoties stingrām likuma prasībām, t.i., juridiskajai motivācijai prast un lietot (tas nav viens un tas pats) latviešu valodu. Var atgādināt, ka Latviešu valodas institūta 1995.–1996. gada sociolingvistiskajā pētījumā (4000 respondentu sešās Latvijas pilsētās) uz jautājumu “Kuri pasākumi visvairāk veicinājuši latviešu valodas apguvi?” sniegtas šādas atbildes:

- valsts valodas prasmes atestācija — 62,5 procenti (Rīgā — 61,4 procenti, Daugavpili — 63,5 procenti);
- valodas prasības naturalizācijai — 25,3 procenti (Rīgā — 25,3 procenti, Daugavpili — 26,5 procenti);
- valodas inspekcijas darbs — 5,7 procenti (Rīgā — 5,4 procenti, Daugavpili — 7,5 procenti);
- citi pasākumi — 6,5 procenti (Rīgā — 5,4 procenti, Daugavpili — 2,5 procenti).

Skaidri redzams, ka tā dēvētā pozitīvā motivācija, kuru kā vienīgo valsts valodas apguves stimulu neatlaidīgi vedina ieviest gan pašmāju, gan ārvalstu lingvistiskā darvīnisma piekritēji, ir ietilpināma “citos pasākumos”, kuru ietekme uz latviešu valodas apguvi un valodu hierarhijas maiņu Latvijā būtu gaužām niecīga. Neatbilst patiesībai arī mīts, ka latviešu valodai nav prestiža. Pat augsts valodas prestižs ne vienmēr nozīmē to, ka šo valodu apgūs un lietos viss citas valodas kolektīvs vai vismaz tā sociāli un ekonomiski aktīvā daļa, ne tikai atsevišķi indivīdi. Vai franču, arābu, libiešu valodas prestižs Latvijā ir zems? Bet šīs valodas prot tikai atsevišķi indivīdi, jo sabiedrības un valsts limeni nav ne ekonomiskās, ne juridiskās motivā-

cijas tās lietot. Valodas likumi nebūt nav uzskatāmi par anahroniskiem un nedemokrātiskiem likumdošanas aktiem. Gluži otrādi — daudzās Eiropas Savienības valstīs patlaban tiek izstrādāti jauni valodu likumi, lai veicinātu sabiedrības integrāciju un novērstu valodu kolektīvu konfliktus. Latvijā lingvistiskā likumdošana ir faktiski vienīgais veids, kā līdzsvarot valodu ekonomisko nevienlīdzību, un nebūtu pamata to novērtēt par zemu.

Turpmāk daudz vairāk būtu jādomā arī par latviešu valodas nostiprināšanu. K. B. Paulstone norāda, ka otrās valodas apguves sekmes vismaz par 80 procentiem nosaka šīs valodas situācija — vai apgūstamās valodas lietotāji atrodas valodas nomaiņas (*language shift*) vai valodas ilgtspējas (*language maintenance*) situācijā.⁸ Valodas ilgtspēju nosaka ne tikai valodas oficiālais statuss, bet arī valodas kvalitāte. Latviešu valoda ir raksturojama kā stingri standartizēta, bagāta un izkopta vecrakstu valoda, tomēr valodas kvalitāte ir nepārtraukti jāatjaunina. Pašlaik latviešu valodas lietotāja rīcībā esošo informatīvo materiālu — vārdnicu, gramatiku, rokasgrāmatu u. tml. — klāsts ir nabadzīgs, trūkst populārzinātniskas lingvistiskās literatūras. Nepietiekamā finansējuma dēļ ir ierobežota latviešu valodas zinātniska izpēte. Vispārzināms ir fakts, ka valodu konkurences cīņā uzvarēs tā valoda, kurai ir izkopta literārās valodas forma, attīstīta terminoloģija un kura spēs adekvāti atspoguļot jaunākās reālijas un norises pasaulē. Pašlaik latviešu valoda vēl to spēj. Tomēr, ja turpināsies pašreizējā prakse neatvēlēt līdzekļus valodas zinātniskai izpētei un normalizācijai, latviešu valodas konkurētspēja un līdz ar to arī spēja būt par sabiedrības integrācijas līdzekli būs apdraudēta. Īpaši jādomā arī par valodas vides nostiprināšanu. Ja līdztekus valodas apguves pastiprināšanai tiks pieļauta paralēla citas valodas lietošana uzrakstos un informācijā, daļēji tiks zaudēta motivācija valodas apguvei.

Dažkārt mēdz apgalvot, ka valodu hierarhija un latviešu valodas prioritāte, kas noteikta Valsts valodas likumā, kavēs Latvijas sabiedrības integrāciju. Patiesība ir gluži pretēja. Lai sabiedrība rastu kopīgu valodu pārnestajā nozīmē, tai vispirms nepieciešama kopīga valoda tiešajā nozīmē. Iebildumi pret Latvijā īstenoto valodas politiku faktiski ir vairāk vai mazāk slēpti mēģinājumi panākt krievu valodas runātāju tiesības palikt vienvalodīgiem. Tomēr lingvistiskās cilvēktiesības neietver minoritātes tiesības palikt vienvalodīgai valstī, kur noteikta cita valsts valoda. Gluži otrādi — minoritātēm ir pienākums apgūt valsts valodu un tiesības prasīt, lai valsts izglītības sistēma šo iespēju garantētu. Ja valsts nav federāla vai tās minoritātēm nav izteikti reģionāla rakstura, valstī nevar būt ne oficiālas, ne faktiskas divvalodības politikas. Krievu valodas funkciju paplašināšana, neņemot vērā valodas situāciju, radītu tikai islaicīgu pozitīvu politisku efektu. Krievu valodas kolektīva lingvistiskā pašpietiekamība ir reāls minoritātes segregācijas un līdz ar to arī divkopienu valsts rašanās priekšnoteikums. Tātad valsts valodas apguve un lietošana nav tikai viena no integrācijas sfērām, bet tā ir integrētas sabiedrības un vienkopienas valsts pastāvēšanas pamats.

Minoritātes valodas pašpietiekamība nav savienojama ar sabiedrības integrāciju un valsts iekšējo stabilitāti. Oficiāla vai faktiskā divvalodības politika Latvijā radītu pastāvīgu opozīciju un ilgstošas konstitucionālas krīzes, jo tā pastiprinātu lingvistisko kopienu segregācijas tendences.

Latvijas valodas politika, ja netiek ņemti vērā valodas situācijas vēsturiskie, demogrāfiskie un psiholoģiskie komponenti, var tikt uzskatīta par konfliktus provocējošu faktoru. Patiesībā ir gluži pretēji — šī politika ietver konfliktus samazinātāju potenciālu, raugoties nākotnes perspektīvā. Ja vēlamies panākt sabiedrības integrāciju, nodrošinot gan latviešu, gan Latvijas minoritāšu lingvistiskās cilvēktiesības,

Latvijā pastāvošajai valodas politikas pamatstratēģijai nav alternatīvas, un tā ņemama par pamatu arī sabiedrības lingvistiskās integrācijas programmai.

Piezīmes un avoti

¹ "Īpaši interesantas ir situācijas, kurās "lielā" valoda tiek pazemināta statusā politisku pārmaiņu rezultātā, un tas paver iespēju "mazajai" valodai uzņemties dominējošo lomu. Tādējādi izvirzās prasība ne vien pastiprināt, bet arī pārskatīt tos nacionālās identitātes aspektus, kas simbolizē nepieciešamību specifiskos runas situāciju tipos lietot vienu, bet ne otru valodu." (*Holman E. Multilingualism and National Identity in Post-Soviet Estonia // Sociolinguistica. International Yearbook of European Sociolinguistics. Ed. by Ammon U., Mattheier K. J., Nelde P. H. Vol. 9. Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1998, p. 136*)

² *Druviete I. Linguistic human rights in the Baltic States. — Linguistic Human Rights from a Sociolinguistic Perspective // International Journal of the Sociology of Language. Vol. 127. Berlin/New York, Mouton de Gruyter, 1997, pp. 161–185.*

³ Valodas, kas formāli ir vairākuma valodas tās lietotāju vēsturiskajā teritorijā, bet ir vai ir bijušas minoritātes valodas federālas valsts līmenī. Šajās teritorijās dzīvo liels skaits esošās vai bijušās federālās valsts valodas runātāju, tādēļ tās ir pakļautas reāliem asimilācijas draudiem.

⁴ *Hamel R. Introduction: Linguistic Human Rights in a Sociolinguistic Perspective. In: International Journal of the Sociology of Language. Vol. 127, 1997, p. 1–24.*

⁵ Sk. *Druviete I. Latvijas valodas politika Eiropas Savienības perspektīvā. R.: LZA Ekonomikas institūts, 1998;*

Hirša Dz. Valsts valodas politikas pamatvirzieni Latvijā. — Pilsoniskā apziņa. Red. E. Vēbers R.: Mācību apgāds, 1998. — 150.–163. lpp.

⁶ Sk. *Druviete I.* (ed.). The Language Situation in Latvia // Sociolinguistic Survey. Part 1. Language Use and Attitudes among Minorities in Latvia. Rīga: Latvian Language Institute, 1995; *Druviete I.* (red.). Valodas situācija Latvijā // Sociolingvistisks pētījums. 2. daļa. Latviešu lingvistiskā kompetence un valodas procesu vērtējums. R.: Latviešu valodas institūts, 1996); *Druviete I.* Change of language hierarchy in Latvia: Language skills and attitudes to language policy. — Recent Studies in Contact Linguistics, Plurilingua XVIII. Bonn: Duemmler, 1997. — pp. 84–89; *Druviete I.* La situation sociolinguistique de la langue lettone. — Terminogramme. Juillet 1998. Les politiques linguistiques des pays baltes. Quebec: Office de la langue française, 1998. — pp. 105–149.

⁷ *Druviete I.* Valodas politikas loma Latvijas sabiedrības integrācijā. — Nacionālās attiecības un nacionālā politika Latvijā. Domas un vērtējumi. — R.: LIA, 1998. — 35.–41. lpp.

⁸ *Paulston C. B.* Linguistic Minorities in Multilingual Settings. Implications for Language Policies. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 1994.

Ina Druviete

The Role of The Official State Language in Promoting the Integration Process in Latvia

Summary

There are two main tasks in domestic policy in Latvia: promoting the integration process in the society and ensuring the maintenance of the Latvian language within the framework of the model of co-existence of languages. Language policy in Latvia means organizing governmental and societal efforts to change the language situation in Latvia through promoting the acquisition and use of Latvian.

The main goal of language policy in Latvia is to create a linguistically normalized society with the titular language functioning as the only official language but with loyal bilingual minorities existing in a legal framework of cultural autonomy. Two basic principles of language policy in Latvia are: 1) the inherent rights of the Latvian language in Latvia do not infringe upon the rights of other nationalities to use their own language as part of their cultural autonomy; 2) no language other than Latvian fulfils the functions of the state language in Latvia, namely, the principle of language hierarchy is to be observed.

These basic principles which correspond to internationally accepted standards of language rights, however, have not been sufficiently observed in the debate on linguistic integration of the society in Latvia. There are tendencies of undervaluation of guarantees for the maintenance of Latvian, in favour of integration of society. If we

recognize the legitimate rights of Latvian as the only official state language, the main strategy of linguistic integration must not differ significantly from the strategy of language policy in Latvia implemented since 1989.

A number of key problem areas have been identified during sociolinguistic investigation of the language situation, e.g. the linguistic human rights of speakers of economically marginalized language, the impact of self-contained minority on integration efforts, the underestimation of the legal aspects of language policy.

*Klara Hallik,
Dr. polit., Professor,
Institute for International and
Social Studies,
Tallinn Pedagogical University
Estonia*

Language Policy as a Means of Inclusion and Exclusion

Introductory remarks

The Estonian language belongs to minor languages in Europe. In the course of Soviet domination the native language of the Estonians survived as a means of education and local culture but was losing, step by step, its functions in public and political life. Cities, first of all the capital, and north-east Estonia became the areas where the Russian language dominated in public and interpersonal communication. Furthermore, in Estonia language diglossia was developed, since knowledge of Russian was required for any career of note. On the other hand, the newcomers to Estonia from all over the SU could enjoy all services, including education, in the Russian language. Russophone people did not learn the local language mostly for reason of its low public status and minor social position.

Estonia's current minority and language policy, as well as respective legislation, have been evolved in the specific political situation of the late 80s and beginning 90s. The main intention of the policy was to maintain the restoration

of statehood, to avoid any further language shift, to create the political means for protection of the Estonian language, and to restore all of its social functions which had been diminished under Soviet domination. These aims have been legalised by declaring Estonian the state language, and by establishing language proficiency requirements in most areas of public life.

Language relations in any society are organically intertwined in all spheres of interpersonal communication and interaction. It is important to comprehend that legalisation of social functions of one particular language by the state will inevitably bring with it a possibility of administrative interference of some kind in areas, which normally belong to the field of social self-regulation. The aims of the state language policy can vary from allowing/fostering of other languages to limiting its spheres of use, and finally — to banning. Understandably, any official regulation of language issues depends not only on existing linguistic relations in a society but first of all on the decision as to how the state wants to arrange relations between different ethnic groups. In this respect, the ethnic policy of a state can vary, from accepting and acknowledging multiculturalism, to assimilation. As a rule, these choices are not so radical, but it is evident that a language policy based on protection and preference of one language only cannot remain without exercising a particular influence on the social position of those members of society who cannot use this language as a means of communication. The problem is, how to avoid ethnic exclusion, and not to cause discrimination based on language.

Under the circumstances in Estonia this problem has a specific side. The weakness of the linguistic integration of the Estonian and the Russian speaking groups of population has been partly caused by the specific location of the

settlement areas of linguistic minorities, and the peculiarities of the social structures of the Soviet time. 80 per cent of Russians and other mostly Russian-speaking ethnic minority groups are settled in Tallinn and its suburbs and northern-east cities where they constitute either a numerous and compact community or a local linguistic majority (up to 80 per cent in Ida-Virumaa county; as much as 96-98 per cent in Narva and Sillamäe).

In the course of the independence movement and restoration of statehood in Estonia two language laws were passed. The Law of 1989 accepted a limited Estonian-Russian bilingualism¹ which recognised the fact that Russian is, after Estonian, the most widely spoken native language in the Republic, and guaranteed services either in Estonian or Russian in all official institutions and public services. According to the law access to all kinds of education had to be guaranteed all over Estonia in Estonian, but also general comprehensive primary and secondary education in Russian at the same time. The positive role of the first Language Law was expressed in the fact that it guaranteed the functioning of Estonian and increase of its social meaning step by step in official communication and services, beside Russian which had been dominant until then. The requirement of proficiency in the first language law was the strictest regarding people working as state officials and directors of state enterprises, who were required to communicate with their workers according to the latter's choice. This particular article reflected the ideology of the democratic national movement of those days, according to which the state and its institutions, as well as their representatives, must render services to the people and not vice versa. Officials and leaders with no local language command became clear targets of criticism and were attacked under rules of general application, which,

however, still did not exceed the bounds of criticism against administrative socialism.

At the same time the first Language Law pointed clearly to the fact that the state administration would totally change over to the Estonian language, but there was still opportunity for flexible change in linguistic relations. After the regaining of independence, and after the Constitution and the Citizenship Law had been passed in 1992, the political and legal environment for implementation of language policy changed considerably. This change could be characterised as a strong ethnocentric shift which excluded more or less all settlers of the Soviet times from the officially recognised society. On the whole, the model of restoration of Estonian statehood and citizenship based on a communitarianism model have to be considered clearly exclusionary regarding non-Estonians.²

The next fundamental document specifying the status of Estonians and non-Estonians was the Aliens Law of 1993 by which a special category of aliens was established. More than 100 000 of the non-citizens have registered themselves as citizens of the Russian Federation and acquired the full status of foreign citizens. Two thirds of non-citizens (as much as 220 000 by July 1998³) fell into the category of aliens too, and this is a special category only in terms of the Estonian law. The peculiarity of this specification derives from the issue that these people did not possess then and do not possess even today any legal affiliation to any other state besides Estonia. It is in this legal framework and concept of state development that all norms and regulations of language relations have been specified up to the present time.

The positive influence of the first law during six years was the fact that nobody questioned the status of Estonian as the only official language and there were no more

attempts to legalise two state languages. The majority of Russians and other ethnic groups have accepted that they have to learn Estonian and that their children must have free command of it. Tens of thousands of non-Estonians have passed language courses and a large part of these people have made great efforts to communicate in Estonian. In regard to attitudes and evaluations, Estonian language skills have become a generally acknowledged value among the non-Estonians: in 1990 as much as 30 per cent of the Russian-speaking population admitted that when living in Estonia one must have a command of Estonian; in 1995 already 82 per cent was of the same opinion.⁴

The truth is, however, that positive attitudes and approaches could not change immediately the linguistic behaviour of great masses of people. Language requirements stimulated primarily the use of Estonian by those people who already were proficient but who had not used it before because Russian had been preferred. Understandably, there were a lot of people as well who ignored language requirements, and did not make any efforts to accommodate themselves to the new situation.

At the same time there were enough signs and signals to prove that maximalist and unrealistic requirements which are not covered by high quality language instruction, cannot be met and they become sources of tensions in society. It would have been expected that the new law would enable avoiding development of conflicts based on language.

The new Language Law enacted in 1995 was meant to reflect the new linguistic balance of power.⁵ The Law was followed by a number of decrees and regulations of the Government for its implementation. However, several articles of the Law are negligent in a demonstrative way

regarding the language situation in reality. For example, Article 2, which defines as a *foreign language* (my emphasis) the language of ethnic minorities which Estonian citizens of non-Estonian ethnic origin have been using as their native language from time immemorial.⁶ Even if the correctness of the legal content of this particular article is not questioned, its psychological message was very clear in one sense only — languages of ethnic minorities are languages of “others” and aliens. The approach of the Estonian state to non-Estonians and preference of administrative requirements of regulation had to influence unavoidably attitudes towards language command. The question “How proficient should your children be in Estonian” was answered by 90 per cent of non-Estonians in Tallinn and 80 per cent of non-Estonians in northeast Estonia in 1993 saying that they expected their free command of the Estonian language. In 1995 the positive opinions of both groups had decreased by 20 per cent, nevertheless still remaining on quite a high level.⁷

Before we start with closer analysis of the social aspects of the language policy, we have to admit that due to inadequate command of the Estonian language by the Russophone population, these regulations have contributed so far less to social and political consolidation of the society, and more to its notable division along ethnic and linguistic lines. Furthermore, the attempt to turn around the existing linguistic situation, and to implement language competence requirements, resulted in sociolinguistic stratification and created some restrictions based on linguistic differences.

Citizenship and language requirements

The most essential requirement of the naturalisation policy of Estonia is the language proficiency requirement. In practical procedures as well, considering termination of immigration and establishment of the legal status of residential permits, still the only precondition of becoming a citizen is the passing of the language test. However, if we consider the real results of naturalisation, then we see that the language requirement has been implemented only to a certain extent. From 1992–1997 citizenship has been granted to 95 834 persons by naturalisation; 25 278 of them were ethnic Estonians who were accepted as citizens because of their ethnic origin, and 70 556 were non-Estonians. From among the latter group only 54 per cent passed the language test. (Without language requirements, according to the law of 1992, a large group of people was granted citizenship for their support of the Estonian Congress, and according to the law of 1995 among those naturalised in 1997 there were 74 per cent of children under 15 years of age of those parents naturalised earlier). The number of people who had passed the language test differed greatly by years.⁸

	Number of non-Estonians, acquiring citizenship	Those fulfilling language requirements, in percentage
1993	12 318	15
1994	13 661	25
1995	12 412	64
1996	22 537	74
1997	7 098	26

The presented data provide enough evidence to suppose that the existing order of naturalisation will not result in the diminishing of the number and proportion of non-citizens in the population of Estonia in the coming decade. The main argument is the fact that the language requirements for granting citizenship, although considered very difficult and hard to achieve by non-Estonians, have not practically influenced the linguistic situation in society. The research has shown that evaluation of language knowledge required for granting citizenship and socially motivated language skills in Estonian are weakly interrelated. Being a non-citizen is the main generator of legal insecurity, and therefore passing a language test is being seen as a single act on the way to gain a citizenship certificate. At the same time, the more broad significance of a lack of language proficiency is that it creates obstacles and instability in the labour market, and causes difficulties in building up a wider social network.⁹ It is right to foresee that in coming years the socially motivated language needs (labour market, inclusion in civic activities, interethnic communication and cultural adjustment — just to list some), will be the key motives of language learning.

The next challenges for Estonia in this field must give a clear answer at least to the following questions:

- Whether it is possible to maintain the democratic regime of development of statehood with a large number of non-citizens in the country, whose being excluded from society generates resentment and, obviously, unloyalty to the state, and will hinder increasing the social resources of the society.

- If the powers-to-be are ready to diminish the number of non-citizens, preserving the language requirements at the same time, then the main problem would be regarding

the availability of resources for implementation of a large-scale language learning program.

- What should the mechanism for reaching consensus be, considering the fact that at least half of the Estonians would not agree to reduce the language requirements¹⁰ and about 70 per cent of non-citizens are not able to pass the present language test.¹¹

The main argument of nationalist and language policy ideologists against increasing the number of citizens (including rejection of the suggestion to alleviate the test requirements) is political in its character; it is said that Russians, once they have become citizens, may direct the state away from the reforms necessary for our development, or will impose a regime of two state languages. As far as reforms are concerned, the supporters of economic liberalism, and those for a socially oriented economy are not ethnically differentiated in Estonia any more. If the political will is there, it would also be possible to achieve social consensus between different ethnic groups residing in the country, which would protect the collective linguistic rights of Estonians but which would also make participation in the affairs of society of people with no language-command easier and of full value.

Language and Social Stratification

There are some sensitive spheres of social and political life where the impact of language proficiency requirements on social stratification is evident.

First of all this concerns all the people connected to political leadership and civil services, beginning with the upper level of the state power structures. Language proficiency requirements for people running for the Parliament

and municipal councils, are on a level which in principle can guarantee high professional and cultural quality of the representative bodies in general. The point is that these language norms are set for citizens, who, if their mother tongue is not Estonian or, if they have not graduated from an Estonian-medium school,¹² still have to have a command of Estonian on the highest level. The law on local elections of 1996 specifies that if a candidate were to present inadequate documents (language certificate among them), his or her mandate would be abolished.¹³ In fact these are not pure language demands, but there is required a knowledge of professional language, which would allow compiling of legislative acts, bills, making of presentations etc. We have to admit that similar requirements for professional competency, education, cultural level, and even political talents (for instance required ability to conduct negotiations) have not been legally specified in other cases.

The highest level of language proficiency is specified for civil servants and officials in state and local administrations. Language proficiency requirements for public servants have been unified and made equal to requirements of qualification.¹⁴ Accordingly, any employer is entitled to fire any employee for inadequate Estonian language skills.

Proficiency requirements in the state language are close to maximal. However, they have managed to diminish the existing language barrier only partially, mostly due to absence of a balance between requirements and existing language training and in some cases between actual socially motivated language demand. The most contentious issue in this field is the attempt of politicians to extend the language proficiency requirements to wider areas than those connected with the state and official language functions. Besides civil servants and officials, the

language command requirements are compulsory for everybody who does, due to his or her task, have to communicate with people.¹⁵ The leaders, top administrators and senior servants of private organisations are obliged to follow these demands as well. According to a Government decree, Estonian language requirements for organisations of ethnic minorities provide that their leaders and the pedagogical staff in educational institutions of any kind must have a command of Estonian on the intermediate level at least. Estonian language skills are also required from functionaries of cultural bodies if they are established.

There is no need to question the necessity of enacting language requirements, but at the same time it has brought along with restoration of social functions of the Estonian language several contradictory social results. One of them is ethnicization of higher status administrative officials. One reason for the mentioned phenomenon is the difference in acquisition of language skills of Estonians and Russians. The Estonians studied Russian at school and at university, therefore the higher educational level and acquisition of qualification and status was accompanied by a better command of Russian. Russians, on the contrary, as has been ascertained by research of 30 years, acquired Estonian mostly in their everyday communication and command of Estonian did not mean anything regarding development of their social status. Enacting (retroactive) requirements regarding skills influenced most painfully the most qualified and socially of higher status Russian speaking groups of people. According to the Estonian Labour Market research of 1989–1995 about 17,7 per cent of top administrators of non-Estonian origin lost their jobs (among Estonians their role grew by 11 per cent); as well 36,7% of non-Estonian top professionals lost their position (of Estonians— 17,2 per cent), and so did

33,6 per cent of civil servants (of Estonians 11,4 per cent).¹⁶ Understandably, language requirements were not the only reason for such developments but their very existence under the conditions of new and radical structural changes and growing competition could not be without effect on the degradation of the status of a very large group of people.

Conclusion

There is enough evidence to assert that the new language situation in Estonia brings to mind a Soviet version turned upside down, where language proficiency is even of greater meaning for development of social stratification. On the one hand this situation has created more guarantees for protection of social functions of the Estonian language, but on the other one has to take into consideration that linguistic hegemonies in a multilingual and multicultural society conceal a danger of conflict, and after all it should be understood that socio-cultural processes have great inertia and cannot be changed radically by administrative instruments only.

The Estonian society and part of the politicians have grasped the meaning of these serious issues. Theoretical analysis and sociological research conducted in the last years have clearly pointed out that the tendencies of mutual alienation of the two ethnolinguistic communities are becoming weaker, and attitudes towards each other are developing towards greater tolerance and openness. The basis of Estonia's national integration policy adopted by the Government 10 February 1998 has defined integration policy as a system of state-supported measures which help to remove barriers which hinder many non-Estonians from

full participation in Estonian society. The most important target group of the designed official integration program are the children and young people, which could mean that official ethnopolitics and language policies are going to get rid of an ideology determined by the past. The new paradigm of policy must be based on openness and accept the fact that cultural integration in the context of multicultural society will start to function in an entirely different field of communication than that existing previously. It is open and global in its character, and therefore the unidirectional opposition of the so-called local cultures and their adjustment to one another will no longer dominate. Every national culture and individual is open to those impulses at the moment. It is also not clear which components will form the common ground of the local cultural space in coming years. I am stressing these questions to underline the fact that the integration paradigm should in the current situation be understood as a multiple process in which the social, political and cultural aspects are balanced, and that one-dimensional linguistically based integration cannot be attained.

References

¹ *Pettai V.* Estonia's Controversial Language Policies. Transition, 29 November 1966, p. 20.

² *Ruutsoo R.* Eesti kodakondsuspoliitika ja rahvusriigi kujunemise piirjooned. // Vene küsimus ja Eesti valikud. Toim. Mati Heidmets. TPÜ Kirjastus, 1998, lk 165, 166.

³ Citizenship and Migration Board. — Tallinn, 1998. — p. 29.

⁴ *Vihalemm T.* Vene elanikkonna eesti keele oskus, kasutamise ja hoiakud selle omandamise suhtes 1990–1995. //

Vene noored Eestis — sotsioloogiline mosaiik. Koostaja Priit Järve, TÜ "Avita", 1997, lk 250.

⁵ *Pettai V.* Op. Cit. p. 22.

⁶ Keeleseadus. Riigi Teataja I, 1995, 23, 334.

⁷ *Pettai I.* Kirde-Eesti linnaelanike suhtumine Eesti reformidesse ja sotsiaalpoliitikasse: 1993, 1994, 1995. Avatud Eesti Fond, 1996.

⁸ Data provided by Citizenship and Migration Board, September 1998.

⁹ *Kruusvall J.* Usaldus ja usaldamatus rahvussuhetes. "Vene küsimus ja Eesti valikud". Toimetaja Mati Heidmets. TPÜ Kirjastus, 1998, lk 35.

¹⁰ *Kruusvall J.* Rahvusprobleemid rahva pilgu läbi. "Vene noored Eestis: sotsioloogiline mosaiik". Koostaja Priit Järve, TÜ. Avita, 1997, lk 118.

¹¹ *Hallik K.* Profiles and Motives of Potential Migration from Estonia. "SaarPoll", 1996. Unpublished manuscript.

¹² Riigikogus ja kohaliku omavalitsuse volikogus töötamiseks vajaliku eesti keele oskuse taseme kirjeldus. Riigi Teataja I, 1996, 55, 996.

¹³ Kohaliku omavalitsuse volikogu valimise seadus. Riigi Teataja I, 1996, 37, 739.

¹⁴ Avaliku teenistuse seadus, Riigi Teataja I, 1995, 16, 228, paragrahv 14,15. Eesti Vabariigi töölepingu seadus, Riigi Teataja I, 1996, 3, 57, paragrahv 10, 12, p 4.

¹⁵ Isikutega tööalaselt suhtlevate riigiasutuste ja kohalike omavalitsuste teenistujatele ning asutuste, ettevõtete ja organisatsioonide töötajatele eesti keele valdamise ja kasutamise nõuded. Riigi Teataja I, 1996, 8, 168.

¹⁶ *Pavelson M.* Mitte-eesti noored tööturul. "Vene noored Eestis: sotsioloogiline mosaiik". Koostaja Priit Järve. TÜ "Avita", 1997, lk 191.

Клара Халлик

Языковая политика как средство приобщения и разобщения

Резюме

Основы политики Эстонского государства в области языка и национальных меньшинств формировались в специфических условиях конца 1880-х – начала 1990-х гг., когда национальные противоречия среди других социальных и политических противостояний имели самый острый характер. Целью законодательства (законы о языке 1989 и 1995 г.) явилось восстановление и защита всех общественных функций эстонского языка, уменьшение доминирующего положения русского языка в публичной сфере и приобщение к эстонскому языку иноязычного населения.

Развитие языковых отношений после восстановления государственной независимости показывает, что произошел коренной сдвиг функциональной компетентности русского и эстонского языков, десятки тысяч русскоязычных людей осваивают основы эстонского. Установки неэстонского населения по отношению к эстонскому языку и его освоению их детьми стали положительными.

Вместе с тем, узаконивание приоритетности одного языка в обществе, разделенном высоким языковым барьером, неизбежно порождает противоречия, а в ряде случаев является одной из причин социальной стратификации. В условиях медленного понижения языкового барьера требования языковой компетентности стали препятствующим фактором включения не владеющих

эстонским языком в общество и снижающим возможности их полноправного общественного статуса. Эти противоречия наиболее рельефно проявляются в следующем:

— требования знания эстонского языка для получения гражданства пока не привели к ослаблению языковой разделенности общества и темпы натурализации, основанной на знании языка, снижаются;

— необходимость свободно владеть эстонским значительно сузила возможность участия представителей языковых меньшинств в сфере государственного и местного управлений;

— слабая языковая компетентность существенно уменьшает конкурентноспособность на трудовом рынке, особенно в его дефицитных сферах.

Задачей дальнейшей языковой политики государства является достижение сбалансированности требований как с реальной языковой ситуацией, так и с возможностями обучения государственному языку. Требования языковой компетентности в сферах непосредственно не затрагивающих официальные функции, могут быть существенно ослаблены.

Имея в виду, что лингвистическая гегемония в условиях фактического многоязычия в обществе чревата конфликтами, и что культурные и языковые процессы имеют большую инерцию, интеграция в мультикультурном обществе возможна лишь в условиях сбалансированности социальной, политической и культурно-языковой интеграции.

*Anna Verschik, Ph. D.,
The Estonian Institute of Humanities,
Estonia*

Estonian Jews: Integration and Language Choice

Introduction

The Jewish population of Estonia constitutes a tiny minority of approximately 3,000 individuals. Unlike in the other two Baltic countries, Jews have always been almost an invisible population group whose share in the whole population structure has been stable throughout the first half of the century (0,4 % from 1881 till 1941; see 15, 242).

No matter how small the group may be today and how insignificant problems of integration in comparison with those of more substantial groups of non-Estonians (especially Russians) may appear, the Jewish minority in Estonia deserves scholarly attention.

It will be argued further that:

1) there is no homogeneous Jewish community in Estonia;

2) there are two separate Jewish identities — indigenous ("Estonian") and non-indigenous ("Russian" or "Soviet") Jews, a fact often ignored both by scholars and by officials;

3) the problems in the way of integration into Estonian society are faced not by the whole community, but only by a part of it;

4) the problems faced by this part of the community have nothing to do with anti-Jewish or anti-Semitic attitudes and are bound entirely to the language issue;

5) Yiddish — the language of East European Jewry in general and of Estonian Jewry in particular — is declining and needs promotion and support.

Some history

The limits of the present article do not allow a discussion at length of aspects of Jewish history in Estonia. However, some distinctive features and key points have to be drawn out.

- There was no significant Jewish presence in Estonia before the 19th century.

- Estonia was not a part of the Pale of Settlement during the Tzarist rule (1709–1918).

- The Jewish population was tiny, almost invisible, highly urbanized (according to Mendelsohn [13, 254] it was the most urbanized Jewish community in the world). The occupational and social structure differed from that of the Pale. Estonia was never a land of traditional Jewish learning, Talmudic scholarship, piety or rabbinic authority. The concept of *shtetl* (Yiddish *štetl* 'a little town'), a typical form of Jewish settlement in Eastern Europe, was unknown here.

- Estonian Jewry was unique; it was neither of West European, nor of East European type. Urbanization, worldliness, extensive contacts with non-Jews, widely spread multilingualism are characteristic features of West European Jewries; on the other hand, Jews identified themselves as Jews and Yiddish was spoken or, at least, understood, while in the West Jews tended to identify

themselves as "Germans (Frenchmen, Englishmen etc.) of Mosaic persuasion".

- The small size of the minority made multilingualism (Yiddish, Estonian, German, Russian) necessary. The results of such a contact between the languages requires a separate study. As J. Fishman 6, 309] stresses, every sociolinguistic consideration of Yiddish is bound to be in the context of multilingualism.

- On the eve of World War I it was a secularized, atypical and small community consisting of craftsmen, traders, businessmen, doctors, lawyers and students.

- The establishment of independent Estonia and broad rights guaranteed to all the minorities triggered a kind of Jewish national revival [13; 20]. The Jewish cultural autonomy in Estonia (1926–1940) approached more closely S. Dubnov's model of autonomous development for Jews in the Diaspora [1; 12; 13].

- Jewish (Yiddish and Hebrew) education was promoted, the prestige of the Jewish languages and of Estonian — now the official language — increased, while the importance of German and Russian decreased.

- The struggle between Yiddishists and Hebraists characteristic of the interwar period in Eastern Europe took place in Estonia as well [20].

- The range of clubs, organizations, societies was impressively wide for such a small community. There existed student organizations, sports societies, cultural clubs, political movements. On the eve of World War II the Jewish population was approximately 4,000.

- With the Soviet occupation of the Baltic States in 1940 the cultural autonomy was abolished as "a product of Jewish and Estonian bourgeoisie". The deportations which took place in 1941 also affected the Jews (more than 10%).

- During World War II some 3,000 Jews fled to Russia while 1,000 stayed in German-occupied Estonia and perished in the Holocaust.

- After the end of WWII those who were able returned to Estonia. However, naive hopes for at least some restoration of the cultural autonomy and Yiddish education (Hebrew was banned in the USSR) were not realised: Soviet policy was clearly anti-Jewish and anti-minority. During the 2nd Soviet occupation (1944–1991) in Estonia Jews lived a sterile life [14], unable to manifest their identity officially.

- Since 1945 the settlement of non-Estonians (mainly ethnic Russians) to Estonia became a part of the Soviet Russianization policy (on the Soviet language policy see: [16]). Some Jews from Russia, Ukraine and elsewhere from the Soviet Union arrived as a part of what is called today the Russian-speaking population. One of the reasons for Jewish migration in the 1950s and in the 1970s was the lack of antisemitism both on an official and on an everyday level [14, 235]. In many cases Estonia was a transit territory for further migration of Russian Jews to the West.

“Estonian” and “Russian” Jews

The distinction between the two groups is often blurred, deliberately or not. However, it is clear that Jews born in independent Estonia where Jewish education and cultural activities were openly promoted, are different from those who grew up in the Soviet Union with its anti-Jewish policy, in an atmosphere of assimilationism (Russianization), in isolation from Jewish (Yiddish or Hebrew, religious or secular) world.

These differences are often overlooked by scholars who are not experts in Baltic history (see for example: [8]), or who use only Russian-language sources. Thus, Y. Gorlitzky [7, 449] claims that "the Jews in the Baltics have also suffered as an indirect result of the Baltic governments' discriminatory policies towards their Russian minorities... Thus most of Estonia's 5,000 Jews... could not vote in the national election of 1992". The argument contains at least four inaccuracies. First, are Jews a Russian minority? Second, by no means was the number of Jews in Estonia 5,000. Third, approximately 30–35% of Jews are Estonian citizens and thus were able to vote. Fourth, the national policy of Baltic states is not discriminatory towards any ethnic group. It is noteworthy that Gorlitzky's sources are not scholarly papers but periodicals, *The Jewish Chronicle* and *Komsomolskaya Pravda*, the last being a notoriously anti-Estonian and anti-Baltic newspaper published in Moscow.

The distinctions between the two groups of Jews are ignored in all Soviet censuses. We do not possess any unambiguous statistics. According to the 1989 census, there were 4,613 Jews in Estonia, of whom 12.3% considered Yiddish as their mother tongue. 108 respondents listed Yiddish as their second language. From the 1989 census figures K. Katus [9, 25] concludes that only 15% of Jews belong to the indigenous minority. He possibly considers knowledge of Yiddish as a feature characteristic rather to the indigenous group whose many members have received their secondary education in Yiddish; however, the notion of mother tongue is somewhat unclear in a situation of wide-spread multilingualism [7; 12; 21]; besides, knowledge of Yiddish is declining among the post-war generation of the indigenous minority.

N. Lane's [11] estimate of the correlation between indigenous and non-indigenous group to be 1:2 seems

more accurate; the same figure was given to me by the leader of the community (Cilja Laud, personal communication).

The existence of the two groups among Jews is a fact well-known to demographers. The research by K. Katus was mentioned above; M. Kupovetski [10, 130] goes further and argues that ethnic processes work differently in the two groups: "The Jewish population in ... Estonia is rather visibly divided into two groups: the indigenous population (those who lived there before the war and their heirs) and migrants... There is a recognizable tendency... to marry within the group. In cases of mixed marriages the members of the indigenous minority are more often married to ... Estonians than to the migrants... for the indigenous minority Estonian is the mother tongue or a second language after Yiddish, for the new migrants the mother tongue is Russian."

It is remarkable that the paper was published in 1986 when the Soviet atmosphere still prevailed and the word combination "independent Estonia" was not acceptable, yet the message of the quotation is quite clear.

The two groups have different self-identification and cultural orientation. The command of Estonian among the indigenous minority is native-like, for most members of the group it is the language of home, education etc. "Russian" Jews associate themselves with the Russian language and culture and, with rare exceptions, are Russian monolinguals.

Silvi Vare [19, 125] presents interesting data of the last Soviet census concerning the proficiency in Estonian among non-Russian minorities: 34.55% of Jews are able to speak Estonian (only Finns have a higher rate of Estonian-speakers — 75.08%). Unfortunately she fails to distinguish between the two groups; logically, most of the 34.55 % belong to the indigenous Jewish minority.

The following table illustrates the differences between the two groups of Jews.

Indigenous minority ("Estonian Jews")	Non-indigenous minority ("Russian Jews")
Experience of cultural autonomy	No experience of the kind
In many cases Jewish secondary education	Education in Russian only
Good or native-like command of Estonian	Poor command of Estonian
Multilingualism	Russian monolingualism

Russian-speaking Jews as a part of the Russian-speaking population

The term "Russian-speaking population" assumes that we deal not with an ethnic but with a linguistic category. According to Diachkov [4, 192-193] this group was encouraged by the USSR central authorities overtly or covertly to pay no heed to linguistic and cultural peculiarities of the local population. The notion of Russian-speaking population or "Russophones" cannot be defined as an ethnic minority since a majority of the newcomers belongs mainly to the three largest Slavic ethnic groups (Russians, Ukrainians, Byelorussians). This group should be considered separately from the indigenous minorities and is not part and parcel of the local population. Diachkov stresses that the most important feature is partial de-ethnicization and linguistic assimilation (i.e. use of Russian rather than a national language).

Thus, with some exceptions of highly educated Russian-speaking Jews who work in academia and have mastered Estonian (Juri Lotman is probably the best-known example), most Russian-speaking Jews in Estonia belonged until recently to the category of "passport Jews" [see: 3], that is, being Jews only ethnically, while Jewishness was a formal characteristic imposed by the state. When the Jewish Cultural Society was organized in 1988, they experienced a kind of national awakening (along with other minority groups in Estonia) and started identifying themselves as Jews, remaining however Russian monolinguals and, in some cases, even becoming militant fighters against the alleged discrimination of the Russian-speaking population.

The language issue

Yiddish. Yiddish used to be at least one of the languages usually spoken by Jews in Estonia before 1940. According to the 1934 census, 2,381 Jews out of a total of 4,434 declared Yiddish as their usual language and 1,142 as the language used mostly after their usual language. The fact that 88 Jews claimed Hebrew as their usual tongue (13, 104–105, 110–111, table 8 and 9) should not be misleading: it was merely an ideological statement relevant to the struggle between Yiddishists and Hebraists at that time.

Yiddish is vanishing due to political changes and socio-cultural dislocations (Soviet occupation, World War II, the Holocaust, Soviet national policy).

After WW II Jewish cultural autonomy was not restored and the indigenous Jewish minority had to choose between a Russian or Estonian future for their children.

Whatever the results of such a choice could be, the self-identification as Jews remained and even if the choice was in favor of Russian the knowledge of Estonian was considered necessary. When it became possible for Jews to leave the Soviet Union at the end of the 1960s, many young Estonian Jews left the country.

The polarization of Russian-speaking and Estonian-speaking communities intensified the existing differences between indigenous Jews and new-comers. The split in the Jewish community is a reflection of the split between the two language-communities in the wider society.

Some Estonian Jews reported that they claimed Yiddish to be their mother tongue during the last census even if their knowledge of Yiddish was passive. Such behaviour expressed a protest against the official policy.

Let us consider some examples of attitudes towards Yiddish. A Russian-speaking Jew who arrived in Estonia in the 1950s told me that she was surprised to hear two "educated ladies in fancy dresses" speaking Yiddish to each other in the centre of Tallinn.

An Estonian Jew told that during her stay in Russia in 1941-1944 she was frequently reproached by some Soviet Jews for speaking Yiddish: why on earth do you speak this dead language, she was asked.

However, censuses do not measure literacy (questions concerning writing or reading skills are not asked). Although we do not possess exact figures, it is clear that the percentage of Jews who can read and write Yiddish is rather small, and this is not surprising. Yiddish-language education in Estonia was abolished in 1940, speakers became isolated from Yiddish press and literature. Soviet-Yiddish editions did not help much because the Yiddish spelling adopted in the Soviet Union in the 1920s differs from the rest of the world; besides, there were some dif-

ferences in syntax and lexicon [2, 5], which created difficulties for potential readers.

Estonian and Russian. The Jewish Cultural Society was organized in 1988. It was the first Jewish society in the former Soviet empire. The Jewish Gymnasium was opened in Tallinn in 1990 and announced as the legal successor of the Tallinn Jewish Gymnasium closed by the Soviets in 1940. The language of instruction in the new Gymnasium is Russian; Hebrew is taught as a subject. The reason was that "everybody understands Russian anyway". The question of including Yiddish in the curriculum was not even discussed. Such a policy turned away some community members and potential students. In 1990 it was already clear that a good proficiency in Estonian was necessary. Some Jews are married to ethnic Estonians, some speak Estonian at home, thus, a Russian-language school (even if called "Jewish") was not a suitable option for them. Today it is hard to change the once adopted policy, although the need for Estonian-language class is being gradually recognized by community leaders.

Who needs to be integrated and where?

As indicated above, a part of Jews living in Estonia today, the indigenous minority, is fully integrated: they are fluent in Estonian, often educated in Estonian-language schools and universities, identify themselves with Estonia. Very often their self-identification consists of two words: Estonian Jew. The other part, the non-indigenous Jews, may face psychological and practical problems (language exams, citizenship etc.), which have nothing to do with Jewishness or with their being Jewish or not.

M. Chlenov [3, 128] points out that after the disintegration of the Soviet Union "antisemitism was not a characteristic of all ethnic groups: rather, its emergence is dependent of specific political situation". For many Estonians a Russian monolingual is a Russian even if he or she is ethnically Jewish, Ukrainian, Armenian etc.

Claims such as "Jews are leaving Estonia, it shows the climate in the society" have to be analyzed with caution: do they leave because the society does not tolerate Jews or do they leave because to do so it is more convenient for them than to learn the language of the country?

Therefore, the situation is as follows: Yiddish is unlikely to have any future in Estonia as a living language; actually, there is only one indispensable condition for full participation in the Estonian society, and this condition can be met by anybody. It is the mastering of the Estonian language, or at least showing respect towards it. So, the question is whether the young Russian-speaking Jews are willing to carry on a Jewish life in their country as Estonian Jews or do they choose to continue to live here as foreigners, waiting perhaps for an opportunity to leave?

What can be done

- The attempts to open an Estonian-language class in the Tallinn Jewish school deserve support from the Ministry of Education, even if such a class has few pupils. It would serve as an example for Jews who do not speak Estonian.

- Young Estonians in general know little about Jews. Some aspects of Jewish history should be taught at school; in the sphere of higher education various courses on Jewish languages, culture, history, religion can be offered.

The Estonian Institute of Humanities is a good example: since 1991 Hebrew is being taught and lectures on Judaism and Yiddish culture are held regularly.

• It is clear that Yiddish cannot be today what it once was; however, the fact cannot be justified that the Jewish school does not offer any teaching of Yiddish. The reasons for anti-Yiddish policy are indifference and, to some extent, the traditional Zionist anti-Yiddishism. Yiddish is (was?) a language of Estonian Jews, it is a part and parcel of East European Jewish history and cannot be ignored altogether in the sphere of contemporary Jewish education.

References

1. *Amitan-Wilensky, E.* Estonian Jewry. A Historical Summary. In: M. Bobe et al. (eds.), *The Jews in Latvia*. Tel-Aviv: Association of Latvian and Estonian Jews in Israel, 1971, pp. 336–347.

2. *Birnbaum, S.* Soviet Yiddish. — *Soviet Jewish Affairs*, No. 9, 1979, pp. 31–41.

3. *Chlenov, M. A.* Jewish Communities and Jewish Identities in the Former Soviet Union. In: Webber, J. (ed.), *Jewish Identities in the New Europe*, London / Washington: Littman Library of Jewish Civilization, 1994, pp. 127–138.

4. *Diachkov, M.* Problems of Linguistic and Cultural Adaptaion of 'Russophones' and Language Legislation. — In: *Valodas politika Baltijas valstis — Jazykovaja politika v Baltiiskix gostudarstvax — Language Policy in the Baltic States*. Conference papers. Riga, December 17–18, 1992, pp. 192–199.

5. *Estraikh, G.* Phyrric Victories of Soviet Yiddish Language Planners. — *East European Jewish Affairs*, v. 23, No. 2, 1993, pp. 25–37.

6. *Fishman, J.* Yiddish. Turning to Life. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 1991.

7. *Gorlitzky, Y.* The Jews. In: G. Smith (ed.), The Nationalities Question in the Post-Soviet States. London/New York : Longman, 1996, pp. 436–461.

8. *Haarman, H.* Yiddish and the other Jewish languages in the Soviet Union. In : Fishman J. A. (ed.), Readings in the Sociology of Jewish Languages. Leiden: E. J. Brill, 1985, pp. 151–179.

9. *Katus, K.* Mitmerahvuseline Eesti. Tallinn: Eesti Kõrgkoolidevaheline Demouuringute Keskus, 1991.

10. *Kupovetski, M.* Einike ongabn vegn jidn in Letland un Estland. Sovetiö Heimland 7, 1986, pp. 127–130.

11. *Lane, N.* Estonia and its Jews: Ethical Dilemma. East European Jewish Affairs 25 (1), 1995, pp. 3–16.

12. *Laserson, M.* The Jewish Minorities in the Baltic States. Jewish Social Studies 3, No. 3, 1941, pp. 273–284.

13. *Mendelsohn, E.* (1983) The Jews of East Central Europe between the World Wars. Bloomington: Indiana University Press, pp. 253–254.

14. *Nodel, E.* Life and Death of Estonian Jewry. In: A. Ziedonis et al. (eds.), Baltic History. Ohio : Association for the Advancement of Baltic Studies, 1974, pp. 227–236.

15. *Parming, T.* The Jewish Community and Inter-Ethnic Relations in Estonia, 1918–1940. Journal of Baltic Studies 10 (3), 1979, pp. 241–262.

16. *Rannut, M.* Beyond Linguistic Policy: the Soviet Union versus Estonia. In: Phillipson, R., Skutnabb-Kangas, T. and Rannut, M. (eds.), Linguistic Human Rights. Berlin/New York/Amsterdam: Walter de Gruyter, 1994.

17. *Skutnabb-Kangas, T.* Bilingualism or Not: the Education of Minorities. Clevedon, Avon : Multilingual Matters, 1984.

18. Teine rahvaloendus Eestis. Rahvastiku koosseis ja korteriolud. 1935, Tallinn : Riigistatistika keskbüroo, vihk 2.

19. *Vare, S.* Eesti keel vene koolis. In: *Emakeel ja teised keeled II. Ettekanded 18.–20. oktoober 1996.* Tartu: Tartu ülikool, Eesti keel võõrkeelena, 1996, p. 123–134.

20. *Verschik, A.* Yiddish in Estonia: Past and Present // *Journal of Baltic Studies*, 1998.

21. *Vries, J. de.* Some Methodological Aspects of Self-Reported Questions on Language and Ethnicity // *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, Vol. 6, No. 5, 1985, pp. 347–368.

Anna Veršika

Igaunijas ebreji: integrācija un valodas izvēle

Kopsavilkums

Igaunijas ebreju kopiena ir neliela, to veido tikai apmēram trīs tūkstoši cilvēku. Igaunijas ebreji atšķirībā no abās pārējās Baltijas valstīs dzīvojošajiem ebrejiem nekad nav bijusi ietekmīga iedzīvotāju grupa. Ebreju īpatsvars kopējā Igaunijas iedzīvotāju struktūrā visā pagājušā gadsimta pirmajā pusē ir bijis stabils.

Lai gan ebreju kopiena Igaunijā ir skaitliski maza un ar to saistītās integrācijas problēmas nav tik izteiktas, kā, piemēram, krievu etniskās grupas sakarā, tomēr zinātniekiem vajadzētu arī ebreju minoritātei Igaunijā pievērst lielāku uzmanību. Šajā sakarībā jāuzsver, ka Igaunijas ebreju kopiena nav homogēna, jo tā sastāv no divām atšķirīgām ebreju identitātēm — vietējo (Igaunijas) ebreju identitātes un ieceļotāju (krievu jeb padomju) ebreju iden-

titātes. (Šo faktu bieži ignorē kā zinātnieki, tā politiķi.) Tas nozīmē, ka ar integrācijas problēmām saskaras ne visa Igaunijas ebreju kopiena, bet tikai viena tās daļa. Šīs problēmas nav saistāmas ar antiebrejiskām jeb antisemitiskām attieksmēm, bet tikai un vienīgi ar igauņu valodas neprasmi.

Nepieciešams atbalstīt jidiša — Austrumeiropas un tātad arī Igaunijas ebreju valodas — attīstību, valodas, kuras pastāvēšana ir apdraudēta.

*Daiga Baltaiskalna,
Latvijas Universitātes
Latviešu valodas institūts,
Latvija*

Lingvistiskās attieksmes — būtisks valodas politikas faktors

Valodu dzīvotspēju nosaka nevis to iekšējā kvalitāte, bet gan ārēji spēki. Ikviens, kam rūp valodas nākotne, ir ieinteresēts dziļāk apzināt šos ārējos spēkus. Gan lingvistiskās attieksmes, gan valodas politika ir šādi ārēji spēki. Noskaidrosim šo divu jēdzienu teorētisko pamatnostādni, lai labāk izprastu to savstarpējo mijiedarbību, respektīvi, lingvistiskās attieksmes kā būtisku valodas politikas faktoru.

Jau septiņdesmitajos gados bija pazīstama Dž. Ferguson izstrādātā definīcija¹, kurā teikts, ka lingvistiskās attieksmes ietekmē valodas lietotāju uzvedību un savukārt valodas lietotāju uzvedība ietekmē valodu.

Mūsdienu sociolingvistikas teorija ar terminu "lingvistiskās attieksmes" apzīmē subjektīvo faktoru kompleksu, t.i., dažādu etnosu, sociālo grupu un indivīdu valodas uzveres īpatnības, attieksmi pret dažādām valodām un valstisku vai sabiedrisku institūciju veiktajiem valodas situācijas regulēšanas pasākumiem.

Jāpiezīmē, ka lingvistiskās attieksmes ir subjektīvs jēdziens, ko indivīds pārņem no ģenētiskā, bet tikai komunikācijas ceļā, t.i., lingvistiskās attieksmes ir komunikatīva kategorija, tās indivīds apgūst informācijas pār-

raides procesā (piemēram, kā sociāli nodotu uzvedības paraugu) vai apgūst no personiskās pieredzes.

Pastāv iespēja lingvistiskās attieksmes veidot arī subjektīvās skaniskās uztveres rezultātā (kas parasti gan atbilst jau teiktajam, t.i., sociāli nodotai informācijai, kas veido izpratni par labo, vērtīgo, skaisto).

Lingvistiskās attieksmes veidojas laika gaitā; tās ietekmē saziņa dažādos līmeņos. Sākotnēji attieksmi pret lietām un parādībām indivīds gūst ģimenē, respektīvi, to ietekmē **etniskā izcelsme**. Tādējādi pirmajos apzinīgajos dzīves gados indivīdā veidojas etniskais stereotips, kas ir atkarīgs no etnosa mentalitātes, no tā skaitliskā sastāva, konkrētās valodas vides, audzināšanas u. t. jpr.

Šo emocionālo stereotipu, kas saistīts ar dažādu etnisku kopību morālajām, garīgajām un fiziskajām īpašībām, indivīda zemapziņā veido ģimenes aizspriedumi, mīti un priekšstati, kas ietver sevi arī vērtējuma elementus. Turklāt visām tautām ir raksturīga tieksme izcelt savas valodas, tradīcijas utt. pārākumu pār tuvajiem kaimiņiem.

Vēlākajā laika posmā, individam saskaroties ar **makrovidi**, nostiprinās iepriekšējās un rodas jaunas lingvistiskās attieksmes. Sociālā vide veido sociālo stereotipu, kas var būt līdzīgs etniskajam stereotīpam, bet var arī atšķirties vai pat lauzt iepriekšējās lingvistiskās attieksmes.

Lai gan etniskais stereotips kā pirmais pasaules modelis ir noturīgāks, tomēr tas balstīts uz citu cilvēku pieredzi, bet sociālajiem stereotīpiem piemīt arī empīrisks raksturs. (Turklāt "redzēt ir vairāk, nekā dzirdēt".)

Jāatzīst, ka stereotipi veidojas nepietiekamas informācijas rezultātā. Lauzt stereotipus var tikai analītisks problēmas aplūkojums bez emocionalizēta un politizēta skatījuma.

Nevienam nav noslēpums, ka lingvistiskās attieksmes visai būtiski ietekmē televīzija, radio, prese. Sabiedrības saziņas līdzekļi spēj noskaņot lasītāju vai klausītāju loku

sev vēlamā virzienā. Lingvistiskās attieksmes var veidot, tiši sagrozot informāciju. Iespējama arī netīša informācijas viltošana, kas, kā raksta L. Brigs², rodas metokomunikācijas vai komunikāciju sakaru nepareiza novērtējuma rezultātā. Informācijas uztveri ietekmē subjektīvais faktors, kas ir atkarīgs no auditorijas psiholoģiskajām īpatnībām. Svarīgi ir tas, kādā valodā informācija tiek saņemta. Tādējādi jāsecina, ka lingvistisko attieksmju veidošanos būtiski ietekmē valodas prasmes līmenis.

Lai uztvertu un spētu analizēt informāciju, nepieciešams noteikts izglītības līmenis. Lingvistiskās attieksmes veidojas atkarībā no prāta attīstības, kulturāluma, izglītības, domāšanas un izziņas spējas, t.i., no intelekta un inteligences līmeņa. Šie faktori veido indivīda reliģisko pārliecību un politisko nostāju, kas savukārt ietekmē lingvistiskās attieksmes.

No teiktā izriet secinājums, ka lingvistiskās attieksmes ietekmē etniskā izcelsme, vide (gan sociālā, gan ģeogrāfiskā vide), kurā indivīds atrodas, sabiedrības saziņas līdzekļi, kas kalpo par izziņas avotu, izglītības līmenis, reliģiskā pārliecība, politiskā nostāja, vecums, dzimums utt.

Lingvistiskās attieksmes ir sevišķi svarīgs jautājums, jo tieši tās nosaka etnosa pretestības spēju lingvistiskajai asimilācijai un ir svarīgs faktors valodu konfliktsituācijās.

Šīs attieksmes ir politiski nozīmīgs faktors (sevišķi multilingvālās valstīs, kāda ir arī Latvija), jo etnopolitiskās norises Latvijā lielā mērā ir saistītas ar valodas politiku. Kas ir valodas politika?

Valodas politika ir valsts, sabiedrisku grupējumu un partiju iekšpolitikas un etnopolitikas sastāvdaļa, kas saistīta ar izglītības un kultūras politiku. Valodas politika nosaka valsti lietoto valodu sociolingvistiskās funkcijas un reglamentē valodu savstarpējās attiecības sociumā, kā arī veic pasākumus valodu zinātniskai izpētei, bagātināšanai

un normalizācijai. Valstīs, kas lielā mērā atkarīgas no ārvalstu ekonomikas un politikas (un tāda ir arī Latvija), valodas politikas uzdevums ir izvērtēt lingvistiskās attiecības arī tādēļ, lai prognozētu un novērstu iespējamo starptautisko attiecību stihisku saasināšanos.

Lai pilnībā raksturotu sociolingvistisko situāciju valstī, kā arī prognozētu un ietekmētu reālo situāciju, jāņem vērā ne tikai objektīvie valodas situācijas determinanti, bet arī jāapzina valodas politika kā objektīvā un subjektīvā monolīts veidojums.

Valodas likumus izstrādā institūcijas, kurās darbojas atsevišķi indivīdi, bet šie indivīdi savukārt ir saistīti ar personiskām lingvistiskām attieksmēm un politiskiem mērķiem. Šī atkarība no personīgām attieksmēm veido noteicošo subjektīvisma daļu.

Pievērsīsimies reālajai situācijai Latvijā. Aplūkojot Latvijas sabiedrību, pēc attieksmes pret valodas situāciju un tās regulēšanas pasākumiem, izdalāmas divas iedzīvotāju pamatgrupas, latvieši, t.i., latviešu valodā runājošie, un krievi, tā dēvētie krievvalodīgie.

Latvijas sabiedrībā ir vērojamas divkopienu sabiedrības iezīmes: tās izpaužas attieksmē pret kultūru un jo īpaši pret valodu. Valodas situācijas uztverē etnisko grupu psiholoģiskā pamatproblēma saistās ar jēdzieniem "minoritāte" un "majoritāte". Latvijas krieviem ir grūti pieņemt minoritātes apziņu vairāku iemeslu dēļ. Šajā gadsimtā Latvijas vēsturiskās minoritātes vairākas reizes ir pieredzējušas milzīgu ar politiku saistītu tīrīšanu (gan Ribentropa–Molotova pakta ietekmē, gan staļinisma terora un deportācijas rezultātā). Savukārt šo vēsturisko minoritāšu vietu ieņēma krievu iedzīvotāji. Padomju laikā Latvijā no PSRS ieceļoja proporcionāli vislielākais skaits krievu iedzīvotāju. Ieskatam salīdzinoši dati: 1935. gadā Latvijā bija 9 procenti krievu tautības iedzīvotāju, bet 1989. gadā

34 procenti no visiem Latvijā dzīvojošiem bija krievi.³ Jāpiebilst, ka Latvijā bija ieradušies krievi, kas pasaules arēnā sevi uzlūkoja par majoritāti un kas terminā "minoritāte" saklausa negatīvu blakusnozīmi.

Bet latvieši, kas Latvijas teritorijā ir autohtona nācija un kam Latvija ir vienīgais kompakti apdzīvotais reģions pasaulē, savukārt nejūtas kā majoritāte. Šo pārlicību veidojis fakts, ka padomju laikā latvieši gan skaitliski, gan arī kultūras un politiskās varas nozīmē kļuva par minoritāti savā dzimtenē; jāņem vērā arī fakts, ka demogrāfiski vēl tagad pastāv daudzas vides, kur latvieši ir minoritāte, jo sevišķi tas sakāms par lielajām pilsētām (piemēram, Rīgā latvieši ir 36,5 procenti no iedzīvotājiem⁴) un Dienvidlatgali, kā arī atsevišķām darbavietām (piemēram, privātajos uzņēmumos).

Šāda situācija, kad majoritāte sevi neapzinās kā majoritāti, bet minoritāte sevi nevēlas atzīt par minoritāti, ir pārējas perioda iezīme, taču šāda situācija nedrīkst ieilgt.

Lai Latvijas etnosa pamatgrupas reāli spētu uztvert un izvērtēt valodas situāciju, ir nepieciešams analizēt stereotipus, jo tieši stereotipi rada neatbilstību starp valodas oficiālo statusu un valodas lietotāju lingvistisko uzvedību.

Latvieši pieder pie etnosiem, kas valodu uzskata par nacionālās identitātes noteicošo faktoru. 1996. gada sociolingvistiskajā pētījumā respondenti par galveno faktoru, kas nosaka piederību pie tautības, atzina dzimto valodu. Tātad aksiomātiski valoda tiek uzskatīta par tautas eksistences pamatu.

Lai arī latvieši atzīst savu valodu par virsvērtību, kura būtu jāapgūst arī cittautiešiem, un cenšas panākt valodas aizsardzību valstiskā līmenī, tomēr vēl arvien netiek novērtēta katra indivīda izvēles nozīmība sadzīves komunikācijā un oficiālajā saziņā.

1996. gada aptaujā uz jautājumu "Vai jūs ar cittautiešiem, kas prot latviešu valodu, runājat latviski?" tikai 49

procenti respondentu atbildēja, ka sadzīves situācijā izvēlas latviešu valodu, 55 procenti respondentu apliecināja, ka iestādēs un organizācijās runā latviski.⁵

Respondenti, kas lieto krievu valodu, savu rīcību motivēja ar pieklājību, vēlmi neaizmirst krievu valodu, pieradumu, vienaldzību u. tml.

Laikraksta "Diena" lasītājs A. Prančs saka: "Es to neuztveru kā savu pazemojumu vai kā kaut kādu pārestību, bet gan jūtos zināmā mērā pārāks par šiem cilvēkiem, jo varu brīvi sarunāties abās valodās."⁶

Latviešu sabiedrībā būtībā nav vērojams atklāts naidīgums pret krievu valodu. Šo apgalvojumu apstiprina arī fakts, ka latvieši savstarpējā saziņā bieži lieto krievu valodas frāzes vai atsevišķus vārdus, lai piešķirtu savam stāstījumam emocionālu nokrāsu. Vēl vairāk. Ir atsevišķi indivīdi, kas, pārspilētas tolerances vadīti, gatavi pieņemt divvalodību. Viņu viedoklis ir šāds: "Ja Latvijā būs divas vai pat trīs valsts valodas, arī tad tev neviens neliegs latviski rakstīt."⁷ Šāda nostāja vērtējama kā nacionāls nihilisms.

Turpretī otra galējība ir nepamatota vēršanās pret minoritāšu valodām vispār. Šādu rīcību izraisa kļūdainis viedoklis, kas neatbilst mūsdienu zinātnes pozīcijām, t.i., ka minoritātes apdraud nacionālās valodas, respektīvi, valsts, pastāvēšanu.

Otra etniskā grupa — krievu sabiedrība — joprojām neizprot krievu valodas statusu Latvijā. Ir acīmredzami, ka latviešu valoda nav dominējošā valoda vairākās sabiedriskās dzīves jomās. Kā liecina statistika, pārsvarā krievu valoda tiek lietota privātajā uzņēmējdarbībā, ļoti daudz veikalos, stacijās, autoostās.

Laika posmā, kad morālās vērtības aizstāj ar materiālajām vērtībām, tiek atzītas tiesības eksistenci nodrošināt ar jebkuriem līdzekļiem. Valodai kā kultūras sastāvdaļai

kritas vērtība. Valodai tiek izvirzītas tirgus prasības. Valodu konkurence saasinās. Šādā situācijā veidojas kļūdains priekšstats par valodu izzušanu un izzušanas cēloņiem. Biežāk sastopams jēdzienu “cilvēktiesības”, “divvalodība”, “integrācija” u. tml. voluntārs traktējums. Nereti tiek pārspilēta krievu valodas kvalitāte, kas izraisa lielvalstiska šovinisma recidīvus, kā arī noniecināta un apšaubīta latviešu valodas kvalitāte.

Visā Latvijas sabiedrībā vērojama kļūdaina izpratne par valsts politikas mērķiem, par valodu statusu Latvijā un par koeksistences iespējām. Šo neizpratni un apjukumu vairo vienpusēji izklāstītie viedokļi krievu presē, kas veido sabiedrisko domu sev vēlamā virzienā, tādējādi saasinot etniskās attiecības Latvijā un apzināti producējot savstarpēji negatīvas lingvistiskās attieksmes. Saeimas deputāts Indulis Bērziņš atzinis: “..Preses brīvība ir pilnīga, varētu pat teikt, ka tā brižam robežojas ar bezatbildību: tiesības paust pilnīgi visu, arī nepārbaudītus faktus, kurus vēlāk (varbūt) pārlabo kādā mazā atsaukumā.”⁸

Valodas politikas īstenošanu uzdevums ir pievērst uzmanību jebkuram nevēlami politizētam valodas situācijas izklāstam, cenšoties neitralizēt agresīvu spēku manipulāciju ar sabiedrisko domu.

Valsts politikas svarīgs uzdevums ir iekļaut latviešus un cittautiešus vienotā informācijas telpā un radīt objektīvu priekšstatu par Latvijas vēsturi, sabiedrību, kultūru.

Sociolingvistisko pētījumu dati liecina, ka galveno informāciju par Latvijas Republikas likumiem valodas jomā 47 procenti iedzīvotāju gūst no Latvijas televīzijas un radio, bet 41 procenti — no preses izdevumiem.⁹

“Dienas” lasītājs J. Biežkalns izvirzījis jautājumu: “Vai cilvēki, kas nezina latviešu valodu, spēs saprast Latvijas kultūru, vēsturi, vai iemilēs šo valsti, lai būtu gatavi to aizstāvēt? Nezinot valodu, viņi nespēj saprast radio un TV

raidījumus latviešu valodā, nespēj lasīt laikrakstus un grāmatas, bet par Latvijas pozitīvajām norisēm taču visvairāk tiek rakstīts tieši latviski.”¹⁰

Pavērsim cittautiešiem iespēju viņu dzimtajā valodā iepazīties ar informāciju par valsts vēsturi, sabiedrību, vienlaikus domājot par stimuliem valodas apguvei, analizējot (un neitralizējot) faktus, kas kavē latviešu valodas apguvi. Piemēram, izplatītais mīts par latviešu valodas grūtumu var nomākt vēlēšanos valodu apgūt. Arī pārlicība, ka krievu tautības cilvēki slikti apgūst jebkuru citu valodu, var kļūt par bremsējošu faktoru valodas apguvē.

Par pozitīvu stimulu valodas apguvē varētu izmantot vēlēšanos iegūt pilsonību. Iespējams, ka priekšvēlēšanu situācijā iedzīvotāju vēlmes atšķirsies no vēlmēm pēc vēlēšanām. Tāpēc par pozitīvu stimulu jāizmanto atsevišķu individu ieinteresētība valstiskās norisēs (piemēram, Saeimas vēlēšanās). Tā arī intervijā “Dienai” atklāti paziņoja Ludmila Kuzina: “Es šeit dzīvoju un tāpēc gribu būt kopā ar tautu tik atbildīgā brīdī kā Saeimas vēlēšanas. Tas, kā mēs dzīvosim tālāk, būs atkarīgs no mūsu balsojuma.”¹¹

Par pozitīvu līdzekli lingvistisko attieksmju veidošanā var izmantot sabiedrības izglītošanu. Sevišķi svarīgi ir iepazīstināt ar dažādu pasaules valstu pieredzi attiecībā uz etnopolitiku un valodas politiku, šim nolūkam izmantojot populārzinātniskus rakstus, televīzijas pārraides.

Valodas politikas īstenotājiem jāizmanto iespēja sociolingvistiski izpētīt reālo dzīves situāciju, fiksēt faktus, iepazīstināt plašāku sabiedrību ar bezkaisligiem pētījuma materiāliem, kas ļauj prognozēt iespējamās pārmaiņas sabiedrībā.

Latvijas iedzīvotāju etnodemogrāfiskā sastāva un majoritātes un minoritātes komplicēto attiecību dēļ subjektīvajam faktoram valodas politikā var būt pat izšķiroša loma. Izzinot

lingvistiskās attieksmes, tās var izmantot par pozitīvu sociālo pārmaiņu dzinējspēku.

Valodniekiem nav obligāti jāiesaistās politikā, bet, ja tie vēlas piedalīties varas diskursā un ietekmēt valodas politiku, ir tikai viens ceļš — kļūt par ekspertu valodas situācijas attīstības jautājumos.

Atsauces

¹ *Cooper R. L., Fishman J. A.* The study of language attitudes // *Journal of the Sociology of Language* 1977, V 3, p. 6.

² *Briggs C. L.* Learning how to ask. A sociolinguistic appraisal of the role of the interview in social science research. Cambridge University Press // *Learning how to ask*. p. 2.

³ *Kārklīņa R.* Latvijas tauta 100 gados. XX gadsimta demogrāfiskās maiņas Latvijā // *Diena*, 9. 05. 98.

⁴ *Druviete I.* Latvijas valodas situācijas tipoloģiskais raksturojums // *Valodas situācija Latvijā. Sociolingvistisks pētījums*. R.: LVI, 1996. 11. lpp.

⁵ Turpat.

⁶ *Prančs A.* Tautas nevajag naidot // *Diena*, 29.07.98.

⁷ *Ermansons E.* Vai valoda ir politika? // *Literatūra. Māksla. Mēs*, 16.-23. 07. 98.

⁸ *Andersons A.* Presei Latvijā ne tikai brīvība, arī bezatbildība // *Dienas Bizness*, 8. 04. 98.

⁹ Valodas situācija Latvijā. Sociolingvistisks pētījums. Pielikumā. R.: LVI, 1996. — 189. lpp.

¹⁰ *Aizkalns J.* Valoda — valsts neatkarības stiprinātāja // *Diena*, 20. 07. 98.

¹¹ *Prokopova E.* Baltinavas skolotāja — desmittūkstošā naturalizētā // *Diena*, 10. 09. 98.

Daiga Baltaiskalna

Language Attitudes as a Factor in Language Policy

Summary

The term language attitudes refers to people's evaluation judgements about one language or another and also to evaluation concerning a particular language of speakers of an ethnic group having particular personality characteristics. Attitudes play a powerful role in determining one's linguistic behaviour. The main factors which influence language attitudes are social and political changes and also changes in language policy and language hierarchy.

Subjective factors are of great importance for implementing language policy in Latvia. Attitudes are not just social instinct or reactions to beliefs and biases, but are rooted in experience. Attitudes are measured to reflect perceptual, motivational and emotional processes which directly influence behaviour. To understand the nuances of the complex behaviour of a language group it is essential to correlate the use of language with its social, economic and cultural aspects.

*Vladislavs Volkovs, Dr. soc.,
Latvijas Universitātes Filozofijas un
socioloģijas institūta
Etnisko pētījumu centrs,
Latvija*

Krievvalodīgās jaunatnes dzimtās valodas vieta integrācijas procesā Latvijā

Lielu daļu no Latvijas nacionālo mazākumtautību pilsoņiem un no tiem Latvijas Republikas potenciālajiem pilsoņiem, kuriem ir tiesības uz naturalizāciju, veido Latvijas krievvalodīgā jaunatne, t.i., jaunieši, kas par dzimto valodu atzīst krievu valodu neatkarīgi no savas etniskās izcelsmes. Sabiedriskā doma Latvijā pēdējos gados sākusi uzmanīgi vērot gan krievvalodīgo jauniešu naturalizēšanos par Latvijas Republikas pilsoņiem, gan šīs Latvijas jaunatnes daļas politisko, sociālo un garīgo integrāciju Latvijas sabiedrībā un valstī, gan arī šīs integrācijas vispārējo raksturu.

Latvijas sabiedriskā doma pauž viedokli, ka politiskās un garīgās integrācijas procesi pirmām kārtām saistāmi ar nepieciešamību iekļaut pilnvērtīgā valsts un sabiedriskajā dzīvē lielu nelatviešu, galvenokārt valsts krievvalodīgo iedzīvotāju, daļu. Integrācijas procesā, lai arī kuru sabiedrības dzīves pusi šis process skartu — politiku, tiesības, tautas izglītības vai kultūras jomu un morāli —, acīmredzami notiek krievvalodīgo minoritāšu valodas integrā-

cija ar pamatnācijas — latviešu — valodu. Tā kā jēdziena “integrācija” leksiskā nozīme ietver ļoti svarīgu tādas viengabalainības jēgu, kura paredz sastāvdaļu atšķirīgo īpašību saglabāšanos, valodas integrācijā tas jāņem vērā, un jānodrošina iespēja nacionālajām grupām, kuras iekļaujamas Latvijas sabiedrības integrācijas procesā, saglabāt valodu savdabību.

Latvijas krievvalodīgās jaunatnes dzimtajai valodai ir daudz funkciju, taču visnozīmīgākā ir saskarsmes nodrošinājuma funkcija — galvenokārt krievvalodīgajā vidē. Lai gan krievu valodas komunikatīvā funkcija Latvijā ir būtiski ierobežota salīdzinājumā ar latviešu valodas analogo funkciju (likumā ir noteikts, ka krievu valoda nevar apkalpot Latvijas valsts dzīves sfēru, arī sabiedriskajā dzīvē tās lietošana ir ierobežota), krievu valodai joprojām ir liela loma kā galvenajam saskarsmes līdzeklim lielā nelatviešu sabiedrības daļā. Tā ka krievu valodas nozīme neaprobežojas ar komunikatīvo funkciju vien. Krievu valoda ir nelatviešu iedzīvotāju lielākās daļas nacionālās identitātes pamats.

1998. gadā Rīgā un Daugavpilī augstskolu krievu mācībvalodas studentu plūsmā tika veikts socioloģisks pētījums, lai noskaidrotu, kāda saistība ir starp krievvalodīgās jaunatnes intergācijas motīviem un attieksmi pret dzimtās valodas lomu šajā procesā.

Socioloģiskās izpētes gaitā tika aptaujāti 400 studenti. Respondentu vidū bija 169 Latvijas Republikas pilsoņi, 231 pastāvīgais iedzīvotājs, 197 vīrieši, 203 sievietes. Līdztekus šiem objektīvajiem kritērijiem respondentu orientācijas analizē bija ietverts arī subjektīvs kritērijs — respondentu iedalījums atkarībā no viņu personiskās vēlmes saistīt turpmāko dzīvi ar Latviju. Kopumā respondentu dalījums grupās bija šāds (sk. tabulu).

Iegūtās un apstrādātās informācijas rezultātā šā pētījuma autors izdarījis šādus secinājumus.

	Sievietes		Vīrieši	
	LR pilsoņi	LR pastāvīgie iedzīvotāji	LR pilsoņi	LR pastāvīgie iedzīvotāji
Izteikuši vēlmi arī turpmāk dzīvot Latvijā	60	66	52	64
Nezina, vai turpmāk dzīvos Latvijā	25	48	26	41
Nesaista savu turpmāko dzīvi ar Latviju	2	2	4	10

Pētījuma materiāli apstiprina hipotēzi, ka ir vērojama sakarība starp integrācijas procesiem Latvijā un krievvalodīgo iedzīvotāju nacionālās identitātes problēmas aktualizāciju. Pētījums atklāja nacionālās identitātes komplekso raksturu: respondenti identificēja savu nacionālo piederību ar dzimto valodu, ar saskarsmes valodu ģimenē, etnisko izcelsmi, dzimteni u. t. jpr. Tomēr galvenā loma tika piešķirta dzimtajai krievu valodai. To par savas nacionālās identitātes pazīmi uzskata 77 procenti respondentu.

Tāpēc ir pamats apgalvot, ka savā vairākumā krievvalodīgajai jaunatnei ir raksturīga valodas identitāte. Valodas piederību respondenti uzskata par vissvarīgāko nacionālās pašapziņas faktoru, pat nozīmīgāku par etniskās izcelsmes faktoru (uz šo faktoru norādīja 54 procenti aptaujāto).

Respondentu vidū 115 cilvēki jeb 29 procenti bija nekrievu tautību jaunieši (62 sievietes un 53 vīrieši). Attiecībā uz šo respondentu grupu arī var apgalvot, ka viņu na-

cionālās identitātes pamats ir valoda. Taču viņi savu nacionālo apziņu retāk identificē ar dzimto krievu valodu nekā viss respondentu kopums (attiecīgi 61 procents un 77 procenti).

Šajā grupā ne tik spilgti kā visā respondentu kopumā izpaudās tādas identitātes pazīmes kā etniskā izcelsme — 47 procenti (visā kopumā — 54 procenti) un nacionālā kultūra, kas ir diža un atzīta visā pasaulē, — 50 procentu (visā kopumā — 54 procenti). Citos parametros šīs grupas nacionālās identitātes raksturs faktiski neatšķiras no atbilstīgiem rādītājiem respondentu kopumā.

Krievvalodīgo jauniešu valodas identitāte ir ne tikai visizplatītākā visu nacionālās identitātes faktoru kompleksā, bet tā ir arī bāze, kas saista vienotā sistēmā citus identifikācijas faktorus. Taču respondenti, kas krievu valodu uzskata par savas nacionālās identitātes faktoru, min arī citus nacionālo identitāti ietekmējošus faktorus:

- 1) saskarsmes valoda ģimenē (89 procenti);
- 2) etniskā izcelsme (88 procenti);
- 3) dzimtene (83 procenti);
- 4) pašreizējā dzīvesvieta (89 procenti);
- 5) dzīvesvieta — Eiropas valsts (96 procenti);
- 6) diža, visā pasaulē atzīta nacionālā kultūra, pie kuras respondenti uzskata sevi par piederīgiem (89 procenti);
- 7) saskarsme ar citu nacionalitāšu cilvēkiem (89 procenti).

Priekšstatu par savu nacionālo identitāti, galvenokārt izprotot to kā valodas identitāti, jaunieši samēro ar problēmu, kas saistīta ar savas nacionālās identitātes maiņu valodas integrācijas gaitā Latvijas sabiedrībā. Respondentiem tika piedāvāts jautājums šādā formā: "Vai piekriņat, ka pilnīga latviešu valodas apguve pazeminās interesi par dzimto valodu un kultūru?" Vairākums aptaujāto nepiekrīta (60 procenti) šim apgalvojumam. Tas liecina par diezgan

labu iespēju krievvalodīgajai jaunatnei papildināt nacionālo identitāti arī ar identitāti uz latviešu valodas pamata. Turklāt tā respondentu grupa, kas izteikusi vēlēšanos pilnībā apgūt latviešu valodu, aptver lielāko daļu personu, kuras nepiekrīt aptaujā atspoguļotajam viedoklim (63 procenti). To pašu var attiecināt arī uz respondentu grupu, kas vēlas apgūt latviešu valodu sarunu līmenī (64 procenti). Bet tos respondentus, kuri nevēlas apgūt valsts valodu vai nav izlēmuši, vai ir vērts to mācīties, māc bailes valodas integrācijas gaitā zaudēt savu nacionālo identitāti. Tikai 43 procenti šīs grupas aptaujāto nepiekrīta apgalvojumam, ka tādā gadījumā, ja latviešu valoda tiks apgūta visaugstākajā līmenī, zudīs interese par savu valodu un kultūru.

Socioloģiskās aptaujas gaitā tika noskaidroti respondentu priekšstati par to, vai, pēc viņu domām, Latvijas Republikas pilsoņiem ir nepieciešams apgūt latviešu valodu normatīvajā līmenī, kā arī — šo priekšstatu raksturs atkarībā no respondentu attieksmes pret valsts valodas apguvi.

No visiem respondentiem, kas neizteica vēlmi atstāt Latviju (382 cilvēki), 59 procenti pauda apņemšanos pilnībā apgūt latviešu valodu, bet 23 procenti — sarunu līmenī, 14 procenti par valodas mācīšanos vēl nebija izlēmuši, un tikai 4 procenti aptaujāto nevēlējās mācīties valodu. Respondentu dalījums atkarībā no viņu uzskata par to, vai Latvijas Republikas pilsoņiem nepieciešams apgūt valsts valodu normatīvajā līmenī, ir šāds: 33 procenti respondentu uzskata, ka valsts valoda jāprot pilnībā; 47 procenti — pietiekama ir prasme sarunu līmenī, 5 procentiem respondentu par šo jautājumu nav sava viedokļa; 15 procenti noliedz, ka Latvijas Republikas pilsoņiem būtu nepieciešams prast latviešu valodu.

Datu salīdzinājums liecina, ka daudz vairāk ir to jauniešu, kuri vēlas latviešu valodu apgūt visaugstākajā

limenī, nekā to jauniešu, kuri uzskata, ka Latvijas Republikas pilsoņiem latviešu valoda jāprot normatīvajā limenī (kopumā 59 procenti un 33 procenti). Tik liela atšķirība ir komentējama šādi.

1. Krievvalodīgās jaunatnes uztvere liecina par lielu robežšķirtni, kas izveidojusies starp aktuālo personisko vērtību orientāciju un priekšstatu par sabiedrības normatīvo prasību raksturojumu, apjomu un elementiem. Veiktajā pētījumā par valsts valodas apguves nepieciešamību (gan kā personisku vajadzību, gan kā prasību, ko izvirza Latvijas Republikas pilsoņa statuss) atklājās visai neskaidrs priekšstats par sabiedriskajām normatīvajām prasībām valodas politikā.

2. Lai gan aktuālā motivācija apgūt latviešu valodu visaugstākajā limenī ir cieši saistīta ar Latvijas Republikas pilsoņa statusu, tomēr tieši no tā neizriet. Piemēram, pat Latvijas Republikas pilsoņu vidē tādu, kas vēlas pilnībā apgūt latviešu valodu, ir 62 procenti, bet tādu, kas atzīst, ka pilsonim obligāti jāprot valsts valoda augstākajā limenī, — 29 procenti. Vēlme iemācīties latviešu valodu motivēta ar veselu cēloņu kompleksu, kurā tieši politiskā motivācija nav vienīgā nozīmīgā.

Lielākā daļa respondentu attiecībā uz nepieciešamību iemācīties latviešu valodu izvirzījuši šādus motīvus:

- paredzamā turpmākā darba noteikums (79 procenti)
- paša vēlēšanās (71 procenti);
- mācību noteikumi (58 procenti);
- valsts likumu prasības (54 procenti).

Mazāk nekā puse respondentu minēja arī šādus motīvus:

- latviskās vides ietekme (41 procenti);
- vecāku ietekme (41 procenti);
- nepieciešamība iegūt informāciju par mūsdienu zinātni, tehniku, politiku, kultūru (36 procenti);
- draugu ietekme (34 procenti);

- nepieciešamība iegūt pilnīgu informāciju par Latviju (32 procenti);
- interese par masu saziņas līdzekļiem, kas pieejami latviešu valodā (32 procenti);
- interese par latviešu kultūru (26 procenti);
- citi motīvi (9 procenti).

Lielu personisko ieinteresētību latviešu valodas apguves motivācijā apstiprina arī atbildes uz aptaujas jautājumu "Kas visvairāk paātrina latviešu valodas apguvi?". Visbiežāk (82 procenti respondentu) tika norādīta "paša vēlēšanās". Taču personiskie motīvi iemācīties valsts valodu nereti nonāk pretrunā ar krievvalodīgās jaunatnes priekšstatiem par normatīvajām sabiedrības prasībām. Kaut gan 79 procenti respondentu par vissvarīgāko valodas apguves motivu nosaukuši "paredzamā turpmākā darba noteikums", 58 procenti respondentu ir pārliecināti, ka sekmīga karjera Latvijā iespējama arī tad, ja valsts valoda nav apgūta pilnībā. Krievvalodīgās jaunatnes priekšstats par to, ka darijumu jomā figurē it kā pazeminātas valsts valodas prasmes normatīvās prasības, diemžēl var mazināt latviešu valodas apguves motivāciju.

Krievvalodīgās jaunatnes apziņā priekšstats par latviešu valodas sociālo funkciju vēl tikai veidojas. Par to liecina tas, ka tikai neliela respondentu daļa pilnībā prot latviešu valodu. Socioloģiskā pētījuma rezultāti atklāja arī dažādus cēloņus, kuru dēļ respondenti vēlas, no vienas puses, saglabāt krievu valodu savā dzīvē un, no otras puses, apgūt valsts valodu.

Tāpat kā priekšstatiem par citiem sociālajiem cēloņiem, arī priekšstatiem par latviešu un krievu valodas saglabāšanu un apguvi krievvalodīgās jaunatnes apziņā ir ambivalents raksturs:

- vecāku ietekme (latviešu valoda 41 procents, krievu valoda 85 procenti);

— draugu ietekme (latviešu valoda 34 procenti, krievu valoda 82 procenti);

— valsts likumu prasības (latviešu valoda 54 procenti, krievu valoda 19 procenti);

— interese par latviešu kultūru (26 procenti) un dzimtajā valodā rakstītās daiļliteratūras ietekme (66 procenti);

— interese par latviešu valodā pieejamiem masu saziņas līdzekļiem (32 procenti) un krievu valodā iznākušo avīžu un žurnālu ietekme (57 procenti), Krievijas televīzijas ietekme (62 procenti).

Vispārēji rādītāji par krievvalodīgās jaunatnes attieksmi pret valodas integrācijas pamatraksturojumiem Latvijā atklāj samērā specifisku dažādo respondentu grupu attieksmi pret integrāciju. Pētījuma dati liecina, ka no sešām respondentu apakšgrupām parasti Latvijas Republikas pilsoņi, sievietes un tie, kas nolēmuši turpmāko dzīvi saistīt ar Latviju, salīdzinājumā ar citām respondentu apakšgrupām izrāda pozitīvāku attieksmi pret integrāciju uz latviešu valodas pamatiem. Lūk, kā, piemēram, sadalās respondentu atbildes uz jautājumu "Vai jūs gatavojaties pilnībā apgūt latviešu valodu?". Uz šo jautājumu pozitīvi ir atbildējuši 46 procenti no aptaujātajiem Latvijas Republikas pilsoņiem (viņu īpatsvars respondentu vidū — 42 procenti), savukārt negatīvi uz šo jautājumu atbildēja 72 procenti nepilsoņu (58 procenti respondentu). Tie, kas vēlas dzīvot Latvijā (63 procenti respondentu), ir 74 procenti no grupas, kas atbildējusi pozitīvi. Tie, kas nav izlēmuši saistīt turpmāko dzīvi ar Latviju (37 procenti respondentu), ir 43 procenti no grupas, kas atbildējusi negatīvi. Sievietes (52 procenti respondentu) ir 57 procenti no grupas, kas atbildējusi pozitīvi. Virieši (48 procenti respondentu) ir 79 procenti no grupas, kas atbildējusi negatīvi.

Jautājumā par latviešu valodas apguves stimuliem "lideru" grupā bija Latvijas Republikas pilsoņi un sievietes,

bet "autsaideru" grupā — nepilsoņi un vīrieši. (Neatsšķiras to respondentu atbildes uz šo jautājumu, kuri vēlas dzīvot šeit, un to respondentu, kas vēl nav izlēmuši, vai dzīvos šeit.) Piemēram, uz pilsoņiem attiecas 54 procenti no visiem respondentu minētajiem valodas apguves motīviem, bet uz nepilsoņiem — 47 procenti; uz sievietēm — 58 procenti, uz vīriešiem — 42 procenti. Sevišķi liela atšķirība starp "līderiem" un "autsaideriem" atklājās attiecībā uz tādiem motīviem kā "interese par latviešu kultūru", "interese par Latvijas sabiedrības saziņas līdzekļiem", "nepieciešamība iegūt pilnīgu informāciju par Latviju". Šie motīvi neliecina par tiešu valodas politikas ietekmi uz krievvalodīgiem jauniešiem un vairāk ir saistīti ar jauniešu pasaules uzskata nostādnēm. Piemēram, par stimulu, lai mācītos latviešu valodu, "latviešu kultūras ietekmi" minēja 33 procenti sieviešu un 20 procenti vīriešu; "nepieciešamību iegūt pilnīgu informāciju par Latviju" — 40 procenti sieviešu un 23 procenti vīriešu; "interesi par latviešu valodā pieejamiem sabiedrības saziņas līdzekļiem" — 39 procenti sieviešu un 23 procenti vīriešu.

Tika pētīts arī respondentu dalījums "līderos" un "autsaijeros" attieksmē pret problēmu, kas saistīta ar iespējamo nacionālās identitātes maiņu valodas integrācijas gaitā uz latviešu valodas pamata. Tā apgalvojumam "pilnīga latviešu valodas apguve pazeminās interesi par dzimto valodu un kultūru" piekrituši 7 procenti sieviešu, nav piekrituši — 64 procenti; vīrieši atbilstīgi — 14 procenti un 54 procenti. Turklāt aptaujātajām sievietēm vairāk nekā aptaujātajiem vīriešiem ir attīstīta nacionālā pašapziņa: dzimto valodu par savas nacionālās apziņas faktoru minējuši 80 procenti sieviešu un 74 procenti vīriešu, bet saziņas līdzekli ģimenē — 75 procenti sieviešu un 71 procenti vīriešu.

Vladislav Volkov

The Native Language of Russian-Speaking Youth and Integration Processes in Latvia

Summary

Integration is one of the most important aims for all countries, especially for the society in Latvia which is divided into different national groups of citizens and residents.

Integration of the Latvian society is a complex process. It includes the integration of the economical, political, social and spiritual values of Latvians and national minorities. But the fundamental value of integration is linguistic integration because most Russian-speaking people do not have perfect knowledge of the Latvian language. However integration into the Latvian society on the foundation of the Latvian language must ensure the national, cultural and linguistic identities of the national minorities.

The author of this article analyzed by sociological research 400 Russian-speaking students in different universities in Riga and Daugavpils. It was interesting to observe their attitudes to the Russian language and to integration.

The sociological research confirms the connection between integration in Latvia and actualization of the national consciousness of Latvia's national minorities. Russian-speaking youth regard the Russian language as the foundation of their national consciousness. Linguistic identity of Russian-speaking youth is the foundation of other factors of the national identity.

Now the linguistic identity of national minorities is included in processes of integration based on the Latvian language. Respondents as a whole deny the idea of losing interest in the Russian language during integration. This signifies good opportunities to complete Russian-speaking young people's identity with an identity that is based on the Latvian language.

Sociological research showed the contradictions in consciousness of youth between normative notions and actual attitudes to integration on the basis of the Latvian language. The actual attitudes are more developed, in comparison with the normative notions. Therefore, not political ideas, ideology or stereotypes of mass consciousness, but individual attitudes are the best foundation of integration.

*Tadhg Ó hIfearnáin, Dr. soc.,
Department of Languages and Cultural Studies,
University of Limerick,
Ireland*

Majority and Minority in Language Policy in Ireland

Since the foundation of the Irish Free State in 1922 official policy towards Irish has gone through a number of definable phases. After initially attempting to re-impose Irish as the only medium of instruction in schools in the early stages of a policy as part of a general move to replace English in society, since the 1960s the State has gradually withdrawn from this pro-active role in language revival.

The movement towards surveying popular opinion on the language issue while simultaneously setting up semi-state bodies outside government to deal with policy direction is evidence not just of current disengagement in revival policies, but is also in agreement with a general European trend away from compulsion in language policies to one loosely based on reaction to perceived needs in language (2). This could be interpreted as a process of democratisation in that it is the State's perception of popular attitudes which now drives the language revival policy in Ireland, such that it exists. Pádraig Ó Riagáin [15, 23] has characterised the contemporary policy of successive Irish governments as being one of "benign neglect", the State reacting to the minority who actively set up Irish-language schools and seek services in Irish rather than

actually leading the way itself. The average citizen wants Irish revival to happen but may not want to participate on a personal basis. For example, 70% of the population think that the Government should provide all-Irish schools wherever the public wants them, but only one third would send their own children to them.

The current policies towards the Irish language are therefore quite ill-defined as the State, through its laws and actions, maintains a notional co-officiality and generally responds favourably to pressure from the Irish speakers, when it is applied. Although current policy is in keeping with much of European practice, there are many signs that the State apparatus is coming to the realisation that in a modern democracy, a *laissez faire* approach is not acceptable to a majority of its citizens, since when dealing with a threatened language, reactive measures are not enough to enable the linguistic community to thrive. The three identifiable phases of language policy since the foundation of the State, as outlined below, may be coming to an end and a new period of sociolinguistic responsibility beginning, born of some three quarters of a century of experience in language policy. This may come about as a result of the opinion of the majority of the population, yet only 41.1% (Census of Population 1996) actually have any knowledge of Irish.

Background

In many ways the politics and sociolinguistics of Irish are very different from the situation pertaining to other European languages which have been marginalised to the extent of even becoming minority languages within their homeland. There are four specific characteristics which form the background to the Irish State's language policies.

The first is that Irish language policies have been in place since the 1920s, meaning that they have been operating for considerably longer than most language legislation in Europe.

Secondly, and crucially, Irish is a minority language within the State. Although three hundred years ago very few people in the country could speak any English at all, a rapid language shift occurred during recent centuries until only 18% of the population spoke Irish at the beginning of the 20th Century. Thus, although Irish is the only "native" language spoken in Ireland, by the time the Irish State gained its independence from the British Empire, the majority of the "native" people no longer spoke their language. The 1996 Census tells us that some 53.4% of the country still have little or no knowledge of the language. As Ireland is a democracy, this means that Irish language policy is and has always been effectively determined by those who do not speak it.

The third characteristic is that unlike recent state-assisted attempts to revive minorised languages in other European countries, in Ireland it was State strategy to resolve the question by seeking to re-establish Irish as the "national language". Other states through history have established a minority language or a particular dialectal variety as that state's official language. This was the case in Italy, for example, or in recently de-colonised parts of the world. However, in all of these circumstances the chosen language or dialectal variety was that of a *dominant* minority. In Ireland speakers of Irish were, as a result of two and a half centuries of social, economic and political marginalisation, almost exclusively restricted to the lowest socio-economic sector in society, the rural poor. Indeed, it was not really the small number of speakers of Irish which was the major issue for early language

planners in Ireland, but the fact that there were few Irish speakers in any influential roles within social, political, economic, educational or administrative fields.

The fourth salient point relates to the nature of Irish language policy, from a legal perspective. There is no Language Law in Ireland, although an Act which will define responsibilities of the State and the rights of Irish speakers is currently being discussed and may become law early in 1999. There is however, a long history of constitutional declarations. Article 4 of the Constitution of the Irish Free State (1922) declares Irish to be the "National Language", also recognising English as co-official, a position reinforced by Article 8 of the current Constitution of Ireland (1937), which states that Irish is the primary official language *because* it is the national language.

The real legal position of Irish has been determined over the last 77 years by jurisprudence. Outside a limited number of areas, the State's language policies have thus been as much implicit as explicit, reflecting an "ethos" across all legislative fields rather than being a result of pro-active intervention.

Whereas many years of language policies have not resulted in Irish becoming once again the majority language, they have had a result in changing the way in which Irish people regard the language, in the nature of bilingualism, and in the linguistic division of labour. It is clear that from a sociolinguistic perspective it is the ethos reflected in the national policy, and the broadly supportive attitude of the majority, who are non-Irish speakers, that has slowed if not entirely stopped decline in the Irish-speaking parts of the national territory, the *Gaeltacht* [11, 12].

Irish Language Policy

Irish economy and society have developed in ways that would have been possible to imagine back in the 1920s. These socio-economic and political changes in the framework of society have also had their effect on the position of Irish within society and on the nature of Irish language policy through time, as Ó Riagáin [14, 15]. The underlining reality remains that Irish is still the language of a minority. This minority is almost totally bilingual, and the stability and safeguard of the Irish-dominant language "community" in the *Gaeltacht* areas depends on the policies of the government, which ultimately relies on the support of the people, the majority of whom despite three or even four generations of learning Irish in school still claim no knowledge of the language.

Language policy has not always been explicit and has not developed in isolation from other policies. Up until very recently, the State has had a very dominant role in shaping the socio-economic development of the country, particularly through its control of the education system. I would argue that it is these socio-economic policies and general political ethos of the State which have created the social framework for popular language awareness and the development of language policies.

Early influences on Language Policy

The Irish language movement of the end of the 19th century became very quickly inextricably linked to the political movement for freedom from Ireland's big and powerful neighbour [3]. This kind of cultural nationalism,

very much in the mode of similar movements across Europe in the same period, came to identify Irish as the "rightful" language of the Irish nation. Restoration of the country's political freedom through the establishment of a separate state was thus interconnected with a campaign to revive the fortunes of the Irish language, not just as a mark of separateness from the Empire, but also as a fundamental ideological liberation. The main thrust of early language policy was thus to enhance the legal and social status of the language, simultaneously strengthening the language where it was still spoken and reintroducing it to other geographical areas and sociolinguistic domains.

The British state had no explicit language policy in Ireland, but had made some concessions to the movement for linguistic revival prior to the 1920s. Irish was tolerated as a subject in schools, and before the British left it was actually a compulsory subject in the matriculation exam for entrance to the National University. To look at the real state of Irish in the 1920s, though, we must understand how English came to displace the language during the long years of conquest and occupation.

The language change spread across the country with the urban network [5, 7]. The towns, from the cities in the east to the local market towns dotted over the country were important centres for new activities unrelated to the Irish Gaelic past. Being centres of English administration and law, bases for the military and police, and above all centres for the new economy, they spawned a new, Anglophone bourgeoisie. This economy was still a peripheral one, which has been characterised as servicing the major British industrial economy with cheap labour and foodstuffs. Just as mid- and late 20th century sociolinguistic studies have shown that areas which maintain a degree of local economic independence by remaining peripheral

to an urban economy (by having enough resources to live, but yet nothing to sell to the townsfolk, for example, Dorian 1981, Verling 1996), also tend to be areas where the original language survives as a community language, so some areas in western coastal Ireland (fishing) and the poorer rural areas (subsistence farming) remained Irish speaking.

Although there were more Irish speakers in the mid 19th century than at any time in the past, they only represented about a quarter of the population. The rapid decline in the number of monolingual Irish speakers in the later half of that century is also a clear indication that even the relatively autonomous peripheral Irish-speaking communities soon found it necessary to also speak English. We must note, above all, the bad sociolinguistic profile of this Irish-speaking population, and its uneven distribution throughout the territory. In 1891, some 19.2% of what would become the Free State was Irish speaking according to the Census of Population. Only 2% of these, however, lived in the eastern province of Leinster, which includes the capital city of Dublin and other major urban and wealthy market-economy orientated agricultural centres. 80% of all Irish speakers lived in only six peripheral counties. Furthermore, in a time when the hearth was the only domain of intergenerational language reproduction, analysis of the number of speakers in the pre-school age groups reveals that only in areas where 80% or more of the population was Irish-speaking was there any intergenerational transmission of the language.

Very few speakers of Irish at the end of the 19th century were literate in the language. The Irish-dominant areas were separated from each other by wedges of economically advanced English-speaking areas. There were important dialectal variations between these Irish areas,

but no dialect was either numerically or economically powerful enough to provide a norm. There was no existing elite social dialect.

Being economically vulnerable, the Irish-speaking population was decimated by the Great Famine of the 1840s. A million people died immediately, and the resulting chaos in the already marginalised economy led to nearly two million emigrating within ten years. From a sociolinguistic, and later language policy and planning perspective, the result was even worse. Those areas which had maintained rural Irish-speaking economic networks independent of the urban spread collapsed and became rapidly absorbed into the mainstream Anglophone world.

Bilingualism in Ireland, particularly in the 19th century, can be characterised as a rapid process of language replacement as Irish-speaking communities became absorbed into the major market economy, moving in one or two generations from monolingual Irish to monolingual English. The average Irish person's experience of bilingualism was thus that it was inherently unstable and that linguistic coexistence was probably not possible, and possibly not even desirable, facts which coloured both State policies on language and the attitude towards Irish of substantial parts of the population.

It was with these sociolinguistic realities that the State set about language policies, yet with the enthusiasm inherent in a new State born out of a cultural nationalism that had been strong enough to break the British Empire's hold on power!

Three Periods of Language Policy

It is possible to divide the Irish language policies of the State into three time periods, which reflect the evolving socio-economic and political situation in Ireland, and the evolving relationship of the English-speaking majority and the Irish language. The first stage is clearly that of Language Policy Development (1922–1948). The later two periods, 1948–1970 and 1970–present have been characterised by Pédraing Ó Riagáin [15] as periods of “Stagnation and Retreat” and “Benign Neglect” respectively. I think that the picture is a little more complex.

The period 1922–1948. The establishment of the “native” State infused a new reality into the picture. A new political orthodoxy or “establishment view” came into existence, in which Irish was indelibly linked to political independence, national self-esteem and rebirth along with socio-economic freedom and development. This first period of Irish language policy clearly had four aspects:

1. **Maintenance** of Irish where it was still the community language. This was seen in the context of economic development of the periphery. To engage with this aim, the Government defined the Irish-speaking communities geographically, creating the *Gaeltacht* in 1926.

2. **Revival** of Irish as a spoken and ultimately as the language of the national community. This was principally to be achieved through the education system. This was clearly a socio-economic measure, linking Irish to a fundamental part of national development.

3. **Public Service** usage of the language.

4. Linguistic **Standardisation** and “modernisation” of the language.

In the early education policy [8], the state wished Irish to gradually replace English as the language of instruction. However, neither the majority of the pupils, nor the teachers, were initially able to comply. To remedy this situation Irish gradually became the medium of instruction in the State's four primary teacher training schools. The number of subjects taught at primary school was reduced to allow for teachers' competence, and the new teachers from the Irish-medium colleges were gradually brought in to educate the younger children. The policy had noticeable effects by the mid 1930s, when 25–30% of schools were effectively Irish-medium immersion schools for children whose home-language had been English. A further 25% taught more than two subjects through the medium of Irish.

The State was only directly responsible for the compulsory primary education sector, but a "carrot policy" to encourage Irish at the secondary level was instigated, entry to University and even lower grades in the Public Service requiring candidates to pass exams in Irish.

State and semi-state bodies were set up in the peripheral rural areas which had been declared *Gaeltacht* in 1926. Teaching in schools and public administration was officially to become monolingual Irish, but above all it was State investment in the local economy which was seen as the most important part of the policy, the assumption being that all that was needed was to keep the *Gaeltacht* people in their home areas. This ideology was famously summed up by a Government Minister in 1975: "no jobs — no people; no people — no *Gaeltacht*; no *Gaeltacht* — no language" [1]. There was a subtext to the *Gaeltacht* policy too, in that the Government viewed the *Gaeltacht* and its people as a living resource for the rest of the country to use in its language revival efforts.

Huge efforts were needed in the Public Administration area, and they were never fully successful. In 1926 Ireland was still a rural economy with 60% of the labour force employed in agriculture or in related industries. 50% of the work force was also either self-employed or in a family business. In these circumstances it was very difficult indeed for the State to influence language usage through policy. It could, however, set an example by requiring its own employees to use Irish in their work [17, 15]. There was a dual purpose in this aspect of policy. Not only did the State require its public servants to be able to provide Irish-medium services for the Irish-speaking population, which it was trying to increase, but it also urgently needed to establish professional middle-class occupations where Irish would be the norm.

Unfortunately, there were few changes within the civil service after independence, and the hierarchies which the State inherited remained in place. This meant not only that the higher civil servants generally did not adapt to the new policies, but also that in the Service's hierarchical structure new recruits, although competent in Irish, rarely found that the language was used at the higher levels. As they progressed through the hierarchy, the less and less they used Irish.

The fourth element of language policy, the linguistic standardisation, was more successful than other aspects. It was intended to provide terminology and advice on standard language usage for media, law, education and the media. A common written form was gradually developed, based on contemporary and historical Irish usage and yet understood across all dialect boundaries. Translation and terminology services were set up.

The Period 1948-1970. In our second period above all we see a wavering in the State's commitment to

language revival, and evidence that the politicians and civil service were moving to formulate policies which reflected their understanding of what public opinion, the opinion of the majority, wanted as a role for Irish in society. For the population outside the Gaeltacht it is very difficult to show that the undeniable growth in the population actually able to speak Irish was actually having any effect on community language behaviour. There is some evidence that public opinion in the English-speaking majority was changing, and that the immersion programmes were less popular than an approach which would concentrate on Irish being taught as a subject. In the 1960s there was a noticeable decline in the number of Irish-medium and bilingual schools across the country.

Until the 1970s, language shift to English continued in the Gaeltacht areas despite Government policies, although the rate of shift did slow down as the population of these areas began to show signs of stabilising. In a dramatic re-definition of Gaeltacht policy, the whole area was re-classified and reduced in 1956 to reflect those areas which actually continued to use Irish as their majority language, rather than those areas where Irish was still the native language and where Government influence could have changed the process of language shift. In a period of economic stagnation, when the Irish exports were still dependent on British markets, the Gaeltacht economy was still very peripheral and very susceptible to damage.

The 1960s saw the Government withdraw from its very pro-active role in language policy and the setting up of Government agencies to advise it on policy in particular fields. In a major change in policy the Government went as far as setting up *Coimisiún um Athbheochan na Gaeilge* ("Commission on the Revival of Irish", 1958–1963) to determine policy aims through consultation with the pub-

lic. Here we see the first signs of the State's withdrawal from direct action and an adoption of a reactive policy responding to public attitudes and demands, principally from the English-speaking majority.

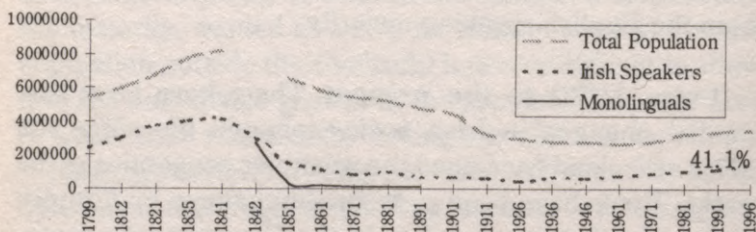
From 1970 to the present. There have been substantial changes in Irish socio-economic life since the 1970s as Ireland has joined the wealthier economies of the world. There have been consequent changes in attitudes to the Irish language and so in the Government's essentially reactive policy decisions.

As a small European economy, Ireland is also a particularly open one. There has been a decline in the public sector, meaning that the State's potential linguistic influence on a large percentage of the workforce has also declined. Additionally, there has been an enormous increase in participation rates in secondary and tertiary education, areas where the State has always *influenced* rather than *dictated* language policies.

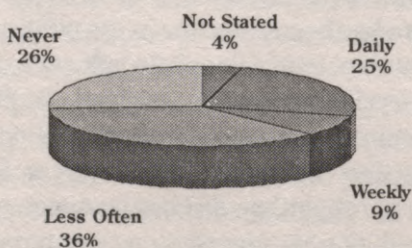
Irish policy has now moved to a maintenance position. The last years have seen the founding of an Irish-medium television channel, increased radio output, and although only 3% of the State's schools are now Irish medium, there has been a massive rise in new Irish-medium education, 70 of the 80 non-Gaeltacht schools having been founded since the 1970s. In this current atmosphere, Irish language policy is clearly dictated by the will of predominantly middle-class educated layers of society who can successfully lobby a broadly sympathetic government. It would seem from national survey data [16] that the increasing openness of Irish society within the European and international contexts has heightened awareness of "Irishness" in the public, highlighting questions of language maintenance and revival, leading to a higher profile for Irish now than at any time since the 1970s. This has also led to a numerically stable,

Irish Speakers in Ireland 1799–1996

(figure for 1926–1996 do not include Northern Ireland)

Frequency of Usage 1996 Census

yet fragile structure of Irish usage within the community, itself ultimately dependent on the positive opinion of this influential minority within the English-speaking majority.

The rapid socio-economic and cultural development in Ireland in the last five years have profoundly changed many aspects of public and private life. There is evidence that this will be reflected in future developments in socio-economic and educational policy of which language policy is only part.

References

1. *Commins, P.* Socioeconomic development and language maintenance in the Gaeltacht. In: Ó Riagáin, P. (ed.)

Language Planning in Ireland. *International Journal of the Sociology of Language*: 70. 1988.

2. *Coulmas, F.* (ed.) *A Language Policy for the European Community: Prospects and Quandaries*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter. 1991.

3. *Crowley, T.* *Language in History: Theories and Texts*. London: Routledge. 1996.

4. *Dorian, N.* *Language Death*. Philadelphia: University of Philadelphia Press. 1981.

5. *Durkacz, V. E.* *The Decline of the Celtic Languages*. Edinburgh: John Donald. 1983.

6. *Ní Mhórcáin, B.* *Thiar sa Mhainistir atá an Ghaolainn Bhrec: Meath na Gaeilge in Uibh Rcthach. An Daingean: An Sagart*. 1997.

7. *Nic Craith, M.* *Malartú Teanga: An Ghaeilge i gCorcaigh sa Naoú hAois Déag*. Liverpool: An Cumann Eorpach. 1994.

8. *Ó Buachalla, S.* *Education Policy in Twentieth Century Ireland*. Dublin: Wolfhound Press. 1988.

9. *Ó Gliaicín, M.* *Language Shift among Schoolchildren in Gaeltacht Areas 1974-1984: An Analysis of £10 Grant Quaifiers*. Dublin: Institiúid Teangeolaíochta Éireann. 1990.

10. *Ó Gliaicín, M.* *Ceist na Teanga sa Daon-ireamh. Baile Átha Cliath: I. T. É.* 1996.

11. *Ó hIfearnáin, T.* "Irish" in *Ó Corrcin, A. & Mac Mathúna, S.* (eds.) *Minority Languages in Scandinavia, Britain and Ireland: 199-220*. University of Uppsala Press. 1998.

12. *Ó hIfearnáin, T.* *Applying some Occitan-Catalan Diglossia Theory to the Gaelic Languages*. In: *Hamer, A.* (ed.) *Centred on Mann: Issues in Sociolinguistic Theory and Method*. University of Liverpool Press. 1998.

13. *Ó Riagáin, P.* (ed.) *Language Planning in Ireland*. Amsterdam: I. J. S. L. 1988.

14. *Ó Riagáin, P.* Language Maintenance and Language Shift as Strategies of Social Reproduction: Irish in the Corca Dhuibhne Gaeltacht 1926–86. Baile Átha Cliath: I. T. É. 1992.

15. *Ó Riagáin, P.* Language Policy and Social Reproduction: Ireland 1893–1993. Oxford, Oxford University Press. 1997.

16. *Ó Riagáin, P., Ó Gliaácin, M.* National Survey on Languages 1993: Preliminary Report. Dublin: Institiúid Teangeolaíochta Éireann. 1994.

17. *Ó Riain, S.* Pleanáil Teanga in Éirinn 1919–1985. Baile Átha Cliath: Carbad/Bord na Gaeilge 1994.

18. *Verling, M.* Gort Broc. Scéalta agus Seanchas ó Bhéarra. Baile Átha Cliath: Coisceim. 1996.

Taigs Ohifearnains

Majoritāte un minoritāte valodas politikā Īrijā

Kopsavilkums

Valsts politikā, kas attiecībā uz īru valodu īstenota laika posmā kopš Īrijas valsts neatkarības iegūšanas 1922. gadā, iezīmējas vairāki posmi. Sākotnēji īru valodu mēģināja ieviest kā vienīgo mācībvalodu skolās. Šie mēģinājumi bija saistīti ar kopējo valsts politiku, kuras mērķis bija atteikties no angļu valodas izmantošanas sabiedrības dzīvē. Sākot ar 20. gadsimta sešdesmitajiem gadiem, valsts pamazām atteicās no pārāk aktīvas īru valodas iedzīvināšanas.

Šajā rakstā autors valodas politikas attīstībā iezīmē trīs periodus un saista tos ar sociālekonomisko apstākļu ietekmi uz politiku katrā konkrētajā periodā. Izglītības

sistēmā īstenotā valodas politika skar visu sabiedrību. Tāpēc izglītības sistēma ir lielā mērā atteikusies no prasības ieviest iru valodu kā obligātu mācībvalodu, dodot izvēles iespēju mācīties tā dēvētajās iru valodas imersijas skolās. Tajā pašā laikā iru valoda saglabājas kā obligāts priekšmets visā izglītības sistēmā.

Valsts īstenotā valodas politika, kuru ietekmē apstākļi un dažādas prasības, atrodas evolūcijas procesā un saistībā ar Īrijas sociālekonomiskajiem un kultūras dzīves apstākļiem. Valsts ir atbildīga visu tās pilsoņu priekšā, un uzstājīga valsts politika nav pietiekams nosacījums, lai nodrošinātu lingvistiskās minoritātes kopienas izdzīvošanu un attīstību. Mēs atrodamies valodas politikas jaunā attīstības posmā, ko nostiprina Valodas likums, kas stājies spēkā pirmo reizi, un, kā jau demokrātijas apstākļos parasts, — tieši majoritāte ir tā, kura ietekmē šādu attīstību. Turklāt kopš 19. gadsimta sabiedrības lielākajai daļai iru valoda nav dzimtā valoda.

*Kristin Saunes,
Norway*

Linguistic Integration of Immigrants in Norway

In this article, I will try to give a picture of the linguistic integration of immigrants in Norway. To make the picture as clear as possible, I will commence with some general information about immigrants in Norway.

I will take up different themes which are important for the linguistic integration of immigrants in Norway, among others school policy and the tuition of immigrant children and adults. What does the Norwegian state do for this group of people to integrate them into the Norwegian society? Does this system work?

Facts about immigrants in Norway. There are 230,000 immigrants in Norway. This is based on a definition of "immigrant" as a person both of whose parents are foreign citizens. This number includes 70,000 immigrants that have been granted Norwegian citizenship.

When it comes to the immigrants' origins, 46% of the immigrant population has an Asian, African, South American or Middle American background, 2% come from the Nordic countries, 14% from Western Europe, 12% from Eastern Europe and 6% is from North-America and Oceania.

Most of the immigrants live in the largest cities of Norway. 15% of the inhabitants of Oslo, 9% of the population in Drammen and Stavanger, 7% in Kristiansand, 5% in Bergen and 4,5% in Trondheim are immigrants.

A total of 156,600 persons domiciled in Norway also have immigrant origins. 9,800 are adopted, 14,000 born abroad with one Norwegian parent, 123,000 born in Norway with one foreign parent, and 8,800 born abroad with two Norwegian parents.

Integration. According to Norwegian immigration policy, integration means that immigrants and refugees shall become a functional part of the majority society, without losing their cultural or ethnic identity.

Since 1975 the Norwegian state has not allowed immigration. That means that only persons granted stay in Norway for humanitarian reasons and the number of immigrants given by the UN, have been welcome to Norway.

Minority languages in Norwegian compulsory primary and secondary school. In the beginning of 1996 28,217 pupils with more than 120 minority languages attended Norwegian compulsory primary and secondary schools. 45% of these pupils also got tuition in their mother tongue. The largest of the minority languages was Pakistani, the official language in Pakistan.

Citizenship. In 1996 12,200 immigrants got Norwegian citizenship, and 4,700 of these persons were children under the age of 18 years. Compared to the two years before, this number has increased. In 1995, 11,800 immigrants obtained Norwegian citizenship and in 1994 the number was 8,700. This can also easily be seen when one looks at the fact that the average number of immigrants who got Norwegian citizenship in the 80s was 2,800 per year. In the 90s this average is 6,800.

Who can become a Norwegian citizen?

The Norwegian law on citizenship is based on the principle of descendency, which means that the parents' citizenship is crucial. In 1979 the law was reformed, and from that time children of married couples where at least one of the parents has Norwegian citizenship, have received Norwegian citizenship automatically. This rule has resulted in double citizenship for many children.

If a child is born out of marriage, it will receive Norwegian citizenship only if the mother is a Norwegian citizen.

A foreigner, who has spent a minimum of five years in the country, from the age of 16 or earlier, has the right to become a citizen if he/she applies after the age of 21, but before the age of 23.

The Government's Aliens Directory can also give a foreigner citizenship when the following requirements are complied with:

- the applicant must be 18 years old;
- the applicant must have had permanent residence in the country for the last seven years;
- the applicant must have had a spotless reputation;
- the applicant must be able to support himself/herself and his/her family.

It is here important to stress that the applicant has no right to the granting of the application, even though all the requirements are complied with. In practical terms, citizenship is usually given when these requirements are fulfilled. Children of foreigners who live in Norway, are unmarried and under the age of 18 years old, automatically become citizens when the parents do. Nordic citizens can apply for Norwegian citizenship after four years of residence in the country.

Norway as a country for immigrants

One of the reasons why Norway developed to become a country for immigrants, was the need of labour within professions that did not demand special education. In the end of the 60s and in the beginning of the 70s there was an acute need of workers, because the expansion of industry was higher than the native inhabitants could cover. Because of a quite high general level of education among the native inhabitants, the professions that did not demand higher education remained without workers.

That was why Norwegian industry in co-operation with the government at the end of the 60s and in the beginning of the 70s recruited labour from countries such as Pakistan, Turkey and Morocco for low-paid professions that did not demand special education.

Later on, Norwegian industry, as all western industry in general, moved their investments to foreign countries, meaning the kind of work that does not demand any special competence, for a great deal is done abroad nowadays, and this is also one of the main reasons for unemployment among the immigrants today.

Even though the unemployment among immigrants has decreased, it is still three times higher than the unemployment in the total population of Norway.

School policy

The Norwegian government's objectives when it comes to lingual minorities have changed from the 1950s and 60s until today. Children of Hungarian refugees who came to Norway in the 1950s, did not get any special help or assistance to learn Norwegian or other subjects. It was not

possible to get any tuition in the mother tongue at all. These children were supposed to study with Norwegian pupils, and become "Norwegian" as fast as possible.

This was an assimilatory policy, because the immigrants did not have the possibility to make use of their mother tongue and other competence that they might have had earlier. The politicians were not concerned about the fact that the immigrants/refugees needed special adjustment, or that they might make use of the mother tongue in the learning process.

The "teaching plan" from 1987 came as a breakthrough for the aim of integration in the school sector. With this plan the politicians presented objectives that included functional bilingualism, and by seeing Norwegian in association with the mother tongue, the needs of the minorities has been made visible in a new way. But still, the teaching plan of 1987 has not secured realization of the tuition offers for linguistic minorities in compulsory primary and secondary school.

The teaching plan for the grammar school has never mentioned linguistic minorities at all. Beginning in the 1980s it was possible for pupils with native languages other than Norwegian to take the exams in a different system than the Norwegian pupils.

Immigrants and the Norwegian language

The tuition of immigrant children in Norway. The number of immigrant children has been increasing since the beginning of the 1970s until today. In 1977 there were 2500 immigrant pupils in compulsory primary and secondary school, and in 1989 the number had increased to

16,100. Nearly 50% of all the immigrant pupils in Norway live in Oslo.

According to the teaching plan of 1987, tuition should secure the pupils' development of a functional bilingualism. This means that the immigrant pupils should acquire the Norwegian language in a way that gives them the possibility to use the language naturally in different situations, at the same time as they also continue to develop their mother tongue. When it comes to the question of whether this aim has been achieved or not, the answer is that everything depends on the children's background, etc. Some pupils can become bilingual during school age, while it will be more problematic for others.

The teaching plan stresses that immigrant children should in the beginning get tuition in the language that they have the best command of. For most of the immigrant children in Norway, this means a language other than Norwegian. It is also important that early on the children get the possibility to develop their mother tongue to a certain level, where they are able to solve problems and acquire knowledge. Therefore tuition in the mother tongue, both orally and in writing, is to be central in the lower classes.

So far as the tuition of Norwegian is concerned, the teaching plan says that the pupils should get taught in Norwegian as a second language, as long as they consider it necessary. The aim for the tuition of Norwegian is to give the pupils enough knowledge, so they are able to follow the tuition together with the Norwegian pupils of their age. They were also to attain a level of language skill, that make them able to socialise with Norwegians and participate in Norwegian society.

In the first years after the new teaching plan, the tuition of Norwegian was given priority, and was given as extra

lessons for each pupil, or together with other immigrant children in introduction classes if that was possible. Lessons in the mother tongue were only to be given if the municipality could offer it. That means that it was up to the local authorities to offer this to the immigrant pupils or not.

From 1978–1986 the immigrant pupils could only get extra lessons in Norwegian for the two first years at school, because that was all the state provided. But from 1987 on, the offer was enlarged to three years. Finally, in 1987, it was decided that the offer should be constant and last through the whole school attendance. From this point of time the pupils have had the opportunity to get lessons in Norwegian as long as they feel that they need it.

In 1989, a final exam in Norwegian as a second language was developed for the first time.

But how does this policy work in real life? Is it possible to achieve functional bilingualism among immigrant pupils?

The local school authority has the responsibility for organizing the teaching, so that it can be adjusted to local conditions, the number of pupils and language groups etc. When it comes to functional bilingualism, the problem is that only one of the languages is emphasised — the Norwegian language. There is great disagreement about how the teaching of the immigrant children can be organised in the best way. Should the teaching of Norwegian be together with other immigrant children in groups, or is it better for them to learn it more on an individual basis?

Another problem is that many think that the children already know Norwegian, because they have grown up in Norway, and they think that the children can without any problem participate on an equal level with Norwegian children at school.

The situation is not always thus, although the children have lived in Norway for perhaps several years. One must consider that many of these children only have had contact with their family and other people from the same country, and many of them have had hardly any contact with Norwegian children at all. Often the only language that is spoken at home is the mother tongue, but this does not automatically mean that the children learn the mother tongue sufficiently. The reason for that, is that the immigrant children learn the mother tongue in a minority situation. Then the possibilities to use the language, and also to get encouraged to use it, are significantly less than in a situation where the mother tongue is the majority language.

In some municipalities, bilingual classes have been established. In these classes the children with minority languages have been taught in their mother tongue, while the Norwegian children have had reading and writing lessons in Norwegian. This has only been arranged in primary school, and the thought behind it has been that the children slowly should become able to participate in classes where everything is taught in Norwegian.

An example from a school in Oslo illustrates some of the difficulties one can meet when one forgets to take into consideration that when it comes to teaching, the immigrants' needs are different from those of the Norwegian pupils. In this school the immigrants were in the majority, and because the tuition of Norwegian as a second language was not given separately, the parents of the pupils with Norwegian as the first language protested by taking their children to other schools.

The resources that have been provided to obtain functional bilingualism are not sufficient. Therefore it is also easy to criticise this system. It is difficult to make suggestions

about how to make it possible for all immigrant children in Norway to obtain functional bilingualism. The language groups are small and many, and the children live all over Norway. In many places there are not even enough children to arrange language courses. It is therefore not possible to offer all the immigrant children tuition in a bilingual group, which is the best of the models.

In real life, it is the transitional model that is prevailing. This means that the mother tongue is considered to be an instrument for other learning, and that the tuition of the mother tongue should only be given to the extent necessary.

With this attitude, the signal the Norwegian society gives to the immigrants is that their mother tongue has little value in itself. That is a very bad utilisation of the linguistic resource that immigrants represent. They have given the Norwegian society many new languages and cultures which Norway did not have before, and the society really needs persons who have this knowledge. And even if some of the immigrants should go back to their native countries, it is important that there are people abroad who know the Norwegian language and the Norwegian culture.

If the Norwegian society does not see the value of this, it is hardly probable that the coming generations of immigrant children will continue to preserve the knowledge of their mother tongue.

The tuition of immigrant adults. Independent of what kind of policy the different European countries have had towards adjustment of immigrants to society, there has been agreement on the fact that the immigrants have to learn the host country's language. It is difficult to live in a foreign society without knowing the language, and it is almost impossible to get into the job market.

One of the most important things when it comes to integration of the immigrants in Norway, has been the tuition of Norwegian together with a basic orientation about Norwegian social life. The main reason for this, is to avoid the development of groups and subcultures which do not participate in the common society.

In the autumn of 1970, it was decided that immigrant workers should get 150 hours of Norwegian courses for free, the fee to be paid by the unemployment benefit. But this offer concerned only the workers.

In 1975, a new arrangement was introduced. This arrangement included all immigrant workers, as well as their grown up family members, who could now get 240 hours to learn the Norwegian language and also to get general knowledge about the Norwegian society. The lessons were funded by the state.

The aim of this arrangement was to get a basic vocabulary, to learn the basic grammar and some of the most common expressions. The meaning was that the immigrants after these lessons should be able to have a "normal" conversation, and that they also should be able to understand and use the language in daily situations, both orally and in writing. As far as was possible, the tuition should also help the immigrants to get to know and understand Norwegian society, Norwegian living conditions and Norwegian daily life.

In 1986 the arrangement with 240 lessons was enlarged to 500 lessons. From that time the offer also included refugees and asylum seekers. For these groups of people the tuition is partly given in the reception camps and in the municipalities when they move out. From 1991 the refugees and the asylum seekers can get 250 extra hours of tuition if that is needed, but for the immigrant workers and their family members, the offer is still 240 hours.

It is important to stress that the tuition of Norwegian for immigrants has all the time been voluntarily. For the refugees it has been a part of the reception program.

Experience show that for many immigrants 240/500 hours of tuition are not sufficient to learn the Norwegian language. When organizing the language groups, the variations among the grown up immigrant pupils have not been taken into consideration. Another fact is that the group of illiterates has been offered the same number of hours as the others, namely 240/500 hours.

The reason why the refugees and the asylum seekers get more hours than the other immigrants, is that the state feels more responsible for the first group. But the need to learn Norwegian is still the same for both groups.

How is this system really working? Are the immigrants integrated into Norwegian society?

It is difficult to answer these questions, and in many ways the immigrants are not fully integrated into Norwegian society. It is and has been very difficult for the women who are not working. Many of them have spent several years in Norway without knowing that they could have taken Norwegian classes at the expense of the state. It often seems like there is a lack of information for the immigrants about their rights and possibilities. These women do not know the Norwegian language, and this makes them isolated from the society around them. The fact that many of the immigrants do not know the Norwegian language, also creates problems for their children attending Norwegian schools. The parents are not able to help the children with homework, which again creates problems for the children. In addition to other factors, this has resulted in a proposal from the immigrants' side to create special minority schools where the children can be taught in the mother tongue.

In the large cities of Norway, where the majority of the immigrants are settled, the Norwegians and the immigrants often live in two different worlds, side by side. The immigrants socialize with other people from their country, attend their own religious and cultural meetings etc., while the Norwegians often have a very sceptical attitude towards them. This makes a gap between the Norwegians and the immigrants. The immigrant youth often stick together with other young people who are in the same situation as themselves, and this has resulted in a gang-mentality, especially in Oslo, where criminality and violence are common ingredients.

Of course, it is also important to mention that there are places in Norway where the immigrants are more integrated in society. In some parts of Oslo they have, for example, tried to solve the problem by arranging activities in the neighbourhood, so that the immigrants and the Norwegians shall get to know each other.

But there is still a long way to go, and a lot has to be done before we can say that the immigrants are integrated in Norwegian society. As long as the immigrants do not learn the Norwegian language sufficiently with the system that Norway has today, something has to be changed. One idea might have been that the immigrants should attain a certain level of the Norwegian language, instead of focusing only on the amount of 240/500 hours. Hopefully, things are going to change in the future. A step in the right direction might be that the Norwegian government recently stated that they want to strengthen the tuition of the Norwegian language for immigrants, and that the tuition should be adjusted to each pupil. Now it only remains to see how they are going to arrange it!

References

Haagensen, E., Kvisler, L., Birkeland, T. Innvandreregjester eller bofaste? En innføring i norsk innvandringspolitikk Gyldendal Norsk Forlag. 1991. Oslo.

Fakta om innvandrere og flyktninger. 1997, Utlendingsdirektoratet. 1997.

Fakta om innvandrere og flyktninger, Faktaservice, Aftenposten, mars. 1998, Oslo.

Nordgren, L. Innvandrere og norsk. Aftenposten 04.02.98, Oslo.

Neegaard, G. Flerkulturell håndbok, Kommuneforlaget. 1998, Oslo.

Brox, O. Integrasjon av minoriteter, kan Carmen og Khalid bli gode i norsk? Tano, Norsk institutt for by — og regionsforskning. 1995, Oslo.

Kristine Saunesa

Imigrantu lingvistisk  integr cija Norv gij 

Kopsavilkums

 s  rakstā nav iespējams sniegt visu informāciju par specifisku tematu un analizēt to no visiem redzes punktiem. Raksta pirmajā daļā lielāka uzmanība ir veltīta faktiem. Cik daudz imigrantu dzīvo Norv gij , kāda ir viņu izcelsme un kur viņi izvietojas Norv gij ? S j  daļā ir aplī-

koti arī likumdošanas akti, kas attiecas uz pilsonību. Rakstā ir sniegts vēsturisks ieskats par to, kā Norvēģija ir kļuvusi par imigrantu zemi.

Viens no galvenajiem nosacījumiem imigrantu integrācijā Norvēģijā ir norvēģu valodas zināšanas. Bez vietējās valodas zināšanām valstī, kurā dzīvo, ir ļoti grūti būt integrētam nacionālā sabiedrībā. Tā arī ir viena no problēmām Norvēģijā, tādējādi raksta lielākā daļa ir veltīta imigrantu apmācības jautājumam. Kāda ir skolas politika, tai nonākot saskarē ar imigrantu bērniem? Kā skolu sistēmā ir organizēta imigrantu bērnu apmācība? Kādas ir pieaugušo imigrantu tiesības un iespējas?

Imigranti nav pilnībā integrēti Norvēģijas sabiedrībā. Viena no galvenajām problēmām ir tā, ka imigranti nemācās norvēģu valodu atbilstoši tai sistēmai, kāda pašlaik pastāv Norvēģijā. Norvēģijas valdība ir nolēmusi, ka jāpastiprina norvēģu valodas apmācība imigrantiem un ka apmācība ir jāattiecinā uz katru skolēnu. Cerams, ka tas būs solis pareizā virzienā.

*Vineta Poriņa,
Latvijas Universitātes
Latviešu valodas institūts,
Latvija*

Indivīda un sabiedrības multilingvisms Latvijā: situācija un prognozes

Kopš Latvija atguvusi nacionālo neatkarību, joprojām viens no centrālajiem jautājumiem ir starpnacionālās attiecības, to skaitā arī valodu koeksistence. Kopš 1989. gada ir spēkā Valodu likums, bet vēl līdz šim laikam latviešu valodu neprot vai zina vāji liela daļa Latvijas iedzīvotāju. Valodas situācija valstī ir uzlabojusies, taču tā nav uzskatāma par apmierinošu. Latviešu valodas nezināšana joprojām ir viens no galvenajiem faktoriem, kas šķēļ sabiedrību, tāpēc ir nepieciešams celt latviešu valodas prestižu, pakāpeniski paplašinot latviešu valodas vidi.

Šajā publikācijā tiks aplūkota pašreizējā valodas situācija un sabiedrības multilingvisms Latvijā.

Latvijā svešs ir princips, kas joprojām ir spēkā daudzās valstīs pasaulē — viena tauta, viena teritorija, viena valoda, jo Latvijai, pateicoties savam ģeopolitiskajam stāvoklim, vienmēr bijis raksturīgs heterogēns etniskais sastāvs, un liela daļa no tiem, kuri dzīvojuši Latvijas teritorijā, vienmēr bijuši bilingvāli vai multilingvāli¹, jo spējuši aktīvi veidot gramatiskās struktūras vairāk nekā vienā valodā. Valodu savstarpējo kontaktu rezultātā parasti rodas ar tiem saistītas problēmas, kuras vērojamas daudzās multietniskās,

multilingvālās valstis — Kanādā, Beļģijā, Šveicē, Austrijā u.c. Taču Latvijas etniskais sastāvs, kas veidojies pēc 1945. gada, uzskatāms par unikālu tā radīto problēmu kvantitātes un sarežģītības ziņā.

Vēsturnieks Edgars Dunsdorfs atzinis, ka “nacionālais jautājums Latvijā vienmēr ir bijis slidens un tāpēc nekad nav pilnīgi atrisināts”². Izvēle ir — vai nu samierināties ar to, vai meklēt risinājumus. Ir zināms procentuālais iedzīvotāju sastāvs un tas, ka faktiski Latviju gatavoja atstāt mazāk par 1 procentu cittautiešu, tāpēc ir nepieciešams risināt tādas problēmas kā cittautiešu integrācija valstī, kā arī veicināt pamatnācijas iesaistīšanos šajā procesā. Valodas situācijā Latvijā joprojām ir vērojamas iepriekšējo gadu desmitu oficiālā bilingvisma sekas, kad krievu valodu par saziņas līdzekli lietoja ne tikai pēckara ieceļotāji, bet tajā runāja arī liela daļa vēsturisko minoritāšu pārstāvju.

Visspilgtāk par to liecina ģimenēs lietotā valoda: Latviešu valodas institūta Sociolingvistikas daļas veiktais pētījums par valodas situāciju 1995. gadā rāda, ka 86,6 procenti aptaujāto cittautiešu ģimenē runāja krieviski, kaut gan tikai 65,9 procenti no aptaujātajiem bija etniskie krievi. Latviešu valodas zināšanas bija vājas vai to vispār nebija. Turpinājumā sniedzam datus par valodu lietošanu jaukto laulību ģimenēs (sk. 1. tabulu).

Tāda lingvistiskā asimilācija, kad vairums etnosa pārstāvju, zaudējuši savu dzimto valodu, par dzimto valodu atzīst kādu citu valodu, īpaši vērojama laulībās ar citas nacionalitātes pārstāvi, kurās sieva ir krieviete, ukrainiete vai ebrejiete. Kā novērots — jo mazāka minoritāte, jo lielāks ir jaukto laulību skaits.⁴ Dzimtā valoda šajās ģimenēs pārsvarā ir krievu valoda. Kā liecina pētījums, ģimenēs, kurās vīrs ir krievu tautības, par saziņas līdzekli tiek izmantota krievu valoda. Turklāt ir vērojams, ka lingvistiskajai un arī

1. tabula

Valoda jaukto laulību ģimenēs (kopumā)³

	latviešu valoda	krievu valoda	baltkrievu valoda	ukraiņu valoda	poļu valoda	lietuviešu valoda	ebreju valoda	cita valoda
la+k	31,4	68,6						
la+b	50,0	50,0						
la+u	33,3	66,7						
la+p	46,2	53,8						
la+liet	80,0	20,0						
la+e	33,3	50,0						
la+cita		66,7						
k+la	52,7	47,3						
k+b	1,2	97,5	1,2					
k+u		100,0						
k+p	9,4	90,6						
k+liet		92,9				7,1		
k+e	5,9	82,4					11,8	
k+cita	11,5	69,2						19,2
u+la	50,0	50,0						
u+k		96,9		3,1				
u+b		83,3		16,7				
u+p		100,0						
u+liet	50,0	50,0						
u+e	100,0							
u+cita		100,0						
b+la	35,7	64,3						
b+k		100,0	9,1					
b+u	9,1	81,8						
b+p	12,5	75,0	12,5					
b+liet		100,0						
b+e		100,0						
b+cita		100,0						

	latviešu valoda	krievu valoda	baltkrievu valoda	ukraiņu valoda	poļu valoda	lietuviešu valoda	ebreju valoda	cita valoda
p+la	70,8	25,0			4,2			
p+k	7,7	92,3						
p+b		100,0						
p+u		100,0						
p+liet		100,0						
p+cita		100,0						
liet+la	91,7	8,3						
liet+k	5,0	85,0				10,0		
liet+b		100,0						
liet+u		100,0						
liet+p		33,3			66,7			
liet+cita								100,0
e+la	100,0							
e+k		100,0						
e+b		100,0						
e+u		100,0						
e+p	100,0							
e+liet		100,0						
e+cita		100,0						
cita +la	75,0	25,0						
cita+k	8,7	82,6						8,7
cita+b		100,0						
cita+u	50,0	50,0						
cita+e		100,0						

Tautības: 1) virs latvietis, krievs, ukraiņis, polis, lietuvietis, ebrejs, citas tautības;
 2) sieva latviete, krieviete, ukraiņiete, poliete, lietuviete, ebrejiete, citas tautības.

etniskajai asimilācijai visvairāk pakļāvušās tādas tautības kā baltkrievi, poļi, ukraiņi, latvieši. Arī tagad pēc Iedzīvotāju reģistra datiem 84 procenti no ukraiņiem un baltkrieviem ģimenē lieto krievu valodu un izvēlas skolas ar krievu mācībvalodu.⁵

Ņemot par pamatu L. Blūmfilda definīciju, saskaņā ar kuru *bilingvisms ir divu un vairāk valodu lietošana dzimtās valodas līmenī*⁶, Latvijā dzīvojošo cittautiešu vidū ir vērojams monolingvisms, jo vairumā gadījumu cittautiešiem (nekrieviem) nav dzimtās valodas un nav arī latviešu valodas zināšanu, vai, ja arī ir, tās netiek lietotas dzimtās valodas līmenī. 1999. gadā veiktais Baltijas Datu nama pētījums "Valoda" liecina, ka lielākā daļa cittautiešu neatkarīgi no situācijas parasti runā krievu valodā.⁷ Salīdzinājumā ar 1998. gadu visās sociolingvistiskajās sfērās ir samazinājies respondentu procentuālais skaits, kuri atbildējuši, ka runā *galvenokārt vai tikai latviešu valodā*. Šāds monolingvisms ir nevēlama parādība gan attiecībā uz pamatnāciju, gan uz minoritāšu pārstāvjiem. T. Skutnaba-Kangasa un R. Filipsons raksta: "Indivīda monolingvisms gandrīz neizbēgami nozīmē monokulturālismu un vienpusību, kā arī vāji attīstītu spēju saskatīt faktus no otras personas vai grupas viedokļa. Vairumā gadījumu tas nozīmē, ka indivīds "no iekšpuses" pazīst tikai vienu kultūru un nespēj salīdzināt kultūras."⁸

Lai Latvijā neieilgtu plaissas izlīdzināšana starp divām sabiedrībām, kuras šķir valsts valodas zināšanas, būtiska loma ir valodas apguves motivācijai. Kolins Beikers savā darbā "Bilingvālās izglītības pamati un bilingvisms" valodas apguves motīvus daļa divās grupās:

1) integratīvā motivācija, kad indivīds vēlas pievienoties citas valodas grupai vai arī sevi identificēt ar to.

Latvijā cittautieši nav pauduši vēlmi sevi identificēt ar latviešiem. Par to runā tikai sakarā ar vēlmi iegūt pilso-

nibu. Jāteic, ka Latvijā integratīvā motivācija cittautiešu vidē ir maz attīstīta;

2) instrumentālā jeb noderības motivācija, kad valoda tiek apgūta sev vajadzīgiem, nepieciešamiem mērķiem.⁹ Šis utilitārais iemesls šobrīd ir spēcīgākais faktors, kas veicina latviešu valodas zināšanu apguvi. Apmācāmo mērķis ir saistīts ar nākotnes iecerēm, ar profesiju, izredzēm darba tirgū, atalgojumu, piemēram, valodas atestācijas eksāmens ir līdzeklis, kas palīdz atrast darbu, valodas zināšanu ieguve bieži vien notiek tādēļ, lai cittautieši palīdzētu saviem bērniem apgūt valsts valodu. Pēc 1997. un 1998. gadā veiktā Baltijas Datu nama pētījuma, 32 procenti nepilsoņu par galveno iemeslu, kāpēc viņi vēlētos iegūt un uzlabot latviešu valodas zināšanas, min valodas nepieciešamību ikdienā, 25 procentiem nepilsoņu valodas prasme ir nepieciešama sevis pilnveidošanai un 16 procentiem — tā ir vajadzīga, lai gūtu panākumus darbā un mācībās.¹⁰ Bilingvisma pētnieki R. Gārdners un V. Lamberts uzskata, ka integratīvā motivācija, respektīvi, individa vēlme pievienoties citas valodas grupai vai arī sevi identificēt ar to, ir spēcīgāks motīvs nekā instrumentālā motivācija, kad valodas zināšanas ir nepieciešamas, lai iegūtu apmaksātu darbu un veidotu karjeru. Šim utilitārajam, uz individu orientētajam mērķim ir islaicīgs raksturs¹¹ — kad darbs atrasts, zūd motivācija papildināt valodas zināšanas. Tāpēc, ņemot vērā Latvijas apstākļus, ir nepieciešams noteikt un kontrolēt, lai arī privātajā uzņēmējdarbībā par saziņas līdzekli tiktu lietota valsts valoda. Pretējā gadījumā liela cilvēku grupa — gan cittautieši, gan tie latvieši, kas strādā privātajos uzņēmumos, kuros, piemēram, skaitliskā vairākumā vai arī vadošos amatos ir citā valodā runājošas personas, netiks lietota valsts valoda, un tā rezultātā valsts valodas zināšanu līmenis strauji kritīsies.

Kā piemēru var minēt bieži vērojamu situāciju uzņēmumā, kurā, piemēram, sarunas subjekts ir latviešu

darbinieks vidējā privātā uzņēmumā, bet klausītājs — uzņēmuma direktors, kurš ir pēckara imigrants ukraiņis.

1. Sarunas objekts/temats var būt formāls — darbs — vai neformāls — brīvā laika pavadīšana utt. Izvēlētā valoda, pirmkārt, ir krievu, otrkārt, angļu valoda.

2. Subjekts ir iepriekšminētais darbinieks latvietis, viņa sarunu biedri ir krievvalodīgi kolēģi, sarunas temats — darbs, izvēlētā valoda (gan no latvieša, gan krievvalodīgo puses) — krievu.

Tikai trešajā gadījumā, kad sarunas temats tiek mainīts no formālas uz neformālu, latvieša izvēlētā valoda var būt latviešu valoda, bet kolēģu atbilde tikai dažreiz izskanēs latviešu valodā.

Šajos piemēros ir atspoguļoti visbiežāk vērojami kontakti starp bilingvāļiem, starp bilingvāļu individu un monolingvāļu individu vai arī bilingvāļiem, kuri saprot latviešu valodu, bet nerunā tajā.

Jāatzīst, ka valodas izvēle šādos gadījumos ir vairāk iluzora nekā reāla, valodas izvēlē Latvijā bieži vien noteicošie ir socioekonomiskie faktori: latvietis izvēlas krievu vai angļu valodu. Valodas nomaiņa ir atkarīga no pragmatiskiem mērķiem pirmajos divos gadījumos: paaugstināt dzīves līmeni — nezaudēt darbu, saņemt labu algu, padarīt darbu ātrāk utt. Angļu un krievu valodas izvēle ir arī atkarīga no psiholoģiskiem faktoriem. Tie latvieši, kuri uzskata, ka latviešu valodai ir zems prestižs, izjūt nepieciešamību kļūt bilingvāli un multilingvāli, cerot uz lielāku sociālu mobilitāti, ja identificēsies ar angļu valodā runājošajiem; savukārt krievu valodas izvēle ir saistīta ar ērtumu un komunikācijas ātrumu, ar iepriekšējos gados pastāvošo oficiālo bilingvismu, ar latviešu kā mazas tautas sindromu, kā arī ar to, ka krievu valoda tiek lietota ar simbolisku nozīmi, lai demonstrētu attiecīgu ideoloģiju. Latviešu valoda tiek ierindota pēdējā vietā aiz divām tās konkurentva-

lodām. Joprojām turpinās krievu valodas pašprietiekamība, kas veicina krievvalodīgo monolingvismu valstī. Monolingvisms, kā liecina pētījumi sociolingvistikas jomā, vienlaikus korelē ar monokulturālismu¹², kas savukārt ir autonomu kopienu veidošanās pamatā. Multilingvālas federācijas, tautas vai sabiedrības, kuru galvenā sastāvdaļa ir monolingvāli indivīdi, ir piemēri, kas liecina, ka robeža starp individa un sabiedrības bilingvismu ir bīstama attiecīgās valsts iedzīvotājiem, jo valodas konflikti var izvērsties par nopietniem sociāliem konfliktiem, piemēram, tādās multilingvālās valstīs kā Beļģija un Šveice, kurās sabiedrības bilingvisms ir bāzēts uz teritoriālo monolingvismu.¹³ Ja Latvijā ieilgs monolingvisms individa līmenī, var rasties neparedzamas problēmas. Tāpēc populistiskie krievvalodīgo politiķu aicinājumi ieviest oficiālu bilingvismu ir nepārdomāti, jo tas nozīmētu zāgēt zaru, uz kura paši sēžam.

Lai latviešu valoda izdzīvotu starp šīm divām konkurētvalodām, oficiāls bilingvisms, kā to pieprasa daļa sabiedrības, nav iespējams (90 procentiem nepilsoņu attieksme jautājumā par oficiālo bilingvismu ir pozitīva, un tikai 10 procentiem nepilsoņu tā ir negatīva; pilsoņu atbildes krasi atšķiras — 54 procentiem ir negatīva attieksme pret krievu valodas oficiālo statusu valstī; pozitīva attieksme ir 25 procentiem pilsoņu. Pilsoņu krievu vidū negatīva attieksme ir 13 procentiem, citu tautību vidū — 38 procentiem)¹⁴.

Valodas politikas pētījumos visai bieži liela nozīme ir tādām ekstralingvistiskam faktoram kā psiholoģiskais aspekts, kas ne vienmēr tiek adekvāti novērtēts. Aplūkosim tādu psiholoģisko iemeslu valodas apguves procesā kā gados vecāku krievvalodīgo cilvēku kopuma attieksme pret Latviju un tās valodu. Valodas hierarhijas maiņa Latvijā noris tik lēni un pakāpeniski galvenokārt tāpēc, ka tā saistīta ar cilvēku apziņai piemītošu ipašību — inerci un

jau nostiprinātu attieksmes modeli, kas nāk mantojumā no padomju sistēmā aizvadītā laika, kura neatņemama sastāvdaļa bija oficiālais bilingvisms. Tā izraisītās sekas būs vēl ilgi jūtamas, jo cilvēka apziņas pārkārtošana galvenokārt ir tikai paša indivīda kompetencē. Var uzskatīt, ka krievu valoda bija it kā reliģijai pielīdzināma valoda. Kā zināms, cilvēku kopības, kas balstītas uz reliģiskiem vai ideoloģiskiem motīviem, ir noturīgākās salīdzinājumā ar tādām, kas balstītas uz nacionāliem, etniskiem motīviem. Latvijā ir jānotiek paaudžu maiņai, lai iepriekšējo gadu desmitu ideoloģisko mantojumu aizstātu suverēnas valsts iedzīvotāju apziņa, ka viņi veido valsts nāciju. Gados vecāki krievvalodīgie iedzīvotāji pa lielākajai daļai ir cilvēki, kuri savu jaunību un brieduma gadus pavadījuši padomju valstī un ticējuši tās ideoloģijai. Šī iedzīvotāju daļa nevar vai arī nevēlas pārkārtot savu domāšanu un kļūt lojāli pret neatkarīgu valsti. Baltijas Datu nama pētījumā redzams, ka 16 procentiem nepilsoņu ir grūti pārvarēt psiholoģisko barjeru, lai sāktu apgūt latviešu valodu.¹⁵ Apriori var secināt, ka vēl ir daļa respondentu, kuri neatklāj šo personiskās apziņas detaļu. Lielu daļu no iepriekšminētās lingvistiskās grupas var dēvēt par zaudēto ilūziju paaudzi, kura, psiholoģiski sevi aizsargājot, lai nerastos vilšanās par aizvadīto mūžu, neatzīst jaunās valsts reālijas, arī latviešu valodu. Savukārt politiķi to izmanto politiskām manipulācijām iegūt varu. Novērtējot šo psiholoģisko faktoru, var secināt, ka nav iespējams vēlēties, lai šī vecākās paaudzes kopa izrādītu atsaucību Latvijas valsts veidošanā. Var uzskatīt, ka vecākās paaudzes krievvalodīgo negatīvā nostāja pret valodas apguvi saglabāsies līdz jaunas paaudzes maiņai. Kā liecina sociolingvistiskās aptaujas, jaunākās un vidējās paaudzes krievvalodīgie iedzīvotāji vēlas apgūt latviešu valodu un grib, lai arī bērni to darītu, kaut gan pastāv konkurence starp latviešu un krievu, angļu valodu.

83 procenti pilsoņu un 73 procenti nepilsoņu uzskata, ka citu tautību bērniem ir jāapgūst latviešu valoda, 14 procenti pilsoņu un 23 procenti nepilsoņu atbilde uz attiecīgo jautājumu ir "drīzāk jā". Kā noskaidrots, noteicoša ir arī sieviešu loma tādos valodas procesos kā valodas saglabāšana, valodas atdzimšana u. c. Sievietes pārsvarā ir tās, kuras nodod bērniem tieši prestižāko valodu vai valodas variantu, ignorējot pārējos. Spriežot pēc 1999. gadā Baltijas Datu nama veiktā pētījuma "Valoda", krievvalodīgo sieviešu skaits ievērojami pārsniedz to vīriešu skaitu, kuri vēlas brīvi saprast runu un runāt, rakstīt un lasīt latviski, attiecīgi: sievietes — 72,8 procenti, 70,4 procenti, 73,1 procenti; vīrieši — 64,0 procenti, 62,3 procenti, 63,5 procenti.¹⁶ Latvijas demogrāfiskie dati liecina, ka jauniešiem ir daudz lielāka vēlme integrēties Latvijas sabiedrībā. Viens no iemesliem varētu būt sievietēm raksturīgais domāšanas elastīgums, kā arī dzimumam raksturīgās rūpes par pēcnācēju nākotnes optimizāciju, tāpēc integrācijas procesā būtu nepieciešams paredzēt cittautiešu sievietēm orientētu pasākumu kopu, kas varētu kļūt par integratīvās motivācijas veicinātāju jaunajā paaudzē.

Latvijas vispārīzglītojošās skolās, kurās tiek realizēti bilingvālās izglītības modeļi, skolēni jau no pirmajām klasēm apgūst visas bilingvisma prasmes un pieder, pēc B. Berdsmora klasifikācijas, produktīvā bilingvisma 1. grupai (sk. 2. tabulu).¹⁷

Pēc skolas absolūvēšanas pašreizējā valodas situācijā cittautietis visbiežāk kļūst piederīgs receptīvo bilingvāļu grupas 2. vai 4. veidam: latviski un krieviski klausās, bet lasa, raksta un runā tikai krieviski (kā iepriekšminētajā piemērā par valodu privātajos uzņēmumos). Mazākumā ir tie cittautieši, kuri ir piederīgi produktīvai bilingvāļu grupai: Latvijas gadījumā — 2. vai 4. veidam, kad indivīds klausās, runā latviski un krieviski, bet nelasa un neraksta latviski

Valodas prasmju kombinētie veidi

Valodas prasme	Produktīvais bilingvisms				
	1. veids	2. veids	3. veids	4. veids	5. veids
klausīšanās	L1 L2	L1 L2	L1 L2	L1 L2	L1
lasīšana	L1 L2	L1 L2	L1 L2		L2
runāšana	L1 L2	L1 L2	L1 L2	L1 L2	L1
rakstīšana	L1 L2	L1			L2
Valodas prasme	Receptīvais bilingvisms				
	1. veids	2. veids	3. veids	4. veids	5. veids
klausīšanās	L1 L2	L1 L2	L1	L1 L2	L1
lasīšana	L1 L2	L1	L1 L2		L2
runāšana	L1	L1	L1	L1	L1
rakstīšana	L1	L1	L1 L2		

(L1 — dzimtā valoda, L2 — otrā valoda)

(4. veids), vai arī klausās, lasa un runā abās valodās, bet raksta krievu valodā (2. veids). Piemēri uzskatāmi liecina par asimetrisko bilingvismu, t. i., par situāciju, kad latviešu valodas prasme netiek izmantota un pilnveidota un nav nepieciešamas valsts valodas zināšanas un lietošana, jo indivīda līmenī joprojām dominējošā loma Latvijā ir krievu

valodai, kuru iepriekš stiprināja tās oficiālais statuss; krievu valodu prot lielāks skaits Latvijas iedzīvotāju nekā latviešu valodu — 97 procenti krievu pilsoņu pilnībā pārvalda krievu valodu, no tiem 84 procenti uzskata sevi par etniskiem krieviem, bet 70 procenti no latviešu pilsoņiem krievu valodu pārvalda brīvi, 22 procenti — vidējā pakāpē, 6 procenti — zemākā un tikai 2 procenti no tiem krievu valodu neprot.¹⁸ Arī Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūta veiktajā sociolingvistiskajā aptaujā 1999. gadā¹⁹ uz jautājumu KURAS VALODAS JŪS PROTAT? anketās, kas aizpildītas latviešu valodā, kopumā ir redzams, ka 94 procenti respondentu prot krievu valodu, 48 procenti — angļu, 34 procenti — vācu, 6 procenti — citas valodas. Vislielākais krievu, angļu, vācu un citu valodu pratēju skaits ir vecumā no 15 līdz 24 gadiem: 71 procents zina angļu valodu, 41 procents — vācu, 11 procenti — citas valodas. Krievu valodu prot vislielākais respondentu skaits — 92 procenti šajā vecuma grupā, bet tas ir vismazākais salīdzinājumā ar citu vecuma grupu pārstāvjiem. Vislielākais respondentu skaits, kas prot krievu valodu, ir vecumā no 25 līdz 34 gadiem. Kā redzams, krievu valoda pagaidām atrodas pirmajā vietā starp citām valodām, kuras prot gan latviešu, gan citu tautību respondenti Latvijā. Tāpēc tik bieži ir vērojama situācija, kad tā tiek lietota par saziņas līdzekli, jo iedzīvotāju vairākums to pārvalda brīvi. Līdz ar to nav izjūtama valsts valodas nepieciešamība, un tā rezultātā valoda netiek izmantota visās sociolingvistiskajās funkcijās.

Secinājumi

Latviešu valodas oficiālais statuss visās sociolingvistiskajās funkcijās ir tas līdzeklis, kas veicina minoritāšu

valodu atdzimšanu un, pasludinot pamatnācijas valodas tiesības, vienlaikus mazina krievu valodas dominējošo ietekmi sabiedrībā, jo tā savukārt kavē minoritāšu valodu lietojuma attīstību.

Bilingvisms sabiedrības limenī Latvijas apstākļos, tāpat kā visās citās valodas situācijās, ir pārejas posms no divu valodu paralēlas lietošanas uz sabiedrības monolingvismu. Pagaidām liela daļa Latvijā dzīvojošo cittautiešu tikai pāriet no monolingvisma, respektīvi, krievu valodas lietojuma, uz bilingvismu — arī latviešu valodas prasmi un lietojumu. Minētais iemesls ir pamatā sabiedrības sašķeltībai, kas bāzēta uz valodu pamata.

Valodas apguves procesi cieši korelē ar notikumiem Latvijas iekšpolitikā. Kā liecina valodas situācijas pētījumi, kas veikti vairāku gadu laikā, latviešu valodas apguvi un lietojumu var salīdzināt ar lakmusa papīru, kas atspoguļo politisko gaisotni valstī: jo vairāk nekonsekvences politikā attiecībā uz valsts valodu, jo cittautieši mazāk apgūst un mazāk lieto latviešu valodu.

Nākotnē paveras vairākas iespējas. Tā kā Latvija ir nacionāla demokrātiska valsts, tā arī turpmāk nevar mainīt savu nostāju pamatnācijas un minoritāšu valodu tiesību jautājumos. Valodas politikā par savu mērķi tā izvirzījusi multilingvālu indivīdu monolingvālā valstī. Pretējā gadījumā, respektīvi, oficiālā bilingvisma sabiedrībā, atsāktos lingvistiskās asimilācijas tendences un multilingvisms indivīda limenī samazinātos. Valsts valodas likumā iekļauto normu ievērošana ietver sevī izšķirošu jautājumu: būt vai nebūt latviešu valodai.

Atsauces un piezīmes

¹ Termins "bilingvisms" sociolingvistikā tiek attiecināts ne tikai uz situācijām, kurās ir iesaistītas divas valodas, bet bieži vien tas tiek lietots valodas lakonisma dēļ, apzīmējot multilingvismu un plurilingvismu.

² *Dunsdorfs E.* Trešā Latvija. — Melburna, 1968.

³ The Language Situation in Latvia, Sociolinguistic Survey. Part 1. Language Use and Attitudes among Minorities in Latvia. Ed. by I. Druviete. — Rīga: Latvian Language Institute, 1995.

⁴ *Dunsdorfs E.* Trešā Latvija. — Melburna, 1968. — 125. lpp.

⁵ Latvija. Pārskats par tautas attīstību 1997. — R.: UNDP. — 62. lpp.

⁶ *Bloomfield L.* Language. London: Allen & Unwin, 1935. — p. 55.

⁷ Valoda. — R.: Baltijas Datu nams, 1999.

⁸ *Skuttnabb-Kangas T., Phillipson R.* Wanted! Linguistic Human Rights. Roskilde Universitetscenter, 1989.— p. 59.

⁹ *Baker C.* Foundations of Bilingual Education and Bilingualism, Clevedon: Multilingual Matters, 1996. — p. 103–105.

¹⁰ Ceļā uz pilsonisku sabiedrību. Baltijas Datu nams. Atskaite (1997/98). — R.: Baltijas Datu nams, 1998. — 102. lpp.

¹¹ *Gardner R.C., Lambert W.E.* Attitudes and Motivation in Second Language Learning. Rowley, MA: Newbury House, 1972.

¹² *Белл Т. П.* Социоллингвистика. — М., 1980, стр. 174.

¹³ *Druviete I.* Valodas politika Latvijā Eiropas Savienības kontekstā. — R.: LZA Ekonomikas institūts, 1998. — 42. lpp.

¹⁴ Ceļā uz pilsonisku sabiedrību. 1997./98. — R.: Baltijas Datu nams, 1998. — 111.–112. lpp.

¹⁵ Turpat. — 106. lpp.

¹⁶ Valoda. — R.: Baltijas Datu nams, 1999.

¹⁷ *Baeten Beardsmore H.* Bilingualism: Basic Principles. College-Hill Press, 1982, p. 20.

¹⁸ Valoda. — R.: Baltijas Datu nams, 1999. — 99. lpp.

¹⁹ *Baltaiskalna D., Druviete I., Ernstson V., Poriņa V.* Valodas situācijas dinamika Latvijā (1995–1999). — R.: LZA Ekonomikas institūts, 2000.

Vineta Poriņa

The Multilingualism of Individuals and Society in Latvia: the Situation and Future Prospects

Summary

In this article it is indicated that Latvia will not follow the principle which still exists in many countries — one nation, one territory, one language — as Latvia, due to its geopolitical situation, is characterised by a heterogeneous ethnical structure and a population fluent in more than one language; they are bilingual or multilingual. Nevertheless the ethnical composition formed after World War II is obviously unique in the quantity and difficulty of its problems, although in the international arena this isn't noticed in comparisons with countries with a homogeneous ethnical structure. Today we can see the present language situation as the heritage of the previous official bilingualism, when Russian was used as the tool of communication not only among the postwar immigrants, but also as the tool of communication among the largest part of the historical

minorities. The optimum solution of such asymmetrical bilingualism is in the State Language Law, guaranteeing the status of Latvian and the language rights of minorities to renew their language use in culture, in everyday communication, in informal contacts. One of the most important questions in studies of the language situation is motivation — one of the crucial additional components in the acquiring of Latvian. There are two main motives for acquiring the state language: integrative motivation, when learners want to affiliate with the Latvian language community — to join in cultural activities, to form friendships — and instrumental motivation, when learners acquire Latvian for utilitarian purpose — to find a job and earn money, further career prospects, pass exams or assist their children in schooling. The latter dominates in Latvia's case. The ideal is coexistence of the two mentioned motives, when the inhabitants of Latvia feel themselves as members of a national state where Latvian is used for all the sociolinguistic functions.

Future prospects are different: if the development of the national state will be continued the gradual disintegration of groups of persons whose native language isn't Latvian will take place and the renewal of the national minorities will continue; if the two-community supporters win, Russian language self-sufficiency will be continued.

The implementation of scientifically based norms through the Law on State language would create the background of co-existence of the official language and minority languages, and it is also "to be or not to be" for Latvian.

Trešā daļa

IZGLĪTĪBAS IETEKME UZ SABIEDRĪBAS INTEGRĀCIJU

*Guntars Catlaks, Dr. hist.,
Programmas
"Pārmaiņas izglītībā" direktors,
Latvija*

Pilsoniskās izglītības mērķi un formas pārejas sabiedrībās: pasaules pieredze un Latvijas piemērs

Astoņdesmitajos gados pasaulē sākās globāla demokrātijas atdzimšana. Tā bija saistīta ar daudzu faktoru darbību, starp kuriem viens no noteicošajiem bija PSRS un sociālisma sistēmas sabrukums un tam sekojošās aukstā kara beigas un vispārēja eiforija par gaidāmo ātro, nesāpīgo un vienkāršo bijušo totalitāri socialistisko sabiedrību transformāciju rietumu demokrātijās. Nediskutējot par demokrātijas jēdziena un prakses fenomenu, tās vērtību, nepieciešamību un alternatīvām, atzīsim, ka visā pasaulē šajos desmit gados dažādu valstu un kultūru cilvēki ir pieņēmuši vai deklarējuši par savu mērķi pārņemt demokrātijas principus un praksi, arī cilvēki faktiski visā Centrālajā un Austrumu Eiropā. Latvija nenoliedzami ir viena no valstīm, kas

pauž centienus kļūt par brīvu, demokrātisku, tirgus ekonomikā un Rietumu liberālisma vērtībās sakņotu sabiedrību. Jāpiezīmē, ka Latvijā, tāpat kā Baltijā un daudzviet citur Centrālajā un Austrumu Eiropā, kustība par demokrātiju un pret sociālistisko diktatūru cieši savijās ar nacionālo atbrīvošanās kustību un cīņu pret okupāciju, cīņu, kuras rezultātā tika izveidotas vai atjaunotas neatkarīgas valstis.

Deviņdesmito gadu sākumā eiforiju par pārmaiņām drīz vien nomainīja dziļāka izpratne par transformācijas procesa ilgumu, sarežģītību un problēmām, izkristalizējās visaptverošs jēdziens "pārejas sabiedrība", ar kuru apzīmēja visu to strauji mainīgo sabiedriski politisko un ekonomisko parādību kopumu, kas pēdējos gados bija vērojams šajās valstīs.

Visuzskatāmāk šo izpratni ilustrē pazīstamais citāts par galvenajām politiskajām reformām, kuru veikšanai nepieciešami pieci mēneši, par ekonomiskajām reformām, kuru veikšanai nepieciešami pieci gadi, un pārmaiņām cilvēku domāšanā un sabiedrības apziņā, kurām vajadzīgi piecdesmit gadi, respektīvi, paaudzes nomaiņa.

Vai šo procesu nevar ietekmēt, paātrināt, atvieglināt? Vai šīs pārmaiņas notiks pašas no sevis? Pasaules pieredze 20. gadsimtā, it īpaši Rietumu demokrātiju pieredze, apliecina, ka var, kaut arī rezultāti nav nedz garantēti, nedz viegli konstatējami. Būtisks atzinums, uz kuru balstās visas politikas šajā jautājumā, ir tas, ka demokrātija gan kā politiska, gan morālu vērtību sistēma vai kultūra, nav pašatzaļojoša. Demokrātija, tāpat kā katra kultūra, ir kopjama.

Atskārsme, ka izglītība ir visefektīvākais līdzeklis, ar kuru veidot sabiedrības uzskatus un praksi, nav jauna. Kā teicis amerikāņu politologs un pedagogs Bendžamins Bārbērs (*Benjamin Barber*), .. izglītība ir sabiedrisks institūts nevis tāpēc, ka notiek sabiedrībā, bet tāpēc, ka veido mūs

par sabiedrību. Lai gan Džons Džūijs (*John Dewey*) jau 1915. gadā rakstīja par ciešo demokrātijas saikni ar izglītību, faktiski teorētiskie un reālajai tradicionālajai izglītības sistēmai paralēli pastāvošie uzskati atspoguļojās praktiskās izglītības programmās un jaunā pieejā tikai pēc Otrā pasaules kara, galvenokārt ASV un Rietumeiropā, radot sešdesmitajos un septiņdesmitajos gados pamatus patlaban pastāvošajiem pilsoniskās izglītības veidiem.

Jāuzsver, ka atšķirīgi ir bijuši pilsoniskās izglītības mērķi un uzdevumi gan dažādos laikos, gan dažādās sistēmās. Komunistisko režīmu izglītības sistēmu *apslēptā programma (hidden curriculum)*, kuras mērķis bija audzināt lojālus izpildītājus, kas faktiski hipertrofētā un saturiski citā — ideoloģiskā formā turpināja tradicionālo akadēmisko izglītību, turpretim pēckara Rietumu konceptuālā pieeja bija balstīta uz demokrātijas principu iedzīvināšanu sabiedrības praksē, nosacīti izvirzot par galveno mērķi nevis sniegt akadēmiskas zināšanas, bet attīstīt ikdienas demokrātiskas saskarsmes prasmes un iemaņas. Tādēļ ir grūti attiecināt vienu kopēju pilsoniskās izglītības jēdzienu uz abām sistēmām, ar jēdzienu “pilsoniskā izglītība” (*civic education*) saprotot tieši izglītību demokrātijas iemaņu un attieksmju izkopšanai mūsdienu Rietumu izpratnē, nevis visu sabiedriski politiskās izglītības jomu, kas ir pastāvējusi vai pastāv šodienas pasaulē.

Kopš deviņdesmito gadu sākuma visā pasaulē, arī Centrālajā un Austrumu Eiropā ir pieejama un tiek izplatīta plaša informācija gan par demokrātijas teoriju un praksi, gan arī par pilsonisko izglītību.

Indiānas Universitātes profesors Džons Patriks (*John Patrick*) ir minējis deviņus svarīgākos pilsoniskās izglītības virzienus mūsdienu demokrātiskajā pasaulē.

Pilsoniskās izglītības triju komponentu koncepcija

Vairums pedagogu tagad ir vienisprātis par to, ka pilsoniskā izglītība ir demokrātijas pamatjēdzienu, demokrātiskas pārvaldes formu mācīšana un apgūšana, pilsoniskuma audzināšana. Balstoties uz šo komplekso pieeju, pilsonisko izglītību veido trīs savstarpēji saistīti komponenti: **a) pilsoniskās zināšanas, b) pilsoniskās prasmes un iemaņas, c) pilsoniskās vērtības.**

Pilsonisko zināšanu blokā parasti ietilpst demokrātijas pamatjēdzieni, kas jāapgūst, lai izprastu demokrātijas būtību. Tās parasti ietver demokrātijas teorijas pamatus, demokrātiskas pārvaldes principus un praksi.

Pilsonisko prasmju un iemaņu blokā ietilpst divu veidu prasmes:

a) intelektuālās prasmes un iemaņas, kas ļauj saprast, izskaidrot, salīdzināt un novērtēt valsts un sabiedrības darbības principus un praksi;

b) līdzdalības prasmes un iemaņas, kas pilsoni iesaista sabiedrībai svarīgu jautājumu risināšanā.

Jāuzver, ka tikai proporcionālā kombinācijā abas prasmes var mudināt pilsoni aktīvi darboties.

Pilsoniskās vērtības vai tikumi ir trešais būtiskais komponents. Tās faktiski ir rakstura īpašības, kas nepieciešamas, lai praksē rīkotos demokrātiski. Visbiežāk par pilsonisko tikumu paraugiem min cilvēka cieņas un pašvērtības respektēšanu, civilizētu uzvedību, pašdisciplīnu, godīgumu, iecietību, līdzjūtību un patriotismu.

Šo koncepciju var uzskatīt par visizplatītāko un dominējošo, arī visvairāk pārņemto un ieviesto Centrālās un Austrumu Eiropas valstu izglītības sistēmās.

Pamatjēdzienu sistēmiska mācīšana

Pamatjēdzienu mācīšana ietver sistēmisku jēdzienu analīzi, piemēram, tādu jēdzienu kā konstitucionālisms, pārstāvju demokrātija, indivīda tiesības. Kaut arī tiek iztirzāti praktiski piemēri, tomēr tie ir ilustratīvi un programmas struktūra sastāv no sistēmā sakārtotām definīcijām un to skaidrojumiem. Tā ir vistradicionālākā pieeja, kas joprojām dominē augstākajā izglītībā, un, ja abstrahējamies no satura atšķirībām, to samērā labi ilustrē padomju laika pilsoniskās izglītības skolu programmas un didaktika, kā arī joprojām dominējošā pieeja sabiedrisko zinātņu mācīšanā Latvijā.

Sabiedriski politisku notikumu un tiesu prakses gadījumu analīze

Pamatjēdzieni tiek mācīti, analizējot aktuālus notikumus sabiedrības dzīvē un gadījumus tiesu praksē (īpaši Amerikas Savienotajās Valstīs). Šī pieeja akcentē akadēmisku zināšanu lietojumu, izkaidrojot reālās dzīves notikumus. Parasti tiek izmantoti preses un citu sabiedrības informācijas līdzekļu materiāli.

Lēmumu pieņemšanas prasmes un iemaņu attīstīšana

Sabiedriski aktuālu notikumu apspriešana tiek izvērsta diskusiju veidā, mācot skolēniem izvērtēt, analizēt un arī aizstāvēt alternatīvus viedokļus un to iespējamās sekas. Tādējādi tiek stiprināta saikne ar reālo dzīvi un attīstīta līdzdalības prasme.

Pasaules demokrātijas valstu salīdzinājums un analīze

Konstitucionālo demokrātiju atdzimšana globālā mērogā ir radījusi interesi un pavērusi iespēju izmantot salīdzinošo metodi. Šī pieeja iesaka salīdzināt savas valsts politisko iekārtu ar citu valstu politiskajām iekārtām, tādā veidā padziļinot zināšanas un izpratni arī par jēdzieniem un to lietojuma praksi. Īpaši aktuāls ir mūsdienu sabiedrības multikultūrisms. Iepazīstoties ar dažādu sabiedrību praksi un īpatnībām, skolēni labāk saprot un uztver to, ka kultūras var būt un ir atšķirīgas, vienlaikus mācās izprast un fiksēt demokrātijas principu lietojumu vai šo principu pārkāpumus. Šāda analīze, pēc šā virziena pārstāvju domām, mazina etnocentrisma tendences un veicina toleranci un ir ļoti svarīga etniski jauktos reģionos ar sarežģītu starptautisko attiecību vēsturi.

Līdzdalības prasmes un iemaņu, kā arī tikumisko vērtību izkopšana, izmantojot kooperatīvās mācīšanās metodi

Tiek uzskatīts, ka kooperatīvā mācīšanās ir visai iedarbīga metode, jo, mācoties sadarboties mazās grupās, lai sasniegtu kopīgu mērķi, skolēni apgūst demokrātisku saskarsmes kultūru, viņiem veidojas pašas nepieciešamākās rakstura īpašības un uzvedības stereotipi dzīvei demokrātiskā sabiedrībā. Tiek apgūta vadības prasme, kompromisu māksla un konfliktu risināšanas māka, sarunu prasme, diskusijas kultūra, tiek izkopta tolerance, civilizēta uzvedība un solidaritāte.

Šādā pieejā nav būtiskas nozīmes tam, vai pastāv īpaši pilsoniskās izglītības kurss, ir svarīgi, lai metode tiktu mērķtiecīgi un plaši izmantota skolas ikdienas dzīvē.

Literatūras izmantošana pilsonisko vērtību izkopšanā

Gan daiļliteratūras, gan vēstures grāmatas (arī filmas u.c. sabiedrības informācijas līdzekļi) iepazīstina ar izcilām personībām, kuru morālās vērtības atklājas dramatiskās situācijās. Šādi varoņi var kļūt par paraugmodeļiem, šo varoņu attieksme pret vērtībām un uzvedības stereotipi viegli iegulst lasītāju (skatītāju) apziņā, un notiek lielāka vai mazāka identificēšanās ar pozitīvo tēlu.

Visbiežāk minētās grāmatu, filmu u.c. varoņu īpašības pilsoniskuma aspektā ir drosme, neatlaidība, optimisms, mērķtiecība, iniciatīva, ģimenes un dzimtenes mīlestība, taisnīgums, brīvības mīlestība, neiecietība pret sociālo ne-taisnību, rūpes par dabu, dzīvību un apkārtni.

Aktīva (personiskās darbības pieredzē balstīta) pilsonisko zināšanu, prasmju, iemaņu un vērtību apgūšana

Šīs metodes atbalstītāji plaši izmanto interaktīvās mācību metodes — diskusijas, lomu spēles, simulācijas, liekot skolēniem iejusties attiecīgajā problēmā, lai attīstītu līdzjušanas spēju. Tā tiek veidota līdzdalības prasme un motivācija.

Mācību satura un tā apgūšanas procesa saskaņošana

Šis virziens cenšas līdzsvarot didaktiku un metodi ar zināšanām jeb mācību saturu. Tas uzsver domu, ka skolēniem ir jāsaprot norises izcelsme, alternatīvā reakcija uz to

un jāapzinās iespējamās sekas, lai viņi varētu kritiski domāt, kā arī aktīvi un atbildīgi darboties kādā sabiedriskā norisē. Šādas izpratnes pamatā ir zināšanas. Prasme izmantot zināšanas sabiedrisko norišu izskaidrošanā, novērtēšanā un lēmumu pieņemšanā ir atkarīga no skolēna intelektuālā izziņas procesa. Mācību saturs jeb tematika un izziņas process tiek cieši saistīti un neviens no tiem netiek izcelts kā noteicošais, bet svarīga ir līdzsvarotība starp abiem.

* * *

Papildus minētajiem virzieniem pēdējos gados pilsoniskajā izglītībā iezīmējies jauns virziens — kalpošana vietējai sabiedrībai jeb darbs sabiedrības labā (*community service*).

Šis ir virziens, kas radies un attīstījies galvenokārt Amerikas Savienotajās Valstīs kā izglītības reakcija uz pieaugušo pilsonisko apātiju. Virziens strauji attīstās gan Eiropā, gan citviet, mēģinot risināt līdzdalības problēmu.

Nav noliedzams, ka demokrātija var efektīvi darboties, tikai pastāvot līdzsvaram starp tiesībām un pienākumiem, kā arī aktīvai pilsoņu līdzdarbībai. Mūsdienu Rietumu valstīs un īpaši Amerikas Savienotajās Valstīs ir vērojams paradokss, ka pilsoņi skaidri apzinās savas tiesības un ir gatavi tās aizstāvēt, taču pienākumus lielākoties traktē formāli un aprobežojas ar pasīvu novērošanu.

Tam ir daudz iemeslu — nevaļa, ģimeņu noslēgtība, uzticības trūkums politiskajiem institūtiem un līderiem, neticība pozitīvām pārmaiņām. Tiek minēti arī dziļāki cēloņi — piemēram, principiālais Rietumu sabiedrību ieradums pirmām kārtām darboties tikai savās šauri personiskās interesēs, tirgus sabiedrībai raksturīgais individuālisms, kas galējā formā izpaužas pārliecībā, ka kalpošana nācijai un sabiedrībai ir pretstatā personiskajiem ekonomiskajiem

mērķiem, turklāt valsts tiek uztverta kā zināmu pakalpojumu pārdevēja. Pols Goubls (*Paul Gouble*) šajā kontekstā pēdējos gados raksta par Amerikas Savienotajās Valstīs un citās Rietumu valstīs vērojamo pāreju no pilsoniskās sabiedrības uz nodokļu maksātāju sabiedrību, uzsverot faktu, ka principiāli ir mainījusies cilvēka saikne ar valsti un sabiedrību.

Darbs sabiedrības labā parasti izpaužas kā īpaši starp skolu un vietējo sabiedrību koordinēti vietējās palīdzības projekti, kuri ietver kādu vietēja rakstura problēmu, piemēram, vides sakopšana, palīdzība apdraudētiem sabiedrības locekļiem utt. Tas skolēniem paver iespēju tieši un nepastarpināti, caur savas pieredzes prizmu uztvert demokrātijas būtību. Šā virziena piekritēji uzskata, ka faktorus, kas kavē jauniešus iesaistīties šajās norisēs, var novērst vai vājināt, dodot iespēju pārbaudīt savus spēkus pārdomātos un nozīmīgos praktiskos projektos. Pozitīva pieredze ir būtiska, lai veidotos apziņa, ka došana un ņemšana ir līdzsvarā, un pilsoniskās līdzdalības ieradums.

Izglītība demokrātiskai pilsonībai

Pēdējos gados jaunu ieguldījumu pilsoniskās izglītības koncepcijas, mērķu un formu pārvērtējumā Eiropas integrācijas procesa kontekstā cenšas dot Eiropas Padome projekta "Izglītība demokrātiskai pilsonībai" ietvaros. Iesaistot strukturētā dialogā izglītības ekspertus no Rietumeiropas, kā arī no Centrālās un Austrumu Eiropas valstīm, vairākos semināros un konferencēs Fransuā Odižjē (*Francois Audigier*)* vadībā ir izstrādāts Eiropas

* Fransuā Odižjē darbojas Nacionālajā Izglītības pētījumu institūtā Parīzē.

Padomes sākotnējs ziņojums. Tas ietver daudzus pamatjēdzienu un pamatkompetenču uzskaitījumu un skaidrojumu, atspoguļojot kopējo priekšstatu mūsdienu Eiropā par to, kas jāzina, jāprot un jādara demokrātiskas valsts pilsonim.

Ziņojumā liela vēriba pievērsta jēdzienu "pilsonis" un "pilsonība" izpratnes un jēgas skaidrošanai kā būtiskam priekšnoteikumam, lai attīstītu mērķtiecīgu izglītības stratēģiju. Atzīstot šo jēdzienu komplekso un vēsturisko (etniskā un kultūras ziņā determinēto) raksturu un būtiskās pārmaiņas, kas notikušas pēckara demokrātiskajā pasaulē — piemēram, cilvēktiesību koncepta ekspansiju, ekonomiku un kultūru globalizāciju, autori uzsver, ka pastāv noteikti vienojoši kritēriji, kas ļauj runāt par Eiropas demokrātisku pilsonību. Apkopojot pamatkritērijus, tiek izvirzīts pats vispārīgākais formulējums — pamatkompetences ir tās kompetences, kas vērstas uz brīvas un autonomas personas veidošanu, kura apzinās savas tiesības un pienākumus sabiedrībā, kurā visu pilsoņu līdztiesīgā pārraudzībā atrodas vara noteikt likumus, sabiedrības normas un to ietvarus, kuros katra cilvēka brīvība tiek īstenota, kā arī šīs varas īstenotāju — institūciju un indivīdu — iecelšana un kontrole pār to darbību. Protams, šie nosacījumi darbojas reāli konkrētā vēsturiskā teritorijā un politiskā, sociālā un kultūras kontekstā.

Balstoties uz plašo demokrātiskas pilsonības definējumu, ir radītas divas atšķirīgas klasifikācijas sistēmas, kuras raksturo nepieciešamos izglītības komponentus.

Pirmā sistēma kompetences iedala trijās plašās kategorijās:

- kognitīvā kompetence;
- afektīvā kompetence;
- sociālā kompetence.

Kognitīvā kompetence ietver:

— tiesību un politikas jēdzienu apguvi un sabiedrības dzīves likumu un demokrātiskas varas pamatnoteikumu izpratni;

— priekšstatus un zināšanas par mūsdienu pasauli vēsturiskā un kultūras dimensijā (tas ir nepieciešams priekšnoteikums, lai pilsoņi spētu pieņemt kompetentus lēmumus);

— procedurāla rakstura zināšanas, respektīvi, prasmi debatēt, argumentēt savu viedokli, iegūt informāciju u. tml.;

— cilvēktiesību un demokrātijas jēdzienu un vērtību apguvi un izpratni.

Afektīvā kompetence jeb vērtību orientācija šobrīd ir visneskaidrāk formulēta, par to aktīvi diskutē un tā ietver sevī plašu emocionālu un racionālu kategoriju spektru. Tiek konkretizēts mērķis — panākt, lai tādas vērtības kā brīvība, vienlīdzība un solidaritāte tiktu vispārēji akceptētas, bet ceļus uz šo mērķi var izvēlēties. To var sasniegt gan racionālu kognitīvu konstrukciju rezultātā, gan emocionāla pārdzīvojuma formā.

Visbeidzot, sociālā kompetence jeb darbības spēja ietver zināšanas, prasmes un iemaņas, kā arī noteiktas vērtības, kam jānodrošina:

— spēja sadzīvot ar apkārtējo sabiedrību, organizēt un realizēt kopīgus projektus;

— prasme atrisināt konfliktus saskaņā ar demokrātiskiem principiem, sevišķi uzsverot trešās puses jeb vidutāja iesaisti strīdu gadījumos un atklātas debātes par visām problēmām, kas radušās starp pusēm;

— spējas piedalīties atklātās debatēs, formulēt viedokli un aizstāvēt to, izdarīt pamatotu izvēli mainīgās dzīves situācijās.

Jāatzīst, ka pirmā — kognitīvās kompetences grupa ir tradicionāla visu zemju pilsonisko izglītības programmu

strukturārai. Turpretim otrā — vērtību un sevišķi sociālā kompetence, ir inovatīva ne tikai Latvijā, bet arī vairumā valstu.

Otras klasifikācijas sistēmas pamatā ir Nīderlandes *Instituut van der Politiik en Publiek* eksperta Rūda Veldhūsa (*Ruud Veldhuis*) koncepcija, kurā izvirzītas četras pilsonības dimensijas, pamatotas ar sabiedriskās dzīves jomu analīzi. Tās ir šādas:

— politiskā un tiesību dimensija, kas ietver tiesības un pienākumus, kuri attiecas uz likumiem, politisko sistēmu, kā arī līdzdalību sabiedrības pārvaldē un sabiedriski politiskajā dzīvē, un paredz zināšanu, prasmju un attieksmju vienotību;

— sociālā dimensija, kas aptver visu attiecību spektru, kuras izveidojušās starp indivīdiem sabiedrībā, un zināšanas par šīm attiecībām un prasmī tajās iekļauties;

— ekonomiskā dimensija, kas tver pasauli kā preču ražošanas un patēriņa sistēmu, kurā cilvēki stājas darba attiecībās. Šajā aspektā ir nepieciešamas zināšanas par šīm attiecībām un prasme tajās darboties;

— kultūras dimensija, kas ir visplašākā un attiecas uz kolektīvās pašapziņas un iztēles formām, kā arī ietver, pirmkārt, vēstures zināšanas, otrkārt, identitātes un piederības izjūtu plašā nozīmē, to skaitā zināšanas, izpratni par kultūras mantojuma nozīmi un šā mantojuma akceptēšanu.

Kopumā jāteic, ka abas klasifikācijas sistēmas ietver tos pašus komponentus, tikai dažādā strukturālā izkārtojumā. Pirmajā klasifikācijas sistēmā dominē "pedagoģiska" pieeja, respektīvi, kompetences ir sadalītas atbilstoši mācību procesā izkopjamo spēju kategorijām, bet otrajā — kompetences ir aplūkotas atbilstoši sabiedrības dzīves jomām.

Jācer, ka Eiropas Padomes izvirzītais projekts "Izglītība demokrātiskai pilsonībai" tiks izvērstas un diskusijas

rezultāti pozitīvi ietekmēs mācību programmu un koncepciju attīstību gan Latvijā, gan citur Eiropā, kā arī nākotnē veicinās labāku saprašanos un ciešāku eiropisku integrāciju, pamatojoties uz kopīgām vērtībām.

* * *

Attiecībā uz Centrālās un Austrumu Eiropas reģiona valstu pieredzi izglītības jomā jāteic, ka eksistē gandrīz visi minētie modeļi, tiesa, atšķirīgās proporcijās un ar savām īpatnībām.

Nemot vērā sociālisma ideoloģijas ilgstošo ietekmi uz izglītību, faktiski tradicionālie mācību priekšmeti pilsoniskās izglītības nišā bija sevi sakompromitējuši un perioda sākumā tie tika reformēti vai arī likvidēti un radīti jauni, gan aizstājot iepriekšējās programmas ar jaunām programmām, mainot saturu, izskaužot komunistiskos un ieviešot demokrātijas jēdzienus. Tomēr visaptverošu problēmu radija šīs reformas virspusīgais un formālais raksturs. Saglabājoties vecajai didaktikai un metodikai, jauno jēdzienu mācīšana nerasniedza savus mērķus, jo mācību process joprojām bija teorētisks, akadēmisks un nerisināja pašu galveno problēmu — pilsoniskās līdzdalības problēmu, tādējādi pārejas sabiedrību dramatiskajā situācijā nepildīja savu funkciju.

Valsts izglītības iestādes koncentrēja savus spēkus uz formālo pilsoniskās izglītības sakārtošanu atbilstoši pirmā virziena koncepcijai. Tās, ieviešot jaunas mācību programmas un standartus, mēģināja gan sniegt zināšanas, gan attīstīt prasmes, iemaņas un vērtību orientāciju, bet daudzas nevalstiskās grupas un organizācijas izvērsa pašiniciatīvas darbību neformālajā pilsoniskajā izglītībā un sadarbībā ar Rietumu partnerorganizācijām uzsāka kursus, seminārus, kā arī izstrādāja materiālus gandrīz visos pārējos

virzienos, sevišķi kooperatīvajā mācīšanās metodikā, lēmumu pieņemšanā, aktīvajās mācību formās un sabiedrisko darbu projektos, uzsverot nevis saturu, bet procesu.

Tādējādi līdztekus veidojas vairākas paralēlas tendences — no vienas puses, vairums skolotāju strādā tradicionāli, mācot jaunu saturu vecā akadēmiskā formā, uzsverot jēdzienu teorētisku izpratni, bet izmantojot zināšanu apguves pasīvu formu. No otras puses, veidojas pašiniciatīvas bagātu skolotāju grupas, kuri aizraujas ar jaunām darba formām un metodēm, taču tās ir vāji saistītas ar programmām un saturisko komponentu. Ņemot vērā to, ka skolotāju izglītība šajās valstīs ir decentralizēta, pusprīvāta un valsts neorganizēta un nekontrolēta, valsts izglītības institūcijām faktiski nav mehānismu, lai nodrošinātu satura un procesa vienību, kuras trūkums ir lielākais šķērslis, kas kavē sistēmisku pilsoniskās izglītības reformu. Tas savukārt traucē īstenot mērķtiecīgu politiku un, ņemot vērā pārejas sabiedrības specifiku, rada marginālismu, nenoteiktību, sociālo apātiju, laika trūkumu u. tml. iezīmes, tāpēc īpaši bīstami ir atstāt izglītības politiku, un sevišķi pilsoniskās izglītības politiku, pašplūsmā.

Tieši šādā plānošanas, nevis materiālajā līmenī visas reģiona valstis būtiski atpaliek no Rietumu demokrātijām, kur pilsoniskās izglītības programma jau sen tiek izstrādāta integrāli visā izglītībā un visos trijos komponentos, izmantojot gan formālo priekšmetu saturisko pieeju, gan visas atbalsta aktivitātes *apslēptās programmas* formā.

Viss sacītais attiecas arī uz Latviju. Protams, jāņem vērā Latvijas specifika — etniski jauktais iedzīvotāju sastāvs, lielais bezvalstnieku īpatsvars, vēsturiskā pieredze un pastāvošā neuzticība un aizspriedumi, atšķirīgās identitātes. Tas viss papildus iepriekš minētajiem universālajiem apstākļiem padara pilsoniskās izglītības uzdevumus vēl komplikētākus.

Latvijā ir salīdzinoši daudz darīts pilsoniskās izglītības jomā. Kopumā Izglītības un zinātnes ministrija, realizējot pirmā virziena koncepciju, izstrādājot jaunu satura, prasmju un vērtību standartu, ir reformējusi sociālo zinību priekšmetu saturu. Pateicoties nevalstiskām aktivitātēm (piemēram, Demokrātijas attīstības centra darbībai), ir radīti jauni mācību līdzekļi civilzinībās un īstenota plaša skolotāju tālākmācības programma, balstoties uz interaktīvajām mācību metodēm. Ir aizsākts projekts "Pilsonis", kas ir pirmais sabiedrisko darbu projekts Latvijā. Līdzīgs process ir vērojams Polijā, Ungārijā un Čehijā. Raugoties no valsts politikas viedokļa un sevišķi no etnopolitikas viedokļa, tomēr jāatzīst, ka Latvijā nav izstrādāta programma, kā risināt, piemēram, sabiedrības etniskās un politiskās integrācijas problēmu izglītībā. Protams, ir izstrādāta valsts valodas apguves programma, bet tā nevar aizstāt pilsoniskās izglītības komplekso programmu. Politiskā griba ir izteikta, taču tā nav transformēta konkrētās programmās, un, šķiet, nav arī šāda transformācijas mehānisma. Varbūt Latvijā būtu īpaši atbalstāmas starpskolu diskusiju programmas, aktīvās pilsoniskās izglītības formas un skolēnu sagatavošana naturalizācijai, kā arī sabiedrisko darbu projekti, kas piesaistītu dažādu etnisko grupu jauniešus? Pastāv daudz neizmantotu iespēju. Mēs nedrīkstam zaudēt laiku, mēs nedrīkstam neizmantot šīs iespējas. Atpalcība izglītībā izšķiroši ietekmēs Latvijas iespējas iekļauties pasaules attīstīto valstu sabiedrībā. Atpalcība pilsoniskajā izglītībā var izšķiroši ietekmēt Latvijas kā demokrātiskas valsts pastāvēšanu nākotnē.

Guntars Catlaks

Form and Purpose of Civic Education in Transitional Societies: General Experience and the Case of Latvia

Summary

In the past decade, after the collapse of the USSR and the communist system, democracy became the major political system accepted all over the world. The Central Eastern European countries (CEEC), removed from Soviet control, regained their sovereignty and freedom, quickly establishing democratic regimes. The initial euphoria about changes soon came to an understanding of how long and complicated the transformation process would be. The problems faced by all nations in the region, including economical reforms, were even more delicate in the Baltic countries, after regaining their independence and statehood, but left with a hard Soviet heritage.

It was also soon recognized that education is a key institution in building and sustaining democratic societies. It should also have been understood, that the aims and goals of education, and especially Civic education, are completely different in the two systems, but this didn't happen so easily. A strong tradition of academic teaching still dominates school practice, even in combination with new progressive curriculums and standards.

The world experience in the 20th century gave rich material for the forms of education about democracy. Prof. John Patrick from Indiana University, USA, lists nine major directions of Civic education, existing in Western democracies in the last decade. They include the three

component concept (knowledge, skills and attitudes) which is widely accepted in formal curriculums in most countries. The systemic concept teaching is another, traditional approach. Cooperative learning, Case studies analysis, Decision making skills, International comparative studies, Participation, Literature examples, Active learning, and Community service are others.

In recent years the activities of the Council of Europe, specifically the project "Education for democratic citizenship", have aimed at development of a new concept of civic education, in the European context. The report, developed by the CE discusses the change and variability of understanding of the terms citizen and citizenship in different countries, and points out that it was seriously challenged after the second World War by Human Rights concepts and the growing processes of globalization. Also, it provides a conceptual framework of core competences in civic education based on a broad formulation of citizenship. Two different classifications are also created as models for debate. As it involves most of the well known Western European and CEEC experts in the field, the project seems to create a good opportunity for wide public, and also professional debate and further development of ideas, which would affect the national curriculums, programs and projects.

In cooperation with different groups between West and East, many changes and projects were carried out in the CEEC. Mostly as part of NGO activities, such as teacher training and material development, the interactive methodology as a main tool for democratic Civic education has been widely promoted and accepted by teachers in many CEEC countries, including Latvia. Even so, there still is missing a clear link between government policy in Civic education and practical education programs, both

formal and informal. This is particularly important in a transitional society like Latvia, where besides all the other problems, the integration of different ethnic groups and solution of the non-citizens issue stand as urgent and important tasks for sustainable and democratic development.

*Sulev Valdmaa, Dr. Phil.,
Head of the Jaan Tonnisson Institute,
Civic Education Center,
Estonia*

Integration of Society through Education

Origins of the problem

One of the most difficult problems of human development in Estonia today is the circle of questions related to the integration of its society. The Soviet past left the country in the situation, where approximately one third of the population of the state is not able to communicate in the state language. It is the result of the official russification policy implemented in the previous Soviet Union. It struck all the republics in the USSR — some of them more, some less heavily. For Estonia, the half a century of Soviet rule meant turning a nation state into a multiethnic one.

After the collapse of Soviet power in 1991, Estonia restored its independence in accordance with the principles of juridical continuity. Citizenship of the Estonian Republic was also determined by following the principles of historical and juridical continuity. This meant, that all of the people who were Estonian citizens before 1940 and their direct successors were considered automatically to be citizens of the Estonian Republic. At the same time the people entering Estonia under the Soviet occupation, and not having Estonian citizenship from before 1940, were classified as aliens.

Table 1

YEAR	TOTAL POPUL	ESTO- NIANS	% of ESTO- NIANS	NON- ESTO- NIANS	% of NON- ESTO- NIANS	OF THEM RUSSIANS	% of RUSSIANS
1922	1107059	969976	87,62	137083	12,38	91109	8,23
1934	1126413	992520	88,11	132327	11,89	92656	8,23
1959	1196761	892653	74,56	304130	25,41	240227	20,07
1970	1356079	925157	68,22	430908	31,78	334620	24,68
1989	1565662	963281	61,53	602374	38,47	474834	30,33
1994	1506927	962326	63,86	544601	36,14	436562	28,97
1996	1476301	953547	64,59	522754	35,41	420435	28,48

Multicultural Estonia Today

It is evident, that today's Estonia is a multiethnic and multicultural society. According to the data of the last official population census in 1989 there were people from 121 different nationalities living in Estonia at that time.

It is more or less easy to say who is Estonian, who is Russian, who Ukrainian, Byelorussian or Finnish in our country today, as their ethnic group is numerous enough to allow them to consolidate by ethnicity.

At the same time rather a large number of people are in difficulty identifying themselves by ethnicity. On the one hand this is caused by the fact of their being the members

of too small a national group living for a rather long time among either Russian or Estonian speaking people and not having close contacts with the people of their own national origin. By the 1989 population census there were 30 nationalities belonging to an ethnic group of between 100–10000, 35 nationalities belonged to a group of between 10–100 and 49 nationalities belonged to a group of between 1–10.

On the other hand children from mixed marriages (father Tatar, mother Usbek for instance) are often in difficulty when trying to determine their nationality. It is partly the result of Soviet national policy, that for many people it is still most understandable to declare their belonging to the group of Soviet people. Estonia evidently needs special programs for integration of society.

A common State language and the status of a citizen could be the foundations for integration of the society. People of non-Estonian origin living today in Estonia as a rule need to apply for Estonian citizenship in accordance with the regulations established by the state. Basically this means, that they need to apply for citizenship personally and pass two citizenship examinations: a) in knowledge of the State language, b) in knowledge of the Constitution of Estonia and the Citizenship law.

If we look at the map of Estonia, we see that the way how the non-Estonian population is located here doesn't support the integration processes. The non-Estonian population lives basically in the north-eastern part of Estonia and in Tallinn. It is difficult to imagine what the need is for the non-Estonian population in Narva (total population of the town is 80,000, 97% of them are non-Estonians) to study the State language, if there is no practical use for that in everyday life. In Tallinn approximately 50% of the inhabitants are non-Estonian. The integration in the areas

mentioned above and in some other places in the country with similar ethnic composition is not supported by the needs of everyday life.

Before the collapse of Soviet power there were approximately half a million non-Estonians, living in Estonia. According to the re-established Estonian citizenship law they were almost all non-citizens. People not having at the beginning of the nineties the right to automatically obtain Estonian citizenship, have behaved during the years following Estonian independence in different ways. Roughly speaking, of the half a million non-Estonians/non-citizens at the beginning of the nineties approximately 100,000 soon left Estonia. More than 120,000 have obtained Russian citizenship, approximately 100,000 have become Estonian citizens, more than 150,000 have applied for an alien passport. A certain amount of people have not made any steps toward the solving of their citizenship status.

It is evident, that the large number of non-citizens living in Estonia negatively influences several spheres of the life of the country, social, cultural, economical and state security among them.

Integration as a Problem and a Task

The Estonian state has developed legislation, which establishes a basis for integration, regulates and supports that process. The Constitution of Estonia guarantees equal basic rights and establishes equal basic duties for everybody in Estonia. There are laws, which impact very directly on integration. For instance the law on Cultural autonomy establishes the rights of the national minorities in Estonia to preserve and develop their national heritage.

The legislation on education regulates educating of the members of society. There is also law establishing the status of the state language, which emphasises the need for everybody in the country to know Estonian on different levels. There are more specific laws determining the position, freedoms and duties of people in the country — ethnic minorities among them.

During the last couple of years more attention has been paid to integration issues by various actors. Rather a lot has been done in the country to put the laws of Estonia into accordance with international standards and the principles of human rights. But the laws themselves can not promote integration. Special integration support programmes and projects financed either by foreign countries or by the Estonian state have been launched. In 1997 there was the compiling of the Estonian Language Strategy document, supported by PHARE, in 1998 the Estonian Integration Strategy document was compiled. Discussions over these two political documents have not yet finished. The research project "Vera", which is supported by the State and run by the university and scientific institutions' researchers, has for two years provided research work on the field of non-Estonians' attitudes and behaviours towards integration into Estonian society. A specific Advisory Council for Integration Processes working under the Minister without portfolio dealing with the issues of national affairs was established in the spring of 1998.

Integration of the society should be one of the tasks having highest priority in Estonia not only for the state but also for non-governmental organisations. The activity of the NGOs in dealing with the integration issues has explosively risen during just the last couple of years. There are a number of circles of different national minorities' unions and societies among them. These organisations try to

keep alive the traditions and culture of their origin while living in Estonia. A special Foundation for Integration was established in the summer of 1998, the task of this body is the co-ordinating of the integration projects and decision-making in financing of the projects.

Education and integration

Education is seen as one of the most influential tools in the process of integration of society. There are approximately 215,000 students attending compulsory education in Estonia. 67,000 of them study in the Russian schools. But in general, the fact that approximately one third of the students in our schools are non-Estonians hasn't influenced the State standpoint strongly enough. It has been declared by the Ministry of Education until today, that Estonia has a unitary educational system without any exceptions for anybody. This means, that the National Curriculum — lesson plans, the content of the subjects in the syllabi, the textbooks, the examination requirements etc. — are the same for each student despite their ethnic origin.

There haven't been any educational programs or projects up until today for their investigating more deeply the essence of the non-Estonian schools in our country and their possible specific needs. No special adaptations have been done in the curriculums or textbooks for the non-Estonian students. The state has postulated that education at the gymnasium school level will be encouraged to be carried out only in Estonian by the year 2007.

Teaching in all of the subjects at school is at the present time basically done with the textbooks and methodological aid materials developed in Estonia. At the same

time, the impact of the official behaviour described above has been that many teachers from Russian schools have preferred until now to use textbooks from Russia in the classroom, as these are considered to be more suitable for non-Estonian students. Very often the new Estonian origin textbooks really appear either to be written so as to be too difficult for the children or their content is, let us say, too Estonian for the non-Estonian children. The texts without any adaptation are not always suitable for non-Estonian students — history texts for example. This results in the Russian schools teachers keeping on using textbooks of Russian (or even old Soviet) origin.

In recent years, the leaders of Russian education in Estonia have started to speak about the necessity of creating a special content unit for the compulsory school lower classes — Estica. Estica is understood as a practical study about Estonia and Estonians, and is also to a large extent in Estonian. Working out Estica and implementing it was started some years ago as a project. The leading personality in this field is Larissa Vassiltchenko from Tartu University.

There are already a considerable number of Russian schools trying to implement the Estica block, but there is a problem regarding Estonian language teachers for Russian schools. The number of them is evidently insufficient, their professional skills are very often too weak. The State has shown that it is conscious of this fact. Some measures have been taken to better the situation. A special status of State language teacher — better paid than their other colleagues — has been implemented for example.

It is clear, that in the promoting of integration very much can be done by the Ministry of Education and schools themselves. An understanding of their important role has started to develop in the educational institutions.

The Ministry of Education recently prepared a special document — the Development Plan for Russian Education in Estonia. It indicates a framework of tasks and duties on the field as seen by the bureaucrats. This is the first official written position on this matter in Estonia during our independence, which could be seen as a starting point for dialogue in society.

More and more Russian families have started to take active steps in helping their children to integrate better into Estonian society. There are many cases, when parents put a Russian child into Estonian school. At the same time the influence of studying in an environment that is linguistically not one's own on the personal development of the child has not yet been examined. Therefore the people are carefully evaluating this phenomenon. Clearly positively evaluated is the practice of organising Estonian language summer camps for Russian children. These are examples of, so to say, citizens' activities, which indicate the rising understanding on the part of the Russian speaking community of the usefulness of integration.

Among the actors on the public field of integration through education are the national minorities' organisations. Most of them are small and do not have the capacity to pay effective attention to the specific educational needs of their ethnic group and their children. Only a small part of the nationalities represented on the list of the national minorities living in Estonia have been able to set up educational units. Jews have set up the Jewish school in Tallinn, and there is a Ukrainian class working in Tallinn. These institutions are functioning in accordance with the Estonian National Curriculum, emphasising particular national interests in the content of the subjects. Azerbaidjans, Latvians, Jews, Poles, Tatars and Chuvashes run Sunday school activities. The Moldova-Roumanian and

Usbek cultural societies arrange Estonian language courses for the people from their ethnic group.

It is very important to understand that integration is a voluntary and two-sided process. Success in integration of non-Estonians can not be reached without the support of the state and without the positive behaviour and participation of the Estonians. The state has to take care of teaching the state language to non-Estonians and educating them in the knowledge about the country. The National Curriculum contains several subjects supporting this aim — the Estonian language, civic education, geography, country study, singing etc. The content of the school subjects should in the same way orient Estonian youth to understand, that Estonia is today a multicultural country, which is the homeland of Estonians and of many non-Estonians as well. To Estonians, school should teach tolerance and acceptance.

Integration and security

The national composition of Estonia is rather unique in Europe. A country with one third of the population not knowing the state language and not having the citizenship of the country, but participating at the same time in the European integration processes — this is unusual. The success or failure of the integration of the society may directly influence the integration of Estonia into the European structures. Therefore it is an issue of state security.

In the research work written by Aksel Kirch, Marika Kirch and Tarmo Tuisk "Characteristics of the Ethnic and Social Development in Ida-Virumaa 1993-1996" are formulated some stereotypes of Russian danger which have

spread among Estonians. The stereotyped ideas concerning Estonian security in connection with Russia and Russians are as follows:

1. Most Russians living in Estonia are not loyal to the Estonian Republic and they cannot be fully trusted.

2. In Estonia, there are rather many of those who would like to restore the Soviet Union and they cannot be trusted.

3. Russia with its economical and political instability is a source of military danger to the world.

4. Russia is dangerous to Estonian independence.

5. Estonia should not join NATO, as that would bring along the danger of conflict with Russia.

When the same questions are asked of Estonians and Russians, for determining by different nationalities at what level the perception of danger from Russia is, the results differ in direction. 82% of Estonians think that there is danger to Estonian independence from Russia. Only 24% of Russians share the same opinion. It shows, that people belonging to the different ethnic groups evaluate the situation in the society differently, their expectations and orientations are coming from their past. The amount of work to be done in the field of integration of the society is still tremendous.

Before entering European structures, Estonia must achieve more in the field of integration than has been done until now. Nevertheless, the understanding of the necessity of integration is more and more apparent in society, but still mostly among the non-Estonians. It is especially of great value, that a situation has been attained, where promising new steps are being taken.

Literature

1. Eesti õppeasutused 1997/98. Tallinn, 1997.
2. Human Rights in Estonia. Tallinn, 1998.
3. Integratsiooni soodustav keelestrateegia. Tallinn, 1997.
4. *Kirch, A., Kirch, M., Twisk, T.* Characteristics of the Ethnic and Social Development in Ida-Virumaa 1993–1996. Tallinn, 1996.
5. Muukeelse kooli arenduskava. Tallinn, 1998.
6. Reference Book of Population Statistics, 2/97. Tallinn, 1998.
7. *Kirch A.* (Ed). The Integration of Non-Estonians into Estonian Society: History, Problems and Trends. Tallinn, 1997.

Sulevs Valdmā

Izglītības ietekme uz sabiedrības integrāciju

Kopsavilkums

Viena no vissarežģītākajām problēmām Igaunijā ir saistīta ar mūsu sabiedrības integrāciju. Šo problēmu radija Padomju Savienības īstenotā rusifikācijas politika, kas sevišķi spilgti izpaudās tās pastāvēšanas pēdējās desmitgadēs.

Igaunija ir kļuvusi par multietnisku (daudzvalodīgu) un multikultūru sabiedrību. Te dzīvo vairāk nekā 120 dažādu tautību pārstāvji. Neigauņu iedzīvotāji pamatā dzīvo ziemeļaustrumu Igaunijas daļā un Tallinā. Grūti

iedomāties, kāda būtu nepieciešamība mācīties valsts valodu, kas ir viens no pamatnoteikumiem integrācijai un pilsonībai, 97 procentiem neigauņu iedzīvotāju Narvā vai 50 procentiem neigauņu iedzīvotāju Tallinā. Integrācija šajās dzīvesvietās nebalstās uz ikdienas dzīves vajadzībām.

Integrācijas atbalstišana ir viena no nozīmīgākām Igaunijas valsts lomām. Valstij jāuzņemas rūpes ne tikai par to, lai mācītu igauņu valodu, bet arī lai izglītotu pilsoniskajās zināšanās par valsti. Jaunā nacionālā mācību programma (kopš 1996. gada) ir izveidota tā, lai veicinātu šā mērķa sasniegšanu, tā ietver pilsonisko izglītību, igauņu valodas, vēstures, dzimtenes mācības apguvi u.tml. Tomēr līdz šim Igaunijā nav vērojami īpaši sasniegumi sabiedrības integrācijā, ko būtu veicinājusi izglītības sistēma. Ir vairākas neatrisinātas problēmas, kas kavē integrācijas procesu, piemēram, Igaunijas nespēja pilnībā apmierināt neigauņu skolu vajadzības ar Igaunijā sagatavotām labām un interesantām mācību grāmatām. To vietā tiek lietotas no Krievijas ievestās mācību grāmatas. Neskatoties uz to kvalitāti, tās nevar tikpat labi rosināt integrāciju, kā Igaunijā izdotās grāmatas.

Tajā pašā laikā valsts garantē katra individa tiesības saglabāt un attīstīt savu etnisko identitāti. Nacionālās minoritātes ir nodibinājušas vairākas kultūras biedrības un klubus. NVO organizācijām ir iespēja atbalstīt nepieciešamās izmaiņas sabiedrības integrācijas jomā. Igaunijā, atbalstot integrāciju ar izglītības palīdzību, ir izveidojies ne pārāk liels, toties aktīvs un veiksmīgs NVO sektors. Pastāv organizācijas, kuras nodrošina pieaugušo izglītošanu un skolotāju apmācību, mācībmateriālu izdošanu, dažādu izglītojošu projektu īstenošanu u. tml.

Līdz šim NVO organizācijas tika uzturētas vienīgi ar ārzemju finansējuma palīdzību. Pašlaik mēs redzam, ka

valsts arvien nopietnāk sāk uztvert NVO organizācijas, izturoties pret tām kā pret partnerēm. Valsts ir sākusi finansēt NVO integrācijas projektus, arī izglītības projektus. Izglītības joma Igaunijā arvien vairāk kļūst par sabiedrības integrācijas norises vietu, un vienlaikus tas liecina arī par pilsoniskās sabiedrības nostiprināšanos mūsu valstī.

*Марк Дьячков,
доктор философии, профессор,
Российская государственная библиотека,
Российская Федерация*

Проблемы национального образования в Российской Федерации

В декабре 1990 г. Министерство образования РСФСР утвердило новую концепцию национальной школы. По своей направленности она отличалась от сложившегося в довоенные и послевоенные годы подхода к школе в России, работавшей по общероссийским учебным программам и планам с добавлением “национального компонента”, т. е. комплекса языковых и этнокультурных предметов. В соответствии с новой концепцией предусматривалось создание образовательных систем, первая ступень которых (дошкольное воспитание и начальная школа) должна была “погружать” ребенка в стихию родного языка и культуры, а вторая и третья (неполная и полная средняя школы) — постепенно выводить содержание образования в российское и мировое культурное пространство [1, 21].

Концепция представлялась достаточно амбициозной, однако, как подтвердила дальнейшая практика, ставила перед учителями больше вопросов, чем давала ответов. Во-первых, оставалась вне рассмотрения необходимость формирования у индивида с самого раннего возраста сознания общероссийского единства, т.е.

причисления себя одновременно к носителям своего языка и культуры и к россиянам, обладающим знанием русского языка и культуры, равно как и культурных традиций многонациональной страны. Во-вторых, в концепции не разъяснялось, каким образом при ограниченном количестве учебных часов (увеличивать которые выше определенного максимума не только невозможно, но и просто вредно) можно реализовать вначале “погружение учащегося в стихию родной культуры и языка”, а затем его “выход в российское и мировое культурное пространство”. Также непонятно было, почему родная культура и язык представлялись разработчикам в виде “стихии”.

В основу этой концепции легли неверно, на мой взгляд, используемые понятия о неравномерности развития отдельных этносов, населяющих Россию, и существующего, как следствие этого, “этнического разделения труда” [2, 90]. Этим же объяснялось стремление создать для этносов единого государства целый набор различных национальных образовательных систем. Наличие таких систем, по моему убеждению, приводит к распаду единого полиэтнического культурного пространства России, к обострению, а иногда и к формированию, межэтнических противоречий.

По своим практическим характеристикам эта концепция представлялась скорее декларацией о намерениях, добрым (а, возможно, и недобрым) пожеланием со стороны далеких от каждодневной школьной практики ученых, а не конкретным руководством к действию. В дальнейшем именно это обстоятельство, наряду с другими, привело к нежелательным последствиям, поскольку в различных регионах ее понимали совершенно по-разному.

Немного позднее, в 1991 г., в России был принят Закон о языках народов России. В его развитие в следующем году была разработана и принята Концепция государственной программы сохранения и развития языков народов Российской Федерации. Концепция национальной школы и Концепция программы развития национальных языков не согласовывались друг с другом. Более того, текст последней косвенно свидетельствует о том, что ее авторы вряд ли были знакомы с текстом первой.

В Концепции программы развития языков содержалось достаточно много ценных мыслей, реализация которых могла бы во многом способствовать решению межэтнических проблем в России. В частности, предусматривалась важность овладения всеми постоянными жителями национального региона не только своим родным языком, но и неродным языком, имеющим хождение в данном регионе, т. е. для нерусского населения — овладение своим родным языком и русским, а для русского — русским и местным национальным языком. Эти положения, в случае их реализации, в значительной степени оказали бы воздействие на систему национального образования, поскольку предусматривалось, во-первых, введение местного национального языка в качестве обязательного учебного предмета во всех школах и вузах региона и для всех учащихся, независимо от их этнической принадлежности; во-вторых, на уровне внешкольного образования — создание сети воскресных школ, кружков, добровольных объединений для изучения местных языков, фольклора, литературы и культуры, особенно малочисленных народов Российской Федерации (РФ) (к которым по существующему законодательству относятся народы, численностью

менее 50 тыс. человек). К сожалению, к реализации этих задач во многих регионах вначале так и не приступили, а затем и вовсе от них отказались.

Положения этой Концепции фактически не нашли отражения в принятом несколько позднее законе "Об образовании". В этом случае также возникает предположение, что разработчики закона вряд ли внимательно читали Закон о языках и Концепцию программы возрождения языков. Многие положения этого действующего в настоящее время закона как бы обходят стороной потребности общероссийской межэтнической интеграции (именно интеграции, а не ассимиляции русским населением нерусских).

В Законе "Об образовании" четко провозглашается "единство культурного и образовательного пространства" в рамках всей РФ без уточнения того, как это согласуется с возможным наличием множества "национальных систем" образования. Закон предусматривает принятие общегосударственных образовательных стандартов, включающих как федеральный (общий для всех), так и национально-региональный (специфический для данного региона) компоненты. Что же получилось на практике? В республиках в составе РФ были достаточно быстро разработаны и введены в действие национально-региональные компоненты, тогда как в отношении федерального компонента у педагогической общественности страны до сих пор не имеется единого мнения, вследствие чего федеральные стандарты не утверждены, причем вряд ли можно ожидать их окончательной разработки и утверждения в ближайшее время. В такой ситуации в различных республиках в составе РФ обучение проводится по местным стандартам, существенно отличающимся друг от друга, в частности, по подходу к обязательным и факультатив-

ным предметам, и удовлетворяющим скорее интересы местных этнических элит, чем всего населения региона. В частности, наблюдаются очень серьезные различия в плане количества учебных часов по таким предметам как русский язык, русская литература, математика, физика и т. д. Например, значительно сокращены учебные часы на преподавание русского языка в Якутии наряду с проведением резкого раздела между учебными программами “якутских” и “русских” школ. Как представляется, учебные планы и программы такого типа способствуют лишь дезинтеграции местного населения, но никак не его консолидации. Ставится под очень серьезное сомнение возможность выпускника “якутской” школы поступить в какой-либо российский университет, кроме якутского.

Можно считать, что в России в настоящее время не существует единого образовательного пространства. Следовательно, можно ожидать и у последующих поколений тенденций к этнокультурному (а, возможно, и политическому) сепаратизму.

В межэтнических отношениях современной России достаточно активно проходит процесс дезинтеграции, до последнего времени носивший в большинстве случаев скрытый характер, а теперь все чаще выходящий на поверхность. Нерешенность многочисленных этноязыковых и этнообразовательных проблем играет в этом существенную, если не ведущую, роль. Перед страной встают вопросы, требующие безотлагательного решения.

Между тем, напуганное резкими проявлениями сепаратизма и, в частности, открытой войной между РФ и Чеченской Республикой Ичкерией, руководство страны и органов образования проявляет бездействие, нерешительность и непонимание реальной ситуации.

Проводимые в настоящее время преобразования, входящие в общее русло школьной реформы, носят малоуправляемый характер и отражают общую несогласованность подходов к изменениям, происходящим в государстве. Теоретически признается, что приоритетность образования выражается не только в размерах финансирования (достаточно скудных, которые можно было бы увеличить даже с учетом трудного положения страны, а, может быть, вследствие такого трудного положения), но и в повышении престижа и социального статуса образования, расширения его роли в формировании единого многонационального российского социума. Однако практически в этом направлении почти ничего не делается.

Как до периода “междоцарствия”, т. е. фактического отсутствия дееспособного правительства РФ, так и в этот период Министерство общего и специального образования РФ фактически устранилось от общего концептуального руководства всей системой образования России, возложив эти функции на региональные органы образования. Тем не менее в статье министра общего и специального образования РФ А. Тихонова, опубликованной 19 июня 1998 г. в газете “Известия”, Министерством декларативно ставятся три задачи: обеспечить качество, мобильность и доступность образования — задачи настолько общие, что в них слабо усматривается конкретное содержание. Создается впечатление, что бывший министр и его Министерство живут в каком-то нереальном времени и пространстве. Так, по их данным, такие языки, как вепский, мансийский, хантыйский, нанайский, ненецкий и т. д. (всего 55 языков!) преподаются с 1-го по 9-й или по 11-й классы. Весьма неплохая статистика. Не могу утверждать в отношении нанайского, но что

касается вепсского языка, то в 9-х классах трех средних школ Вепсской национальной волости в Карелии вепсский язык изучают только две девушки. Помимо этого за последние пять лет на упомянутых выше языках в России издано не более трех названий книг, включая и буквари. Что могут читать на этих языках девятиклассники, остается только догадываться.

В последнее время в педагогической печати России, в частности в "Учительской газете", опубликован целый ряд авторских концепций реформ в системе образования [3]. С одной стороны, это свидетельствует о большой заинтересованности наших ученых-педагогов в будущем образования, а, с другой, вносит известную разнобой в практическую деятельность, поскольку ни одна из опубликованных концепций не получает полного одобрения на уровне образовательных структур, школьной и родительской общественности, и ни одна из них не обсуждена и не принята на государственном уровне.

Во всех концепциях в той или иной степени подчеркивается, что дезинтеграция политической власти в стране (в отношениях между центром и регионами) приводит к нарушению непрерывности между отдельными уровнями образования и соответствия между отдельными учебными заведениями. По мнению разработчиков, это представляет угрозу целостности и культуре российского общества.

Что касается нарушения преемственности между образовательными уровнями, то можно сказать, что оно в настоящее время уже произошло. Ни один выпускник средней школы без весьма серьезной дополнительной подготовки не в состоянии сдать вступительные экзамены практически ни в одно высшее

учебное заведение РФ. Требования выпускных экзаменов в полной средней школе и вступительных экзаменов в вузы отличаются друг от друга как небо и земля. Но и специализации выпускников различных однопрофильных вузов, обучавшихся на одноименных факультетах, зачастую не только не соответствуют одна другой, но оказываются практически несопоставимыми. На уровне среднего образования существуют бессистемность: отдельные гимназии, школы-гимназии, колледжи, лицеи обладают в каждом отдельном случае индивидуальными свойствами; требования к вступительным экзаменам в вузы также индивидуальны и бессистемны.

Для общего отношения научно-педагогической общественности к этнокультурным и этноязыковым проблемам России характерно то, что только в одной из появившихся в настоящее время концепций содержится упоминание о национальной самобытности народов России, как русского так и всех остальных. Причем глубоко этот вопрос не разрабатывается. Проблема этнической самоидентификации и межэтнической интеграции народов России в дискуссиях теоретиков и практиков педагогики опять отходит на задний план. И это в той ситуации, когда эта проблема занимает одну из первых строк в списке неотложных проблем, ожидающих государственного решения.

Мне представляется, что в России существует неотложная и настоятельная необходимость (наряду с целым рядом других) перейти от дискуссий к практическим делам в сфере национального образования, эффективно использовать необоснованно отвергнутый в конце 1980-х гг. подход к национальной школе как к неразрывной части общероссийской школы, отличающейся от нее соответствующим этнокультурным и

этноязыковым компонентами. Это позволит нам восстановить единое общероссийское образовательное пространство, сохранить культурную и языковую самобытность российских этносов и способствовать формированию межэтнического единства народов России.

Примечания

1. *Бацын В. К., Кузьмин М. Н.* Национальные проблемы образования в Российской Федерации. Школа и мир культуры этносов. — М., 1995., вып. 2.

2. *Дьячков М. В.* Миноритарные языки в полиэтнических государствах. — М., 1996.

3. Учительская газета. — 1997, № 33, 34, 51.

Marc Diachkov

The Problems of Ethnic Education in the Russian Federation

Summary

A sequence of uncompleted reforms in the system of education has resulted in disintegration of the educational system which existed in Russia in the Soviet period. Various approaches to ethnic education in Russia are being discussed now, while educational authorities of republics within the Russian Federation pursue their own

course. Sometimes their approaches to ethnic education are contradictory and inconsistent with the common interest of the federal state.

The single educational system within the single state, with possible addition of ethnic components (language, history, culture), seems to be preferable.

*Olga Ganzen,
People to People Estonia,
Estonia*

The Global Citizenship Program in Estonia

Background History. The Estonian people belong to the ancient Finno-Ugric tribe that has inhabited the region for thousands of years. Before the 13th century, Estonians generally lived in free association, without an aristocracy of any kind. This changed with the invasion and domination of German and Danish crusaders in the 1200s. Baltic Germans remained the ruling class into the 20th century. Estonia came under Swedish control in 1561 but became linked to Russia beginning in 1710.

Estonia took advantage of the chaotic conditions of the Bolshevik Revolution in Russia (1917) to declare its independence. The Red Army invaded but was defeated in the Battle of Vonnu. Estonia maintained its independence for 22 years. However, under the secret Molotov-Ribbentrop pact between Germany and the Soviet Union, Estonia was invaded in 1940 by the Soviet Union. During World War II, Germany occupied the territory from 1941 to 1944. Upon Germany being defeated, the Soviets re-established their power and incorporated Estonia into the USSR.

With the relaxed political climate under Soviet leader Mikhail Gorbachev, Estonia's quest for independence became visible outside the USSR. At large demonstrations and night-time festivals, people sang outlawed nationalistic songs to show their determination (as they did during the

Singing Revolution). As the Soviet Union weakened and finally collapsed in 1991, Russian president Boris Yeltsin accepted Estonia's declaration of restored independence. Estonia has since moved toward strengthening democratic government.

The people. Estonia's population is about 1.5 million but is currently decreasing by 1.1 percent annually; the majority of the population is Ethnic Estonian (61%); Russians comprise 33% of the population. Other groups include Ukrainians (3%), Byelorussians (2%), and Finns (1%).

Most non-Estonians migrated to the area during the Soviet era. They are eligible for citizenship only if they meet language, residency and other requirements. Many ethnic Russians are choosing to seek formal citizenship. Citizenship is vital for property ownership, social benefits, and other privileges in Estonia.

Key Symptoms. Since regaining independence in 1991, Estonia has made remarkable strides in its democratic transition. Its economic transformation is one of the success stories of the region. But while democratic processes such as free elections and the passage of a new constitution have occurred, the development of a civil society has not kept pace. More must be done to promote active support for an independent and democratic country. Estonia is still attempting to cope with a large concentration of ethnic and religious minorities.

For the Estonian nation it was crucial to protect its national identity during the suppression of Estonians in the eight centuries before the Soviets and during the Soviet time. In the middle of the last century the most progressive of the Estonian people started to work with the

national awareness of Estonians. Estonian writers, artists and scientists started to write in the Estonian language and about Estonia. Estonian National symbols were created. National festivals for Folklore dancing and singing became part of the national tradition. Estonians became very proud and knowledgeable about their culture and national identity.

During the centuries of suppression by other nations, the Estonian nation was very good at keeping its Estonian culture and identity. To achieve that, Estonians became quite nationalistic with deep xenophobic feelings towards other nations. Estonians lost trust of other nations and their multicultural understanding was decreased through the years.

Nationalistic propaganda helped Estonians to protect their national identity and to become independent in 1918 and regain independence later in 1991.

Key factors. The re-establishment of Estonia in 1991 as an independent state has posed new difficulties for its society:

1. In the beginning of the so called Singing Revolution there was a lot of help from other countries to raise national awareness and support the feeling of national identity of Estonians. Several civic movements were created and were very popular in Estonia at that time. After Estonia re-established independence, financial help and attention went to politicians. That slowed down development of civil society and created apathy to civic life.

2. Along with ethnic tensions, most of the people in Estonia — adults and youth, both Estonians and Russians, were also exhibiting a growing sense of apathy and disillusionment with politics. This trend was creating an environment which was ripe for the development of conflicts

between individuals, groups and even government factions. When rights of large sectors of population are not protected and represented, there is the potential for conflicts to arise.

3. Society is separated into Estonian and non-Estonian society. There are different schools, periodicals, etc. There is a lack of multicultural and political interest on both sides. As a result — there is a tension regarding the integration of different cultures under a single government.

4. After Estonia regained independence the nationalism that helped the Estonian nation during the suppression period became a hindrance to the development of Estonian Society. It now keeps residents and citizens of Estonia from working together in mutual projects. The process of integration of non-Estonians into Estonian society has not really been working.

Fixes that fail. 1. In the beginning of the re-establishment of the Estonian Republic, Russian residents in Estonia were very interested in learning the Estonian language and culture in order to integrate into Estonian society and to get citizenship. Unfortunately there was lack of state help for language training and a lack of native professional teachers of Estonian. There were, and still are, few opportunities for Russians in some parts of Estonia to practice their Estonian; some areas are 98% Russian, and therefore people do not have the opportunity to use the Estonian language.

As a result of a new language law, the test for citizenship became more difficult. As a result, the interest in learning Estonian is dying and the feeling that the Estonian state is not loyal to its Russian residents is growing.

2. During the Singing Revolution and after Estonia regained independence, there was a growing interest in

participation in civic life among adults and youth. However lack of civic education and corruption of new politicians caused a return to apathy to civic activities in society.

3. There was an attempt to establish dialogue between Estonian speaking and Russian speaking politicians that failed due to escalation of nationalistic propaganda from both sides.

Problem Statement: nationalism is now a threat to Estonia

There is a potential for conflict and the future is uncertain in Estonia. The question is: How can we break down the barriers and help Estonians gain the ability to trust other nationalities?

Identification of the system causing the problem.

In 1998 Estonia was identified from other countries as a potential member of the European Union. Both Estonians and non-Estonians in Estonia are very interested in becoming part of a United Europe.

During a joint project of People to People Estonia and Peace Corp Volunteers in Polva (April 1998) young participants of both nationalities described positives of being in the EU as follows: free borders with EU countries, visa freedom; more investment from the EU; easier flow of Estonian goods to the EU; better trade relationships, including with Russia and Eastern Europe; more education and work opportunities, higher level of education; subsidies; more opportunities for non-Estonians in Estonia; faster economic development; more laws affording protection from immigration problems; more contacts with Europe; improvement of Estonian Culture; better

quality of life, bigger markets; development of industry; free movement of goods, capital, services and people; stronger competition, increasing the quality of local goods; economic protection; less chance of wars and conflicts; decrease of discrimination.

Now, because Estonia is eager to be part of the European Union, and one of the accession requirements is tolerance towards national minorities, Estonians have started to discuss the importance of multicultural education. Their multicultural interests have started to grow. Both the Estonians and the Russians seem to be more open for cooperation.

System causing the problem, possibility for problem resolution

1. The Nationalism that helped Estonia in the past is a threat now and keeps residents of the country from cooperating with each other.

2. Mutual desire to live in a wealthy society and mutual desire to have more resources could bring people to a state of mutual cooperation that would lead to trust.

3. Failure to work on this possibility will increase potential conflict and will bring Estonia to an even more unstable situation.

Identification of the high leverage point in the system. What could be done to solve the problem? If we can influence the ability of Estonians to trust other nationalities, we could reduce potential conflict and bring society to stability in the future. Using the desire for more resources, we can intervene by convincing people that trusting one another would lead to a better life.

Description of the program

1. In the beginning of the newly re-established independent Estonian Republic, foreign investors gave a lot of grants for short-term language programs, mostly for adult learners. They believed that knowledge of the Estonian language, gained by non-Estonians, would help Estonians and non-Estonians to trust each other. Thanks to these programs, Estonia established Language centres and announced a new Language law. It helped individuals in Estonia. However, it did not build Estonia's own capacity to solve the problem, and therefore the result achieved was not expected.

2. I believe that the problem could be solved with the help of projects that aim to create an educational system with soft integration for non-Estonians, civic education and conflict resolution training for trainers, both high school students and teachers. This will provide an opportunity to build our own capacity to solve the problem of the future of Estonia. Most training could be provided in English, as Estonian residents are interested in learning the English language in order to integrate into the European Union.

Also, the fact a third language is used for training would break down the barrier between Estonian and non-Estonian participants, and would help them to start mutual training projects in the future.

3. Until now most of the integration program for non-Estonians has been targeted towards adults. I believe that the most important target group is youth in Estonia.

The future development of many countries in terms of integration and multicultural democratic society is very much dependent on their younger citizens. It is important to generate increased understanding and awareness of the prospects for and problems of democracy and

Multiculturalism among young people. It is also important to create opportunities for young people to meet and to interact with people from various spheres of society — politicians, journalists, etc. in their own countries and in mature democracies.

4. In Estonia during the fifty years of Soviet power there were Soviet traditions in education, which included an authoritarian approach. Unfortunately, even after independence, there is still a lack of educational tradition for adults and students regarding the democratic process and how the different sectors interact with one another. There is also a lack of understanding about the roles of teachers and students.

Firstly, there is an increasing need to educate and train young people to become more effective and active leaders. Secondly, in a small multicultural society like Estonia, there is a need for greater cultural understanding, tolerance and education. As such there is a need for comparative information and shared experience in cultural understanding. Finally, in contrast to what Soviet education led to, the youth of Estonia need a greater understanding of how to implement ideas and make practical use of their education. There is a need for practical, hands on training, education and experience, which can serve as examples and models for development.

The program that could be a solution: Global Citizenship

The establishment of a *Global Citizenship program* will help to initiate an ongoing dialogue and concrete proposals for an approach to civic education, which can lead to an increased level of mutual understanding and feeling of community between the ethnic groups.

Participants: the project would include teachers and students from the Estonian-speaking and Russian-speaking populations. It would involve a series of workshops at which various approaches to the subject of civics and various pedagogical techniques are tested and discussed. In addition, contacts and visits with local politicians, community organisations, mass media, etc. would be arranged in order to develop practical projects to complement more traditional forms of instruction. It is also important to include representatives from the Ministry of Education and other people working with different aspects of civic education and curriculum development. A network would also be established.

Wider goals: to establish an active communication channel which promotes the sharing of ideas, the exchange of experiences, and the acceptance of cultural diversity; to reinforce the importance of citizenship participation in improving the quality of local community life; to promote the benefits and sustainability of grassroots cooperation by working together to resolve issues and encourage co-ordination of efforts; to demonstrate to local and national authorities that students do take an interest in current issues and responsibility for their future.

Specific goals: to raise awareness, encourage more substantial discussion and inspire young people to actively address current issues impacting their communities in a challenging and stimulating environment; to enable young people to contribute to the social stability and economic growth of Estonia, especially at the local levels, by providing them with an opportunity to assume leadership roles, learn interpersonal skills and work together to tackle real life issues.

This program will consists of several parts:

1. **Training sessions for young people and teachers of Civics in Multiculturalism, Conflict resolution, Participants in Democratic process, Impact of EU integration, Role of Mass media, Economic issues, Environmental Issues, etc.** During training sessions student will listen to lectures and work in group workshops, studying different civic projects that they can participate in later together with civic teachers and international partners. Suggested projects include: Student Council Club, Debate Program and the Citizen Project.

2. **Regional and International conferences with the same topics.** Students should be selected after training sessions through an essay competition that could require description of positive and negative sides of each issue for their country.

Teachers of civics, local authorities, and mass media should be invited and involved in the conference as participants in separate and joint sessions.

As the result of dialogue sessions in the groups during the conference each group would present suggestions on how they could realise their ideas in their local community and country. Materials should be printed out later and made available to participants, mass media and officials.

3. **Network of Regional coordinators** (who should be selected during the conference). **Producing a Global Citizenship Newsletter** with news about local civic projects.

4. As follow up — **Mutual international cooperation on civic projects and information about them in Youth Magazine and Youth News Letters.**

5. This work could be co-ordinated through special **Civic Education Centres** or through cooperation with existing NGO centres. Centres could cooperate in this

project with the Soros Foundation, Civitas Project, the Peace Corps and other organisations.

6. As additional activities we could organise **Global Citizenship Caravans** with a special study program for learning about the political and social system of the visiting country and interaction with local young people in international camps, simulation games and workshops.

Most of the activities will be provided in the English language. It is very important for participants to have training in foreign languages before the process of integration into the European Union. It is also important that participants will communicate in a third language (not Estonian and not Russian); therefore, national feelings are not hurt.

Objectives of the program: it targets Estonian and non-Estonian Youth to work together in developing the project, giving them hands-on experience in working together harmoniously; it offers students from ethnically diverse schools direct training in mediation and conflict resolution, affording them the skills to improve inter-ethnic relationships; it directly addresses the need for dialogue by bringing students and community leaders together in a structured setting to address the issue, and to offer suggestions on how present and future leaders can work for positive change; it provides the opportunity for leadership development for different populations of young people; it encourages young people to reflect on how they can bring about positive change in terms of the improvement of inter-ethnic relations; it offers students in mixed regions an opportunity to think critically about the need to cooperate and engages them in the preparation of a final report to be submitted to community and national leaders and the press; it affords young people a chance to influence the country's leaders who are responsible for devel-

oping public policy that forges harmonious relationships between Estonians and non-Estonians.

Implementing a soft integration program in primary and secondary schools as part of a state program, planned by the Ministry of Education with cooperation of the Global Citizenship program (provided by non-profit sector) for High school students and College students, will help citizens and residents of Estonia to be more tolerant and to be more involved in the civic life of the society. Cooperation between the non profit sector and State (Ministry of education, local authorities) and motivation between students and adult participants (growing interest for integration into Estonian society and the European Union) will help to implement the Global Citizenship program.

How we will measure the success of the program

1. **Expected results:** activation of Youth leadership in mixed regions to begin to work together on a long term basis; education of Estonian and non-Estonian students with skills that enable them to work together harmoniously now and in the future; increased awareness of community leaders on the need to improve inter-ethnic relations; publication of a document co-authored by Estonian student leaders; initiation of a new and original approach to solving the problem by using not only majority and minority students, but also leaders of all ages.

Direct Impact/Outcome among Estonian Youth: development of an on-going participatory communication channel to promote the development of democratic thinking and leadership skills; development of an understanding

of the importance of being well-informed about all sides of an issue; development of a triangle of cooperation between teachers, local authorities and students in improving the quality of local life; presentation of recommendations discussed in the working groups to government representatives on all levels, and the media.

Students will: have the opportunity to participate in democracy building activities; understand the importance of recognising all sides of an issue by being exposed to other students with different points of view; take an active role in addressing issues within their communities; develop a future network of potential resources between themselves, teachers and local authorities.

Teachers will: learn and participate in various civic education programs; utilise alternative methods in developing student leadership skills and critical thinking abilities through continued democracy building activities; develop a network of fellow teachers around the country in which to share resources, ideas and best practices, and fully utilise the resources of the Ministry of Education; establish a network with local authorities in order to encourage them to take an active role in developing student leadership skills (for example utilising student projects).

Local Authorities will: recognise that working with students and helping them to understand and address issues will benefit the entire community; commit their time and resources for the development of student leadership skills through possible classroom visits and internship activities; develop a network of local authorities around the country to share ideas regarding how to continue working with students in the future.

Project follow up programs. The best measurement of success will be better communication and understand-

ing and follow-up mutual projects between Estonians and non-Estonians in Estonia.

This forum will educate teachers about different ways they can co-ordinate activities with the Ministry of Education and with each other. Participating schools will also join a growing network of schools working with People to People Estonia to introduce and maintain learning about democratic participation in the classroom. Civic & history teachers from each school will have the opportunity to participate in future People to People Estonia seminars to help continue this learning process. In-school programs will include things such as debate clubs, student governments and other programs which encourage students to learn about and discuss issues which impact their communities. This is part of an ongoing effort to transfer knowledge and skills to young people in Estonia which will enable them to take part in broader democratic participation programs.

2. Evaluation. Participants will complete post-seminar questionnaires to assess the relevance and effectiveness of the ideas, materials and methodologies presented at the workshops and training sessions. The publication and distribution of printed materials will be provided for participants and future funders. Cross-border contacts and exchanges of civic education materials with other organisations will be documented.

Conclusion

I do believe that a Global Citizenship Program will change the future of Estonia. I would like to share with the reader some of the thoughts of young people in Estonia, who have participated in a similar program already:

- I think it is useful for students to gather and discuss some problems of our country.
- Together we can build bridges and change the world.
- Be active and say what you have in your mind and you will change a lot.
- I know that I am not the only one who wants to solve and discuss our problems.
- I found out that young people (no matter what their nationality is) are basically the same.
- The Russian problem in Estonia has a very easy solution — Estonians and Russians just have to talk to each other.
- Teamwork and the relationships between students are the most important things.
- I'll try not to judge them, to understand them better, and to listen to different points of view.
- There are common problems between Russians and Estonians and we all want to solve them.
- I understood better the Estonian students' point of view.
- I saw the point of view of the Russian students.
- I learned to understand and accept different things.
- Human is human, it does not depend on nationality.
- We need time and with it everything can change for the better.
- After this project, I think a bit differently from what I thought before.
- I can also make something better for Estonia.
- I will share the information I learned with other students in my class — they also need to hear this information.
- I will tell my parents and friends about problems that we discussed.
- This project just helped me to start thinking serious-

ly about problems I've never thought before; I think I'll try to do something about them.

- I'll try to be more understanding of people from other societies.
- To communicate more with Russians.
- I'll try to find new Estonian friends.
- I'll try to learn better about people from other nationalities.
- I'll tell my parents that we have to love and hold together.

People to People Estonia and it's Democracy School. The People to People Estonia chapter (PTP Estonia) was founded in 1993 by 11 members, Estonians and Russians, men and women, between 17 and 57 years of age. For almost one year PTP Estonia was trying to understand what was of the most interest in the People to People Movement for Estonia. We decided that it was mutual understanding and youth programs.

Background. Our first project was a combination of PTP interests: International Youth Conference "Living in Multicultural Democratic Society. From Tolerance to Mutual Understanding". The conference considered several topics which were related to democracy. The individual topics included debates on the use of the word democracy, ethnic issues, art as a way to express democracy, how media reflects democratic movements and fear of foreigners: xenophobia. Local media covered the conference throughout. There were 50 participants from nine countries. The presentations of the 12 guest speakers formed the basis of the conference. The idea of Democracy School arose from the conference.

In March 1995 PTP Estonia organised 10-day courses in three cities in Estonia and a one week course at the

Lolland in Denmark. Interest in continuing and developing, the further discussion was great and many different follow up activities were discussed. In August 1995 PTP Estonia organised a six day study trip to Sweden for young people. The aims of the trip were similar to the study trip to Denmark: to acquaint the participants with the political situation and cultural life in Sweden and to discuss the problems of democracy. Students visited some organisations and institutions (a Swedish daily newspaper, Swedish Parliament, Stockholm University and Uppsala University, a school for immigrants, etc.). One of the scheduled activities was organising a number of meetings with People to People Sweden and LSU (committee for youth organisations). The trip included a cultural program and visiting the Stockholm Water Festival. After this trip the idea to continue the Democracy School Project on an annual basis appeared. Other projects of Democracy School were the conference in Narva: "Historical Heritage — Historical Responsibility", Workshop on the Teaching of Civics in Estonia in Sillamae, Seminar in Sillamae and a study trip to Denmark "Mass media and Journalism in a Democratic Society".

In 1996 People to People Estonia organised seminars in conflict resolution and mediation techniques in democratic society. The idea of this project was to provide practical and philosophical training in conflict resolution and mediation for students in Estonian and Russian Schools in Estonia. The seminars included elements of leadership development. Activities included training workshops for trainers, conflict resolution and mediation workshops in six cities in Estonia in 12 schools, and the International Youth Conflict Resolution Conference in Tallinn.

All these projects gradually involved quite a number of young PTP members (approximately 100). We found out

that most interesting for the young people were educational projects, communication and having fun.

In 1997 Democracy school was devoted to Organisational Democracy (around 300 students were involved). In April 1998 PTP Estonia and Peace Corp Volunteers organised the Youth Forum for 110 students from 15 maakonds of Estonia "Voices of Tomorrow".

The Youth Committee of Estonia is trying to establish an International Centre for Civic Education, Cultural Understanding and Youth. It will co-ordinate regular lecture series all over Estonia, Leadership Workshops, will work with schools and communities on starting student councils and the "Heritage Panel Project", and will co-ordinate international projects through e-mail. Travel Club for Teenagers is a soft integration program for non-Estonians in to Estonian society. Travel Club has meetings every week with different themes: history, culture, journalism, practical studies of travellers, lessons of psychology and astrology, discussion of projects. Travel Club has an on going project — Youth Summer Camp in Narva-Joensuu. The participants are usually discussing achievements and plans for the future.

*Tatjana Liguta, Dr. philol.,
Latvijas Universitāte,
Latvija*

Vai skolu dalījums pēc mācībvalodas ir šķērslis integrācijai?

Ar terminu "sabiedrības integrācija" apzīmējam tādas sabiedrības veidošanu, "kurā pastāv kopējas vērtības un mērķi, dažādas etniskās grupas līdzdarbojas valsts dzīvē, ir kopēja saziņas valoda, saglabājoties kultūru daudzveidībai" (Sorosa fonda–Latvija definējums). Šajā procesā nepārvērtējama ir izglītības, it īpaši skolas, loma.

Integrācijas veicināšana ir viens no skolas sistēmas **pamatuzdevumiem**, kurus kopumā varētu formulēt šādi:

- sagatavot skolas beidzējus dzīvei 21. gadsimtā;
- nodrošināt zināšanu kvalitāti;
- audzināt pilsoņus šā vārda plašākajā nozīmē, kā arī konkrēti Latvijas Republikas pilsoņus;
- veicināt sabiedrības integrāciju, nevis tālāku šķelšanos;
- iesaistīt audzēkņus kultūras aprītē;
- saglabāt personības valodas, kultūras un nacionālo identitāti;
- nodrošināt latviešu valodas apguvi pilnībā;
- nodrošināt vismaz vienas svešvalodas prasmi;
- nodrošināt skolu beidzēju konkurētspēju darba tirgū.

Patlaban Latvijā atkarībā no mācībvalodas ir trīs skolu tipi — skolas ar latviešu, krievu un citu etnisko minoritāšu mācībvalodu. Mēdz apgalvot, ka tādu sistēmu Latvija ir mantojusi no padomju laikiem, tomēr nedrīkst aizmirst, ka Latvijas brīvvalsts laikā pastāvēja attīstīts skolu tīkls ar mazākumtautību, to skaitā arī krievu, mācībvalodu.

Skolu sadalei pēc mācībvalodas ir gan negatīvas, gan arī pozitīvas iezīmes. Presē un oficiālajos dokumentos ir minēti vairāki šādas sistēmas trūkumi.

1. *Atšķirības izglītības saturā un vērtību orientācijā.* Mūsu valstī ir spēkā vienoti izglītības standarti un programmas, par mācību līdzekļiem galvenokārt tiek izmantoti tikai Latvijā izdotie mācību līdzekļi, tātad atšķirība mācību priekšmetu saturā ir minimāla. Visbūtiskākā atšķirība attiecas uz dzimto valodu un literatūru, tātad ir objektīva. Dažāda vērtību orientācija reāli pastāv: latviešu skola ir orientēta uz latviešu valodu un latviešu tautu kā visaugstāko vērtību, bet minoritāšu skolām šī svarīgā vērtība nevar būt pirmā, un te priekšplānā izvirzās cilvēks vispār un vispārcilvēciskas vērtības, tātad mācību saturs iegūst mazliet kosmopolitisku nokrāsu. Protams, vērtību atšķirība daļēji ietekmē arī mācību saturu, iezīmējot tajā zināmu nevienādību. Pie līdzīgiem secinājumiem nonāca arī Sorosa fonda—Latvija programmas “Pārmaiņas izglītībā” eksperti, kas salīdzināja krievu un latviešu skolu mācību grāmatas un konstatēja latviešu mācību grāmatu mononacionālo orientāciju — tajās nav nekādu norādījumu par mazākumtautību eksistēšanu Latvijā. Minoritāšu grāmatās ir dati un fakti par latviešu tautu un savu minoritāti, bet savukārt nav pieminētas citas minoritātes.

2. *Dažādu informācijas lauku pastāvēšana.* Skolotāji un skolēni, kuri izmanto valodas ziņā dažādus masu informācijas līdzekļus, saņem atšķirīgu informāciju, kas uztur spēkā pastāvošos stereotipus un mītus par otru pusi. Tā,

protams, ir mūsu sabiedrības kopīga nelaime, bet tieši skola varētu būt tā vieta, kur informācijas atšķirības nevis padziļinās, bet tiek pārvarētas.

3. *Dažādās valodās runājošo skolēnu un skolotāju saziņas trūkums.* Šo iemeslu dēļ runā pat par to, ka Latvijā pastāv pēc mācībvalodas segregētas skolu sistēmas.

Tam, ka izglītības sistēmā pastāv dažādas mācībvalodas, ir arī savas priekšrocības:

1) personības valodas, kultūras un nacionālās **savdabības saglabāšana**, bez kuras nevarēs pastāvēt arī kultūras daudzveidība Latvijā;

2) krievu (poļu, ebreju utt.) **kultūras tradīciju saglabāšana** Latvijā un nodošana nākamajām paaudzēm;

3) **mācībvalodas un domāšanas attīstības savstarpēja atbilstība**, kas nodrošina zināšanu kvalitāti;

4) **atbilstība vecāku vairākuma vēlmei** mācīt bērnus dzimtajā valodā. Lai gan pastāv tendence citās valodās runājošo ģimeņu bērnus sūtīt latviešu skolās, vairāk nekā 90 procenti bērnu tomēr mācās krievu un citu minoritāšu skolās un daudzi bērni no latviešu skolām atgriežas skolās, kur mācībvaloda ir viņu dzimtā valoda. Par vecāku vēlēšanos skaidri liecina arī aptaujas "Ceļā uz pilsonisku sabiedrību" dati.

Vai skolu dalījums atkarībā no mācībvalodas veicina vai kavē skolas pamatuzdevumu risināšanu? Aplūkosim šo problēmu minēto uzdevumu secībā.

Sagatavošana dzīvei 21. gadsimtā un konkurētspējas nodrošināšana darba tirgū izriet no pārējo uzdevumu izpildes, tāpēc šos uzdevumus atsevišķi neanalizēsīm.

Zināšanu kvalitātes nodrošināšana. Priekšmetu apguve dzimtajā valodā sekmē adekvātu informācijas uztveri. Šajā procesā tiek attīstīta domāšana un priekšstati par pasauli veidojas ar vienas valodas palīdzību, un te nav pretrunu. Pāreja uz vispārīzglītojošo priekšmetu mācīšanu latviešu

valodā minoritāšu skolās var pazemināt zināšanu kvalitāti, jo uz valodas apguves rēķina samazinās mācību laiks, ko var atvēlēt priekšmeta saturam. Šī iespēja biedē daudzu skolēnu vecākus. Daļa no viņiem to jau ir pieredzējusi, vai nu bērnam saņemot izglītību latviešu valodā, vai skolā ar krievu mācībvalodu apgūstot latviešu valodā dažus priekšmetus. Par to pašu liecina arī skolotāju pieredze (piemēram, skolotāja, kurai ir kā ģeogrāfijas, tā arī latviešu valodas kā otrās valodas skolotājas diploms, konstatē, ka tagad, mācot savu priekšmetu latviešu valodā, var sniegt tikai trešo daļu no materiāla satura). Ir bērni, kas sākuši mācīties skolā ar latviešu mācībvalodu, tomēr pāriet uz krievu mācībvalodas skolu.

Pilsoniskā audzināšana nav izvirzīta par skolas audzināšanas darba pamatuzdevumu. Jāņem vērā, ka bērnu, kas jau ir Latvijas pilsonis, un bērnu, kam vēl ir jāiziet naturalizācijas process, nevar audzināt ar vienām un tām pašām pilsoniskās audzināšanas metodēm.

Integrācija izglītībā tiek reducēta uz latviešu valodas apguves problēmu, kaut gan būtībā šim procesam jābūt ievērojami daudzpusīgākam un dziļākam. Diemžēl integrācijas izvirzītajām prasībām tagadējā skola ar latviešu mācībvalodu atbilst vēl mazāk nekā skola ar krievu mācībvalodu.

Multikultūras sabiedrības pastāvēšanu nevar nodrošināt, nesaglabājot skolā dzimto valodu, kultūru, literatūru, un nevis kā sava veida etnogrāfisko pielikumu, bet kā visas izglītības programmas kodolu. Dziļa, sistemātiska kultūras apgūšana ir iespējama tikai vidusskolā, kad bērns tam ir pietiekami nobriedis.

Nezinot savu kultūru, nav iespējams apgūt citu kultūru. Bērni, kam ir sveša sava kultūra, iepazīstas ar latviešu kultūru, bet neizjūt to kā savējo. Bieži vien viņi paliek ārpus kultūras loka un marginalizējas.

Skolēnu vecākiem, kuru bērni ir izglītību ieguvuši svešā valodā, nākas konstatēt, ka valoda ir apgūta, tomēr bērniem ir svešas latviešu tautas kultūras vērtības. Daudzi vecāki uzskata, ka šobrīd skolās ar krievu mācibvalodu pārāk maz uzmanības tiek veltīts krievu valodai, literatūrai, kultūrai un Krievijas vēsturei.

Kaut gan **latviešu valodas apguvē** ir gūti neapšaubāmi un acīmredzami panākumi, tomēr citu mācibvalodu skolu beidzēju valsts valodas zināšana ir vēl tālu no pilnības.

Daudz tiek runāts par saasināto valodas situāciju Latvijā. Šķiet, ka šī situācija tika mākslīgi saasināta, it īpaši pirms referenduma un 7. Saeimas vēlēšanām. Pētījums "Ceļā uz pilsonisko sabiedrību" parāda, ka vairākums cittautiešu uzskata latviešu valodas zināšanu par nepieciešamu un grib pilnveidot savu valodas prasmi. To pašu liecina arī mūsu aptauja. No 17 procentiem līdz 24 procentiem aptaujāto krievu mācibvalodas skolu skolēnu vecāku savos izglītības valodas modeļos dažādos posmos iekļauj latviešu valodu, kā arī norāda uz latviešu valodas slikto mācīšanu un par trūkumu atzīst nepietiekamu sazināšanos latviešu valodā. Tātad uzskats, ka latviešu valodu negrib apgūt, ir vienkārši mīts. Arī valodas prasme nav nemaz tik zemā līmenī, kā mums to cenšas iestāstīt. Šie dati visbiežāk ir balstīti uz cilvēku pašvērtējumu, kas ir subjektīvs un kam nav piemērojami nekādi kritēriji. Tomēr ir skaidrs, ka "slikti" 1998. gadā un, piemēram, 1993. gadā ļoti atšķiras.

Un tomēr mēs vēl neesam sasnieguši to, ko visi gribam, — lai latviešu valodu mācētu brīvi lietot un lietotu visās iespējamās situācijās ja ne visi iedzīvotāji, tad gan drīz visi. Šis uzdevums noteikti ir jārisina skolai.

Lielas problēmas ir arī **svešvalodas** (vispirms, angļu valodas) apgūšanā, kaut arī šeit nenoliedzami ir vērojams progress. Bet šī problēma nav saistīta ar mācibvalodu atšķirību.

Mēs redzam, ka izglītības pamatuzdevumu risināšanā izvirzās nopietnas problēmas: izglītības kvalitātes nodrošināšana, pilsoniskā audzināšana, starpetniskās saziņas trūkums, integrācijas divpusējā rakstura nodrošināšana, nepietiekama latviešu valodas prasme. Izglītības sistēmas reformas nepieciešamība ir acīmredzama, bet tikpat acīmredzams ir tas, ka problēmas būtība nav skolu iedalījums atkarībā no mācībvalodas. Reformai ir jāskar ne tikai minoritāšu, bet arī latviešu skolas, tā nedrīkst atrauties no mūsu sabiedrībai vitāli svarīgā integrācijas procesa. Šīs reformas īstenošanas ceļi, ko iezīmē Izglītības un zinātnes ministrija un Izglītības likums, labākajā gadījumā var palīdzēt atrisināt divas no piecām iepriekš minētajām problēmām.

Iespējamie reformas virzieni

1. **Likumdošanas ceļā nodrošināt, lai visos līmeņos pastāvētu skolas, kurās mācības noritētu etnisko un lingvistisko minoritāšu valodās**, līdz ar to vecākiem — nodokļu maksātājiem — un bērniem paverot brīvu un demokrātisku iespēju izvēlēties mācībvalodu. Skolām ar minoritāšu mācībvalodu jāpastāv tik ilgi, kamēr ir pietiekams skaits to, kuri vēlas tajās mācīties, jo vairāk tāpēc, ka valstij nebūs jāparedz līdzekļi jaunu skolu atvēršanai. Likumā nav jāfiksē nedz priekšmetu skaits tajā vai citā valodā, nedz Izglītības un zinātnes ministrijas tiesības noteikt šos priekšmetus.

2. **Izglītības satura vienotību** nodrošina Izglītības un zinātnes ministrija, izmantojot valsts standartus, rekomendētās programmas un mācību līdzekļus, tā izstrādā arī vienotas prasības attiecībā uz eksāmeniņiem un dažāda rakstura pārbaudes darbiem. Objektīvas atšķirības mācību sa-

turā nosaka orientācija uz noteiktu valodu un kultūru, kā arī obligāta iepazīšanās ar pamatnācijas valodu un kultūru.

Kā citvalodu, tā arī latviešu skolu programmās ir jāiekļauj ziņas par **Latvijas minoritātēm** un jānodrošina **audzināšana multikultūras garā**.

3. Visa skolas darba pamatu pamats ir **pilsoniskā audzināšana un kopējo vērtību veidošana**. Par galveno vērtību jāklūst atziņai, ka Latvija ir kopējā dzimtene, kā arī jāapzinās sava piederības tai. Par vienu no audzināšanas darba pamatuzdevumiem minoritāšu skolās ir jāizvirza Latvijas pilsoņa audzināšana un sagatavošana naturalizācijai.

4. Lai pārvarētu dažādvalodīgo bērnu un skolotāju atsvešināšanos, veicinātu integrācijas procesu attīstību, ir jāpilnveido visas iespējamās **saziņas formas** — partnerattiecības starp skolām, kopējie pasākumi, skolotāju stažēšanās, skolēnu apmaiņas, kopējas vasaras nometnes utt. Starpetniskās saziņas līdzeklim ir jābūt latviešu valodai, tas nodrošinās dabisko valodas lietošanas vidi un valodas prasmes pilnveidošanu. Šajā ziņā daudz var palīdzēt Sorosa fonda–Latvija projekta “Atvērtā skola” īstenošana, kuram, protams, ir nepieciešams valsts atbalsts.

5. Nav pieļaujama situācija, ka skolas beidzējs Latvijā nepārvalda latviešu valodu tādā līmenī, lai varētu iegūt augstāko izglītību šajā valodā, būt konkurētspējīgs darba tirgū, saņemt jebkādu informāciju, neizjutot grūtības nevienā saziņas līmenī. Tātad **latviešu valodai** etnisko un lingvistisko minoritāšu skolās ir ierādāma **īpaša vieta**, taču tas nenozīmē stundu skaita mehānisku palielināšanu. Valstij ir jāplāno un jāpilnīgo kadru sagatavošana pedagogiskajās augstskolās, jāsniedz viss iespējamais, tai skaitā arī materiāls atbalsts Latviešu valodas apguves valsts programmai, jāstimulē sekmīgi strādājošie latviešu valodas kā otrās valodas skolotāji utt. Turklāt ir jāņem vērā

tas, ka nodrošinājuma (kadru, mācību līdzekļu utt.), sagatavošana, tāpat kā valodas apguve, ir process, kas prasa ilgāku laiku.

Valodas apgūšana nevar būt sekmīga, ja valoda ir tikai izziņas objekts, nevis izziņas līdzeklis, tāpēc jānotiek priekšmetu apgūšanai latviešu valodā dažādās formās atkarībā no skolas, vecāku un skolēnu izvēles. Tie var būt profilkursi vai fakultatīvi priekšmetos, kas interesē bērnu, var būt bilingvālā priekšmetu pasniegšana, izmantojot abas valodas, var būt arī letonika — speciāli izstrādāts kurss no 1. līdz 12. klasei, kas latviešu valodā iepazīstinās skolēnus ar Latvijas dabu, apkārtējo vidi, tautas paražām, kultūru utt., līdzīgi Igaunijā ieviestajam estētikas kursam. Attiecīgu letonikas kursu, kurā iekļauta etnisko minoritāšu vēsture Latvijā, varētu izstrādāt arī latviešu mācībvalodas skolām.

6. Īpaša **uzmanība jāpievērš un valsts atbalsts jāsniedz dzimtajai valodai, literatūrai, kultūrai, valsts — etniskās dzimtenes — vēsturei.**

Trūkumus, kuri saistīti ar skolu dalījumu pēc mācībvalodas, var pārvarēt, saglabājot skolas un ar minoritāšu skolām saistītas vērtības. Skolu reformai ir jāparedz mācībvalodas un mācību formas izvēles brīvība, tai jābūt demokrātiskai un brīvprātīgai, tad neizpaudīsies prof. R. Kārklīņas pieminētais bumeranga efekts un krievu mācībvalodas skolas no integrācijas šķēršļa kļūs par labāko integrācijas līdzekli.

Tatjana Liguta

Does Division of Schools by Language Impede Integration?

Summary

Division of schools according to language has both its positive and negative aspects.

Negative points of the system:

- different contents of education due to different value orientation (mononational orientation of Latvian schools with the Latvian people and language as the highest value versus projection of general human values in the Russian schools);

- different information fields due to use of different mass-media;

- lack of communication between students and teachers speaking different languages.

Advantages of the system:

- linguistic, cultural and national identity preserved;

- traditions of the national culture in Latvia maintained, and transferred to the next generations;

- comportment of the curriculum language to the development of a child's thinking;

- compliance with the wishes expressed by parents — taxpayers' children to be taught in their mother tongue.

When solving the basic educational issues one has to face a number of serious **problems**:

- ensuring the quality of education and the related problem of teaching the basic subjects in a foreign language;

- civil education which has not yet become the main task of pedagogic activities at school;

- lack of inter-ethnic communication;
- the need to ensure the bilateral nature of integration;
- insufficient knowledge of the Latvian language by students finishing schools of minorities.

Reform of the educational system is vital, but the essence of the problem is not division of schools by the language of education, and transferring all schools into Latvian cannot solve this problem. The reform should comprise not only schools of minorities but also Latvian schools, which cannot be left outside of the process of integration vital for the whole country.

Proposed directions of reform:

- to develop legislative norms to ensure existence of schools functioning in the languages of ethnic and linguistic minorities at all levels; thus free choice of the language of education would be allowed to parents — tax payers — as well as to children;
- to ensure unification of the contents of education, to include information about the minorities of Latvia in the curriculums of both Latvian schools and minorities schools, as well as by implementing intercultural education;
- to make civil education and creation of common values the basis of school work;
- to develop all possible forms of communication using Latvian as a common language;
- to ensure a special place for the Latvian language in schools of ethnic and linguistic minorities, various forms of learning a language should be adopted: lessons of language, bilingual education, course of Lettica, optional courses in subjects that could be of interest for children, etc.;
- to pay special attention to native language and culture and to provide support from the state.

This is the way to overcome the shortages of dividing schools by the language of education. Such reform would allow retaining both schools and school-related values. This is the way for the Russian school to stop being an obstacle of integration and to become one of its most efficient means.

*Irīna Maslo, profesore,
Latvijas Universitātes
Pedagoģijas un psiholoģijas institūts,
Latvija*

Bilingvālā izglītība — sabiedrības integrācijas veicinātāja

Latvijas valsts demokrātiskās attīstības procesā arvien pieaugoša nozīme ir Latvijas sabiedrības integrācijai. Integrācijas mērķis ir nodrošināt visiem Latvijas iedzīvotājiem līdzvērtīgas sevis realizācijas iespējas politikas, ekonomikas, kultūras un sadzīves jomā.

Deviņdesmitajos gados integrācijas process norisinājās stihiski, un vairākas pazīmes liecina, ka šis process noris ar sarežģījumiem. Krievu mācībvalodas skolu vecāko klašu skolēnu integrācijas vajadzības pētījusi Dace Ratniece (Latvijas Universitātes Pedagoģijas un psiholoģijas fakultātes maģistrantūra, 1995. gads). Pētījuma rezultāti tika salīdzināti ar Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes Socioloģijas katedras aptaujas rezultātiem par starpnacionālajiem jautājumiem Rīgas vidusskolās un krievu mācībvalodas Rīgas Purvciema ģimnāzijā 1992./93. mācību gadā. Pētījuma dati liecina, ka valsts valodas kā otrās valodas apguve uzlabo skolēnu latviešu valodas prasmi, kaut arī neviens skolēns neuzskata, ka zina latviešu valodu labi un pilnībā.

Poļu skolas sociāli pedagoģisko problēmu izpētei veltīts Zigrīdas Kozlovskas maģistra darbs (RPIVA maģistrantūra,

1997. gads). Pētījums veikts, par bāzi izmantojot Rīgas I. Kozakevičas poļu vidusskolu. Skolā mācās bērni no dažādu tautību ģimenēm, to skaitā: 129 poļi, 24 baltkrievi, 21 krievs, 11 latvieši, 4 ukraiņi, 1 lietuvietis, 1 ebrejs, no tiem 121 pilsonis un 71 pastāvīgais iedzīvotājs. Pētījuma gaitā iegūtie pašnovērtējuma dati liecina, ka

- no tiem skolēniem, kuri sākumskolā apgūst priekšmetus poļu valodā, 82 procenti skolēnu ir apmierināti ar mācību rezultātiem poļu valodā, 53 procenti ar rezultātiem Polijas vēsturē (tiek mācīta no 4. klases), 35 procenti ar rezultātiem rokdarbos. Neveiksmes poļu valodā min 12 procenti skolēnu, rokdarbos — 3 procenti;

- no tiem skolēniem, kuri sākumskolā apgūst priekšmetus latviešu valodā, 48 procenti skolēnu uzskata, ka veicas latviešu valodā un literatūrā, 30 procenti — ka neveicas, 9 procenti skolēnu uzskata, ka veicas Latvijas un pasaules vēsturē (sāk mācīt no 4. klases), 1 procents — ka neveicas;

- mācību priekšmetos, kurus sākumskolā māca poļu un latviešu valodā, 71 procentam skolēnu veicas mūzikas mācībā, 62 procentiem — fiziskajā audzināšanā, 25 procentiem — apkārtnes mācībā; 9 procentiem neveicas mūzikā, 13 procentiem — fiziskajā audzināšanā un apkārtnes mācībā;

- no tiem skolēniem, kuri pamatskolā apgūst priekšmetus poļu valodā, 79 procenti skolēnu ir apmierināti ar mācību rezultātiem poļu valodā un literatūrā, 62 procenti — ar rezultātiem Polijas vēsturē, 55 procenti — ar rezultātiem Polijas ģeogrāfijā. Neveiksmes literatūrā min 13 procenti no šiem skolēniem, Polijas ģeogrāfijā — 9 procenti, Polijas vēsturē — 19 procenti;

- no tiem skolēniem, kuri pamatskolā apgūst priekšmetus latviešu valodā, 47 procenti uzskata, ka veicas latviešu valodā un literatūrā, 28 procenti — ka neveicas,

21 procents uzskata, ka veicas Latvijas un pasaules ģeogrāfijā, 9 procenti — ka neveicas, 11 procenti uzskata, ka veicas fizikā, 33 procenti — ka neveicas;

- mācību priekšmetos, kurus māca poļu un latviešu valodā (priekšmetu skaits palielinās) pamatskolā, 72 procentiem veicas matemātikā, 46 procentiem veicas ķīmijā, 38 procentiem veicas mūzikas mācībā, 34 procentiem — fiziskajā audzināšanā, 28 procentiem — bioloģijā, bet 9 procentiem neveicas mūzikā, 13 procentiem — fiziskajā audzināšanā un apkārtnes mācībā; 34 procentiem neveicas matemātikā, 8 procentiem — bioloģijā.

Pētījumā konstatēts, ka cittautu mācībvalodas skolā neviens no skolēniem nav apguvis nevienu mācību priekšmetu tā, lai mācībās nebūtu problēmu. Cittautu mācībvalodas skolas gatavojas pakāpeniski pāriet uz mācībām valsts valodā. Taču skolotāji nav tam didaktiski un metodiski sagatavoti. Cittautu mācībvalodas skolotājiem joprojām trūkst valsts valodas lietošanas vides. Arī skolēniem vajadzīga valsts atbalstīta vides veidošanas programma: nometnes, brīvā laika pasākumi u.c. Līdz ar to integrācijas procesam ir jāklūst divpusējam. Latviski runājošai sabiedrības daļai ir jābūt atvērtai un gatavai starpkultūru dialogam. Integrācijas procesā uzmanība pievēršama sabiedrības saziņas līdzekļiem, lai veidotu sabiedrības atieksmi un popularizētu dažādas valstiskas un privātas iniciatīvas integrācijas jomā.

Latvijas sabiedrības integrācija ir cieši saistīta ar valsts politisko stabilitāti. Latvijas neatkarības gadu pieredze liecina, ka liela daļa cittauniešu neuzticas cittautu mācībvalodas skolai un vēlas izglītēt savus bērnus latviešu skolās, lai viņi labāk apgūtu latviešu valodu, kultūru, tradīcijas un līdz ar to vieglāk integrētos sabiedrībā. Pēc latviešu mācībvalodas skolas beigšanas bērniem ir vieglāk iestāties valsts augstskolā, kur mācības notiek latviešu valodā, vai

vieglāk atrast darbu. Nelatviešu bērnu integrācijas problēma sākumskolā ar latviešu mācībvalodu nav tikai atsevišķu skolu, rajonu vai pilsētu problēma, tai ir tendence kļūt par valstiska rakstura problēmu. Tā ir problēma, ko radījušas funkcionāla rakstura pārmaiņas Latvijas politiskajā un līdz ar to arī sociālajā situācijā. Šobrīd, kad stājas spēkā Valsts valodas likums, šī problēma padziļinās.

Valsts valodas programmas īstenošanas pirmie gadi parādīja, ka pastāv dažādas pieejas pakāpeniskai pārejai uz latviešu mācībvalodu. Lauku skolās ir tendence vairākus priekšmetus pilnībā mācīt otrajā valodā, kas ir izskaidrojams ar latviskās vides csamību un skolotāju augstu latviešu valodas prasmi. Lielpilsētu skolās ir tendence izpildīt minimālās valodas programmas prasības. Daudzām skolām ir raksturīgi radoši risinājumu meklējumi. Balstoties uz šo skolu praktiskās un ārvalstu bilingvālās izglītības pieredzes analīzi, 1997. gadā Latvijas Izglītības un zinātnes ministrijas pasūtītā lietišķā pētījuma ietvaros Latvijas Universitātes Pedagoģijas un psiholoģijas institūts izstrādāja *bilingvālās izglītības koncepciju* Latvijas apstākļiem, kas paredz vairāku bilingvālās izglītības modeļu brīvu izvēli atbilstoši cittautiešu vajadzībām un pieprasījumam. Latvijas bilingvālās pamatskolas A modeli ar tā modifikācijām tiek realizēta vecāku vēlme, lai bērni pēc iespējas ātrāk apgūtu latviešu valodu kā otro mācībvalodu, lietojot to atsevišķos mācību priekšmetos (A 1) vai integrētajās mācībās (A 2). Bilingvālās pamatskolas B modeli un tā modifikācijās tiek realizēta cittautību ģimeņu vajadzība integrēties sabiedrībā, pilnībā saglabājot savu dzimto valodu un nacionālo kultūru, ņemot vērā gan dzimtās/cittautu, gan otrās valodas nozīmi bērna attīstībā, gan arī bērna attīstības īpatnības dažādos vecuma posmos un Latvijas lielpilsētu skolu reālos apstākļus, lietojot valsts valodu kā otro mācībvalodu integrētajās mācībās (B 1) vai

atsevišķos mācību priekšmetos (B 2). Bilingvālās pamatskolas C modeli un tā modifikācijās tiek realizēta to cittautu ģimeņu vēlme, kuras grib, lai viņu bērni iegūtu sākumposma pamatizglītību dzimtajā valodā, paredzot skolēnu brīvprātīgu trīsgadīgas bilingvālās izglītības programmas izvēli (sākot ar septīto mācību gadu), lai sagatavotu viņus gan mācībām valsts valodā vidusskolā (C 1), gan turpmākajām mācībām etniskajā dzimtenē (C 2).

Integrācijas procesam ir jābūt gan pedagoģiski pamatotam, gan kontrolējamam. Ievērojot dažādas Latvijas iedzīvotāju vajadzības, gan latviešu, gan cittautību mācīvalodas skolai jāveido tām atbilstoši izglītības pamati bērnu un jauniešu integrācijai visās sabiedrības dzīves sfērās: komunikatīvajā, strukturālajā, politiskajā un sociālajā. Tas ietver valodas un Latvijas kultūras apguvi nacionālo kultūru dialogā, sabiedrības saziņas līdzekļu izmantošanas iemaņas un prasmes, zināšanas sociālajā un ekonomikas jomā, gatavību dzīves darbībai Latvijas sabiedrībā, politisko līdzdalību un neformālus kontaktus starp dažādu kultūru pārstāvjiem.

Bilingvālā skola ir konkrēts solis Latvijas sabiedrības integrācijas virzienā. Vidē, kurā runā minoritāšu (krievu, poļu, baltkrievu u. c.) valodās, *bilingvālai audzināšanai un izglītībai*, kuras rezultāts ir bilingvisms un bielniskums, ir īpaša nozīme. *Bilingvisms* jeb *divvalodība* nozīmē to, ka cilvēks brīvi pārvalda divas valodas un lieto tās komunikatīvajā, strukturālajā, politiskajā un sociālajā dzīves sfērā. No psiholoģiskā viedokļa bielniskums ir tāda etniskuma attīstības stadija, kad indivīds ir apguvis prasmes, lai sekmiīgi iekļautos ne tikai savā etniskajā kultūrā, bet tikpat labi arī citā kultūrā, un stingri apņēmies efektīvi funkcionēt divās etniskajās kultūrās. Bilingvālās izglītības būtība ir cilvēka identitātes veidošanās un valodu apguves procesa mijiedarbība. Mācību priekšmetu apguvē līdztekus

pirmajai mācībvalodai lietojot otro valodu, bērni un jaunieši apzinās savu etnisko uzskatu un Latvijas sabiedrības dzīves normu atbilstību, tas ir priekšnoteikums etniskās identitātes attīstībai un piederībai Latvijas sabiedrībai.

Bilingvālā izglītība un tās realizācija bilingvālajās skolās rada labvēlīgu sociolingvistisku situāciju un parāda sabiedrības attieksmi pret citām valodām, un tas ir vēl viens priekšnoteikums Latvijas sabiedrības integrācijai.

Īpaša nozīme bilingvālajai izglītībai ir bērna agrinajā vecumā, ja gribam nākotnē panākt starpkultūru sapratni un sadarbību politiskajā un ekonomiskajā dzīvē. Uzsākot bilingvālo audzināšanu bērnudārzā un mācības divās valodās pamatskolas sākumposmā, katram bērnam ir iespēja saziņā un lietu vidē izmantot latviešu valodu par izziņas līdzekli. Divu valodu mācībām ir lielākas priekšrocības personības identitātes veidošanā, tās paver skatu uz kultūru dažādību un neļauj attīstīties etnocentriskajai domāšanai, kā arī rada priekšnosacījumus Latvijas kultūras valodu vērtības izpratnei.

Ģimnāzijas klasēs mācībām otrajā valodā noteiktais vai izvēlētais mācību saturs ir apgūstams pilnībā latviešu valodā, vienlaikus apgūstot dzimtās valodas kultūru un mācību priekšmetu speciālo terminoloģiju un priekšmetus arī dzimtajā/cittautu valodā.

Latvijas Universitātes izstrādāto koncepciju apstiprināja Latvijas Universitātes Pedagoģijas un psiholoģijas institūta un Rīgas Pedagoģijas un izglītības vadības augstskolas 1998.–1999. gada maģistra darbu pētījumi, kuros apkopota un izvērtēta attiecīgo skolu Valsts valodas programmas ieviešanas pieredze līdz 1997. gadam. Latviešu valodas mācīšanu cittautu sākumskolā pētījusi Anita Antonova. Darbā ir analizēta skolēnu attieksme pret latviešu valodu no otrās līdz septītajai klasei. Nākas secināt, ka interese par latviešu valodu (māca tikai kā mācību priekšmetu)

mazinās, sākot ar ceturto klasi, un pieaug septītajā klasē; tas izskaidrojams ar lasīšanas un rakstišanas, kā arī gramatikas akcentēšanu trešajā klasē un motivācijas maiņu septītajā klasē — mācību turpināšana un darba izredzes. Iegūtie dati liecina, ka,

- ja ģimenē kāds prot un lieto latviešu valodu, bērni agri apgūst sarunvalodu, bet, ja ģimenē latviešu valodā runā maz, pat ja viens no vecākiem ir latvietis, bērnam nākas apgūt sarunvalodu iemaņas skolā. Bērniem, kas agri sākuši apgūt latviešu valodu, un jaukto ģimeņu bērniem (arī tiem, kuri latviešu valodu agrāk nav pratuši) skolā, sākot mācīties latviešu valodu, vērojama labāka fonemātiskā dzirde — viņiem ir labāka izruna, mazāk garumzīmju kļūdu;

- ja ģimenē ir pozitīva attieksme pret latviešu valodu, tad, neraugoties uz to, ka vecāki neprot latviešu valodu, bērns labprātīgi un veiksmīgi apgūst to.

Pārbaudes darbu analīze liecina, ka diktātos ar skaitļvārdiem septītās klases skolēnu darbos ir pat vairāk kļūdu nekā trešajā klasē. Savukārt, beidzot pirmo klasi, skolēni nobeiguma darbu uzraksta labāk par otrās klases skolēniem.

Skolēnu kultūras vēstures bilingvālās izpētes darbu Liepājas krievu mācībvalodas skolās veica Nadežda Ērcīte. Pirmie rezultāti par attieksmi pret priekšmetu apguvi latviešu valodā vispār un pret kultūras vēstures apguvi ir visai negatīvi. Acīmredzot to ietekmē ģimenes sociālā stāvokļa fons. Mūzikas apgūvē sākumskolas panākumi priekšmeta apgūvē atkarīgi no latviešu valodas prasmes. Šo pētījumu dati liecina, ka nepieciešams ieviest tādas programmas, kas ļautu skolēniem ikdienā izmantot valsts valodas zināšanas un gūt tās lietošanas pieredzi, ievērojot dažādu iedzīvotāju grupu vajadzības. Ināra Bukovska pētījusi Latgales priekšpilsētas pirmsskolas iestāžu bērnu vajadzī-

bas iekļauties latviskā vidē. Pētījuma gaitā iegūtie dati liecina, ka kopš 1995. gada katrā krievu pirmsskolas iestādē ir izveidota viena "latviska" grupa, kuras audzinātājs brīvi pārvalda latviešu valodu un veido tādu vidi, lai bērni varētu iepazīties ar Latvijas simboliku, tradīcijām, folkloru un lai saskarsmē ar pieaugušo tiktu lietota latviešu valoda. Vecākajās grupās notiek pakāpeniska pāreja uz tēlošanas nodarbībām latviešu valodā. Arī matemātisko priekšstatu veidošanā tiek izmantota latviešu valoda (skaitļi, figūras, lielumi). Statistikas datu analīze ļāva konstatēt, ka Latgales priekšpilsētā ir visvairāk bērnu, kas apmeklē pirmsskolu. 27 pirmsskolas iestādes no 41 ir krievu plūsmas iestādes un tikai 13 latviešu, 1 — divvalodu. Rīgā līdzīga situācija ir Kurzemes rajonā — 14 krievu, 8 latviešu un 8 divvalodu pirmsskolas iestādes. Pārējos Rīgas pilsētas rajonos pārsvarā ir latviešu pirmsskolas. Latgales priekšpilsētā visvairāk cittautiešu dzīvo Pļavniekos un Ķengaragā. Pētījumā sniegti dati par cittautu bērnu īpatsvaru latviešu pirmsskolas izglītības iestādēs: Pļavniekos un Ķengaragā latviešu pirmsskolās ir lielāks cittautiešu bērnu skaits nekā pirmsskolās pilsētas centrā (1997. un 1998. gada dati). Tur nedaudz, bet tomēr samazinās latviešu bērnu skaits, savukārt palielinās krievu un citu tautību (armēņu, ebreju, poļu, igauņu, lietuviešu, baltkrievu, ukraiņu, čigānu) bērnu skaits. Pētījumā tika konstatēti bērnu vecāku motīvi, izvēloties latviešu pirmsskolu — latviešu valoda (54 procenti), tuvu dzīvesvietai (32 procenti), tuvu darbavietai (10 procenti), citi iemesli — apmeklēja vecākais bērns, sagatavot latviešu mācībvalodas skolai (3 procenti). Pētījuma gaitā tika konstatēts, ka samazinās vecāku ticība tam, ka krievu pirmsskolā var labi apgūt latviešu valodu. Pētījuma dati liecina, ka latviešu mācībvalodas skolās iestājas lielākoties cittautu bērni, kuru apmeklējuši latviešu bērnudārzu. Saskaņā ar pētīju-

mu 84 procenti Latgales priekšpilsētā dzīvojošie vecāki ir apmierināti ar to, ka pirmsskolā bērns apgūst latviešu tautas tradīcijas, un neuztraucas, ka bērni neapgūst savas etniskās tradīcijas, 13 procenti vecāku uzskata, ka savas etniskās tradīcijas var apgūt mājās, bet 3 procenti vecāku uztraucas, ka bērns dzīvo saskaņā latviešu tautas tradīcijām, nevis savas tautas tradīcijām. Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētā veiktās izpētes dati apstiprina bilingvālās izglītības konceptuālās pamatnostādnes.

Latvijas divdesmito un trīsdesmito gadu pieredzi pētījusi Ilva Indriksone. Pētījuma dati liecina, ka 1933./34. mācību gadā latviešu mācībvalodas ģimnāzijās mācījās 9152, bet minoritāšu ģimnāzijās — 4345 audzēkņi. Rīgā Lomonosova krievu ģimnāzijā mācījās arī baltkrievi, poļi, latvieši, somi, igauņi, ebreji, vācieši, itāļi, osetīni un gruzīni, kuri mājās runāja trijās valodās — krievu, latviešu un vācu. Gandrīz visi audzēkņi latviešu valodu pratuši ne sliktāk kā savu dzimto valodu, jo skola gatavoja skolēnus studijām Latvijas Universitātē, kurā mācības notika latviešu valodā. 1924./25. mācību gadā baltkrieviem bija 36 pamatskolas, kurās mācījās 2088 skolēni. Gadsimta sākumā Rīgā darbojās 32 ebreju skolas ar vairāk nekā 5000 skolēnu. Daudzi ebreji prata jidiša, ivrita, vācu, krievu un latviešu valodu. Mācību priekšmetu apguvē ebreju skolās izmantoja arī latviešu, vācu un krievu valodu.

1999. gadā Izglītības un zinātnes ministrijas rīcībā nonāca vēl divi dokumenti, kas ļauj secināt par krieviski runājošo attieksmi pret bilingvālās izglītības ieviešanu Latvijā. Latvijas Nacionālo mazākumtautību krievu nacionālās kultūras autonomijas koncepcijā, kuras mērķis ir, pildot Valsts valodas likumu, nepieļaut krievu mācībvalodas skolu transformāciju latviešu mācībvalodas skolās, ir paredzēta krievu nacionālās autonomijas dibināto svētdienas skolu un klašu izveide, kā arī krievu nacionālās skolas

veidošana uz esošo krievu mācībvalodas skolu pamata. Konceptijā iecerēts valsts līdzfinansējums. Imantas Eksperimentālās sākumskolas projekts paredz bilingvālo mācību metodikas "projektēšanu un īstenošanu B un C modelim, attiecīgi palielinot latviešu valodas īpatsvaru". Kaut gan no dokumenta nav skaidra bilingvālo mācību metodika, tika plānots 1999. un 2000. gadā veikt eksperimentālā darba analīzi un pārbaudīt metodikas efektivitāti, salīdzinot ceturtās klases skolēnu izglītības rezultātus ar Valsts standarta prasībām sākumskolai. Papildus paredzēts katru semestri izvērtēt skolēnu mācību rezultātus salīdzinājumā ar iepriekšējo gadu rezultātiem, kā arī konstatēt skolēnu un vecāku attieksmi pret jauno bilingvālo mācību metodi.

1999. gadā Izglītības un zinātnes ministrija izveidoja ekspertu grupu, kurā tika iekļauti zinātnieki un praktiķi un kura, balstoties uz iepriekšējo gadu pētījumiem un personisko pieredzi, izstrādāja četrus Mazākumtautību pamatizglītības programmu paraugus (mācības paredzētas divās valodās — latviešu un dzimtajā vai dzimtajā un latviešu), kas tiek ieviesti Latvijas ciittautu (krievu, igauņu, lietuviešu, poļu, ebreju, čigānu, ukraiņu, baltkrievu) mācībvalodas skolu pirmajās klasēs, sākot ar 1999./2000. mācību gadu un kuru apguves rezultātam gan visas programmas apjomā kopumā, gan pa posmiem (trešā, sestā, devītā klase) ir jābūt vienādam kā latviešu, tā arī mazākumtautību mācībvalodas skolās, proti, tam ir jāatbilst *Valsts pamatizglītības standarta* prasībām un jānodrošina gan latviešu valodas apguve tādā līmenī, lai skolēni varētu turpināt izglītību vidusskolā un augstskolā latviešu valodā, gan arī savas etniskās dzimtenes valodas un kultūras apguve, lai saglabātu savu nacionālo identitāti. Izglītības un zinātnes ministrija izstrādāja četrus programmu paraugus. Atšķirības programmu paraugos noteica atbilstoši

jaukto un nelatviešu ģimeņu vajadzībām, līdzsvarojot latviešu valodas un nacionālās valodas un kultūras apguves apjomu. Skolām ir dota iespēja piedāvāt vienu vai vairākas mazākumtautību pamatizglītības programmas.

Mazākumtautību pamatizglītības programmas mērķis ir nodrošināt tādu izglītības satura apguves un izglītības ieguves procesa kvalitāti, lai tiktu radīti visi nosacījumi *Valsts pamatizglītības standartā* definēto pamatizglītības mērķa un uzdevumu sasniegšanai:

- veidojot skolēnos atbildīgu attieksmi pret sevi, ģimeni, līdzcilvēkiem, Latviju, cilvēci,
- veidojot pamatu tālākai izglītībai,
- nodrošinot sabiedriskai un individuālajai dzīvei nepieciešamo zināšanu un prasmju apguvi.

Mazākumtautības pamatizglītības programmas īpašais mērķis ir nodrošināt:

- bērniem iespēju iesaistīties valsts un sabiedrības dzīvē, saglabājot nacionālo identitāti,
- latviešu valodas apguvi tādā līmenī, lai varētu turpināt izglītību vidusskolā ar latviešu mācībvalodu un latviešu valodā apgūt augstāko izglītību;
- dzimtās valodas un etniskās dzimtenes kultūras apguvi.

Lai pedagogiski nodrošinātu cittautu bērnus mācībām latviešu valodā, tiek piedāvāts Mazākumtautības pamatizglītības programmas paraugs 21.01.11.1. Šis programmas paraugs ir ieteicams bērniem, kuri apmeklējuši latviešu vai bilingvālu pirmsskolu, kuri ir apguvuši latviešu sarunvalodas prasmi un kuru ģimenē saziņas valoda ir latviešu valoda vai kuru ģimene tiešām vēlas, lai bērni jau pamatskolā pakāpeniski pārietu uz latviešu mācībvalodu.

Minētais programmas paraugs piedāvā mērķtiecīgu divu valodu izmantošanu mācību procesā un saskarsmē, veidojot latviešu un dzimtās valodas izmantošanas vidi

skolā un skolu sadarbības projektos dažādu kultūru dialogā, kā arī ņemot vērā divu valodu līdzsvarotas apguves psiholoģiskās un pedagoģiskās īpatnības dažādos vecuma posmos. Skola cer uz ģimenes atbalstu, lai nodrošinātu iespēju lietot valodu ikdienā. Programma paredz latviešu valodas lielu īpatsvaru mācībās un skolas dzīvē. No pirmās līdz ceturtajai klasei latviešu un dzimtā valoda tiek izmantota kā mācībvaloda piecu mācību priekšmetu apgūvē: vizuālā māksla, rokdarbi, sports, mūzika un dabaszinības; piektajā un sestajā klasē cittautu un latviešu valodā tiek mācīta ģeogrāfija, bioloģija, matemātika un vēsture, no septītās līdz devītajai klasei visi priekšmeti, izņemot dzimto valodu un literatūru, tiek apgūti latviešu valodā un matemātika — bilingvāli. Dzimtās valodas un literatūras vietā var mācīt latviešu valodu un literatūru.

Ja vecāki vēlas, lai bērns vienlīdz labi prastu kā dzimto, tā arī latviešu valodu, un ja bērns ir apguvis latviešu sarunvalodas prasmī, bet nav latviešu valodas lietošanas vides, ieteicams Mazākumtautības pamatizglītības programmas paraugs 21.01.11.2. Šī programma piedāvā mērķtiecīgu divu valodu izmantošanu mācību procesā un saskarsmē, veidojot dzimtās un latviešu valodas izmantošanas vidi skolā un skolu sadarbības projektos dažādu kultūru dialogā, kā arī ņemot vērā divu valodu līdzsvarotas apguves psiholoģiskās un pedagoģiskās īpatnības dažādos vecumposmos. Atbilstoši šai programmai no pirmās līdz sestajai klasei visi mācību priekšmeti tiek apgūti bilingvāli. Dzimtās valodas kultūras bloks tiek apgūts dzimtajā valodā. No septītās līdz devītajai klasei, izņemot dzimto valodu, svešvalodu, datorzinības, ķīmiju un fiziku, visi pārējie mācību priekšmeti tiek apgūti bilingvāli.

Arī šīs programmas īstenošanā ir nepieciešams ģimenes psiholoģiskais un morālais atbalsts un palīdzība.

Ja vecāki vēlas, lai bērns integrētos sabiedrībā, bet nespēj vai nevēlas kaut ko mainīt savā dzīvē un bērnam nav priekšzināšanu latviešu valodā, ne arī latviešu valodas lietošanas vides, ieteicams Mazākumtautības pamatizglītības programmas paraugs 21.01.11.3. Šajā programmā ir paredzēta ļoti saudzīga un pakāpeniska latviešu valodas izmantošana mācību priekšmetu apgūvē, akcentējot dzimto valodu un devītajā klasē līdzsvarojot valodu lietošanas iespējas. Sākot ar pirmo klasi, viens priekšmets, piemēram, sporta priekšmets, tiek mācīts latviešu valodā. Katru nākamo gadu vēl viens priekšmets tiek mācīts latviešu valodā. Līdz ar to devītajā klasē lielākā daļa no mācību priekšmetiem pilnībā tiek apgūta latviešu valodā.

Ja vecāki uzskata, ka sākumizglītība bērnam noteikti ir jāiegūst dzimtajā valodā, ieteicams Mazākumtautības pamatizglītības programmas paraugs 21.01.11.4. Atbilstoši šai programmai no pirmās līdz trešajai klasei visi mācību priekšmeti tiek apgūti dzimtajā valodā. Latviešu valoda kā otrā valoda tiek apgūta padziļināti. No ceturtās līdz sestajai klasei 50 procenti no mācību priekšmetu satura tiek apgūti latviešu valodā. No septītās līdz devītajai klasei visi priekšmeti, izņemot dzimtās valodas kultūras bloku un svešvalodu, tiek apgūti latviešu valodā un bilingvāli. Otrā valoda tiek apgūta padziļināti.

Skolas uzdevums ir atbilstoši vecāku vēlmēm piedāvāt attiecīgās mazākumtautību pamatizglītības programmas. Ja šī izvēle netiek nodrošināta, vecākiem ir tiesības pieprasīt informāciju par izvēlētās programmas apguves iespējām citās skolās.

Mazākumtautību pamatizglītības saturu un to realizācijas didaktisko un metodisko ceļu nosaka bilingvālo mācību programmas. *Bilingvālā mācību programma* ir vispārējās izglītības ieguves programma divās mācībvalodās, kuras vijas cauri visā skolas mācību plānā, ieskaitot

dzimtās/cittautu kultūras un vēstures mācību priekšmetu apgūvi, un visā skolas dzīves darbībā.

Skolas pašas izstrādā un piedāvā savas mazākumtautību bilingvālo mācību programmas atbilstoši *Latvijas Izglītības likuma*, *Valsts pamatizglītības standarta* un *Mazākumtautības izglītības programmas paraugu* prasībām, un tās apstiprina Latvijas Izglītības un zinātnes ministrija. Sorosa fonda – Latvija programmas “Pārmaiņas izglītībā” “Atvērtā skola” projekta ietvaros skolām tiek sniegta informatīvā un konsultatīvā palīdzība programmu izstrādē starpkultūru izglītības kontekstā, vienlaikus veicinot vienotā izglītības satura izveidi latviešu un citu mācībvalodu skolās.

Bilingvālā mācību programma reglamentē latviešu valodas un krievu valodas izmantošanu kā priekšmetu mācībvalodu. *Bilingvālās mācības* kā bilingvālās audzināšanas un izglītības līdzeklis ir mērķtiecīga mācību procesa un skolēnu saskarsmes organizācija ārpusklases un ārpusskolas darbībā, kurā tiek izmantotas divas valodas. Līdz ar to otrā valoda no mācību priekšmeta kļūst par mācību, saziņas un pašizpaušmes līdzekli. Otrajā valodā tiek mācīti visi mācību priekšmeti vai to daļa, tai skaitā dzimtā /cittautu vēsture un kultūra, kā arī pilnībā vai daļēji norisinās ārpusklases un ārpusskolas audzināšanas darbība. Mācību priekšmetu apgūvē otrajā valodā līdztekus citām metodēm tiek izmantota *bilingvālā metode*. *Bilingvālā metode* ir speciāla svešvalodu apguves metode līdztekus gramatiskās tulkošanas, audiovizuālai un komunikatīvai metodei. Bilingvālajā izglītības programmā *ietverta mācību priekšmetu apgūvē otrajā valodā dzimto/cittautu valodu* izmanto atbilstoši šādam didaktikas principam: **tik daudz, cik iespējams otrajā valodā, tik daudz, cik nepieciešams — dzimtajā/cittautu valodā.**

Dzimtās/cittautu valodas izmantošana ir nepieciešama, lai:

- nodrošinātu valodas lietošanas izpratni;
- ievērotu mācību motivācijas psiholoģiskos nosacījumus un personības īpatnības, kā arī nodrošinātu iespēju brīvi izteikties;
- novērtētu skolēnu zināšanu progresu citu priekšmetu mācībās otrajā valodā;
- izprastu dzimtās un cittautu valodas kultūras atšķirības, orientētos sabiedriskās un politiskās dzīves parādībās;
- ievērotu salīdzinājuma principu, kas ir noteicošs bilingvālās izglītības procesā;
- novērstu neprecizitātes faktu izpratnē un valodas lietošanā.

Bilingvālo mācību programma ir līdzeklis integrācijas apstākļu radīšanai tuvākajā nākotnē.

Irina Maslo

Bilingual Education as Actual Realization of Society Integration

Summary

In the process of development in Latvia, as in all the democratic world, the necessity of integration of other nationalities into the social life of the country is ever more urgent. This process concerns the providing of equal rights and possibilities for selfrealization in politics, economy and culture for all nationalities which form Latvian society.

The process of integration should be pedagogically motivated and controlled. According to the needs of different

national groups, it's necessary to create appropriate educational principles at school for integration of children and teenagers (youngsters) into all life structures (fields): communicative, structural, political, social. It includes language learning, skills in using mass media, knowledge in social-cultural and economical fields, and readiness for social activity in Latvian society, political equality and informal contacts with Latvians and Latvian culture.

The Bilingual school is a concrete step towards integration of non-Latvians in Latvia. Bilingual education gives a variety of opportunities to children and youngsters of non-Latvians, such as state language acquisition, and also a grounding in culture, history, politics and economics; it supports the understanding of belonging to Latvian culture and society.

The first years of adoption of the State language programme show the existence of different approaches to the gradual transition to Latvian as a school language: there is a tendency in country schools to study more subjects in a second language, determined by the surroundings and the high knowledge of the language by the teachers. In schools in large cities, there is a tendency of minimal fulfilment of the programme requirements. It is typical for many schools to seek a creative solution for the problem. Based on the experience of these schools, and international experience in the field of bilingual education, according to research carried out by the Latvian Ministry of Education, the *special bilingual educational concept* was created. Specially designed for Latvia, this programme stipulates a free choice bilingual educational model, according to the needs and demands of non-Latvians.

The desire of parents for an early opportunity to introduce the state language as a second language is realized in Latvian bilingual secondary schools.

The Bilingual Education Content and its didactically-methodical way of realization are defined by the Bilingual Education Programme. *The Bilingual Education Programme* intersects the programme of general education involved in all school activities using two study languages, which passes through curriculums and teaching programmes including subjects of native culture and history studies.

Ceturtnā daļa

KULTŪRAS POLITIKA UN SABIEDRĪBAS INTEGRĀCIJA

*Pēteris Laķis, Dr. habil. art,
Latvijas Kultūras akadēmija,
Latvija*

Nacionālās kultūras identitāte un multikultūras sabiedrība

Nacionālās kultūras identitāte ir sakārtota vērtību sistēma, kas veidojusies etniskās grupas garīgās dzīves un rituālu kolektīvā tradīcijā, tā ietekmē indivīda relatīvi pasīvo iekļaušanos kultūrapritē un aktīvo jaunradi. Nacionālās kultūras identitāte izpaužas valodā, arhetipiski nosacītās mentāli praktiskās darbības lokos, vairāk vai mazāk apziņotos pašidentifikācijas centienos, to raksturo kopīga laika izjūta un garīgās telpas relatīva ierobežotība saistībā ar eksistējošām citām kultūrām un subkultūrām, savs semantisko nozīmju tīkls kā konceptuālās pašapzināšanās, tā situācijas izpratnes aspektā. Modernajā literatūrā vērojamas divas tendences nacionālās kultūras identitātes izpratnē. Pirmā tiecas veidot filozofisku un kulturoloģisku, zināmā mērā spekulatīvu dažādu iezīmju aptvērumu. Otrā — rast empīriskos indikatorus, kuri ļautu garīgi praktiskajā

darbībā saskatīt ikvienas etniskās grupas raksturīgās identitātes izpausmes. Vienota priekšstata veidošanā pagaidām vāja ir saikne starp šiem abiem refleksijas aspektiem.

Kultūras identitāte ir viena no vispārējās daudzdimensionālās nacionālās identitātes atributīvām iezīmēm. Entonijs D. Smits atzīst šādas nacionālās identitātes pamatiezīmes:

- 1) vēsturiskā teritorija jeb tēvzeme;
- 2) kopīgi mīti un ar vēsturi saistītās atmiņas;
- 3) vienota tautas kultūra;
- 4) visiem sabiedrības locekļiem vienādas likumīgās tiesības un pienākumi;
- 5) kopīga ekonomika ar iespēju sabiedrības locekļiem pārvietoties savas teritorijas robežās.¹

Nacionālās kultūras identitāte nav pašpietiekama realitāte, tā atrodas mijiedarbībā ar politiskiem, sociāliem un tiesiskiem faktoriem. Turklāt šī mijiedarbība modificējas konkrētos vēsturiski nosacītos apstākļos.

No šāda redzespunkta var aplūkot pašreizējo nacionālās kultūras identitātes risinājuma stāvokli Latvijā kā vēsturiski tapušā daudz kultūru sabiedrībā. Lielā mērā šo stāvokli nosaka padomju okupācijas gadu mantojums, kurš atklāj vēl nebijušu politisko un sociālo faktoru ietekmi uz kultūrsituāciju. Piecdesmit sociālisma varas gados savu kultūras identitāti bija saglabājuši latvieši, kuriem šī kvalitāte līdztekus pildīja arī zināmu ideoloģiski eksistenciālu funkciju — nacionālās kultūras identitāte nelabvēlīgajos politiskajos un sociālajos apstākļos ļāva saglabāt savu etnisko statusu, atvaīrīt atklātās un slēptās rusifikācijas tendences. Šīs tendences īstenojās etniskās pašapziņas nomākšanā, kuras mērķis bija — uz krievu tautas mentalitātes un valodas pamata veidot jaunu sociālu kopības formu — padomju tautu. Latviešiem, tāpat kā savā līdzsīnējā 700 gadus ilgajā likteņgaitā, izdevās saglabāt naci-

onālo identitāti. Pretstatā tam citu etnisko grupu pārstāvji lielā mērā dažādu sociālekonomisko un politisko faktoru ietekmē bija zaudējuši savu kultūras identitāti un iekļāvās ideoloģiskajā nozīmē sovjetiski orientētajā, krieviski runājošajā kopībā ar kopīgu sociālpsholoģisko orientāciju. Oficiālā statistika liecināja, ka Latvijā ir daudzas, arī skaitliski visai lielas etniskās minoritātes, bet reālā situācija izvirzīja jautājumu — kāds ir minoritātes eksistences un tās pārstāvju skaita noteikšanas kritērijs? Astoņdesmito gadu beigās veiktie socioloģiskie pētījumi atklāja, ka neliels procents bija to ukraiņu, poļu, īpaši baltkrievu, kuri zināja savas minoritātes valodu, necīga bija arī saikne ar savas etniskās grupas kultūras tradīcijām un mītnes zemes kultūras apriņķi. Iespējams, vienīgi ebreju un čigānu minoritātes bija saglabājušas visai augstu nacionālās kultūras identitātes pašapzināšanās aktivitāti, kura izpaudās arī sociālajā realitātē.

Astoņdesmito gadu beigās sākās Latvijā dzīvojošo etnisko minoritāšu nacionālās kultūras identitātes pašapzināšanās izvērsums. Tā sociāli redzamākās izpausmes bija nacionālo kultūras biedrību veidošanās un nacionālo minoritāšu skolu tapšana. Politiski šā procesa aizsākumu atbalstīja Latvijas Tautas fronte — gan programmatiskajās nostādnēs, gan organizatoriskajā darbībā. Nepārprotami šī pozīcija tika apliecināta Latvijas Tautu forumā 1988. gada decembrī. Vēlāk Latvijas Republikas Augstākā padome likumdošanas aktos nostiprināja kultūrautonomijas tiesisko statusu atjaunotajā neatkarīgajā valstī. Šajās valdošā politiskā spēka aktivitātēs izpaudās ne tikai vispārējo mūsdienu demokrātisko principu ievērošana vai pragmatiski taktisku uzdevumu izpilde — sašķelt sovjetiski orientēto, etniskās pašapzināšanās ziņā vāji strukturēto nelatviešu sabiedrību, bet arī vēlme īstenot atzinumu, ka nacionālās kultūras identitātes brīvas attīstības priekšnosacījumu

radišanai ir vispārcilvēcisku vērtību apliecinājuma nozīme. Tiesa, valstiskas problēmas risinājuma birokrātiskajā un finansiālajā aspektā atklājās daudzas nepilnības.

Etnisko minoritāšu nacionālās kultūras identitātes pašapzināšanās process turpinās deviņdesmitajos gados, gūstot apliecinājumu sociālajā realitātē. Tomēr nenoliedzama ir arī sarežģītu jautājumu saglabāšanās ne tikai kultūraprītes iekšējo problēmu jomā, bet arī kultūras identitātes statusa noteikšanā sabiedrībā, ievērojot visai aktīvo, atšķirīgu ideoloģiju nosacīto politisko fonu, divkopienu sabiedrības tapšanas iespējamību demokrātijas attīstības sākumos.

Joprojām ir saglabājusies samērā būtiska kultūras identitātes apzināšanās asimetrija starp latviešiem un citu etnisko grupu pārstāvjēm. Šo stāvokli ietekmē politiskā prakse, bet, iespējams, ka noteicošais faktors ir kultūrvēsturiskās pieredzes īpatnības konkrētajā sociālajā realitātē. Teikto vismaz daļēji apliecina arī vairāki socioloģiskie pētījumi, kuri norāda uz kultūraktivitātes etniskajām atšķirībām. 1995. gadā Latvijas Kultūras akadēmijas pētnieki noskaidroja, ka vienā no būtiskākajiem kultūraprītes raksturojumiem — relatīvi pasīvajā līdzdalībā mākslinieciskās kultūras sfērā ir šāds pašnovērtējuma kvantitatīvais raksturojums (atpazīstamības regularitāte: vismaz 1–3 reizes gadā):

	Latvieši	Cittautieši
1) teātra izrāžu apmeklējums	37,7 %	18,5 %
2) koncertu apmeklējums	36,7 %	25,5 %
3) tēlotājmākslas izstāžu apmeklējums	17,2 %	4,0 %
4) kino apmeklējums	19,4 %	17,2 %
5) kultūras periodikas lasīšana	50,4 %	32,8 %

Līdzīga situācija atklājās arī, izvērtējot socioloģiski statistisko informāciju par relatīvi aktīvo līdzdalību kultūras aprītē — latviešu īpatsvars, kuri darbojas koros, deju kopās, dramatiskajos kolektīvos, ir divas trīs reizes lielāks nekā cittautiešiem. Šo parādību apliecina arī citu socioloģisko pētījumu rezultāti. Protams, izvērstiem secinājumiem ir nepieciešama papildu analīze, tomēr zināmus pieņēmumus šajā sakarā var izteikt. Pirmkārt, liela cittautiešu daļa dažādu motīvu dēļ ir vāji saistīta ar savas etniskās dzimtenes kultūraprītes tradīcijām, taču viņi neiekļaujas arī mītnes zemes kultūras procesā. Savukārt Latvijas krievu, vācu, ebreju u. c. specifiskās kultūras saknes tika pārtrauktas padomju okupācijas gados un atjaunojas visai lēni. Otrkārt, sovjetizācijas procesi vairāk ir ietekmējuši cittautiešus, devalvējot viņu nacionālo pašapziņu un centienus saglabāt kultūras identitāti. Treškārt, zināmu lomu spēlēja arī iecerotāju sociālā struktūra pēc Otrā pasaules kara — šo cilvēku vidē bija neliels intelektuālā darba veicēju procents, turklāt pārāk izteiksmīgs bija ekonomiskā pragmatisma motīvs. Minētās asimetrijas eksistenci apliecina arī citi kvalitatīvās socioloģijas metodoloģijā balstīti pētījumi.

Latvijas pašreizējā sabiedriskajā situācijā nacionālās kultūras identitātes apzināšanās multikultūras socialitātes apstākļos ir pārlietu politizēta. Šā jautājuma risinājums jau pamatkategoriju līmenī ir pietuvināts dažādu valstisku ideoloģiju ietekmes sfērai — nacionālās kultūras identitātes jēdziens netiek pietiekami korekti atdalīts no nacionālisma jēdziena visai daudzveidīgajām interpretācijām, kurā izpaužas gan saglabājusies vulgārā un primitīvā padomju internacionālisma orientācija, gan arī Rietumu demokrātijas konceptuālo priekšstatu veidotais piesardzīgais un bieži vien semantiski neskaidrais traktējums. Vienlaikus etnisko grupu kultūras identitātes izpausmju mijiedarbības telpa nereti tiek sašaurināta, tiecoties distancēties no

politisko attiecību sfēras. Līdz ar to zūd skatījums uz kultūru kā vērtības kvalitāti, kas tomēr var atgriezeniski ietekmēt etnisko grupu dažādu savstarpējo attieksmju jomu, sekmējot dialoga tapšanu, nevis atstājot neskartas monologu paralēlisma tradīcijas. Joprojām aktuāls ir dažādo Latvijā dzīvojošo etnisko grupu nacionālās kultūras identitātes pašapzināšanās process, jo pārāk liela ir neskaidrība virzībā: starp savu etnisko sakņu mentalitātes atpazīšanu un integrāciju mītnes zemes kultūrapritē. Tas turklāt nereti tiek atvirzīts otrajā plānā, pirmajā vietā liekot kopienu politisko jautājumu risinājumu.

Latviskā kultūras identitāte, tāpat kā citas etnisko grupu kultūras identitātes, pagaidām īstenojas mazapzinātā arhetipisko principu izvērsumā, nepietiekami reflektējot par savu pamatu saikni ar praktiskā rituāla daudzveidību. Šis apstāklis mudina sašaurināt kultūras izpratnes un izjūtas sfēru nomenklatūriski noteiktās mākslinieciskās darbības jomās, kurās birokrātiski tiek risinātas multikultūras problēmas, līdz ar to etniski izteikti neviendabīgā sabiedrībā ideoloģiski vienkāršojot nacionālās kultūras identitātes apjēguma problēmas, kuru turklāt raksturo pārāk liels politiskās pieredzes plurālisms un atšķirīga kultūras statusa orientācija. Turklāt etnisko grupu kultūras aktivitātes ir iekšēji vērstas zināmā pašapliecinājuma virzienā, mazāk tiecoties īstenot mijiedarbības procesu. Padomju varas laikā politizētā, virspusējā dažādu kultūras tradīciju saskarsme ir saglabājusies arī pašreizējā situācijā. Zemstrāvu pastarpinātā saikne ir novājināta, arī ikdienas saskarsmē nepārprotami izpaužas svešā stereotipi. Vēsturiski izveidojusies sarežģītā multikultūras sabiedrība ietver pretrunīgas savstarpējās attiecības, kuras radikālu politisku un sociālu pārmaiņu rezultātā atklāj daudz nacionālas sabiedrības kopīgas eksistences problēmas relatīvi noslēgtā sociālā telpā.

Nemot vērā mūsdienu sabiedriskās domas ievirzes, būtisks ir vērtību jautājuma risinājums triādē: indivīds — etnoss — valsts. Dažādu politisko orientāciju ietekmē tapšie sociālpsiholoģiskie stereotipi nereti apliecina indivīda vai valsts kā fundamentālas vērtības dažādas interpretācijas, taču krietni piesardzīgāka un pretrunīgāka ir attieksme pret etnosu. Grūti apšaubīt šī sabiedrības strukturētības veida likumsakarīgo eksistenci gadsimtu gaitā, bet iebildes visbiežāk izraisa tā dažādās pašapliecinājuma izpausmes.

Modernajā sabiedrībā šajā aspektā kā teorētiskā, tā garīgi praktiskā nozīmē situācija ir saasinājusies. Etnosa kultūras identitātes nozīmība netieši tiek apšaubīta divējādi. Vispirms — uzsverot indivīda brīvās izvēles gandrīz neierobežotās iespējas vai gluži pretēji — vispārcilvēcisko vērtību neapšaubāmo nozīmību cilvēka eksistencē. Otrs ceļš — valstiskuma apliecinājums tiek skatīts kā tāds politiskās realitātes nosacījums, kurš zināmā mērā ierobežo arī kultūrautonomijas izpausmes. Pārāk liela piesardzība ir etniskās kultūrintitātes apliecinājumā. Tiek it kā aizmirsts tas, ka indivīda socializācijas process ir iespējams, tikai izmantojot noteiktu kultūrvidi. Un valstiskums ir vien atvasinājums no šīs primārās nosacītības.

Kultūra stereotipiskajā sabiedriskajā apziņas uztverē joprojām ir viena no valsts funkcijām, un pārāk abstrakta šķiet iespēja radīt tādu sociālo realitāti, kurā valsts būtu kultūras funkcija un nodrošinātu arī brīvu nacionālās kultūras identitātes izvērsumu multikultūras sabiedrībā. Iespējams, ka šobrīd naiva var likties tik radikāla domāšanas tradīcijas izmaiņas iecere, bet vai tā nav vienīgā iespējamā alternatīva tieši un netieši samezgloto problēmu risinājumā? It īpaši ņemot vērā to, ka nacionālā kultūras identitāte ir vēsturiski mainīga laikā un telpā.

Atsauce

¹ *Smits E. D. Nacionālā identitāte.* — Rīga, 1997. — 22. lpp.

Pēteris Laķis

National Cultural Identity and Multicultural Society

Summary

National cultural identity is an arranged system of values which is formed in the common tradition of collective rituals and the spiritual life of ethnic groups. It exerts an influence on the relatively passive participation in cultural events and creative activities. National cultural identity is manifest in interrelations with political, social and legal factors, and these interrelations are manifest in specific historical circumstances.

The situation of modern issues of cultural identity in Latvia as a historically developed multicultural society results from the heritage of the Soviet occupation, with unprecedented impact of political and social forces on the cultural situation. However, Latvians have preserved their cultural identity. It is important for Latvians, because cultural identity also plays an ideologically existential function — the task of an ethnic group to survive against the pressure of an occupational power. By contrast, the representatives of other ethnic groups, due to different social, political, economic conditions, are losing cultural identity, including the Russian — speaking Soviet orientated part of the society.

The end of the 80s saw the beginning of the process of self-assertion of the national cultural identity of various ethnic groups — several schools of minorities were opened and national cultural associations were established. In a political sense this process was supported by the Latvian Popular Front.

Latvian society is still facing various problems. Until now there has been a difference between Latvians and non-Latvians in the process of the self-awareness of cultural identity. Sociological investigations show that Latvians are more active in various forms of cultural process in Latvia. There is obscurity in the direction of national cultural identity of minorities — between an orientation to integrate into the cultural life of Latvia and steps to find their ethnical roots. Moreover, the cultural situation is too much politicized. We need to try adopting a new viewpoint — an understanding of the necessity to establish a social reality in which the state will have a function in culture.

*Лариса Аза, доктор социологических наук,
Институт социологии НАН Украины,
Украина*

Особенности интеграционного процесса в условиях поликультурности украинского общества

Усиление межкультурного взаимодействия этносов становится характерной приметой нынешнего этапа развития украинского общества. Однако нельзя не учитывать, что эта тенденция, в зависимости от социальных условий, способна проявляться весьма неоднозначно. В одних случаях она может стать источником обострения этнокультурных противоречий, в других — одной из объективных закономерностей осуществления интеграционных процессов.

Каждая культура формирует свой специфический культурный социум, свою форму социокультурного общения, включая собственные типы мышления, ценностные ориентации, самобытность мировосприятия. Ни одна этническая культура не способна подменить собой другую. Но это никоим образом не исключает возможности их интеграции.

Правда, реакция на культурные контакты не всегда одинакова. Если, скажем, с принятием тех или иных культурных ценностей, норм поведения, с адаптацией и интеграцией в ту или иную культуру, как правило, ассоциируется этнорелятивная позиция, то в случае

акцентуации межкультурных различий доминирующее положение чаще всего получает защитная позиция. Причем последняя позиция не такая уж и «безобидная», как это кажется на первый взгляд, поскольку она может реализовываться и как утверждение собственного культурного превосходства, а, соответственно, предубеждения в отношении другой культуры, и как демонстрация своего отличия, с целью установления этнокультурной дистанции. А главное, данная позиция нередко характеризуется низким уровнем межкультурной компетентности, что в свою очередь приводит к усилению негативного заряда стереотипов и возможного проявления агрессивности.

Как бы не складывались обстоятельства, процесс интериоризации другой культуры практически всегда противоречив и неоднозначен. Объясняется это тем, что наряду с освоением ценностей иной культуры срабатывает реакция противодействия, одной из проявлений которой может быть сепаратизм (преднамеренное возведение социальных и прочих барьеров с целью установления дистанции в отношении инокультурных явлений). Это связано как с непониманием важности результатов межэтнических культурных контактов, так и более глубокими, закрепленными стремлением к самосохранению, социально-психологическими установками.

Вместе с тем, вряд ли вызывает сомнение тот факт, что для успешного осуществления интеграционного процесса важны знание и умение ориентироваться в знаковых системах новой социокультурной среды (включая невербальные способы коммуникации, закрепленные в инструментальном поведении повседневной жизни). Степень владения этими знаниями является наиболее выразительной характеристикой коммуникативной компетентности, которая приносит в

понимание интеграционного процесса элементы общности — это во-первых, а во-вторых, возводит рассматриваемую проблему в ранг проблемы сосуществования этносов.

Будучи ситуативным моментом изменения культурной активности, связанной с процессами адаптации и интеграции, новая культурная среда так или иначе актуализирует значимость коммуникативной компетентности. Впрочем, и культурная активность может проявляться двояко: как активность в отношении собственной культуры, так и позитивная или негативная активность в отношении иной культуры. Но если реакцию, связанную с собственной культурой можно считать естественной, то факт интериоризации какой-либо группой другой культуры становится дифференцирующим не только в отношении данной группы, но и тех частей этноса, которые не входят в контакт, хотя и репрезентируют данный этнос. В результате, с необходимостью возникает проблема изучения нового языка, освоения нового культурного опыта.

Впрочем, чтобы механизмы межкультурного взаимодействия стали более понятными, обратимся к рассмотрению некоторых аспектов языковой ситуации, которая сложилась в стране.

По данным Киевского международного института социологии взрослое население Украины состоит сегодня, в основном, из трех больших лингво-этнических групп: около 40% — украинцы, которые говорят на украинском языке, около 33% — русскоязычные украинцы и приблизительно 21% — русскоязычные русские (украиноязычные русские составляют около 1% населения и 6% приходится на долю других) [1]. Правда, приведенные данные не представляется возможным сравнить с данными предыдущих переписей населения,

поскольку в них, как правило, не шла речь о языке реального или хотя бы преобладающего общения. Фиксировался лишь язык, который респонденты считали родным, независимо от степени владения им.

Безусловно, язык, которому отдается предпочтение, является важным показателем культурной ориентации человека. Поэтому неслучайно в условиях этнокультурного полиморфизма особое значение приобретает языковая компетентность, с которой в значительной мере ассоциируется активность культурного взаимодействия этносов. Причем рассмотрение языковой компетентности сквозь призму этнических общностей, делает возможным дальнейший ее анализ в контексте коммуникативной свободы не только в отношении культуры титульного этноса, но и собственной культуры.

Приведенные ниже результаты социологического исследования дают возможность выявить степень владения родным языком охваченных опросом наиболее многочисленных этнических общностей Украины (русских, белорусов, евреев, молдаван, болгар, поляков, венгров, румын, немцев, крымских татар) [2]. И как оказалось, она неодинакова, о чем свидетельствует распределение ответов респондентов на вопрос, касающийся свободного владения ими родным языком:

Венгры	98,0 %	Румыны	72,0 %
Русские	96,8 %	Поляки	53,7 %
Крымские татары	89,3 %	Белорусы	23,3 %
Молдаване	80,9 %	Немцы	13,7 %
Болгары	72,2 %	Евреи	6,0 %

Показательно, что в данном распределении с довольно заметным отрывом от остальных этносов идут белорусы, немцы, евреи. Причем они же составляют и

наибольший процент среди тех, кто совсем не владеет родным языком: евреи — 52,0%, немцы — 31,5% и белорусы — 18,0% опрошенных. Впрочем, каждый третий респондент указанных общностей понимает свой этнический язык, но не говорит на нем.

Существенным дополнением к предыдущим данным можно считать информацию, касающуюся языкового общения этносов в семье. По результатам опроса, вне конкуренции оказались русские, 98,7% респондентов общаются в семье на родном (русском) языке, 2,0% — на украинском. Однако, не намного от них в этом плане (общении на родном языке) отстают венгры — 89,3% и румыны — 70,7%, несколько уступают последним крымские татары — 58,0% и молдаване — 50,3% опрошенных, доля болгар и поляков составляет соответственно 39,5% и 33,3%.

Вместе с тем внимание привлекает другое. Среди опрошенных немцев на родном языке в семье общаются лишь 4,6%, а среди белорусов и евреев — еще меньше (2,0% и 1,3%). Предпочтение в этом случае отдается русскому языку. Впрочем, русскоязычный элемент в той или иной мере присутствует в общении практически всех этносов.

На этом фоне совершенно иначе выглядит ситуация с использованием украинского языка. Чаще всего на украинском языке в семье общаются поляки (33,3%) и румыны (19,7%). Среди евреев и немцев таких около 5%. Представители других этнических общностей практически не используют украинский язык в качестве языка семейного общения.

В свете рассмотренных данных вполне естественным представляется анализ мнения респондентов относительно целесообразности получения их детьми (внуками) образования на родном или же украинском

языках. Причем ответы представителей опрошенных этнических общностей дифференцируются не только в зависимости от состояния развития их собственного родного языка, но и уровня осознания ими необратимости языковых процессов в обществе.

Таблица 1

Распределение ответов респондентов на вопрос «Считаете ли вы целесообразным для ваших детей (внуков) получение образования на родном языке?», %

Этнические общности	Да, безусловно	Нет, не обязательно	Трудно сказать
Венгры	90,7	7,3	2,0
Русские	85,4	7,3	7,3
Румыны	75,8	13,4	10,8
Поляки	74,0	16,4	9,6
Немцы	58,9	23,8	17,3
Евреи	39,5	29,2	35,3
Молдаване	30,7	40,0	29,3
Крымские татары	28,7	46,7	24,6
Болгары	13,2	39,7	47,1
Белорусы	12,7	56,7	30,6

Как выяснилось, наибольшую настойчивость в отношении необходимости получения детьми (внуками) образования на родном языке проявляют венгры, русские, румыны, поляки, немцы.

Среди молдаван и евреев эту точку зрения разделяет почти каждый третий респондент. В то время как, скажем, 56,7% опрошенных белорусов, 40,7% крымских татар, 40,0% молдаван и 39,7% болгар не видят в этом необходимости. Причем среди них же и больше часть неопределившихся в отношении данного вопроса. Объяснений относительно такого рода ситуации может быть несколько. Возможно организация изучения этнического языка в местах компактного проживания этих этносов является неудовлетворительной, что и побуждает их к подобного рода решению. Или же данный вопрос следует рассматривать в более широком контексте, как вопрос жизненной перспективы их детей, с учетом реальной ситуации.

Несмотря на существующие проблемы, нельзя не отметить осознания этносами необходимости изучения молодежью украинского языка (как государственного), что позволит ей на равных утвердиться в жизни.

Как видим (см: таблицу 2), заметно выделяются в отношении позиции, связанной с необходимостью знания детьми (внуками) украинского языка, крымские татары. Подтверждением этому является тот факт, что 60,0% опрошенных татар не видят необходимости в изучении детьми украинского языка. Видимо, не последнюю роль в этом играет распространение в общении русского языка. Однако дальнейший анализ ответов респондентов на данный вопрос показал, что аналогичного мнения придерживается лишь каждый пятый респондент — белорус, молдаванин, еврей, русский, немец, болгарин. Причем, 37,3% опрошенных болгар, 28,0%

молдаван и 27,3% белорусов вообще не смогли определить свою позицию по этому вопросу.

Картина будет более полной, если обратиться к рассмотрению реального положения, сложившегося в отношении украинского языка в опрошенных этнических общностях. Как оказалось, наиболее свободное

Таблица 2

Распределение ответов респондентов на вопрос «Как вы считаете, необходимо ли вашим детям (внукам) знание украинского языка?», %

Этнические общности	Да, безусловно	Нет, не обязательно	Трудно сказать
Поляки	94,6	1,4	4,0
Венгры	86,0	4,7	9,3
Румыны	72,0	14,0	14,0
Русские	70,2	20,5	9,3
Немцы	64,9	20,5	14,6
Евреи	56,1	20,9	23,0
Белорусы	49,3	23,3	27,4
Молдаване	49,3	22,7	28,0
Болгары	43,3	9,3	37,4
Крымские татары	20,7	60,0	19,3

владение украинским языком демонстрируют поляки (86,4%), несколько уступают им евреи (44,0%), румыны (36,3%), венгры (30,7%), русские (22,5%), немцы (19,3%) и белорусы (12,0%). Доля молдаван и болгар по уровню знания украинского языка довольно низкая (соответственно 7,2% и 3,3%). А среди опрошенных крымских татар не владеют украинским языком 68,0%, правда, понимают его 31,3% респондентов.

Несомненно, полученные результаты обусловлены влиянием целого ряда факторов, которые имеют как исторический, так и ситуативный характер. Может создаться представление, что в условиях закрытости той или иной культуры появляется больше шансов для сохранения ее самобытности. Но это своего рода иллюзия, поскольку, лишаясь возможности установления диалога с другими культурами, она тем самым утрачивает перспективу своего дальнейшего развития. К тому же, этнические общности, чей уровень языковой компетентности, а соответственно, и коммуникативной свободы значительно выше, проявляют большую склонность к межкультурному взаимодействию, способному стимулировать их собственную культурную активность.

Сквозь призму коммуникативной компетентности механизмы интеграционного процесса становятся более доступными для социологических исследований. В частности, появляется возможность выявить факторы, влияющие на интериоризацию знаковых систем инокультурной среды, обозначить реальные социокультурные границы коммуникативной свободы относительно другой культуры, а также выйти на более общие характеристики контактирующих культур: открытость, закрытость, дистанционность.

Собственно, интеграционные процессы чаще всего развиваются по индивидуальному сценарию, исходя из

условий каждого конкретного общества. Не стало исключением и украинское общество, столкнувшееся с целым рядом проблемных ситуаций:

- в условиях поликультурности общества чрезмерная акцентуация этническими общностями собственной культурной самобытности может провоцировать доминирование этноцентристских идентификаций;

- закрытость в той или иной степени любой культуры, включая и культуру титульного этноса (в результате ограничение обмена культурными ценностями, возможностей понимания другой культуры и т.п.) может привести к состоянию ценностной неопределенности в обществе.

Безусловно, на этапе становления государственности этнокультурный ландшафт претерпевает существенные изменения. И сегодня очень важно осознание этническими общностями нового статуса своих культур. Впрочем, как показывает практика, это уже происходит (хотя и не так быстро как хотелось бы), что позволяет говорить о наличии предпосылок для интеграционных процессов в Украине, для формирования общих ментальных структур, составляющих основу державного сознания.

Примечания

1. Хмелько В. Правобережна і Лівобережна Україна: лінгво-етнічні структури та соціальні орієнтації // Демос. — 1995. — N. 1.

2. По репрезентативной выборке было опрошено 1500 чел., представителей 10 наиболее многочисленных этнических общностей Украины, январь 1998 г., Институт социологии НАН Украины.

Specific Characteristics of the Integration Process in the Multicultural Society of Ukraine

Summary

The amplification of interaction of ethnicities has become a characteristic sign of development of the Ukrainian society. However this tendency is capable of varied results. It can be not only one of a realization of integration processes, but also a source of a peaking of ethno-cultural differences. Much depends on such aspects of the contacting cultures as closeness, openness, remoteness.

As a rule, integrational processes develop according to their individual script, with allowance for concrete social settings. In Ukraine, a number of problem situations are still encountered such as:

- Excessive accentuation by ethnic communities of their cultural origins, leading to provocative ethnocentric identifications.

- The close identification with an ethnic group may cause difficulty in understanding other cultures and having cultural exchange, reducing acceptance of general values of society.

Certainly, at this stage of becoming a state, the ethno-cultural landscape is undergoing essential modifications. But it is an irreversible process. The comprehension by ethnic communities of the new status of ethnic cultures is important, in these conditions. It is an essential premise of a successful realization of integration processes.

*Skaidrīte Lasmane, Dr. phil.,
Latvijas Universitāte,
Latvija*

Integrācija un etniskā identitāte nākotnes ētikas kontekstā

Politizētais etniskuma variants

Pārlūkojot mūsdienu etniskās identitātes teorijas, nākas secināt, ka tajās bieži sastopams politikas konteksts. Tā iespaidā etniskums tiek padarīts par ksenofobijas, konfliktu un citu liberālisma politikai un ētikai svešu un nepieņemamu parādību izraisītāju. Sākot ar etimoloģiju¹ un beidzot ar mūsdienu etnisko konfliktu analīzi, etniskumam parasti tiek piedēvēta **nošķirtības** un **atsvešinātības** nozīme. Šāda vienpusīga ievirze, kas etnisko identitāti pakļauj aizdomām par nesaskaņu un konfliktu izraisījumu, daļēji uzskatāma par ieilgušu trīsdesmito gadu nacionālsociālisma ideoloģijas un prakses atbalsi — bailēm no politiski izprasta nacionālisma. Nenoliedzot etniskā un politiskā saistību, nākas atzīt, ka vienpusīgs politizēts skatījums nomāc skaidrojuma daudzpusību, paralizē no aizspriedumiem brīvu skatījumu uz dabiski vēsturisku, senu un attīstībai pakļautu kopienu, kura glabā valodu, neatkārtojamu pasaules semiotizācijas un domāšanas veidu, kā arī kultūras tradīcijas.

Nav šaubu, ka, tāpat kā etniskais sabiedrības organizācijas veids vēsturiski nevar palikt nemainīgs, arī priekšstati

par to ir mainījušies un mainās joprojām. Tas savukārt ietekmē arī etniskās kopienas attīstību. Vēsture patiešām neatkārtojas, un tuvākajā nākotnē nav gaidāms krass pavērsiens uz romantisku etniskuma izpratni, kas pastāvēja 19. gadsimta vidū un labvēlīgi iespaidoja jaunu nāciju tapšanu un attīstību. Taču politikēta etniskuma izpratnes vienpusība mūsdienās pieprasa pārskatīšanu, īpaši tāpēc, ka netiek diferencētas mazās un lielās nācijas, kā arī to mērķi un iespējas — politiskais universālisms neiederas mūsdienu orientācijā uz atšķirīgā un perifērā aizstāvību, kā arī diferences domāšanu.

Politikai ir savas intereses, kā arī tendenciozs, ideoloģiski ieinteresēts skatījums, sevišķi attiecībā uz etniskajiem konfliktiem. Apzīmējums "etniskais konflikts" parasti tiek lietots attiecībā uz mazu etnisku kopību izdzīvošanas veidu, norādot uz abstrakti universālu cilvēktiesību pārkāpumu, kas parasti tiek attiecināts galvenokārt uz mazām kopienām. Nenoliedzot cilvēktiesību lomu un demokrātismu, tomēr nevar nesaredzēt nepamatota un nediferencēta universālisma pretenzijas uz varu un tā radīto dogmatismu, kas nepieļauj niansas un kas pārāk bieži lielās etniskās kopienas atzīst par tik lielām un nepārskatāmām, ka tajās nevar ieraudzīt pārkāpumus, kas vērsti pret mazāku etnisku kopību tiesībām uz pastāvēšanu, kā tas, piemēram, izpaužas Krievijas nebeidzamos, atklātos pārmētos postokupācijas valstīm par cilvēktiesību pārkāpumiem tajās, nevēloties atzīt, ka īstenībā tās aizstāv apdraudētās tiesības uz etnisko identitāti, ko pieprasa skarbā mazo etnisko kopu un nāciju izdzīvošanas īstenība. Teorētiski būtu izvērtējams, kas ir lielāks cilvēktiesību pārkāpums — mazo valstu paš aizsardzības attieksme, kura vērsta pret citu etnisko kopienu lielo pieplūdumu un kuras vienīgā motivācija ir pašsaglabāšanās, vai lielvalsts apdraudējums, kas var liegt mazo valstu tiesības saglabāt

savu valodu un kultūras atšķirības. Nepieciešams dialogs, kurā sarežģītais teorētiskais jautājums, kas rada tik nozīmīgas sekas, īstenībā tiktu apspriests un kurā ņemtu vērā ne tikai cilvēktiesību, bet arī mazo etnisko nāciju izdzīvošanas aspektu. Nākotnes ētika pieprasa jaunu semiotizācijas variantu, kurā ievērota atšķirīgās dažādības vērtība un novērsta vienpusīga un lielvalstiski centrēta universālu cilvēktiesību un etniskuma izpratne.

Tomēr jāteic, ka mūsdienās ir arī tādas etniskās teorijas, kuras pauž no politizētā standarta atšķirīgu etniskuma semiotizāciju, kas vairs nebalstās uz aizdomām vai politisku hierarhiju, bet meklē etniskās atšķirības attaisnojumu (*Alberto Melucci*² u. c.). Eiropā un pasaulē taču ir vērojama ne tikai atsevišķu etnisko konfliktu izpausme, bet arī sadraudzība, atbalsts, saliedēta, solidāra etnisko attiecību un sadzīvošanas pieredze, kas virzīta ne tikai uz iekšēju konsolidāciju, bet arī uz starpnacionālu kooperāciju un sapratni. Nav pamata, pārspilējot atsevišķus etniskos konfliktus, pakļaut aizdomām visu etniskās organizācijas lietderību un etniskās daudzveidības nākotnes vērtību. Politikai ir īslaicīgas intereses, bet kultūra un intelektuālisms spēj prognozēt ilgākam laikam, turklāt nesavtīgi.

Pārsemiotizācija

Ja neņem vērā politizētā etniskuma pārspilēto aizdomīgumu, tad atklājas, ka etniskums, tāpat kā svētie, ko pētījusi Edite Višogroda³, ir īsti mūsdienīga, t. i., postmoderna parādība, jo apliecina atšķirīgā un vienskaitlīgā (singulārā) vērtību un vienlaikus novērš universālas domāšanas pieļauto vardarbību pret atšķirībām, niansēm un daudzveidību.

Uz visām parādībām var skatīties no laika viedokļa, bet kāpēc gan tās nevarētu ietekmēt etniskumu, kas zināmā

mērā atzīstams par sinonīmu kultūras identitātei. Tādā gadījumā etniskais nav saistāms tikai ar folkloristisko pagātni vai visu eksotisko un nekrofilo, bet pastāv kā īpašu cilvēka vajadzību izpausmes sfēra, kurai ir mainīgs, taču vienlaikus arī paliekošs raksturs.

No vienas pusē politiskā skatījuma novirzīts, etniskuma un kultūras jautājums pārtop par nākotnes ētikas tematu; tās kontekstā atklājas ne tikai aizdomu pamatojums, bet arī vairāki etniskuma atzīšanas un aizstāvības argumenti, kas iziet ārpus tiešas politiskās un ekonomiskās pastāvēšanas pragmatiskiem nosacījumiem un ieņemas kvalitatīvās dzīves pieredzes sfērā. Īpaši gribētu **uzsvērt diferences, solidaritātes un atbildības pieredzi**. Tieši pieredzi, jo, kā jau norādījis Aristotelis, ētika top ne tikai kodeksu un jābūtības zināšanās, bet arī, vingrinoties tikumībā. Kāpēc gan lai arī etniskā piederība nekalpotu par ētiskās pieredzes veidošanās lauku?

Diference. Var piekrist Dž. Hačinsonam un A. D. Smitam,⁴ ka etniskuma robežas ir neskaidras, taču neaizmirsīsim, ka mainās arī jēdziens "identitāte", kas no stabilas identitātes ar skaidri saskatāmām robežām pārtop par plūdeni jeb fleksiblu identitāti (Č. Teilors⁵). Iespējams, ka etniskās identitātes izziņai un pamatojumam izmantojama līdzība ar dzimumu identitāti un diferenci, kuru raksturo Luče Irigaraja: "Sieviete un vīrietis vienmēr sastop viens otru it kā pirmoreiz, tāpēc ka viņi nav savstarpēji aizstājami. Es nekad nevarētu būt vīrieša vietā, tāpat arī vīrietis nevar aizstāt mani. Lai kādas identifikācijas arī pastāvētu, neviens nevar ieņemt otra vietu — viņi nav reducējami. To, kas ir otrs, es nekad nevaru zināt. Taču es zinu, ka otrs ir tas, kas no manis atšķiras dzimuma ziņā. Līdz ar to pārņem pārsteigums, apbrīns un izbrīns, ar nepazīstamo sastopties. Pārsteigums uztur brīvību un savstarpēju dzimumu pievilcību, iespēju būt nošķirtam un vienotam."⁶

Etniskums ir viens no veidiem, kā nosargāt daudzveidību un saglabāt savdabību pret globālu ekonomisku un finanšu sistēmu bezpersoniskuma un masu elektroniskās komunikācijas izplatītās masu kultūras vienveidīgo ietekmi. Diferences domāšana norāda, ka jebkuram atšķirīgajam, kas ir jēgpilns un nepieciešams, ir tiesības pastāvēt tāpēc, ka tas ir vēsturiski veidojies, ka ar to saistās savdabība, ka tas ir neaizstājams ar otru, nevar ieņemt otra vietu, ka tā funkcijas ir vienreizīgas un tāpēc neaizstājamās. Etniskais ir viens no dabiski vēsturiskām diferences izpausmēm un zīmēm. Etniskā kultūra ietver savdabīgo, singulāro, tā aizstāvama (protams, ne jau ar vardarbīgiem, bet demokrātiskiem līdzekļiem), lai saglabātu vēsturiski izveidojušos valodu un kultūru daudzveidību. Atsevišķam individam ir grūtāk pretoties globalizācijai nekā kopienai, par kādu ir atzīstama etniskā kopiena.

Lielajām Eiropas kultūrtautām sava singularitāte nav tik ļoti jāaizsargā, vai tā jāaizsargā citādi nekā mazajām tautām, kuras nepretendē uz universālu un globālu nozīmes piešķirumu ne savai valodai, ne uzskatiem un teorijām. Taču arī mazas etniskas vienības pastāvēšana ir vērtība, jo arī tā pauž neaizstājamību, vairo daudz balsību, savdabību.

No pamatotās diferences vērtības atzinuma izriet rūpju un saudzības attieksme, kas tik raksturīga feminai ētikai un izpaužas, piemēram, Māras Zālītes folklorizētajā dzejoli "Tik un tā", kurā atklājas mātes atbildīgā un gādības pilnā attieksme pret Latviju — bērnu, kas lolojams un milams. 20. gadsimta beigu posma ētikā saskatāms pavērsiens uz citu attieksmi: tas iziet ārpus *Es* robežām un individuālām, narcisismam raksturīgām rūpēm par sevi, paplašinot patību, un etniskums kalpo par vienu no parastākajiem un produktīvākajiem patības paplašinājuma nosacījumiem. Etniskums top par gādības un aizstāvības pieredzes lauku.

Nesavtīga pārindividuālā saudzēšana un kopšana savukārt veicina visu citu un citādu vērtību atzišanu. Kā lai izprot otra atšķirības, ja trūkst savu atšķirību atzišanas un aizstāvēšanas pieredzes? Savu etnisko atšķirību pieredze ir neaizstājams nosacījums, lai spētu saudzēt otra atšķirību demokrātiskā un ētiski ievirzītā sabiedrībā.

Integrācijas sekas nav viegli prognozējamās sakarā ar daudziem attīstībai un pārmaiņām pakļautiem lielumiem un nezināmajiem, kas nākotnē var vērsties arī pret pašu integrācijas subjektu, taču integrācija ir kolektīvas rīcības veids, kā savā mazajā nācijā pēc iespējas bezsāpīgāk saglabāt atšķirīgo. Risks ir neapšaubāms, taču tas mobilizē drosmīgi meklēt jaunas, demokrātiskas un taisnīgas pašizstāvēšanas formas, vienlaikus respektējot atšķirības attiecībā uz citas — lielas nācijas pilsoņiem savā valstī un vēsturiski piederošā telplaikā. Bez šiem meklējumiem un to efekta politiskais altruisms var kļūt bistams pašam integrācijas subjektam. Riskantais un grūti prognozējamais lēmums liek domāt par papildu aizsardzības līdzekļiem politiskas un nacionālas valsts pastāvēšanai, kā arī pievērst īpašu uzmanību integrācijas subjekta pašsaglabāšanās teorijai un praksei.

Ja nav dabisku pretišķību, tad intelektuāļiem tās ir jāizdomā, lai veicinātu domas vibrāciju ar izaicinošām “rizomas” vai “tūkstoš plato idejām” (Delēzs), lai novērstu attīstības strupceļu un neklātu racionāli un emocionāli vienveidīgi un aprimuši. Labklājība un stabilitāte nevairo vitālu pārgalvību, spēku pieaugumu, intensitāti. “Jo pieaug briesmas, jo platāka kļūst taka, kas ved uz drošību,” — tā teicis Helderlins. Liberālisms un labi organizēta racionāla sabiedrība (Roulls) ar tai raksturīgu brīvību, plurālismu un bezkonfliktu idilli reizēm, šķiet, atgādina Prokrusta gultu, kurā nežēlīgi iespiesta vitālā paš aizsardzības pieredze un drosmīgas un taisnīgas pašizstāvēšanas tiesības. Iespējams,

ka nākotnē etniskumam būs citas funkcijas un līdz ar to izpaudisies lielāka iecietība pret ikviena cita neapdraudētām tiesībām uz savu diferenci, īpaši tas attiecas uz mazām kultūrām, kā to uzsver postmodernā situācija un domāšana. Taču aizstāvība un paš aizstāvība mobilizē praktiskiem un teorētiskiem meklējumiem, lai attīstītu etniskumu, to saglabājot.

Solidaritātes pieredze. Nākotnes ētikas kontekstā arvien tiek akcentēta solidaritātes un līdz ar to savības — brīvi izvēlētas identifikācijas ar kādu kopieni — pieredze, kas palielina drošību, stabilitāti un plūdenas identitātes saglabāšanu. Solidaritāte novērš atsvešinājumu un sniedz neaizstājamu sava un savības pieredzi, kurai tik nepamatoti maz uzmanības veltīts 20. gadsimta beigu posma ētikas diskursā. Vairāk pētīts svešais psihoanalītiskais skatījums Freida, Lakāna, Kristevas u. c. darbos, atzīstot to par “mūsu identitātes apslēpto seju” (Kristeva).

Savs nav tikai antonīms svešajam; savības pieredzes lauks ir rūpju, saudzības, kopšanas, līdzdalības, lepnuma un pašapziņas avots, kas izslēdz destruktīvismu un vairo cieņu un pašcieņu. Pastāv ne tikai aklais savtīgums, bet arī redzīgais savtīgums, lai tolerances pārbagātībā (kas pati par sevi ir problēma, ja piekrit Vāclavam Havelam, ka iecietība pret ļaunumu ir lielākais ļaunums) neļautu izzust savējam, vienlaikus saglabājot tiesības pastāvēt jebkuram jēgpilnam atšķirīgajam.

Savība ir nevis svešā izslēgšana, bet nevarmācīga ietversšana savā rūpju lokā, saglabājot tiesības uz atšķirību gan sev, gan citiem. Tā nenozīmē aklu šaurību, noslēdzoties no atšķirīgā, topot par noslēgtu sabiedrību, taču nenozīmē arī atteikšanos no tiesībām uz atšķirīgo. Etniskums ir nevis noslēgta ala, kurā varētu paslēpties no svešā, bet sava telpa, laiks, kultūra, valoda un semiotizācijas savdabība, kas kopjama un attīstāma, lai pastāvētu atšķirīga,

singulāra, neapdraudēta kopiena. "Nākotni mēs varam garantēt tikai ar taisnīgumu, dāsnumu un solidaritāti" — tā uzskata UNESCO prognožu un analīzes biroja direktors Žeroms Binde⁷. Kāpēc lai nākotnes ētikas kontekstā saprastā etniskā nācija vairs nespētu pildīt solidaritātes funkciju? Ja pastāv arī dabiskas solidaritātes iespējas, tad kāpēc ir jāmeklē tikai jaunas, nebijušas solidaritātes formas, kā to dara, piemēram, amerikāņu filozofs Ričards Rortijs, kurš tās iztēlojas kā liberālo ironistu sabiedrību, kas jāatzīst par piemērotāku intelektuāļu videi, nevis sabiedrībai kopumā.

Un visbeidzot par **atbildības pieredzi**. Jebkuras nākotnes ētikas nozīmīgākā sastāvdaļa ir atbildība, kas ietver rūpes par paaudžu paaudzēs radītu un saglabātu atšķirīgu un savdabīgu pasaules semiotizācijas modeli. Kultūra zināmā mērā saprotama kā vienreizīgs pasaules semiotizācijas etniskais variants, kas vēsturiski tapis, top un pastāv pārvēršoties. Minētais modelis veidots iepriekšējo paaudžu kopdarbā, un mēs esam starpnieki starp pagātni un nākotni, bet šis nākotnes var arī nebūt, ja ignorējam trauslumu un vieglo izdzēšanas iespēju, kas vēsturiski atklājusies iekarojumu nežēlībā, bet mūsdienās izpaužas arī kā globalizācijas un internacionalizācijas tendence. Ja etniskā kopiena neuzņemas atbildību un rūpes par etniskā mantojuma — valodas, uzskatu, tradīcijas utt. — saglabāšanu, lai tas paliktu arī nākamajām paaudzēm, tad gadsimtos radītais var tikt pakļauts neatgriezeniskām pārmaiņām. Varbūt tāpēc ētikā arvien noteiktāk uzsver paplašinātas atbildības jēdzienu, kas ietver ne tikai pagātni un tagadni, bet arī nākotni. Šī doma ir sastopama gan Hansa Jonasa, gan Žaka Deridā u. c. darbos.

Cits jautājums ir par to, kā uztvert pagātni: vai tikai tās nemainīgumā un autentiskumā, vai saglabāt, uzticoties pagātnes pārtapšanai par tagadni un tās attīstībai. Nebaidi-

ties no ietekmēm, kas nenovēršamas, bet līdzsvarot tās ar saglabātas etniskās identitātes neapšaubāmām tiesībām uz nākotni, apzinoties, ka tikai pārvēršanās nodrošina pastāvēšanu. Uzsvērt savu savdabību, aizstāvēt un kopt to, lai nākotnei saglabātu kultūru un valodu dažādību, ir etniskās kopienas tiesības, un to nedrīkst uztvert kā politisku nacionālismu, kam raksturīga norobežojoša un atšķirības svitrojoša ideoloģija; tā ir ētiska atbildība par cilvēku kopienu un kultūras nepieciešamo daudzveidību.

Ieejot jaunā gadsimtā, saasinās neparedzamība, ko izraisa straujās pārmaiņas, tāpēc nākotnes ētikas atbildība par mantojumu vienlaikus ietver piesardzību, ko parasti nemēdz atzīt par ētisku vērtību, sevišķi mākslā. Daudz kas jāapzinās laikus, lai nebūtu par vēlu. Daudz kas jādara laikus, lai nebūtu par vēlu. Jāuzņemas atbildība par mantojumu, par valodu, kuru var aizraut sev līdzī globālās industrializācijas un masu kultūras vilnis un kurai draudus rada ne tikai otras nācijas īstenota asimilācija vai militāra pakļaušana.

Par etnisko kultūru un tās atšķirīgo, bet solidāro un atbildīgo identitāti ir jārunā atklāti, nepakļaujoties politizētajai identitātes izpratnei un tās radītajām aizdomām. Itin bieži sastopamā mazo kultūru izdzīvošanas pieredze, kuras pamatā ir saskaņa, sadzīvošana, nevis militāru iekarojumu un pakļaušanas nodomi, kas gluži vienkārši nav realizējami ierobežotā spēka un resursu dēļ, izmantojama jaunas etniskuma semiotizācijas un nākotnes ētikas radīšanai. Ētiskajam uzdevumam ir jāatspoguļojas politiskajos lēmumos, lai nodrošinātu ikvienas, arī skaitliskā ziņā mazas etniskās kopas un tās savdabīgā kultūras mantojuma saglabāšanu. Aizdomām pakļaujama nevis etniskā diference, bet politizētais etniskās diferences stereotips.

Atsauces

¹ Sk., piemēram, Elizabeti Tonkinu u.c. grām.: Ethnicity. Ed. by J. Hutchinson & A. D. Smith. Oxford, 1996, 19.–20. lpp.

² Turpat, 367.–370. lpp.

³ *Wyschogrod* E. Saints and Postmodernism. Cambridge, 1993.

⁴ Ethnicity. Ed. by J. Hutchinson & A. D. Smith. Oxford, 1996.

⁵ Diacritics, Spring, 1998, p. 27.

⁶ *Tylor* C. Sources of the Self. Cambridge: Harvard University Press, 1989.

⁷ Vai esam gatavi XXI gadsimtam. — Diena, 1998. gada 10. oktobris.

Skaidrite Lasmane

The Future Ethical Context of Integration and Ethnic Identity

Summary

This paper is an attempt to sketch out the features of politicization of ethnicity in contemporary ethnical theories, attended by such consequences as accentuation of conflict, xenophobia and discrimination. To protect the small ethnicities from the tendencies of politicization, and abstract universalization, it is necessary to be concerned with the context of ethnicity in the future. Ethnicity is not only the feature of a folkloristic past, but a specific field of human needs and of development of the quality of life.

Multiplicity of ethnicities helps in understanding the experience of solidarity, difference and responsibility, especially in the life of small ethnicities. The experience of estrangement — so essential to 20th century thinking — would be minimized and supplemented with the experience of identification and care of one's, own community. Globalization and tendencies of integration would be balanced with the protection of singularity and difference, which would be recognized as an ethical and responsible task in relation to the singularity of different languages and cultures. Multiculturalism and multilingualism require development of recognition and altruism. Hence the attraction of the sources of identification with an ethnicity and its flexible identity in the context of contemporary ethics.

*Rihards Kūlis, Dr. phil.,
Latvijas Universitāte,
Latvija*

Nacionālā identitāte un kultūru dialoga iespējamība

Nacionālā identitāte un “liberālā utopija”

Patlaban pasaulē līdzās sabiedriskās dzīves internacionalizācijas tendencēm un saimniecisko sakaru uzplaukumam aktualizējas centieni apzināties dažādu tautu un reģionu kultūru savdabību. Šķiet, beidzot cilvēce sāk saprast, ka labākais veids, kā radīt humānas, vispārcilvēciskas vērtības, ir nacionālo kultūru dialogs. Bet, ja kāda nācija vēlas iekļauties nozīmīgu vērtību radišanas procesā, ja tā grib apgūt citu tautu un laikmetu pieredzi, vienlaikus radot kaut ko savu, tai jātiek skaidrībā, no kurienes tā nāk un kurp tā iet, tai jāapzinās sevi citu tautu un kultūru vidū. Savas “pasaules” izpratne, savas nacionālās identitātes apzināšanās varētu kļūt par pamatu spējai novērtēt citu — atšķirīgu pasaules redzējumu, atzīstot katras etniskās kopas kultūru kā savdabīgu, pašpietiekamu vērtību.

Diemžēl arī mūsdienu pasaulē bieži vien ieinteresētu sarunu par nacionālo kultūru savdabību, par nepieciešamību šīs kultūras saglabāt un kopt pārtrauc biedinoši un bridinoši atgādinājumi par nacionālisma, nacionālā romantisma un jauna mīta radišanas briesmām, atgādinājumi, kuri, vērīgāk ieklausoties, atgādina populārus Rietumu sabiedriskās domas stereotipus.

Nacionālismu bieži vien uzskata par nosodāmu parādību un pretstata internacionālismam, aizmirstot, ka pats internacionālisms šā vārda īstajā nozīmē var pastāvēt vienīgi produktīvu nacionālo attiecību un nāciju dialoga veidā. Joprojām dzīva ir pasaules valsts ideja. Jāteic, ka utopiskajai idejai par pasaules valsti un universālu pārnacionālu kultūru ir visai senas un dziļas saknes. Izaugusi no Rietumu klasiskās kultūras vispārējās ievirzes apliecināt racionalitāti un apgaismības ideālus, šī ideja visspilgtāk izpaužas 18. gadsimtā Francijā universālās civilizācijas jēdzienā. Šis jēdziens nepārprotami liecina par Apgaismības laikmetam raksturīgu pasaules uztveres veidu; tā laika franču domātāju darbos tas organiski saistās ar progresa ideju, ar domu par tautu un kultūru attīstību, pamatojoties uz universāliem prāta principiem. Varētu domāt, ka universālās civilizācijas jēdziena popularitāti 18. gadsimtā Francijā nosacīja pasaules valsts idejas (kā Romas mantojuma) sakritība ar absolūtisma ideoloģijas uzvaru, un tās rezultātā doma par pasaules civilizācijas īstenošanu kļuva par franču nācijas goda lietu, kamēr vien Apgaismības radošie internacionālie impulsi nepārauga Napoleona karu imperiālismā.

Internacionālisms bez nācijām — šī tēze parasti realizējas kā supernacionālisms un totalitārisms. Īpaši raksturīga šajā ziņā ir 20. gadsimta pieredze. Ir jābrīnās vienīgi par internacionālās utopijas dzīvīgumu un spēju arvien vēl saistīt ļaužu prātus. Tikai pateicoties tam, ka Rietumu liberāli aktīvi atbalstīja padomju ideologu propagandēto internacionālisma ideju, liela Rietumu sabiedrības daļa kā pašsaprotamu pieņēma saukli, ka "Padomju Savienība ir Krievija, un tajā dzīvo vienīgi krievi", aizmirstot vai arī pat nevēloties zināt, ka tajā dzīvo daudzas un dažādas nācijas ar atšķirīgu vēsturisko pieredzi un nacionālajām interesēm, turklāt "aizmirstot" arī to, ka ne vienai vien no

Krievijas paverdzinātajām tautām ir tūkstošgadīga valstiskās organizācijas pieredze (piemēram, Gruzija, Armēnija, Lietuva). Vārds "nacionālisms" kā nosodāms vārds 20. gadsimtā ne reizi vien ir izmantots nāciju apspiešanas nolūkā, realizējot pret vājākajām tautām un etnosiem vērstu šovinistisku un imperiālistisku politiku. Interesanti atzīmēt, ka astoņdesmitajos gados ASV vadošo politologu aprindas ar lielu pretestību un nepatiku uztvēra lietuviešu izcelsmes amerikāņu zinātnieka A. Štroma (*Stromas*) atgādinājumus, ka nācijas padomju impērijā, kaut arī pakļautas bezkompromisa etnocīda politikai, joprojām ir dzīvas, un nacionālais jautājums 20. gadsimta beigās visā pasaulē — un it īpaši Krievijas impērijā — varētu kļūt par vienu no aktuālākajām sabiedriskās dzīves problēmām, ka tieši nacionālās atbrīvošanās kustības rezultātā, kā arī ar impērisko politiku saistīto ekonomisko kataklizmu dēļ Padomju Savienība var sabrukt. Vēl joprojām pasaules presē diemžēl jāsastopas ar spriedelējumiem par krievu vai, teiksim, serbu "internacionālismu" pretstatā šo nāciju interešu un ietekmes sfērā nonākušo "nepateicīgo" tautu nacionālismam.

Šķiet, utopiskās idejas par pasaules valsti un pasauli bez nācijām saistīs ļaužu prātus arī nākotnē. Pārsteidzošu dzīvīgumu šīm idejām bieži vien nodrošina nepievilcīgā realitāte — nacionālais naidis, dažādu tautu un etnisko kopu pretrunīgās intereses, kari, nacionālā pārākuma sludināšana. Universālā internacionālisma ideja kā racionāli spekulatīva ideja sevī ietver cilvēces mūžseno sapni par visu cilvēku brālību. Šī ideja, ja vien to nesāk varmācīgi īstenot dzīvē, kalpojusi un arī turpmāk varētu kalpot par sabiedriskās dzīves ideālu. Turklāt jāņem vērā, ka šī ideja, tāpat kā visas citas utopiskās idejas, teorētiski nav ne pierādāma, ne arī atspēkojama. Utopiskā internacionālisma ideja ir dzīva tieši tādēļ, ka tā ir skaists sapnis. Taču

realitāte ir cita. Un utopiskās fantāzijas var atspēkot vienīgi realitāte. Bieži vien istie internacionālisma pravieši aizmirst, ka pagaidām pasaule, lai cik žēl vienam otram tas liktos, nav nonākusi ne pie kā labāka par etnisko, nacionālo veidojumu līdzaspastāvēšanas formām. Protams, nekas nebūtu iebilstams pret godīgu kosmopolitismu, ja vien tāds patiesi būtu iespējams. Taču pagaidām gan nav redzētas "kosmopolitiskas tautas" vai kultūras reģioni, labākajā gadījumā var runāt vienīgi par atsevišķiem indivīdiem, kuriem pašiem šķiet, ka viņi ir kosmopolīti (vērotājam no malas tas tā var nelikties). Šķiet, ļoti nekorekts ir arī bieži minētais "internacionalizācijas" piemērs — ASV kā grandiozs kausējamais tīgelis, kurā "pazūd" dažādu tautu un nāciju cilvēki. Jā, protams, šajā kausējamajā katlā dažādu nacionalitāšu cilvēki pārstāj (parasti brīvprātīgi) būt tie, kas viņi bija līdz tam, taču no šā tīgeļa viņi iznāk ne jau kā bezveida internacionālisti vai kosmopolīti; viņi ir kļuvuši par amerikāņiem, par cilvēkiem ar visai attīstītu nacionālās piederības izjūtu. Turklāt jāpatur prātā, ka ASV atšķirībā no Krievijas impērijas nav radušās, cenšoties pakļaut citu etnosu kompakti apdzīvotas teritorijas un iznīcinot nacionālās valstis.

Tātad nebūtu pamata baidīties no nacionālisma kā dabiskas parādības, kamēr vien tas nedraud pārvērsties šovinismā un neiecietībā pret citām nācijām. Taču kādi te varētu būt kritēriji? Kurš nospraudis robežu, ko nedrīkst pārkāpt, veidojot normālas attiecības ar citām nācijām? Neviens. Var pajauties tikai uz pašas tautas gudrību un savdabīgu takta izjūtu. Par nacionālo neiecietību un augstprātību agrāk vai vēlāk nāksies dārgi maksāt, tāpat arī par nacionālo nihilismu. Uzturēt šo takta izjūtu, izteikt to, tas laikam gan pirmām kārtām ir inteliģences uzdevums.

Nacionālā pašapziņa visai bieži izpaužas savdabīgā nacionālajā romantismā, t.i., centienos piedēvēt savai

tautai īpašas spējas un tikumus, īpašu vietu un lomu (pat misiju) pasaules vēsturiskajā procesā. Vai tā ir apkarojama vai veicināma parādība? Droši vien ne apkarojama, ne arī veicināma. Tā gluži vienkārši ir normāla parādība, taču normāla vien tiktāl, ciktāl tā nepāraug nacionālajā aprobežotībā, kas izpaužas kā nepamatota sevis apjūsmošana un paškritikas zudums. Un droši vien arī šajā gadījumā tikai takta izjūta, kas ilgstošas vēsturiskās attīstības gaitā izstrādāta tautā (ja tā ir izstrādāta) ļaus saprast, kas kuru reizi ir vairāk nepieciešams, — nacionālais romantisms vai skaudra paškritika.

To pašu lielā mērā varētu teikt arī par nacionālo mītu un ideoloģiju. Var radīt nacionālo mītu un ideoloģiju (mīts gan parasti rodas pats, negaidot, kad to kāds radīs). Kā viens, tā otrs kalpo nacionālās pašapziņas apliecināšanai. Taču nepiemirsīsim, ka sabiedrībā kādam (pirmām kārtām filosofam) ir jāveic arī apziņas demitoloģizācijas darbs; sabiedrība ilgstoši nedrīkst jaukt sapņu valstību ar realitāti.

Droši vien tā nav nejaušība, ka kopš septiņdesmito gadu vidus Rietumeiropā, it īpaši Francijā, visai plašu ievēribu gūst tā dēvēto jauno labējo teorētiskās atziņas.¹ Eiropas kultūras liktenis, mūsdienu Rietumu kultūras indoeiropisko sakņu apzināšanās un atdzīvināšana, nacionālo kultūru specifika — tās ir galvenās problēmas, kas šajā laikā gūst atspoguļojumu dažādos preses izdevumos, pirmām kārtām *Ecole nouvelle, Paris*. Franču jaunie labējie tiecas pārtraukt to monopolu, kas kultūras jautājumu risinājumā ilgstoši piederējis liberāļiem un kreiso spēku pārstāvjiem. Liberālo utopiju un universālistisku prāta konstrukciju vietā nacionālā jautājuma un kultūras problēmu risinājumā jaunie labējie tiecas piedāvāt viedokli, kas sakņotos reālistiskā pasaules izpratnē. Par vienu no galvenajām teorētiskajām atziņām kļūst doma, ka dzīves ceļi vien-

laikus ir arī kultūras vēsturiskās realizācijas ceļi, ka vispārēja kultūra nevar būt nekas cits kā vienīgi liberāļu universālistu domas fikcija: ne atsevišķs cilvēks, ne arī tauta kopumā nevar iziet ārpus savas nacionālās un vēsturiskās piederības ietvariem. Katrs cilvēks piedzimst kā piederīgs konkrētai kultūrai un manto tās iekšējo jēgas matricu.

Jāpiezīmē, ka septiņdesmitajos un astoņdesmitajos gados vērojama pastiprināta interese par nacionālās kultūras mantojumu bijušā Austrumu bloka valstīs, arī Latvijā, kur tā izpaužas gan pārsteidzošu vērienu guvušajā folkloristikas kustībā, gan arī oficiālo institūtu uzraudzībā notiekošajos, taču tautā ļoti populārajos un atbalstītajos dziesmu svētkos. Šajās norisēs savijas gan protests pret Krievijas veikto etnocīda politiku, gan arī bažas par tautas nākotni, gan savu vēsturisko sakņu meklējumi cerībā, ka atgriešanās pie tām varētu sniegt dzīvinošu valgmi tagadnes kultūras izaugsmei, gan arī dabiska negatīva reakcija pret oficiālās ideoloģijas piedāvātajām "internacionālajām" vērtībām, kas nebija nekas cits kā vienīgi līdzeklis Krievijas šovinistisko aprindu mērķu realizācijai.

Nacionālā identitāte un kultūras izpētes problēmas

Ir skaidrs, ka centieni apzināt nacionālās kultūras vērtības, nacionālo identitāti un tās specifiku, vistiešākajā veidā ir saistīti ar kultūras būtības izpratni. Šajā sakarībā ļoti aktuāls kļūst arī jautājums par kultūras izpētes metodi, par to līdzekļu un paņēmieni kopumu, kas maksimāli adekvāti spētu atklāt aplūkojamās kultūras savdabību. Nereti, runājot par kultūru, ar to pirmām kārtām domā kādas etniskās kopas vai vēsturiskā laikmeta radītu lietu un parādību summu. Tomēr uz kultūru var paraudzīties arī

citādi. Mēs taču tik bieži runājam par latviešu, vācu, Rene-
sances, Viduslaiku, Austrumu, Rietumu kultūru, ar to do-
mājot nevis kādas tautas un reģiona radīto materiālo un ga-
rīgo lietu kopumu, bet gan ko citu, daudz būtiskāku. Mēs
domājam ar kultūru kādu universālu veselumu, jēgas vie-
nību, kas katram reģionam, vēsturiskajam laikmetam un
etniskajai kopai piešķir savu neatkārtojamību, tādējādi
padarot to par kolektīvu personību. Akcentējot šo vese-
luma un jēgas vienības aspektu, kultūru varētu interpretēt
kā *cilvēcības formu*, eksistences veidu un tehnoloģiju, kas
realizējas noteiktās mentalitātes formās, eksistenciālajos
arhetipos, t. i., pašos vispārīgākajos mitoloģiskajos moti-
vos, primārajās priekšstatu shēmās, kas ir pamatā jebkurai
konkrētai kultūrai, un, visbeidzot, visā to lietu un parādību
kopumā, ko varētu nosaukt par reālo cilvēka pasauli. Kul-
tūra nav lieta, ne arī lietu kopums, taču jebkura cilvēka
radīta lieta, cilvēka pasaule kopumā glabā sevī noteiktu cil-
vēcības formu — tā tad, kultūru. Turklāt nebūtu nekāda
pamata apgalvot, ka kultūra vienkārši ir — tā ir tikai tad, ja
tā notiek. Kultūra ir notikums, kurā dialogā tiekas lieta,
lietas jēga, vērtība, cilvēks un cits cilvēks. Šis notikums ir
arī noteiktas formas noturēšana, uzturēšana (arī nacio-
nālās identitātes uzturēšana), bet viss, kas cilvēka pasaulē
notiek un tiek noturēts, prasa piepūli. Un tikai no atvērtī-
bas dialogam, no gatavības notikt un uzturēt, no piepūles
ir atkarīga kultūras un pašas cilvēcības esamība.

Veids, kādā notiek kultūra, t. i., specifiskās cilvēcības
izpausmes formas, ir saistīts ar tām pasaules skatījuma un
eksistenciālajām struktūrām, kas ir izveidojušās tautas un
reģiona attīstības arhaiskajos periodos un gadsimtiem ilgi,
pat gadu tūkstošiem kalpo par kaut ko līdzīgu cilvēciskās
esamības karkasam. Tie ir eksistenciālie arhetipi, notu-
rīgas psiholoģiskās struktūras, noteikts pasaules apguves
un interpretācijas līdzekļu kopums. Arī valoda, ko viens no

izcilākajiem mūsu gadsimta filosofiem Martīns Heidegers (*Heidegger*) dēvē par esamības mītni. Esamība dzīvo valodā; nosargāt savu cilvēcisko pasauli un savu kultūru pirmām kārtām nozīmē nosargāt valodu. Ir skaidrs, ka šīs arhetipiskās formas, arī valoda, ir nevis mūžīgi mūžam dotas, bet gan notiek, t. i., tās ir dzīvas vienīgi tik ilgi, kamēr mēs tās apliecinām.

Nav nekādu šaubu, ka šīs kultūras pamatformas, tāpat kā viss zem Saules, ir pakļauts vēstures un laika ritumam. Dažas kultūras formas, ja tās notiek, ja šīs formas nemītīgi tiek koptas un apliecinātas, var caurvīt gadu tūkstošus, citas savu mūžu mēro gadsimtos, dodot vietu jaunām, cilvēcisko pūļu un eksperimenta rezultātā izaugušām formām.

Tātad, interpretējot kultūru kā cilvēcības formu, to varam iztēloties kā kolektīvu personību. Turklāt uz personību nav attiecināmi tādi raksturlielumi kā augstāk, zemāk attīstīts, pilnīgs, nepilnīgs; ar personību (tātad arī kultūru) mēs saprotam kaut ko tādu, kam piemīt pašpietiekamības iezīmes. Taču tā ir pašpietiekamība, kas nepavisam neizslēdz, bet gan — gluži otrādi — prasa dialogiskas attiecības ar citu personību (tas var būt arī intensīvs iekšējais dialogs ar pašas šīs personības pagātņi un nākotni, pagātnes neizmantoto iespēju meklējumi).

Ir pilnīgi skaidrs, ka šāda kultūras interpretācija kategoriski izslēdz jebkuru kultūrtrēģerisma ideju. Kultūru nevar ne iedot, ne arī nopirkt, bet — un tas ir vēl svarīgāk — to tik vienkārši nevar arī atņemt.

Kulturoloģijā un kultūrfilosofijā jau kopš 20. gadsimta sākuma arvien vairāk sevi apliecina jēdzieni un kategorijas, kas iezīmē principiālu pretstatu filosofiskā naturālisma centieniem arī kultūras parādības aplūkot kā objektu. Dzīves filosofijas pārstāvis V. Diltejs (*Dilthey*) runā par laikmeta garu un dažādām vēsturiski nosacītām pasaules

ainām. Fenomenoloģiskās filosofijas pamatlicējs E. Husserls (*Husserl*) aplūko cilvēciskās apziņas realitāti — apkārtējo pasauli kā kultūras realizācijas formu. Ļoti nozīmīgi ir vācu filosofa E. Kasirera (*Cassirer*) pētījumi, kas atklāj kultūras pasauli kā specifiski cilvēciskās darbības radītu (pretstatā dzīvnieka darbībai) simbolisku formu kopumu. Interesanta pieredze svešas kultūras apguvē un interpretācijā ir franču sinologam Marselam Granē (*Marcel Granet*); viņš viens no pirmajiem kultūras izpētes praksē cenšas fiksēt noteiktu pasaules redzējuma un interpretācijas struktūru, kura savās specifiskajās izpausmes formās varētu atklāt aplūkojamās kultūras neatkārtojamo dabu, to pasauli, kurā dzīvo etniskā kopa, kas to radījusi. Granē runā par laika un telpas izpratni senajā Ķīnā, aplūko mikrokosma un makrokosma attiecības, visu to galveno priekšstatu un pārliecību sistēmu, kas, pēc pētnieka domām, maksimāli spilgti varētu iezīmēt Ķīnas kultūras specifiku.² Ir pamats šādu izpētes veidu, kas pirmām kārtām nodarbojas nevis ar objektu pasaules analīzi, bet gan ar redzējumu, pārdzīvojumu, priekšstatiem, t.i., ar pasaules ainu, interpretēt kā kultūras fenomenoloģiju.

Pamatoti varētu rasties jautājums, cik objektīva spēj būt šāda fenomenoloģiska analīze, vai tai var uzticēties, turklāt tik svarīgā jautājumā kā kultūra un nāciju attiecības. Jāpiebilst, ka tas ir jautājums, kas nodarbina gara zinātņu pārstāvju prātus jau no šā gadsimta sākuma. Izpētes metodi cenšas izstrādāt dažādu filosofisko virzienu pārstāvji V. Diltejs, G. Zimmels (*Simmel*), H. Rikerts (*Rikkert*), tiek meklēti līdzekļi, kas vairāk vai mazāk adekvāti ļautu atainot kultūras realitāti. Mūsdienās šie jautājumi nodarbina filosofiskās hermeneitikas pārstāvju prātus. Kādi ir šo pūliņu rezultāti? Nebūtu pamata apgalvot, ka tie ir sevišķi iepriecinoši. Arī šobrīd, tāpat kā pirms kāda laika, nākas saskarties ar subjektīvismu un nepatikamiem pārpratu-

miem, kas sevišķi nepatīkami kļūst citas, svešas kultūras interpretācijas gadījumā. Šajā ziņā, šķiet, kā sevišķi raksturīgu piemēru varētu minēt savā laikā un arī vēl patlaban visai populārā kulturologa E. Fridela (*Friedell*) dažas atziņas, it īpaši viņa paustos semītu kultūru vērtējumus.³ Ir pilnīgi skaidrs, ka jebkuras kultūras analīze prasa dziļu pietāti pret šo kultūru un atbildības izjūtu. Vienīgais mierinājums šajā ne sevišķi iepriecinošajā situācijā varētu būt tas, ka pagaidām labākas, objektīvākas metodes par kultūras fenomenoloģisko izpēti neeksistē (īpaši varētu runāt par Bilefeldes fenomenoloģiskās socioloģijas skolas panākumiem). Savā laikā uz visu sabiedriskās dzīves jomu objektīvu un zinātnisku izpēti pretendēja marksistiskā filozofija, vienlaikus cenšoties radīt arī atbilstošu "zinātnisku" kategoriju un jēdzienu aparātu. Šķiet, šobrīd nevienam nav noslēpums, ka tieši šī pieredze gala rezultātā apliecināja pārsteidzošu antizinātniskumu.

Latvijas kultūra: identitāte un dialogs

Latvijas kultūras izpētē pēc piecdesmit okupācijas gadiem, kuros impērijas oficiālā ideoloģija darīja visu, lai pēc iespējas ātrāk Latviju pārvērstu par parastu Krievijas impērijas guberņu, vērojama pastiprināta interese par tautas pagātnes pieredzi un mantojumu, daļa no kura sakņojas gadu tūkstošos. Ir skaidrs, ka latviešu tautas uzdevums ir gan kopt, gan sargāt savu kultūru, tās cilvēcisības formas, kas izveidojušās daudzu paaudžu darba un meklējumu rezultātā. Taču kāda ir to specifika, kas izteic latviskās mentalitātes neatkārtojamo raksturu? Vai latviešu kultūra ir tas pats, kas Latvijas, t.i., noteikta reģiona, teritorijas kultūra? Kā zināms, Baltija vienmēr ir bijusi svarīgas Eiropas krustceles. Taču te satiekas ne tikai tirdzniecības ceļi, Baltiju

pārstaigājuši ne tikai karotāju pūļi, — te vienmēr ir saskārušies dažādi garīgās dzīves strāvojumi. Kā tas viss ir skāris un ietekmējis specifiski latvisko pasaules redzējumu un eksistences formu veidošanos, to transformāciju? Vai latviskais pasaules redzējums ir kaut kas noturīgs un nemainīgs?

Diemžēl pētījumi Latvijas kultūras vēsturē pagaidām uz šiem un daudziem citiem ļoti būtiskiem jautājumiem atbildes nesniedz.

Varbūt pats svarīgākais ir jautājums par kristietības un pagānisma attiecībām latviskajā pasaules redzējumā. Ir pilnīgi skaidrs, ka gadsimtiem ilgi Latvijā saglabājas savdabīgas pagānisma formas. Tā, piemēram, vācu mācītājs P. Einhorn (Einhorn) raksta (tas attiecas uz 17. gadsimtu): "...Viņi savas baznīcas dedicē un veltī akmeņiem, kokiem, čūskām, tārpiem un citām zemām unniecīgām lietām kā saviem īpašiem dieviem(..) Viņiem ir dažādi dievi un dievietes, proti, debesu, negaisa, pērkonā, zibens, jūras, vēja, uguns, lauku vai tiruma, dārzu, lopu, tārpu, ceļa dievi ..."⁴

Kultūras specifiku lielā mērā nosaka dievu un cilvēku attiecību izpratne. Senlatviešu reliģijai ir raksturīgs politeisms. Dievību hierarhija, to ģeoloģija vēl nav izstrādāta. Tiesa, sāk iezīmēties galvenais dievs — debesu tēvs — Pērkons, kas kopā ar Zemes māti un dieva dēliem saimnieko pasaulē. Protams, šis realitātes stāv visai tālu no virzības uz monoteismu. Tomēr pats galvenais ir tas, ka latviskajai dievu izpratnei, tāpat kā dievu un cilvēka attiecību izpratnei, nav nekā kopīga ar to racionalizēto un daudzējādā ziņā tiesiskajās attiecībās sakņoto Dieva un cilvēka attiecību izpratni, kas raksturīga racionālistiskajai latīņu kultūrai un juridiskajai domāšanai. Kristietiskais Dievs daudzējādā ziņā ir racionālu attiecību subjekts, universāls saprāts, kas attiecības starp Dievu un cilvēku ļauj uzturēt

intelektuālā limenī; dievišķā un cilvēciskā intelekta principiālā radniecība pieļauj pat iespēju Dievu izzināt.

Latviešu dievi pirmām kārtām ir antropomorfizētas dabas stihijas. Tieši tas nosaka arī dievu un cilvēku attiecības. Šīs attiecības organiski saista cilvēku ar dabu, tās ritmiem un pulsāciju. Tās sakausē cilvēku ar pasauli. Atbilstoši šai dievu izpratnei rodas savdabīgs kults un rituāls, veidojas specifiska dabas reliģija. (Speciālisti uzskata, ka baltu reliģiskie kultūri un rituāli ir līdzīgi senindiešu vēdiskajai reliģijai, kas arī meklē cilvēka vienību ar Visumu.) Šķiet, var runāt par savdabīgu hилоzoistisku pasaules redzējumu, kas, izveidojies arhaiskajā sabiedrībā, turpmāko gadsimtu gaitā ir noteicis latviskās kultūras pamatformas.

Protams, latviešu kultūrā neapšaubāma realitāte ir arī kristietība; tā laika gaitā ir kļuvusi par tautas eksistences neatņemamu elementu. Mūsu pasaules redzējums un gadu simtos radītā kultūra ir kristietiska. Tas vieno mūs ar Rietumu civilizāciju. Turklāt latvieši — varbūt pateicoties savam specifiskajam ģeogrāfiskajam stāvoklim, — vienmēr, kā liecina vēsture, ir bijuši atvērti citu tautu kultūras pieredzei. Un tomēr veltīgi ir bijuši centieni izdeldēt no latviskās kultūras hилоzoistiskā pasaules skatījuma elementus. Tie laika gaitā organiski sakusuši ar kristietības formām, veidojot kaut ko līdzīgu kristietiskam panteismam.

Bieži sev vaicājam, ko mēs varētu sniegt citu tautu un kultūru pārstāvjiem? Iespējams, ka Rietumu kultūrai būtu interesants, pat dzīvinošs tieši šis savdabīgais latviski kristietiskais panteisms. Rietumu pasaulē sāpīgi iezīmējas cilvēka atsvešinātība no dabas, vientulības izjūta. Varbūt sekas tam meklējamas jau viduslaiku kristietībā, kas dabu interpretēja kā degradācijas sfēru pretstatā Dieva valstībai? Jā gan, latvieši pārstāv kristietisko kultūru, ētiku un

cilvēcisko attiecību normas. Bet vai to būtiski nevarētu dzīvināt pasaules redzējums, kas liek sastapt Dievu plaukstošā ziedā, mākoņos vai miglas vālā?

Atgādināsim, ka jau šā gadsimta divdesmitajos un trīsdesmitajos gados Rietumos vērojama pastiprināta interese par baltu mitoloģiju.⁵ Šķiet, tās nav vienīgi akadēmiskas, zinātniskas intereses. Mūsu gadsimta sākums ir laiks, kad Rietumu cilvēks sāk apzināties racionālistisko pasaules skatījuma principu vienpusību un kultūras iztukšotību. Tādēļ baltu mitoloģijā meklē dzīvu realitāti, pasauli, kura varētu vienot ar indoeiropēiskās kultūras pirmsākumiem, vest pie tiem dzīvinošajiem avotiem, kas spētu dot valgmi arī Rietumu kultūras atjaunotnei. Protams, šī nostalgiskā interese, mainoties situācijai, dod vietu citām realitātēm (arī interesei par Austrumiem).

Pētījumi kultūras vēsturē parasti cenšas rast atbildi uz jautājumu par tās vai citas etniskās kopas pārstāvju raksturīgu, noturīgu attieksmi pret pasauli un citiem cilvēkiem. Daudzkārt ir atkārtota atziņa par latvieša individuālismu. Taču varbūt labāk būtu runāt par savdabīgu personas pašpietiekamības izpratni, individuālās atbildības apziņu un pašcieņu. Šis īpašības veidojas ilgstošā laika gaitā, nostiprinoties specifiskām saimniekošanas un dzīves formām, — Latvijas teritorijā nekad nav pastāvējuši krievu "obščina" identi institūti. Arī dzimtbūtnieciskās atkarības apstākļos latvietis pats atbild par sava darba rezultātu. Šī individuālās atbildības izpratne, paļaušanās galvenokārt uz paša spēkiem kļūst par svarīgu latviskās kultūras formu. Tādēļ tik postoša iedarbība varēja būt no ārienes uzspiestajām, organiski nepieņemamajām "obščinas" attiecībām pēc Latvijas aneksijas 1940. gadā.

Latviešu folklorā liecina par senā latvieša darba mīlestību un darba tīkumu. Darbs piepilda visas dzīves sfēras, darbs latvieša izpratnē ir dzīves pamats. Darbam latviešu

folklorā bieži piedēvē sakrālu nozīmi. Tas saista cilvēku ar dieviem, iekļauj viņu universālā dabas ritumā. Šķiet, tieši tāda darba izpratne rada harmoniju latviskā pasaules redzējumā un kultūrā un padara to noturīgu. Tā ir kultūra, kuras pamatā ir darbs.

Protams, būtu liela kļūda, meklējot kādas kultūras arhetipiskas formas, izteikt tās ar komplimentāru jēdzienu palīdzību. Arī latviskā darba mīlestība nav uz mūžīgiem laikiem Dieva dots tikums, kuru līdzīgi ordenim varētu piespraust svārku atlokam. Jā, darbs bija latviskās kultūras pamats. Taču vai tā tas ir arī tagad? Vai tās arhetipiskās eksistences formas, kuras mēs varam fiksēt dainās, ir aktuālas kultūras vērtības arī patlaban? Ja pieņemam, ka šīs kultūras vērtības joprojām ir dzīvas, mums būtu jāsaprot, ka mūsu uzdevums ir modificēt kultūras nacionālo modeli, kas izveidots uz citas pieredzes bāzes.

Un tomēr eksistences formas, kuras sevi ir apliecinājušas gadu tūkstošu ritumā un kuras iezīmē pamatu tam, ko mēs saucam par latviešu kultūru, iespējams, varētu nodrošināt mūsu eksistenci, mūsu savdabību arī turpmāk. Kultūru var pielidzināt augošam kokam, kura saknes tiecas pie dzīvinošiem avotiem, vērtībām, kas radītas neskaitāmu paaudžu darbā. Kultūra, protams, ir arī jaunrade, meklējumi. Kultūras koks var kupli sazaroties un nest augļus. Bet tam nedrīkst nocirst saknes. Tā būtu kultūras, arī paša etnosa nāve.

Ir nepieciešams apzināt visus tos iepriekšējo paaudžu darba un centienu rezultātus, kuri pauž latvisko pasaules redzējumu, latviešu kultūru. Nākamais solis ir pašu šo cilvēciņas formu izpratne un interpretācija. Tas palīdzētu drošāk virzīties preti nākotnei un iesaistīties tautu un kultūru dialogā.

Atsauces

¹ *Benoist A. de*. Vu de droit: Anthologie critique des idées contemporaines. — P.: Copernic, 1977. — 626 p.; *Maiastra: Renaissance de l'Occident?* — P.: Plon, 1979. — 324 p.; *Vial P.* Pour une renaissance culturelle: Le G. R. E. C. E. prend la parole. — P.: Copernic, 1979. 288 p.

² *Granet M.* La pensée chinoise. La Renaissance Du Livre, Paris, 1934.

³ *Friedell E.* Kulturgeschichte des Altertums: Ägypten und Vorderasien, Phaidon Press Ltd., London, 1936.

⁴ *Einhorn P.* Reformatio Gentis Lettical in Ducatu Curlndiae. Scriptores rerum Livonicorum. Riga und Leipzig, 1848. — 2. Bd. — S. 605–638.

⁵ *Varētu minēt tādas Rietumu zinātniekus kā O. Milošs (O. Milosz), Ž. Moklērs (J. Mauciere) un B. Kops (B. Cap).*

Rihards Kūlis

National Identity and the Feasibility of Cultural Dialogue

Summary

The paper deals with the problem of national identity and the feasibility of a cultural dialogue. According to the author, at the present time in the world, alongside the ten-

dencies of internationalizing social life and the flourishing of economic ties, there arise strivings for awareness of the cultural singularity of different peoples and regions. The understanding that the best way of creating universal human values is through a dialogue of national cultures continues to gather strength. The awareness of one's own national identity could become a basis for the ability to appreciate another, a different view of the world acknowledging the culture of any ethos as a singular self-sufficient value.

Nationalism as a condemnable phenomenon is often opposed to internationalism, overlooking the fact that internationalism in the true sense of the word could only exist in the form of productive national relationships, a dialogue among nations. The utopian idea of a "world-wide state", a nation-free world is still alive. As a rationally speculative idea the idea of universal internationalism embodies the life-long dream of humanity about the fraternity of the whole of mankind. It has served and could continue to serve as an ideal of social life unless violently imposed. This idea, just like any other utopian idea, cannot be theoretically either proved or refuted. One should acknowledge, however, that the world has found no better way than the co-existence of ethnic, national formation.

The aspirations to apprehend the values of the national culture, the national identity, its specific features are most closely linked with the understanding of the essence of culture. The author views culture as a universal whole, a sense unit lending each region, each historical epoch, each ethos its singularity thus making it into a "collective personality". Underscoring this totality, the aspect of the unity of sense, the author interprets culture as a form of humanity, a way of existence and technology materializing in certain forms of mentality, existential archetypes, i.e.,

the most universal mythological motifs, the most primary schemes of outlook underlying any concrete culture and, finally, in all the totality of things and phenomena which could be called the real "human" world.

The investigation of culture dealing, in the first place, not with the analysis of the world of objects, but with views, experience, conceptions, i.e., with "the view of the world", could be carried out by cultural phenomenology.

Piektā daļa

ETNISKO MINORITĀŠU LĪDZDALĪBA SABIEDRĪBAS INTEGRĀCIJĀ

*Leo Dribins, Dr. hist.,
Latvijas Universitātes
Filozofijas un socioloģijas institūta
Etnisko pētījumu centrs,
Latvija*

Etnisko minoritāšu kultūras autonomija sabiedrības integrācijas procesā

Ieceļotāju integrācija mītnes valsti nav iespējama, ja viņi nekļūst par tās minoritāti. Minoritātes veidošanās ir ieceļotāju — cittautiešu — brīvprātīga gribas izpausme, process, kura gaitā top minoritātes apziņa, notiek iekļaušanās valsts sabiedrībā, rodot saskaņu ar valsti un tās pamatiedzīvotājiem.

Ceļš uz to ir viens — savas identitātes daļēja pārmaiņa, identificējoties ar mītnes zemes sabiedrību un tās jau esošo, vēsturisko minoritāro daļu, kā arī atsakoties no identificēšanās ar kādas ārvalsts sabiedrību.

Šī pāreja ir grūta.

Tādā valstī kā Latvija, kur vairāk nekā 40 procentu no iedzīvotājiem nepieder etniskajai pamatnācijai, svarīga loma ir minoritāšu kultūras autonomijas attīstīšanai.

Nacionālo un etnisko minoritāšu kultūras autonomija ir valsts mazākumtautības jeb etniskās grupas tiesības saglabāt un attīstīt sev piederīgo personu etnokultūrisko identitāti un šajā nolūkā izveidot savu kultūras dzīves pašpārvaldi minoritātes iekšējo jautājumu risināšanai. Šādas kultūras autonomijas sistēmas principus un pamatnoteikumus ietver tikai konstitucionālā kārtībā pieņemts valsts likums, kas atspoguļo valsts un minoritāšu vienošanos par savstarpējām attiecībām: 1) valsts gatavību garantēt starptautiskās, vispārpieņemtās minoritāšu tiesības; 2) minoritātes lojālo attieksmi pret valsti un gatavību integrēties tās kopējā nacionālā (visas valsts mēroga) sabiedrībā. Šādu likumu pieņem neatkarīga valsts, ko neierobežo kādas citas valsts likumi. Pievienošanās starptautisko tiesību normām ir suverēnās valsts brīvprātīga izvēle.

Kultūras autonomijas ideja radās 19. gadsimtā Austrijas impērijā, kurā dzīvoja daudzas tautības. Tā pirmoreiz tika deklarēta Austrijas konstitūcijā 1867. gadā, un tā piešķīra visām tautībām valstī tiesības "sargāt un attīstīt" savu kultūru, valodu, tautisko apziņu, dibināt attiecīgas biedrības un savienības. Kopš 1869. gada šīs tiesības funkcionēja pārveidotā impērijā — Austroungārijā.

Kultūras autonomijai vajadzēja kļūt par alternatīvu pretspēku atsevišķu tautību politiskajam separātismam, to tieksmēm izcīnīt teritoriālu autonomiju vai pat atdalīties no valsts. 20. gadsimta sākumā plašas kultūras autonomijas teoriju izstrādāja austriešu sociāldemokrāti Oto Bauers un Kārlis Renners, kuri arī centās saglabāt Austroungārijas ekonomisko un valstisko administratīvo kopību.

Pēc Pirmā pasaules kara uzvarētājas valstis — ASV, Anglija un Francija izmantoja kultūras autonomijas princi-

pus pēckara starptautiskās "Versaļas sistēmas" veidošanā Eiropā. Tie tika speciāli attiecināti uz minoritāšu tiesību jomu, ultimātīvi pieprasot, lai ne tikai zaudētājas, bet arī jaundibinātās valstis savos pamatlikumos un īpašos minoritāšu tiesību likumos un citos dokumentos apliecina savu gatavību piešķirt nacionālajām minoritātēm kultūras autonomiju. Šīs prasības tika pieņemtas, un to pārraudzību uzņēmās 1920. gadā izveidotā Tautu Savienība.

Divdesmitajos gados minoritāšu kultūras autonomija kļuva par mazākumtautību tiesību aizsardzības sistēmas galveno sastāvdaļu. Šajā sistēmā iekļāvās neatkarīgā Latvijas Republika, piešķirot savām minoritātēm plašu kultūras autonomiju. Tās apjomu un kārtību noteica:

1) Latvijas Tautas Padomes 1919. gada 8. decembrī pieņemtais likums "Par mazākuma tautību skolu iekārtu Latvijā", uz kura pamata tika izveidota minoritāšu skolu pašpārvalde, kas risināja gan kultūras darba jautājumus, gan ar kultūras autonomiju saistītās galvenās problēmas;

2) Saeimas 1923. gada 19. jūnijā pieņemtais likums "Par biedrībām, savienībām un politiskām organizācijām", kas reglamentēja arī minoritāšu biedrību un apvienību dibināšanas un darbības noteikumus;

3) Latvijas valdības 1923. gada 7.-28. jūlija deklarācija Tautu Savienībai par minoritāšu tiesību aizsardzību Latvijā.

Latvijā toreiz izveidojās ļoti plašs minoritāšu kultūras autonomijas institūciju tīkls, kurā sekmīgi darbojās:

1) minoritāšu nacionālās skolas, šo skolu pārvaldes, pedagogu sagatavošanas institūti un vecāku apvienības;

2) kultūras biedrības;

3) teātri un mākslinieciskie kolektīvi;

4) sociālās aprūpes un medicīnas organizācijas;

5) zinātnieku klubi un apvienības;

6) Latvijas brīvības cīnītāju — cittautiešu patriotiskās apvienības;

7) studentu korporācijas un vidusskolu absolventu apvienības;

8) sieviešu organizācijas;

9) grāmatu un preses izdevniecības;

10) jaunatnes organizācijas;

11) sporta biedrības un klubi;

12) reliģiskās organizācijas.

Sevišķi labi organizētas bija vācbaltiešu, ebreju un poļu minoritātes.

Latvijā pēc 1934. gada 15. maija apvērsuma skolu autonomija tika atcelta, taču minoritāšu skolas tika saglabātas un nodotas Izglītības ministrijas vispārējā pārvaldē. Pārējo kultūras autonomijas virzienu darbība tika pakļauta Sabiedrisko lietu ministrijas kontrolei un likvidētas visas biedrības, kuras nostājās pret autoritāro režīmu. Taču kopumā minoritāšu kultūras iekšēji autonomā sistēma saglabājās.

Šo sistēmu sagrava padomju okupācijas vara. Daudzus minoritāšu kultūras darbiniekus iznīcināja nacistiskās Vācijas okupanti.

1988. gadā galvenokārt pēc Latvijas vēsturisko minoritāšu pārstāvju ierosmes sāka atjaunoties un dibināties cittautiešu kultūras biedrības un tika izveidota to apvienība "Latvijas Nacionālo kultūras biedrību asociācija" (LNKBA), kurā aktīvi darbojās ap 4000 personu. Tai bija liela pozitīva loma Latvijas Tautas frontes cīņā par Latvijas neatkarības atgūšanu; tā bija ievērojams pretspēks komunistu — PSKP platformas piekritēju — un tā saucamās interfrontes centieniem politiski virzīt cittautiešus pret latviešu nacionālajiem spēkiem.

Pateicoties LTF un LNKBA aktivitātēm, sāka atdzimt Latvijai lojālās vēsturiskās minoritātes, un tas pozitīvi ietekmēja kā Latvijas Augstākās padomes vēlēšanas 1990. gada 18. martā, tā tautas aptauju par Latvijas neatkarības atjaunošanu 1991. gada 3. martā.

LNKBA pārstāvji aktīvi piedalījās likuma "Par Latvijas nacionālo un etnisko grupu brīvu attīstību un tiesībām uz kultūras autonomiju" izstrādāšanā. Šo likumu Latvijas Augstākā padome pieņēma 1991. gada 27. martā. Likums visiem Latvijā dzīvojošajiem cittautiešiem deva tiesības gādāt par savas etniskās grupas nacionālās kultūras dzīves atjaunošanu, sovjetizācijas un rusifikācijas sekū pārvarēšanu un nacionālās identitātes atgūšanu. Pēc 1991. gada augusta vēsturiskajiem notikumiem un Latvijas neatkarības atgūšanas šis likums bija stimulējošs spēks, kas veicināja minoritāšu nacionālās kultūras aktivitāšu atdzimšanu un attīstību jaunā kvalitātē, pārņemot visu pozitīvo, ko devusi divdesmito un trīsdesmito gadu pieredze Latvijā un citu Eiropas demokrātisko valstu pieredze kultūras autonomijas jomā.

Minoritāšu kultūras dzīves atjaunošanu ir veicinājuši 1996. gadā izveidotā programma "Latvijas Vainags", kuru vada konsultatīvā padome. Tajā darbojas gan Latvijas valsts institūciju, gan minoritāšu kultūras biedrību un apvienību pārstāvji. "Latvijas Vainags" organizējis minoritāšu kultūras festivālus, cittautiešu skolu skates, valodu svētkus un veicinājis minoritāšu mākslinieciskās pašdarbības piedalīšanos 1998. gada Dziesmu svētkos. Šie pasākumi sekmējuši vienotas daudznacionālas kultūras telpas veidošanos Latvijā. Šim nolūkam kalpo arī "Latvijas Vainaga" rīkotās televīzijas pārraides par minoritāšu dzīvi Latvijā, kā arī minoritāšu bērnu un jauniešu pašdarbības ansambļu festivāls "Zelta kamoliņš" (1999. gada janvārī festivāla skatē Rīgā piedalījās ap 400 pašdarbnieku).

Taču, kopumā vērtējot, jāsecina, ka nacionālo minoritāšu kultūras autonomijas atjaunošana nav bijusi pietiekami plaša. Cittautiešu, īpaši nepilsoņu vidē, vēl ir stipri jūtamas sovjetizācijas un rusifikācijas sekas. Nav izdevies radīt tādas ietekmīgas krievu nacionālās minoritātes

kultūras apvienības, kuras ievērojami veicinātu sadarbību ar latviešu kultūras institūcijām un sekmētu krievu tautības nepilsoņu integrēšanos Latvijas nacionālajā kultūras dzīvē. Ļoti vājas ir baltkrievu un ukraiņu nacionālās kultūras kopas, tās būtiski neietekmē šo tautību dzīvi mūsu zemē.

Pēdējos gados mazinājusies Itas Kozakevičas Nacionālo kultūras biedrību asociācijas* ietekme. No biedrību reģistrā fiksētām apmēram 160 cittautiešu kultūras biedrībām, apvienībām un fondiem patlaban tikai 39 sadarbojas ar šo apvienību un daļa no tiem — vienīgi informācijas nolūkā. Ārpus LNKBA ietekmes atrodas visas krievu biedrības un apvienības.

Jāsecina, ka nepieciešams izstrādāt jaunu Latvijas likuma projektu par nacionālo un etnisko minoritāšu tiesībām uz brīvu attīstību un kultūras autonomiju, respektīvi, likumu par minoritāšu tiesībām Latvijā, kurš ietvertu arī kultūras autonomijas tiesību deklarējumu un garantijas šo tiesību īstenošanai. Šo nepieciešamību nosaka arī Latvijas gatavošanās iestājamai Eiropas Savienībā, jo līdz ar to izvirzās prasība minoritāšu tiesības formulēt un detalizēti izskaidrot atbilstoši starptautisko tiesību un neatkarīgas valsts likumdošanas aktu saskaņošanas prasībām. Jaunais likums jāpieņem Latvijas iekšējās stabilitātes un ārpolitiskā stāvokļa uzlabošanas interesēs.

1998. un 1999. gadā tika radīti tiesiski un politiski priekšnoteikumi jaunā likuma sagatavošanai. Šajā sakarībā pirmām kārtām jāmin Latvijas Republikas Satversmes teksta paplašināšana ar jaunu — 8. nodaļu "Cilvēka pamattiesības". 114. pantā ir teikts: "*Personām, kuras pieder pie mazākumtautībām, ir tiesības saglabāt*

* Tā šī asociācija tika pārdēvēta pēc I. Kozakevičas bojāejas 1990. gadā.

un attīstīt savu valodu, etnisko un kultūras savdabību.” Tātad minoritātēm piederīgiem cittautiešiem ir kultūras autonomijas tiesības.

Savukārt 1999. gada decembrī valdības apstiprinātajā Latvijas valsts programmas koncepcijā “Sabiedrības integrācija Latvijā” ir izvirzīts šāds uzdevums: “Pilnveidot likumdošanu par Latvijas mazākumtautību kultūrautonomijas tiesībām.” Koncepcijā ir formulēts arī viedoklis, ka mazākumtautību “kultūrautonomijas tiesības spēs īstenot tādas kultūras biedrības, asociācijas un apvienības, kuras vadīs savas kultūras entuziasti un cilvēki, kas ir saistīti ar Latvijas tautu. Tas veicinās latviešu valodas apguvi, savu tautiešu iepazīstināšanu ar Latvijas kultūras vērtībām, ar starpetniskās saskaņas, iecietības, sadzīvošanas vēsturiskajām tradīcijām Latvijā, ar savas mazākumtautības vēsturi un kultūru.”

Manuprāt, šādu konstruktīvu orientāciju vajadzētu atbalstīt arī tām personām, kuras izstrādās minoritāšu tiesību likumu.

Ja tuvākajā laikā tāds likums netiks pieņemts, sabiedrības integrācijas process tiks aizkavēts etnisku domstarpību dēļ. Tādā gadījumā var pastiprināties daudzu biedrību un apvienību nosliece uz krasu politizēšanos, kultūras aktivitāšu pakļaušanu opozicionārām tendencēm vai pat atsevišķu nelielu grupu separātām interesēm. 1991. gada 19. marta likuma nepilnība joprojām ļauj arī personām ar destruktīvu nostāju dibināt un vadīt dažādas organizācijas. Zem etnisko un nacionālo grupu izkārtnes var darboties spēki, kuri nebūt nav nacionālo minoritāšu kultūras identitātes orientācijas piekritēji, bet cenšas saglabāt okupācijas laikā veidoto divkopienu sabiedrību, kā arī zem krievvalodīgo lingvistiskās plūsmas izkārtnes kavēt gan Latvijas vēsturisko minoritāšu pilnīgu nacionālo atdzimšanu, gan ieceļotāju integrāciju Latvijas sabiedrībā.

Jāizstrādā tāds minoritāšu tiesību likums, kas veicinātu minoritāšu biedrību un apvienību aktīvu iekļaušanas integrācijas procesā.

1. Šāds likums dotu nacionālajām, etniskajām minoritātēm piederošām personām tiesības saglabāt un attīstīt savu etniskās kultūras identitāti, kā arī šajā nolūkā apvienoties biedrībās, veidot to apvienības un katras minoritātes kultūras pašpārvaldi valsts mērogā, arī pārstāvības, kuras vada vai koordinē katras minoritātes kultūras dzīves norises. Lietderīgi būtu veidot šo apvienību filiāles Latvijas lielākajās pilsētās vai arī lauku reģionos (Latgalē).

2. Likumā būtu arī jāfiksē, ka minoritātēm, savstarpēji vienojoties, ir tiesības izveidot Latvijas minoritāšu kultūras autonomijas kopīgu koordinējošu institūciju informācijas apkopošanai un kultūras dzīves veicināšanai.

3. Likumā jānorāda minoritāšu kultūras autonomijas biedrību, apvienību, centru un pārstāvību izveidošanas pamatnoteikumi, paredzot, ka tiek nodrošināta Latvijas pilsoņu un Latvijai lojālo nepilsoņu vadošā loma to veidošanā. Minoritāšu kultūras autonomijas struktūrām jābūt plaši atvērtām, lai visi nepilsoņi varētu tajās darboties, visiem Latvijā dzīvojošajiem cittautiešiem paverot iespēju paust savu kultūras apziņu un ieceres.

4. Likumam jānodrošina katra indivīda tiesības brīvi izvēlēties, pie kādas kultūras un valodas grupas viņš vēlas piederēt.

5. Likumā jāparedz arī pienākums cienīt un atbalstīt citu nacionālo kultūru vērtības, to dažādību, reizē veicinot Latvijas vienotās kultūras telpas izaugsmes tendenci.

6. Likumam it īpaši jāstimulē jaunatnes integrācija, lai piesaistītu jauniešus ne tikai minoritātes kultūras jomām, bet arī latviešu kultūrai, tas panākams ar bilingvālās izglītības palīdzību.

7. Likumam jānosaka, kāda darbības virziena un satura biedrības un to apvienības var pretendēt uz dalību minoritātes kultūras autonomijas sistēmā. (Tajā nav iekļaujamas politiskās partijas un organizācijas.)

8. Likumā ir fiksējami Latvijas valsts institūciju un minoritāšu kultūras autonomijas pārstāvību savstarpējo attiecību principi, kuru pamatā ir Latvijas neatkarības, suverenitātes un valsts attīstības interešu respektēšana, kā arī starptautiska minoritāšu tiesību ievērošana un īstenošana.

9. Likumā ir jākonkretizē minoritāšu tiesības uzturēt kultūras sakarus ar savas etniskās tēvzemes kultūras institūcijām, apvienībām un biedrībām.

10. Likuma projekts izstrādājams saskaņā ar Eiropas Padomes Eiropas Drošības un sadarbības organizācijas un Eiropas Savienības ieteikumiem minoritāšu tiesību jomā.

Ja tas notiks, pavērsies jaunas un plašas iespējas gan Latvijas vēsturisko minoritāšu kultūras dzīves atjaunotnei, gan ieceļotāju — cittautiešu integrācijai Latvijas sabiedrībā. Tādējādi tiks nostiprināta gan valsts iekšējā stabilitāte, gan ārējā drošība.

Latvijas sabiedrības integrācijas koncepcijas izstrāde un valdības atbalsts tai pierāda, ka integrācija Latvijā tiek iecerēta un tiks īstenota nevis kā cittautiešu asimilācija, bet, saglabājot katras etniskās kultūras grupas un katra šīs grupas locekļa savdabību, kā arī vairojot šo grupu iekšējās vērtības. Vienlaikus tiek noraidīta etnisko grupu pašnorobežošanās, minoritāšu segregēšanās no valsts pilsoņu nacionālā kopuma. Multikultūras sabiedrības politiska un pilsoniska saliedēšanās un sakļaušanās vienotā valsts nacionālā kopumā — lūk, mūsdienīgas demokrātiskas sabiedrības perspektīva Latvijā, perspektīva, ko atbalstīs katrs Latvijas patriots, kuram šī zeme ir dzimtene.

Minoritāšu kultūras autonomijas atjaunošana var ievērojami stimulēt sabiedrības integrācijas procesu.

Manuprāt, tieši tā ir piemērotākā cittautiešu sabiedriskās aktivitātes organizēšanas forma Latvijā. Tādējādi etniskās kultūras vērtības tiek saglabātas un vairotas nevis pakļaujoties valsts politiskam diktātam vai politiski nošķirties no valsts, nevis nostājoties striktā opozīcijā pret dominējošo nāciju, bet atrodot kopsaikni ar to, respektīvi, rodot kompromisu uz kultūras autonomijas tiesiskā pamata.

Lai minoritāšu kultūras autonomija varētu attīstīties integrācijas kontekstā un būt par tās virzītājspēku, manuprāt, nepieciešams:

- 1) palielināt Latvijas vēsturisko minoritāšu tradīciju lomu un ietekmi cittautiešu sabiedriskajā dzīvē, kultūras biedrībās un to apvienībās, kā arī skolās. Ļoti svarīgi ir panākt, lai minoritāšu kultūras rosību vadītu cilvēki, kas jau cieši ieauguši Latvijas sabiedrībā un apliecinājuši to savos darbos;

- 2) panākt, lai pēckara ieceļotāju dibinātās un vadītās kultūras organizācijas, skolas un apvienības atzītu, ka nepieciešams rast sasaisti ar latviešu kultūru un vēsturisko minoritāšu kultūras tradīcijām.

✓ Kultūras autonomijas tiesību iegūšana un izmantošana ir valsts iekšpolitisks process, un tādēļ tam nepieciešami attiecīgi iekšpolitiski nosacījumi, visupirms — demokrātiska valsts iekārta, kura īsteno tolerantu nacionālo politiku. Etnokrātiska politika vai asimilācijas veicināšana sagrautu integrācijas izredzes. Kultūras autonomijas tiesību iegūšanas un īstenošanas gaitu var ietekmēt (paātrināt vai kavēt šo procesu) ārpolitikas norises, jo sevišķi — ieceļotāju etniskās tēvzemes attieksme pret integrāciju mūsu valstī. Protams, pirmām kārtām te jāmin Krievijas nostāja, kas joprojām būtiski ietekmē daudzu pēckara ieceļotāju sabiedriskās aktivitātes, arī kultūras dzīvi.

Ieceļotāju kultūras biedrību un apvienību attieksme pret integrācijas koncepciju Latvijā nav viennozīmīga.

Tādēļ arī dažāda ir to izpratne par kultūras autonomijas būtību un uzdevumiem. Piemēram, Latvijas Krievu kultūras biedrība un tai radnieciskas biedrības neatbalsta bilingvālu izglītību (latviešu un dzimtajā valodā), prasa saglabāt krievvalodīgo skolu, dodot tai zināmu autonomu statusu. Protestējot pret LNKB asociācijas priekšsēdētāja R. Haradžanjana parakstu zem integrācijas koncepcijas, LKKB izstājās no LNKBA. Šis solis vēlreiz parādīja atšķirību starp Latvijas vēsturisko minoritāšu (LNKBA kodols) un ieceļotāju biedrību uzskatiem integrācijas un kultūras autonomijas jautājumos.

Ietekmīgā nacionālistiski orientētā Latvijas Krievu biedrību asociācija (priekšsēdētājs M. Gavrilovs), kura apvieno 25 biedrības un kopas, atbalsta kultūras autonomijas ieviešanu, taču uzskata, ka sabiedrības integrācijai jānotiek, saglabājot Latvijas tautas dalījumu divās kopienās: latviešu pamatnācijā un krievvalodīgo iedzīvotāju kopībā (krievi, baltkrievi, ukraiņi u.c.) — ar divu valodu oficiālu funkcionēšanu un divām skolu plūsmām.

Prokreisi orientētā Latvijas krievvalodīgo Sabiedrisko organizāciju koordinācijas padome (līderi G. Astahovs, V. Altuhovs, T. Favorska) neatbalsta ne valdības pieņemto integrācijas koncepciju, jo uzskata to par "asimilācijas programmu", ne arī ar integrāciju konformu kultūras autonomiju. Šī padome atzīst kultūras kopsakarību ar Krieviju.

Integrācija var notikt tikai kā divpusēja savstarpēja sapratne starp visiem, kam Latvija ir mājas, dzimtene un kultūras dzīves telpa. Arī tad, ja kultūras vēsturiskās saknes ir citā zemē.

Leo Dribins

The Restoration of Ethnic Minority Cultural Autonomy and the Integration of Society in Latvia

Summary

In its first years of existence (1918–1923), the independent Republic of Latvia promulgated laws which delegated to national and ethnic minorities the right to administer and develop their own cultural life. Of particular importance was the 8 December 1919 law “On the System of Minority Schools in Latvia”, implementation of which promoted the preservation of minority cultures and languages and furthered their integration into Latvian democratic society. From 1918 to 1940, Latvia had many minority schools, cultural societies, women’s organisations etc. The Baltic German, Jewish and Polish minorities were particularly well organised. However, during the period of Soviet occupation, this system was destroyed and minorities were subjected to Sovietisation.

During the process of restoring an independent state of Latvia from 1988 to 1991, minority education and cultural life began to witness a rebirth. On 19 March 1991 a law was adopted on the rights of national and ethnic groups to free development (restoring and preserving their national identity) and cultural autonomy. Not all minorities have taken full advantage of the opportunities for cultural renewal.

Problems have been created by the politicisation of a significant portion of the Russian cultural societies and the assumption by cultural activities of an oppositional stance

to Latvia's minority policy. Evidently, in order to fully renew minority cultural life and promote the integration of persons belonging to minorities into civil society in Latvia, a new, more detailed law on cultural autonomy will have to be adopted. This law must ensure that cultural societies and associations devote themselves to the development of constructive cultural and educational activities that further the adoption by post-war immigrants of the cultural traditions of historical minorities.

The psychological transition of Russian immigrants from a majority, great power consciousness to a Latvian minority consciousness is a difficult process. Rights to cultural autonomy will ease this transition.

*Ilga Apine,
Dr. habil. hist., profesore,
Latvijas Universitātes
Filozofijas un socioloģijas institūta
Etnisko pētījumu centrs,
Latvija*

Akulturācijas iespējas Latvijā

Latvijas turpmākajā attīstībā integrācijai nav alternatīvas. Nepilsoņu integrācija ir galvenais iekšējās stabilitātes garants un priekšnoteikums Latvijas uzņemšanai Eiropas Savienībā. Integrācijai Latvijā ir nepieciešamie vēsturiskie un psiholoģiskie priekšnoteikumi, un īstenībā tā arī visu laiku notiek. Cilvēki, arī nepiederdami latviešu nācijai un pilsoņu kopumam, ir iesaistīti kādā lokālā vidē, savā profesionālajā struktūrā un vietējā sadzīvē. Svarīgi ir objektīvi novērtēt reālās iespējas, pārliecināt sabiedrību par integrācijas nepieciešamību un izstrādāt optimālu integrācijas stratēģiju.

Šā raksta autore cenšas pievērst sabiedrības uzmanību akulturācijai kā būtiskai integrācijai šķautnei, tās iekšējiem psiholoģiskiem motīviem un reālām iespējām. Jāteic, ka vislielākās uzskatu atšķirības starp pilsoņiem un nepilsoņiem, pamattautu un cittautiešiem visās Baltijas valstīs ir vērojamas kultūras jomā un cilvēku izpratnē par vēsturiskajiem notikumiem. Kontakti kultūras sfērā gadu desmitu laikā ir bijuši pavirši, un, kā liecina pētījumi visās Baltijas valstīs, krievi veiksmīgāk iekļaujas sadzīvē, profesionālajā sfērā un pat pilsoniskās sabiedrības struktūrās, nekā

tuvinās latviešu, igauņu un lietuviešu kultūras tradīcijām. Kultūras autonomija palīdz atgūt un nostiprināt savu identitāti, akulturācija pietuvina dominējošās tautas kultūrai.

Savos spriedumos par Latvijas situāciju balstos uz akulturācijas koncepciju, ko deviņdesmitajos gados aktualizēja Kanādas psihologa Dž. Berija (*J. W. Berry*) pētījumi¹ un ko kaimiņu zemēs sekmīgi izmanto N. Ļebedeva (Maskavā), Natālija Kasatkina (Lietuvā), Aksels Kirhs (Igaunijā). Nav iespējams mehāniski pārņemt gatavus spriedumus, bet produktīvi būtu mēģināt tuvināt Rietumeiropas un Austrumeiropas pētnieciskās tradīcijas, izmantojot to, kas jau apbēts citās zemēs un palīdz labāk analizēt situāciju Latvijā.

Kanādas psihologa Džona Berija akulturācijas koncepcijā saskatām vairākas mums noderīgas idejas.

1. Ir iespējams saglabāt savu kultūru un vienlaikus iekļauties citas tautas kultūrā. To sauc par bikultūru, par bikultūras identifikāciju. Cilvēki ir spējīgi apgūt vēl vienas kultūras bagātības, nenodarot pāri savai kultūrai.

2. Akulturācijas process ir nevis ātrs un viegls, bet ilgstošs un sāpīgs (akulturācijas stress). Toties sekmīga akulturācija palīdz pārvarēt identitātes krīzes stāvokļus, un valsts uzdevums ir veicināt tādu akulturācijas stratēģiju, kas atvieglotu šo procesu, vairotu stimulus, kā arī pastiprinātu iekšēju motivāciju un vēlmi akulturēties.

3. Akulturācija var norisināties tikai tiešu un intensīvu kultūras kontaktu ceļā.

Akulturācijas modeļa noteikumi paredz, ka iekļaujošā grupa brīvprātīgi, brīvas izvēles ceļā pieņem bikultūru — piederību divām kultūrām, no kurām viena ir etnoģenētiski mantota (tāpat kā dzimtā valoda), bet otra — apzināti pieņemta. Dominējošā grupa (pamattauta) savukārt ir atvērta kontaktiem, gatava pieņemt, dalīties, palīdzēt.

Jēdziens "akulturācija" Latvijā nav gluži svešs, akulturācija bija vērojama jau latviešu agrākajā kultūrvēsturē,

piemēram, šis jēdziens ir izmantojams, pētot jaunlatviešu fenomenu. Latviešu tautas ģenēzē svarīgu vietu ieņēma kontakti ar kaimiņtautu kultūrām — vācu, krievu, poļu, kā arī visas Eiropas kultūru. Latviešu sabiedrības izglītotā daļa iekļāvās šādā akulturācijas procesā un spēja nostāties līdzās citām Eiropas tautām. Pēc akulturācijas sākās ro-sīga, pašu organizēta kultūras dzīve, notika pavērsiens no tradicionālās kultūras uz profesionālo, no cittautiešu (vācbaltu) kultūras — uz savu nacionālo. Akulturācijas procesu pazīst trimdas latvieši, latviešu kolonijas Krievijā. Par akulturāciju varētu saukt latviešu inteliģences tuvināšanos krievu profesionālajai kultūrai (bez pārejas krievu etnosā) padomju režīma gados.

Paraudzīsimies uz akulturācijas šķēršļiem un grūtībām Latvijā, izvērtēsim apstākļus, kas traucē un kas sekmē akulturāciju. No padomju režīma mantotā situācija rada nopietnas grūtības. Padomju Latvijai bija raksturīga sa-šķelta, neintegrēta sabiedrība. Latvijai raksturīgais rotējo-šais migrācijas tips kavēja iesakņošanos. Iebraucējiem, kas palika Latvijā, padomju režīms sagādāja iespējas dzīvot, neintegrējoties sabiedrībā, jo vietējā dzīve tika pie-lāgota migrantu vajadzībām. Kā raksta Klāra Hallika par Igauniju, "Krievijas etniskā telpa ir iespiedusies.. igauņu vēsturiskajā telpā"². To pašu var teikt arī par Latviju.

Turpretim Latvijas cittautiešu eksteritoriālais izvietojuma veids ir labvēlīgāks akulturācijai nekā cittautiešu ļoti kompaktais izvietojums kādā atsevišķā reģionā (Ida-Vi-rumā novads Igaunijas ziemeļaustrumu daļā). Latvijai par labu var nākt arī tas, ka etniskā daudzveidība Daugavpili un visā Latgalē ir izveidojies ilgstošas vēsturiskās attī-sības rezultātā. 16. gadsimtā Latgalē sākās "poļu laiki"; 17. gadsimtā tur sāka ieplūst vajātie krievu vecticībnieki. Daugavpili atšķirībā no Narvas ir liels pilsoņu ipatsvars, tie sevi identificē ar vietējo vidi, un Latgales latvieši

neuztver sava novada etnisko sastāvu kā viņiem nodarītu pārestību.

Salīdzinājumam atzīmēsīm, ka Ida-Virumā nacionālais sastāvs padomju režīma laikā tika veidots, izmantojot administratīvas metodes. Tas ir radikāli mainījies kopš 1934. gada, kad igauņu tur bija 79 procenti. Neigauņu pašsajūta šajā novadā ir atšķirīga no Latgalē dzīvojošo krievu, baltkrievu un poļu pašsajūtas. Viņi apzinās, ka viņu ierašanās šajā zemē bijusi vēsturiska nejaušība, kultūras dzīves informāciju viņi saņem no Krievijas, un viņu pašidentifikācija paliek nenoteikta.³ Bijusi Igaunijas nacionālo lietu ministre Andra Veidemane atzīst, ka reģionā ir pilnīgi vienvalodīga (krievu valodas) vide, un iesaka veicināt igauņu pārceļšanos uz šo novadu — tā būšot viņu "atgriešanās".⁴

Latviju paši pirmie migrācijas viņi skāra tūlīt pēc Otrā pasaules kara, Igaunijā tas noticis vēlāk. Aksels Kirhs atsaucas uz Ričarda Rouza salīdzinošiem 1993. gada pētījumiem visās trijās Baltijas valstīs. Pētījuma dati liecina, ka Latvijā ir visvairāk tādu padomju laika ieceļotāju, kas šeit nodzīvojuši divas vai vairākas paaudzes — 28 procenti, bet Igaunijā — 12 procenti.⁵

Kā akulturāciju ietekmēs sociālās un etniskās stratifikācijas īpatnības? Padomju režīma apstākļos latvieši bija atstumti no reālās politiskās varas un nozīmīgām lomām ekonomikā. Līdz ar neatkarības atgūšanu (latvieši šajā procesā izrādīja maksimālu politisku aktivitāti un organizētību) situācija radikāli mainījies: sociālpolitisko lomu sadale apvērsusies otrādi.⁶ Latvieši pilnībā dominē (81procents) valsts aparātā, administrācijā, armijā un drošības sistēmā un aizņem 2/3 darba vietu veselības aizsardzībā, izglītībā, komunālajā un sociālo pakalpojumu sfērā. Latviešu vairākums ir nodarbināts tādās tradicionālās jomas kā lauksaimniecība, kultūra un izglītība — nozarēs ar zemu ienākumu līmeni.

Krievi un citu tautību pārstāvji pārliecinošāk pārstāvēti pārstrādājošā rūpniecībā, transportā un sakaru sistēmā. Tranzīts, tirdzniecība un pakalpojumi patlaban ir veiksmīgākās nozares. Taču bezdarba limenis ir augstāks cittautiešu vidū — tos sāpīgāk skāra lielrūpniecības sabrukums. Bez pilsonības un labām latviešu valodas zināšanām viņiem grūti cerēt uz darba vietām valsts sektorā.

Darba devēju vidū attiecības starp latviešiem un krieviem visumā atbilst viņu proporcijām iedzīvotāju sastāvā — 58,9 procenti un 29,3 procenti. Rīgā⁷ un arī Latgalē jauno uzņēmēju nacionālais sastāvs atbilst etnisko grupu īpatsvaram pilsētnieku vidū — krievi 43 procenti, latvieši 29 procenti, poļi 15 procenti.⁸ Krievi iekšēji vairāk polarizēti un aptaujās par materiālo labklājību savu stāvokli vērtē pesimistiskāk nekā latvieši.

Sociālo lomu pašreizējais dalījums, manuprāt, nerada tik dramatiskus konfliktus, lai veidotos psiholoģiski šķēršļi akulturācijai.

Atšķirīgās pozīcijas it kā līdzsvarojas un cilvēku apziņā netiek uztvertas kā polāras. Daudz lielākā mērā akulturāciju sekmēs vai bremzēs cilvēku izglītības limenis un piederība paaudzēm. Brigita Zepa konstatē, ka “vērtības diferencējas atkarībā no vecuma pat lielākā mērā nekā starp dažādu tautību piederīgajiem”.⁹ Varam nešaubīgi prognozēt, ka akulturācijas procesā sekmīgāk iekļausies cittautiešu jaunā paaudze, kas izglītību un audzināšanu būs guvusi neatkarīgajā Latvijā.

Latviešu un cittautiešu kultūras sadarbību Latvijā līdz šim ir kavējusi vēsturiski mantotā asimetrija — latviešu un krievu atšķirīgās kultūras pašorganizācijas tradīcijas. Vietējās tautas Krievijas impērijas Baltijas provincē, nesapeņmot nekādu atbalstu, attīstīja savu kultūrvidi ar preses, biedrību, koru un citu pasākumu starpniecību. Igaunņu atmodas pētniece E. Jansene uzskata, ka igauņiem tad bija

pašu veidota politiska kultūra.¹⁰ Augstu pašorganizācijas līmeni parādīja latvieši bēgļu gaitās Krievijas pilsētās Pirmā pasaules kara laikā. Krievijā veidojās bagātīga prese ar nozīmīgu publicistiku, kā arī biedrības un skolas ar latviešu mācībvalodu bēgļu bērniem. Līdz staļinisko represiju sākumam rūpīgi tika glabāta nacionālā vide latviešu kolonijās Krievijā: skolu tīkls ar latviešu mācībvalodu, kori, klubi, teātri, izdevniecības.¹¹ Pilsoniskās dzīves tradīcijas nepārtrūka arī pēc Latvijas okupācijas. Pastāvēja nevalstisku (kaut arī ideoloģiski uzraudzītu) kultūras organizāciju tīkls: kori, folkloras kopas, jauno dzejnieku apvienības, dabas aizsardzības vienības u. tml. Krievu pašorganizācijas līmenis bija krietni vājāks, kaut arī viņu vairums bija pilsētnieki. Tiesa, deviņdesmitajos gados arī bez oficiāla valstiska atbalsta krievu kultūras dzīve Latvijā ir kļuvusi aktīvāka.

Saskaņā ar Semjuela Hantingtona uzskatu atšķirīgās kultūras pašorganizācijas spējas izskaidrojamas ar piederību atšķirīgām civilizācijām. Rietumu civilizācijai jau izsenis bija raksturīgi pilsoniskās aktivitātes elementi, bet Krievijā pilsonisko aktivitāti nomāca despotiskās varas. Krievi Baltijas provincē lēni veidoja savas garīgās kultūras centrus, bet saimnieciskajā dzīvē bija labi pamanāmi jau 18. gadsimtā. Pat ar metropoles un vietējās administrācijas palīdzību Rīgas krievi ilgi nevarēja pārvarēt vācbaltu dominanti.¹² Savukārt apspiestām tautām tieši kultūras dzīve ir vienīgā iespēja pašizpausties, veidot kaut ko savu — pretēji ilgstošai vācbaltu kundzībai politikā un ekonomikā, pretēji padomju nomenklatūras ideoloģiskam spiedienam.

Padomju laika ienācēju viņi plūda nevis no Krievijas lielpilsētām, bet no laukiem vai mazpilsētām. Iebraucēji pa lielākajai daļai bija marginalizēta masa bez saknēm savā kultūrā.

Vēsturiski radusies asimetrija kultūras pašorganizācijā nav nepārvarams šķērslis. Dziļas atšķirības kultūrā

radušās arī pašu latviešu vidū piecdesmit atšķirtības gados. Latvijā latviešu kultūra attīstījās saskaņā ar apspiestu kultūru likumsakarībām, bet Ziemeļamerikas latviešiem — saskaņā ar emigrācijā dzīvojošas etniskās grupas likumsakarībām. Gatis Līdums salīdzinošā pētījumā par šīm kultūras atšķirībām iesaka vispirms tās objektīvi izvērtēt, lai būtu iespējama turpmāka koptdzīve.¹³ To pašu varam teikt par latviešu un Latvijas cittautiešu atšķirīgām kultūras dzīves tradīcijām.

Daudzu un dažādu objektīvu faktoru un apstākļu ietekmē (daži no tiem tika aplūkoti) veidojās subjektīvas nostādes un psiholoģiskas noskaņas: aizbraukt vai palikt, mēģināt integrēties pašiem vai tikai stimulēt bērnus to darīt, iemācīties latviešu valodu tādā līmenī, lai pildītu savas profesionālās funkcijas, vai arī tā, lai varētu tuvāk iepazīt latviešu kultūru un justies “starp savējiem”. Latvijas cittautieši (īpaši nepilsoņi) joprojām stāv krustcelēs, joprojām atrodas izvēles priekšā.

Prombraukšanas tempi pašlaik ir nenozīmīgi. Krievijas Federālā migrācijas dienesta vadītāja Tatjana Regenta uzsver, ka 1997. gadā viņas vadītais dienests reģistrējis tikai 1850 iebrāucēju no Latvijas.¹⁴ Lai prognozētu iedzīvotāju kustību arī nākamajos gadu desmitos, būtu jāpievērš uzmanība psiholoģiskiem motīviem, arī tiem, kuri pašlaik ne vienmēr ir skaidri apjaušami, bet kuri var sākt ietekmēt cilvēku uzvedību turpmāk.

Jurijs Abizovs runā par tādu krievu cilvēkam piemītošu tieksmi, ko viņš dēvē par eskapismu (*эскапизм, escape*) — vēlmi doties plašumos, tālu projām no dzimtās vietas. Krievijas neizmērojamie plašumi mūždien ir vilinājuši, un krievu zemnieki bēga no dzimtbūšanas, no valstiskaš patvaļas, no smagās vienmuļās dzīves, bēga paši no sevis. Šo krievu arhetipā ierakstīto iezīmi Dmitrijs Lihačevs saista ar zināmu bezrūpību, Ļevs Gumīļevs piedēvē krievu cilvēka dabai

kontinentālu raksturu. Ja pieņemam, ka šī iezīme gūs pārsvaru, tā var ietekmēt izvēli: Latvija un Igaunija krievu cilvēka dabai var likties pārāk šaura telpa.

Tajā pašā laikā uzvedības modelis var būt gluži pretējs. Tiem, kuri gadu desmitiem dzīvojoši Baltijā, Krievijas plašumi ar nenoteiktām, izplūdušām kontūrām var likties biedējoši un, kā domā J. Abizovs, nostiprinās vēlmi palikt šaurākos, skaidrāk norobežotos eksistences ietvaros, kas sola lielāku drošību.¹⁵ Maskavas zinātniece Olga Brusina salīdzinoši izanalizējusi krievu stāvokli Baltijā un Vidusāzijā. 90–93 procenti krievu vēlas palikt Latvijā un Igaunijā, bet no Kazahstānas 1992.–1998. gadā ir izbraukuši 1 miljons 340 tūkstoši¹⁶, kaut arī likumi tur esot labvēlīgāki. Izvēli nosakot šādi motīvi: no Vidusāzijas krievus atbaida dzīves islamizācijas, arhaizācijas pazīmes. Savukārt Baltijas krievus Krievija biedē ar birokrātisko bezatbildību un dzīves neprognozējamību. Krievi dodot priekšroku Baltijas dzīves sakārtotībai un civilizētām lietišķo attiecību normām.¹⁷

Arī neapjausti psihofizioloģiskie faktori var iedarboties uz cilvēku zemapziņu un ietekmēt vienu vai otru izvēli. Kā zināms, Latvijas iedzīvotāju populācijai vairāk raksturīgs ir labējā puslodē sakņotais domāšanas tips (latviešu vidū — 60 procenti), bet Centrālās Krievijas krieviem — kreisajā puslodē sakņotais. Tas nosaka pasaules uztveri un mentalitāti. Viktora Aršavska Latvijā veiktie pētījumi liek domāt, ka migranti pirmajā paaudzē šo atšķirību dēļ izjūt neapjaustu trauksmi, bet labāk iesakņojas un paliek tie, kuru pasaules uztveres tips līdzinās Latvijā izplatītam uztveres tipam.¹⁸

Jautājumam par iebraucēju pielāgošanās procesu mītnes zemēs un viņu tālākas akulturācijas iespējām ir globāls skanējums. Pēdējos desmit gados 1 miljards cilvēku ir mainījuši dzīvesvietu. No 750 miljoniem Eiropas iedzīvotāju ap 100 miljonu dzīvo ārpus savas etniskās teritorijas.¹⁹ Pārvietošanās vienmēr saistīta ar sociālās identitātes maiņu,

ar ilgstošu identitātes krīzi. Izšķiršanās par atgriešanos etniskajā dzimtenē var būt saistīta ar spēcīgu tieksmi pārvarēt diskomfortu, ko rada identitātes krīze. Repatriantu aptauja Pleskavas apgabalā apstiprināja tieši šo tendenci. Aizbraucot no Igaunijas, šie cilvēki zaudēja materiālajā ziņā, bet atguva pozitīvo sociālo un etnisko identitāti.²⁰

Latvijā deviņdesmito gadu beigās cittauniešus un īpaši nepilsoņus nomāca ilgstoša identitātes krīze; tas nestimulē valsts valodas apguvi un pilsonības iegūšanu. Pētījums "Ceļā uz pilsonisku sabiedrību" liecina, ka 43 procenti nepilsoņu izjūt nedrošību par ritdienu, 39 procenti — diskrimināciju darba tirgū. Daudzi uzskata, ka būt nepilsoņiem Latvijā nozīmē izjust pazemojumu, turklāt šo diskomfortu asāk izjūt nepilsoņi ar lielākiem ienākumiem un augstāku izglītību.²¹ Tās visas ir negatīvas identitātes pazīmes.

Etnocentrisma izpausmes pamattautā arī liecina par negatīvu identitāti, kas neļauj latviešiem justies saimniekiem savā zemē un izrādīt pretimnākšanu lojāliem cittauniešiem. Etnonacionālisms ir ideoloģiski pamatota politiska doktrīna, bet etnocentrisms — etnonacionālisma psiholoģiskais ekvivalents masu apziņas līmenī. E. Vēbers to dēvē par agrākās "pieredzes zemapziņas struktūru", kas saistīta ar izpratni par latviešiem kā "nevarīgiem dzīves pabērniem".²² Pētījumi Igaunijā liecina, ka igauņu vidē ir samērā augsts etnocentrisma līmenis. 25 procenti igauņu uzskata, ka valstij būtu jāierobežo neigauņu iekļūšana uzņēmēju vidē, 34 procenti — jāierobežo viņu organizēšanās, 66 procenti — jāierobežo neigauņu līdzdalība politiskajā dzīvē un vēl vairāk igauņu — 74 procenti — nevēlas, lai neigauņi kļūtu par zemes īpašniekiem.²³ Igaunijas politiķi, konsekventi nostājoties uz integrācijas ceļa, veicina etnocentrisma tendenču pārvarēšanu.

Akulturācija atšķirībā no adaptācijas (sākotnējās pielāgošanās) nozīmē dziļu organisku ieaugšanu mītnes

zemes (daudziem tā ir arī dzimtene) kultūras vidē. Atšķirībā no asimilācijas tā ir nevis pāreja citā etnosā, bet otras kultūras pieņemšana, saglabājot savu etnisko un kultūras identitāti. Abām sabiedrības daļām akulturācija ir izeja no identitātes krīzes, attālināšanās no negatīvām identitātēm. Tolerantas starpnacionālas attiecības iespējamās tikai sabiedrībā, kur tās locekļu vairākumam ir raksturīga pozitīva identitāte.

Pasaules pieredze apstiprina, ka sekmīga akulturācija ir iespējama integrācijas ceļā. Ja pieņemam, ka akulturācija (cittautieši brīvprātīgi apgūst un pieņem dominējošā etnosa kultūru, saglabājot savu etnisko identitāti) ir tālāks mērķis, tad integrācija varētu kļūt par ilglaicīgu stratēģiju Latvijas Republikas etnopolitikā. Mūsdienu komunikācijas principu vispusīga izmantošana ir plaši pazīstama taktika, lai veidotos konsolidēta, atvērta sabiedrība. Nevis norobežošanās, atšķirību uzsvēršana, diagnosticēšana (okupanti, piektā kolonna, nekad neintegrēsies), bet uzklauššana, līdzdalība, iesaistišanās, labvēlība.

Literatūra

¹ *Berry J. W. Psychology of Acculturation // J. Berman (Ed.) Cross-Cultural Perspectives. — Lincoln, 1990.*

² *Hallik K. Etniskās attiecības Igaunijā starptautiskā kontekstā. — Gr.: Nacionālā politika Baltijas valstīs. — R., 1995. — 42. lpp.*

³ *Интеграция национальных организаций Ида-Вирумаа в Эстонскую среду. Сборник материалов. — Таллин, 1997, стр. 72, 79, 82, 87.*

⁴ *Narvā faktiski akceptēts valodas anklāvs // Diena, 14. 09. 98.; Upleja S. Narva ir īpašs reģions, nevis anklāvs // Diena, 26. 09. 98.*

⁵ *Kirhs A.* Krievi mūsdienu Igaunijā — dažādas stratēģijas integrācijai nacionālā valstī. — Gr.: Baltijas valstis likteņgriežos. — R., 1998, 547. lpp.

⁶ *Muižnieks N.* Etniskā stratifikācija Latvijā: padomju laikā un tagad. — Gr.: Nacionālā politika Baltijas valstīs. — R., 1995. — 114., 115., 118. lpp.

⁷ *Крутиня М.* Интеграция этнических меньшинств в Латвийской Республике. — Рига, 1997. стр. 21–22.

⁸ *Meņšikovs V.* Latgale ceļā uz konkurentspējīgu tirgu. — Daugavpils, 1997. — 56. lpp.

⁹ *Zepa B.* Lidzdalība kā politiskās nācības veidošanās nosacījums. — Gr.: Pilsoniskā apziņa. — R., 1998. — 238. lpp.

¹⁰ *Kirhs A.* Krievi mūsdienu Igaunijā — dažādas stratēģijas integrācijai nacionālā valstī. — Gr.: Baltijas valstis likteņgriežos. — R., 1998, 546.–547. lpp.

¹¹ *Apine I.* Latvietībai piederīgs // Latviešu saraksti (1929–1938). — R., 1998. — 139. lpp.

¹² *Apine I., Volkovs V.* Slāvi Latvijā (etniskās vēstures apcerējums). — R., 1998. — 107.–108., 251. lpp.

¹³ *Lidums G.* Latvijas un Ziemeļamerikas latviešu kultūras atšķirības // Literatūra. Māksla. Mēs, 1998, 23.–29. apr.

¹⁴ Независимая газета. — 1998, 5 мая.

¹⁵ *Абызов Ю.* Эскапизм как подоснова русско-балтийского бытия // Даугава. — 1997, т. 4. — стр. 146, 151.

¹⁶ *Бабаева С., Михеев В.* Москва заступилась за русских в Казахстане // Известия. — 1998, 8 июля.

¹⁷ *Брусина О.* Русские в странах Балтии и средней Азии // Этнографическое обозрение т. — 1997, т. 5. — стр. 142–145.

¹⁸ *Аршавский В.* Особенности полиморфизма межполушарной асимметрии и уровень тревоги в некоторых группах постоянных жителей Латвии //

Latvijas Zinātņu akadēmijas Vēstis. B. daļa, 1993, Nr. 8, 71. lpp.

¹⁹ *Dribins L.* Eiropas valstu minoritāšu tiesības. — R., 1998. — 3.–4. lpp.

²⁰ *Лебедева Н. М.* Синдром навязанной идентичности и способы его преодоления // Этническая психология и общество. — М., 1997, стр. 112–113.

²¹ *Ceļā uz pilsonisku sabiedrību* // Latvijas iedzīvotāju aptauja. — 1998, 112.–115. lpp.

²² *Vēbers E.* Valstiskā arziņa politiskās nācijas struktūrā. — Gr.: Pilsoniskā arziņa. — R., 1998, 46. lpp.

²³ *Ярве П.* Круглый стол при президенте (из выступлений на конференции) // Интеграция национальных организаций Ида-Вирумаа в эстонскую среду. — Таллин, 1997. — стр. 31.

Ilga Apine

Possibilities of acculturation in Latvia

Summary

The paper examines acculturation as a component part and result of integration. Acculturation differs essentially from assimilation and simple adaptation. The author is guided by the biculturalism conception of Canadian professor J. Berry. An individual is able to master two cultures, if one of them — the native — is inherited ethnogenetically, but the second one is the voluntarily adopted culture of the dominating nation. Acculturation should become a real perspective for socially active, educated young persons from minorities.

The factors, which furthers acculturation in Latvia are:

1. Lasting historical experience of coexistence of several cultures and confessions. The ethnical variety of Latgale and Daugavpils city has been formed historically over centuries, not administratively forced in a short time (as in the Northeast region of Estonia).

2. Integration occurs more rapidly in the local environment, in the professional sphere and in daily life. It is the basis for bringing cultural traditions closer together.

3. Extraterritorial type of distribution of minorities. The result — constant contacts between both parts of society.

4. Positive attitude regarding prospects of interethnic relations in Latvia. Only 10% of citizens and 14% of aliens foresee ethnical conflicts.

Acculturation can be disturbed by the situation inherited from Soviet times: fragmentary, divided (but not polar) society. The course of acculturation will be prevented by historically formed asymmetry of selforganization of culture. The level of this traditionally is higher for local nationalities than for immigrant Russians.

A disturbing factor as well is symptoms of negative identity in both parts of society. Among Latvians there is manifestation of ethnocentrism, among minorities — feelings of isolation and unsafeness.

The way to acculturation will be opened by overcoming the crisis of identity, as well as by purposeful ethnopolitics in Latvia. Acculturation will occur successfully, if minorities choose it voluntary as their model of life in Latvia, but Latvians are ready to accept and to help.

*Денис Кузьмин,
Институт социальных наук,
Одесский Государственный Университет,
Украина*

**К вопросу о будущей роли
национальных меньшинств
в Европе и в Украине
в контексте расширения
полномочий общеевропейских
международных организаций**

Общеевропейские международные организации участвуют в разрешении проблем национальных меньшинств ведя работу по ряду направлений. Во-первых, в качестве институциональной базы для ведения переговоров и достижения соглашений как между отдельными государствами, так и между отдельными этническими группами и государствами, в которых они постоянно проживают. Во-вторых, являются механизмом для посредничества или даже для вмешательства во взаимоотношения государств — своих членов и этнических меньшинств. В-третьих — путем выработки четких общеевропейских стандартов и правового статуса национальных меньшинств.

В настоящее время участие таких организаций как ОБСЕ, Совет Европы, ЕС, НАТО и Западно-европейский Союз в урегулировании современных кризисных ситуаций на континенте будет в целом зависеть от

того, какого рода возникнет угроза безопасности и какие изменения в политической повестке дня она повлечет.

В процессе расширения ЕС, проблема национальных меньшинств в Европе существенно изменит общую ситуацию на континенте. Изменения общеевропейской демографической структуры произойдут вследствие, например, вступления в ЕС Латвии, Литвы и Эстонии, где большая доля русского населения, так как их «большая родина» остается за бортом ЕС и проблемы русских диаспор приобретут общеевропейское значение. В случае скорого вступления в ЕС Венгрии, многочисленные венгерские меньшинства останутся за пределами ЕС в Румынии, Югославии, Хорватии, Словакии и Украине. Если принимать во внимание, что некоторые из этих стран еще не скоро смогут стать членами ЕС, актуальным становится вопрос: станут ли проблемы венгерских диаспор за пределами ЕС частью повестки дня внешней политики ЕС или на практике все же останутся делом двусторонних отношений Венгрии со своими соседями?

Полиэтнический состав населения Украины, сложное социально-экономическое положение внесли свою специфику в решение задачи эффективного обеспечения основных прав и свобод граждан и прав национальных меньшинств.

Не последнюю роль в формировании демократических подходов в решении статуса национальных меньшинств в Украине играют такие общеевропейские международные организации, как Совет Европы и ЕС. При помощи экспертов из этих организаций была написана Конституция Украины, в ходе переговорного процесса с Европейским Союзом и вступления в Совет Европы Украина присоединилась ко многим междуна-

родным соглашениям по защите прав человека и национальных меньшинств. Политика по отношению к национальным меньшинствам будет развиваться в рамках Европейской конвенции о защите национальных меньшинств. Важным вкладом в демократизацию страны является внедрение в жизнь Европейской конвенции по правам человека, которая предусматривает право гражданина обращаться с жалобами в Европейскую комиссию по правам человека, конвенция предусматривает также обязательность юрисдикции Европейского суда по правам человека. Однако, для соблюдения прав человека в Украине, как минимум, должно полностью сформироваться гражданское общество и достигнут западно-европейский уровень политической культуры. Для решения таких задач нужны долгие годы, тем более что внутривнутриполитическое развитие Украины отнюдь не благоприятствует этому. Проблема же национальных меньшинств может быть решена и успешно решается в сегодняшней ситуации. Для укрепления независимости и завоевания международного авторитета Украине необходимо постоянно подтверждать свою приверженность ценностям западной демократии и консолидировать многонациональное общество вокруг некой общей для всех граждан Украины идеи. Одной из таких идей стало толкование термина «украинский народ» как политического, а не этнического. Это толкование нашло свое отражение в Конституции Украины где прямо указывается, что «украинским народом» являются все граждане Украины. Отсутствие массивной украинизации при четком соблюдении принципа построения независимого государства позволило украинской элите сохраниться у власти, пользуясь, благодаря такой позиции, поддержкой как западных, так и юго-восточных

регионов Украины, а главное политического и географического центра, склонного к центристской позиции. Благоприятное отношение украинских властей к национальным меньшинствам стало лишь частью подобного компромисса. По нашему мнению, проблема национальных меньшинств является лишь составной частью более широкой проблемы прав человека. И решение идущее в данной ситуации от общего к частному стало бы лучшим подтверждением приверженности ценностям демократии. В Украине же наблюдается обратный процесс, однако не следует относиться к нему однозначно негативно, так как простое повторение западно-европейского опыта невозможно. В данном случае важнее всего то, что проблемы национальных меньшинств находят свое решение и все больше под влиянием общеевропейских международных организаций. Так после ратификации ранее подписанной "Рамочной конвенции о защите национальных меньшинств", которую, а так же ряд других, Украина обязалась ратифицировать во время вступления в Совет Европы, этот документ становится частью украинского законодательства. Важным самоутверждающим элементом для сложившейся политической системы Украины является одобрение усилий украинского руководства в регулировании межэтнических взаимоотношений со стороны ЕС, Совета Европы, ОБСЕ и др.

В рамках двусторонних отношений с этими организациями налажена практика отправки наблюдателей и миссий «доброй воли» в различные регионы Украины по образцу так называемой превентивной дипломатии. Эти наблюдатели могут определять состояние дел в районах повышенной напряженности межэтнических отношений и предупредить о появлении возможности расширения конфликта, стимулировать диалог на местном и меж-

правительственном уровне. Тем не менее, Верховный Комиссар ОБСЕ не является Верховным Судьей в межэтнических конфликтах, он также не расследует отдельные нарушения норм по правам человека. Задача его состоит в том, чтобы предоставить и другим международным организациям факты для своевременного предупреждения и принятия мер там, где возникает межэтническое напряжение, которое может перерасти в открытую конфронтацию, в угрозу миру и стабильности в Европе.

На проходившем в декабре 1996 г. в Лиссабоне совещании глав государств и правительств стран — участниц ОБСЕ, при участии Украины, было объявлено, что Хартия о безопасности в Европе возможно будет принята в конце 1998 или начале 1999 г. В Лиссабонской декларации о всеобщей и полной модели безопасности в Европе для XXI столетия отмечается, что полное уважение прав человека относительно прав национальных меньшинств является важным вкладом в европейскую безопасность.

Несмотря на сказанное, следует подчеркнуть, что работа и ее результаты различных европейских международных организаций (ЕС, Европарламент, НАТО, Совет Европы, ОБСЕ) по урегулированию кризисных ситуаций на Европейском континенте в целом и в частности на Балканах, оказались в организационном отношении не отвечающими требованиям международных стандартов в разрешении проблем национальных меньшинств.

Законодательные системы Украины и других стран Центральной и Восточной Европы признают главенство международного права по отношению к законам страны, хотя и имеются различия в частности в конституциональных положениях. Это значит, что положения международных договоров могут применяться непосредственно, если это потребует, для

решения межэтнических конфликтов. В частности: ст. 27 Международного соглашения по гражданским и политическим правам (1966 г.), ст. 14 Европейского соглашения по основным правам и свободам человека (1950 г.), Хартия по Европейским региональным и языковым меньшинствам (1992 г.), положения Конвенции по защите национальных меньшинств (1994 г.). Богатым источником намечающегося Европейского закона по правам меньшинств является принятие более 20 двусторонних соглашений, заключенных между европейскими странами после 1990 г.

Все попытки исправить европейскую систему защиты прав национальных меньшинств подписанием дополнительных протоколов к Европейской Конвенции по защите прав человека провалились. Европарламент с начала своей деятельности принял 9 резолюций по правам национальных меньшинств. ОБСЕ также принял ряд документов по этим вопросам. В этой связи важна декларация ООН по правам лиц, относящихся к национальным, этническим, религиозным или языковым меньшинствам (1992 г.). В этой связи мы должны упомянуть и важный субрегиональный, хотя и официально не обязательный к исполнению механизм, принятый при активном участии Украины на конференции стран Центрально-Европейской Инициативы в Турине в ноябре 1994 г. и подписанный в мае 1996 г. 8 членами этой группы.

К сожалению существуют весьма незначительные возможности у национальных меньшинств для сотрудничества с международными организациями, занимающимися подготовкой международных норм по правам национальных меньшинств. Государства все еще регулируют вопросы, связанные с нацменьшинствами на двустороннем или многостороннем уровне, не коорди-

нируя в достаточной мере свои действия с этими меньшинствами непосредственно. Таким образом на сегодняшний день национальные меньшинства не являются активным участником международных отношений и остаются объектом политики государства, где они проживают. Они превращаются в предмет переговоров, которые проводятся с точки зрения интересов государства, становясь инструментом сбалансирования политических требований одних государств к другим. Однако, приобщаясь к системе международных отношений, в особенности к процедурам осуществления международных соглашений, национальные меньшинства, в свою очередь, возлагают на себя серьезные политические обязательства. Кроме того международное право еще больше становится дополнительным источником прав национальных меньшинств и они получают определенные права и обязанности, которые определяют их статус, как общностей, действующих в рамках определенных законов. На европейском континенте эта тенденция, с нашей точки зрения, в начале нового века будет еще больше расширяться.

В Украине есть определенные достижения в применении «Закона о национальных меньшинствах», где закреплён коллективный характер осуществления прав, носителями которых выступают этнические группы как организованные и законные образования, а права членов национальных меньшинств рассматриваются как неотъемлемая часть прав человека и гражданина. Коллективные права коренных народов и национальных меньшинств нашли свое отражение в Конституции. Остается только научиться жить по этой Конституции и в полной мере осуществлять на практике положения принимаемых законов.

Проблемы национальных меньшинств стали вопросом, являющимся неотъемлемой частью безопасности как Украины, так и многих стран, а также международного сообщества в целом. Нельзя также исключать возможности соединения неразрешенных проблем меньшинств с другими проблемами, которые ставят под угрозу общественную и государственную безопасность — терроризм, распространение оружия массового уничтожения, организованная преступность и т. п. Это еще одна из причин почему проблема национальных меньшинств является одной из основных в европейской безопасности. Поэтому одним из главных вопросов будущей деятельности ОБСЕ является подготовка Хартии по безопасности в Европе, которая должна быть принята в 1999 г.

Для унификации общеевропейских стандартов по вопросам национальных меньшинств необходимо подтвердить специальные протоколы по правам меньшинств Европейского договора по правам человека. После принятия эти права впервые в истории будут находиться под контролем Европейского суда по правам человека, который начал функционировать в 1998 г.

Существующий в настоящее время мандат ОБСЕ не предусматривает разбирательства отдельных случаев нарушений прав национальных меньшинств. ОБСЕ не является инструментом для защиты отдельных персон. Эти положения вступают в определенные противоречия с Хельсинской Хартией 1975 г. Поэтому в дальнейшей разработке нуждается механизм ОБСЕ по воплощению в жизнь своих документов. Недавно вступили в силу Рамочная Конвенция по правам национальных меньшинств и Европейская Хартия по региональным и языковым правам национальных меньшинств. Однако эффективного механизма воплощения

их в жизнь пока нет.

Для более рационального использования новых комиссий экспертов необходимо, чтобы они принимали во внимание не только информацию правительств, но и законных организаций и объединений национальных меньшинств и неправительственных организаций по защите прав человека. Для принятия окончательного решения как Советом Европы, так и ОБСЕ, во избежание нанесения ущерба правам этнических меньшинств необходима согласованность действий с неправительственными организациями национальных меньшинств, которые должны принимать международный характер и выводить сами меньшинства на более высокий международный уровень. Эти организации смогут способствовать более успешному развитию торговли, региональному планированию, развитию культуры и образования, языковой политики, информационной инфраструктуры, приграничному и межрегиональному сотрудничеству. Развитие европейских приграничных регионов на основе этнически смешанных районов могло бы стать эффективной основой для решения многих проблем национальных меньшинств.

Denis Kuzmin

About the Future Role of National Minorities in Europe and in Ukraine within the Context of the Broadening of Authorities of All-European International Organizations

Summary

All-European international organizations, such as the OSCE, the Council of Europe, the European Union and the Western European Union, are taking an ever more active role in solving problems of national minorities by working along several lines.

First, they create an institutional basis for conducting negotiations and reaching agreements between individual states as well as between certain ethnic groups and the states in which these groups permanently live.

Second, they act as a mediator or even source of intervention for settling discord between some individual state — a member of these organizations — and a certain ethnic minority.

Third, they work out all-European standards and the legal status for any national minority.

At present, the participation of such organizations as the OSCE, the Council of Europe, the EU, NATO and the Western European Union in adjustment, depends on what kind of threat to security in Europe exists and on what changes it will cause in the political agenda.

Additionally, these organizations can promote more successful development of culture and education, language policy, the information infrastructure, frontier and inter-regional cooperation of Ukraine and access to adopting all-European standards of solving ethnic problems.

Jüri Viikberg, Ph. D.,
The Institute of the Estonian Language,
Estonia

Estonian National Minorities: Past and Present

As far as we know, Estonians have been settled in their present area for at least 5000 years, which makes them one of the most ancient settlers in Europe. True, there is no direct information about pre-historic times, but since the middle of the first millennium it has been possible to speak of Estonian tribes as a separate entity and of a distinct Estonian language. The people then called themselves *maarahvas* "people of the country", and their tongue was called *maakeel* "country tongue". Since then there has always been a sparse population of different ethnic origins living near the borders and in the towns, with Estonians forming a large majority. Today, however, the situation has changed radically.

The ethnic composition of the population is surprisingly variegated. Many people are speaking even of a multi-cultural Estonia. Below, we will take a closer look at other ethnic groups as have actually lived in Estonia and consider who is a "national minority" in Estonia.

Towards the beginning of the first millennium the present Estonian territory knew no statehood or political borders. The area was set apart, first and foremost, by natural barriers, such as the Baltic Sea, the Gulf of Finland, Lake Peipsi, deep swamps and forests. Landwise, the

Estonians definitely had contacts with Votes in the North-East, Russians in the South-East and Latvians in the South. The eastern border, along the Narva river and Lake Peipsi, was fixed in the 1240s, after the Estonian land had been conquered by the German and Danish invaders. So the linguistic border developed into a political, religious and cultural border between the East and the West, the Orient and the Occident, and this border is still standing.

It is common knowledge that political borders seldom precisely follow ethnic or linguistic ones. In the 13th century, part of the ethnic Estonians remained under the jurisdiction of the Feudal Republic of Pskov. Today we know those Estonians as orthodox Setus. The 13th century was also the time an ethnic border was formed between the Estonians and Latvians in the South. In those times, Estonian settlements reached further south than they do today. As late as in the 16th century Estonians are known to have lived near Lake Asti, or Burtnieks. Later, this border was shifted considerably northwards. Some small Latvian enclaves are known to have existed even near Viljandi.

As we have experienced more than once, fixed borders tend to leave some Estonian-populated areas out of the official Estonian territory, rather than incorporate areas of neighbouring peoples in Estonia.

This does not mean, of course, that the borders excluded communication altogether. Although neighbourly relations and some mixed population has always been characteristic of borderlands, the appearance of other ethnic groups on the Estonian territory cannot be explained just by neighbourly relations. In the 13th century the land of the Estonians was invaded and conquered by German and Danish crusaders, so that the Estonians lost dominion of their country for over 600 years. It should also be remem-

bered that Estonia has more than once been devastated by wars, bringing about demographic crises followed by waves of immigration. Also, it should be mentioned that for centuries individuals were naturally classified by social standing and the language they were proficient in. The term "a nation" did not come into use until the 19th century.

As for national minorities and dominating majorities, the problem was not actual in Estonia until the country had gained political independence in the War of Liberation that lasted from 1918 to 1920. Only then, in a sovereign territory, was it possible to ascertain the proportion of Estonians and other nationalities, and to start settling minority issues. Before World War II the Republic of Estonia recognised five national minorities, notably, Russian, German, Swedish, Jewish and Latvian. Now, before we go on, it is obviously logical to ask the following question:

What kind of an ethnic group could be called a national minority?

As suggested by the Consultative Assembly of the European Union in 1993 it is accepted throughout Europe that a national minority is defined by the following five characteristic features:

1) citizenship, which means that the members of the ethnic group in question are permanently settled in a country, being nationals of the country;

2) long-standing and stable relations with the country (= indigeousness);

3) a clearly discernible ethnic, cultural, religious and linguistic character;

4) self-identification and a commonly recognised motivation to preserve their ethnic identity;

5) a sufficiently representative number, however smaller than the rest of the country's population.

Being mutually supportive, points 2–4 combine as the most important features, while point one is a formal juridical personal characteristic. Ethnic groups that do not meet the above conditions should be regarded simply as ethnic groups. (As a rule, such groups are formed of relatively recent immigrants.)

The above definition of a national minority, as given by the EU Consultative Assembly, is based on the idea that people living in their historical homeland, no matter whether they are in a minority or in a majority in that country, are characterised by socio-demographic behaviour that differs in principle from that of more recent immigrants. Recent immigrants usually form just a set of individuals and families whose common ethnicity is but a formal characteristic. In a longer perspective such a migratory group is not stable, as part of its members will emigrate or, vice versa, move on to another country, while replacement may be provided by new immigration.

In Estonia, as mentioned before, we are justified in speaking of national minorities only since 1920, when — after the War of Liberation — an independent Estonian state began to be constructed. The Census of 1922 provided a more or less clear survey of the population of the Estonian territory as it was fixed by the Tartu Peace Treaty. In the new democratic state the indigenous majority were Estonian, but national minorities also had to be reckoned with. In 1925 the Law on Cultural Autonomy was enacted. The implementation of its principles required, on the one hand, that the interested minority should have a general democratic right to freely declare their national identity and, on the other hand, have cognizance of its cultural affairs. The principle of the juridical equality of nations had been declared in the Manifest of the Peoples of Estonia, of 21 February 1918. According to the Law on

Cultural Autonomy Estonia considered the following five as national minorities: Jewish, Latvian, German, Swedish and Russian, as those were the indigenous ethnic groups whose numbers exceeded 3,000. Some details on each of them follow.

Germans. The first wave of German missionaries, traders and warriors arrived in Estonia in the 13th century. They conquered the lands and settled down as rulers. Until the 19th century the word *sakslane*, (German), meant a rank of privilege rather than ethnic origin. The establishment of the Hansa League brought along an additional influx of artisans, clergy and merchants, especially into the Hansa towns, but — and that is important — no German peasants were ever made to resettle in Estonia. The proportion of Germans in the Estonian population remained between 5 and 6%, fell to 2.5% in the early 20th century and dropped lower than 2% in the 1920s. As a minority, the Germans were very active in using the Cultural Autonomy law. There were several German societies, a German political party, a professional theatre and a number of schools (14 primary schools, 9 high schools and 5 gymnasiums). German books and periodicals were published. Remarkably many of the Germans were townspeople. In Tartu University, for example, as many as five German student corporations were active. In general, Germans were well integrated into Estonian society. Even in the late 1930s every fourth engineer, every fifth clergyman and every sixth physician working in Estonia was an ethnic German.

Swedes. Swedish settlers began populating West-Estonian islands and coastal areas in the 13th–14th centuries, which, by the way, is before they “discovered” western Finland. Swedish fishermen were quick to occupy the lands that were in disuse for two reasons: first, the West-

Estonian islands are relatively young geologically, and second, the extensive uprising that took place in northern Estonia in the years 1343–1345 and the following repressions had taken a considerable toll on the Estonian population. As the Swedish settlements spread to the mainland they began to deal with land cultivation. The Swedish community consisted of small farmers and their status remained the same even during the so-called Swedish time lasting from 1561 to 1710. Their numbers went on growing gradually right into the 20th century. Then the trend turned, partly due to assimilation and partly because of resettlement to Sweden. The Swedes were not very active to take advantage of the Cultural Autonomy law, and this was for economic reasons. Living close together, they enjoyed vernacular local administration anyway. Also, they had their own Secretary for National Affairs working at the Ministry of Education from 1919–1940. (His name was Nicolaus Blee). The Swedes also had vernacular schools. The Agricultural and People's University at Pürksi, for example, was the first people's university opened in Estonia. They had their own societies, newspaper and a political organization called *Svenska Folkförbundet*. The Swedish community was first disturbed by the so-called Estonianizing campaign in the 1930s, but real distress was brought to them by Soviet power. In 1939 the Estonian Swedish population was ordered to leave the islands of Osmussaar, Naissaar and Pakri for the mainland, in order to make room for Soviet military bases.

Latvians. The Livonian Guberniya of Russia included South-Estonian as well as North-Latvian areas. As there was no clear geographic or political borderline between the two ethnic groups it is hard to say how many Latvians had lived in the Estonian territory before it became independent in 1920. Some Latvian enclaves are known to have

existed in southern Estonia (such as Tsiistre in the parish of Rõuge, for example), but as a whole, Latvian settlements never occupied a compact area. Their numbers were higher in the regions of Valgamaa, Võrumaa and Setumaa, where they had their schools and societies (in Valga, Mõisaküla, Laura etc.). Their activities remained social and educational despite the opportunities offered by the Cultural Autonomy law. Their numbers were the highest in 1934 when 5,435 inhabitants of Estonia identified themselves as Latvians. In 1945, however, Estonia lost nearly 1,500 Latvians to Russia together with Petserimaa.

Russians. The first appearance of Russians on the Estonian lands dates back to the 16th century in connection with the Livonian Wars. In the 18th century some Russian fishermen and the persecuted Old Believers settled down on the coast of Lake Peipsi. Directed immigration can be observed from the 1880s when the Russian authorities adopted the policy of Russianization. As a result, Estonia got many clerks, teachers and factory workers who could speak no other language but Russian. In the year 1922 the number of Russians in Estonia was 91,000. 20,000 of them were refugees from Russia, the rest were citizens of Estonia. Most of that population was settled in eastern Estonia, including the traditional Russian areas near Lake Peipsi, but also those beyond the river Narva and in Petserimaa, which areas had come to Estonia according to the Tartu Peace Treaty. Like the Swedes, the Russians were not too active in using the opportunities offered by the Law on Cultural Autonomy. On their relatively compact areas of settlement they had their local Russian administration, Russian schools and societies. Religious life was well organized: there were a monastery and a nunnery, both Greek orthodox. Their participation in political life was modest, cultural life was more active.

The Russian minority was the only one whose number kept continuously growing in Estonia.

Jews. The Jewish minority does not have a very long tradition in Estonia. They made their first appearance in the middle of the 19th century when Jewish merchants, craftsmen and intellectuals got permission to settle in western Guberniyas. More came in the late 19th century, when pogroms began in the Ukraine and in Byelorussia. As soon as the Law on Cultural Autonomy was enacted in 1925, the Jewish minority took advantage of the new opportunities. 98% of the Jews were townspeople, Tallinn and Tartu were their main centres, both of which had a synagogue (a third was in Pärnu and a fourth in Narva), primary schools, libraries and social organizations. Tartu University included a Chair of Jewish Studies.

Those were the 5 ethnic groups traditionally known in Estonia as national minorities. It should be pointed out, however, that until WW II the Estonian population remained rather homogeneous. In 1934 the percentage of Estonians was 88.1%. The total number of non-Estonians was 120,000 and they came from 51 ethnoses. Only 5 ethnic groups were represented by more than 3,000 people. The remaining 46 groups totalled 7,300 people.

The situation of the 1930s was radically changed by WW II and its consequences. Most of the Germans left Estonia during 1939–1941 following the *Führer's* call and thus putting an end to the period of Baltic-Germans. As for the Swedes, their sufferings of 1939 were only added to by the repressions. During the war, to be more exact, 1941–1944, about 7,000 ethnic Swedes left Estonia for Sweden. The number of Russians fell by nearly 5 times as in addition to war-driven resettlements to Russia, Estonia lost the Estonian-Russian mixed population of the Petseri and Trans-Narovian areas, who found themselves at the

other side of the new borders, enforced in 1945. For the same reasons the number of Estonian Latvians was cut by half. Due to the German occupation Estonia lost its Jews. The 1,000 Jews who had not emigrated to the Soviet Union were executed.

As a result of all those developments Estonians made up as much as 97.3% of all inhabitants of Estonia in 1945. But this was not to be for long.

Due to world war II, the number of Estonians in Estonia decreased by nearly 200,000. Many were deported to Russia (to Siberia), many fell in the batterfield, many fled to the West. 2334 km² of Estonian land was annexed to Russia. Yet the situation changed rapidly, so that by 1959 the total population had grown by 70,378 people, even though the precentage of ethnic Estonians had dropped from 97.3 to 74.6. The 1940s were the beginning of increasing immigration to Estonia, so that in 1989 the official number of aliens was 602,381, with 140 different ethnic backgrounds. Under Soviet rule immigration and national policy were directed from Moscow. As a result Estonians were also practically turned into a non-Russian enclave, a national minority.

When Estonia regained independence in 1991 a spade could at last be called a spade again. In the period 1988-1991 many ethnic groups stood by the Estonians in their quest for independence. For several of them it was the heyday of their own national awakening. Now we face the necessity of carrying out a truly objective study of the state and prospects of to-day's inhabitants of Estonia, paying due consideration to the condition of national minorities as well as of numerous smaller ethnic groups.

How many national minorities live in present-day Estonia? There is more than one possible answer.

1. As Estonia had lost practically all its national minori-

ties by 1945, it would be possible to regard all aliens in present-day Estonia as recent immigrants. So, the first answer would be — none. Advocates of this point of view, however, seem to be absent in Estonia.

2. From the point of view of indigenoussness and continuousness of the population, Estonia has two national minorities: notably, indigenous Russians — or *Estonian "own" Russians* or *Peipsi Russians* — (about 40,000 people) and Finns (about 13,000, Ingrians included). This is the view shared by the Estonian demographers. A few Finns are known to have moved to live in Estonia now and then since ancient times. They have been living in Tallinn since the 14th century. Considerable Finnish immigration took place in the 16th and 17th centuries as well as after the Northern War. In 1726–1728 over 7,000 Finnish people lived in northern Estonia, not counting Tallinn and Narva. In the 19th century there was little Finnish immigration. The 20th century immigration consisted mainly of Ingrian Finns from the historical Ingermanland. In 1922 the number of Finns counted in Estonia was 401. By 1934 it had grown to 1608 and after WW II it was more than 16,000. Unlike the Estonian Russians or Swedes the Finns have never settled on a compact area, except in *Eesti-Ingeri* (the Estonian part of Ingermanland). Although they had Finnish schools, religious and social organizations before WW II, their number was too small for cultural autonomy. Today, their number is sufficient to qualify them for the status of a national minority. In January of 1998 the Estonian Finns began to compile a national list. They are the first and up to now the only ethnic group working for the status of a national minority.

3. In 1993 the Estonian Republic re-enacted its Law on Cultural Autonomy. From the juridical, cultural and political aspects it could be argued that there are five national

minorities in Estonia, notably: Jewish, Latvian, Swedish, German and Russian. All pre-war minorities have been granted the rights and opportunities to realize themselves as national minorities, regardless of their present numbers.

4. If we add Finns to the five listed above, we get six national minorities.

Now, considering the possible future perspectives, we should at least mention Gipsies and Tartars, who also meet the criteria of indigeousness. Gipsies have lived in Estonia since the year 1533 and the Gipsies of Laiuse can well be called the Estonian "own" Gipsies. In 1989 665 Gipsies were counted in Estonia, but the Cultural Society of Estonian Gipsies reckons there are 1,500 people at the least. A permanent settlement of Tartars in Estonia dates from the 1870s. In the 1920s they also established their societies and religious organizations. In 1989 4,058 Tartars were counted in Estonia; in 1997 the number of Tartars was 3,315.

The fact that we have referred to Gipsies and Tartars does not mean that we are offering them the status of a national minority on a plate, so to speak, as being native is not the only requirement. Very important also are numbers, citizenship and a conscious preservation of national identity. What should come first (considering the necessities and obligations of an ethnic group) is the wish of the ethnic group to realize itself within the Law on Cultural Autonomy and their readiness to make efforts to attain that goal.

As for other ethnic groups (such as Azerbaijanis, Georgians, Lithuanians, Poles, etc.), they also have every opportunity to integrate into the Estonian society as well as to cultivate their identity and keep alive their social life.

But before they can apply for the status of a national minority they must keep being active for at least 50 more years, as accommodation processes take generations to develop.

Juris Vikbergs

Igaunijas nacionālās minoritātes: pagātne un tagadne

Kopsavilkums

Mūsu rīcībā nav informācijas par pirmsvēsturiskiem laikiem, bet par igauņu cilšu esamību un arī par igauņu valodu var runāt, sākot ar pirmās tūkstošgades vidu. 13. gadsimtā igauņu zemē iebruka un to iekaroja vācu un dāņu krustneši, tādējādi igauņi savā valstī zaudēja varu uz 600 gadiem. Vairākus gadsimtus cilvēki tika klasificēti atbilstoši sociālajam stāvoklim un valodai. Līdz pat 19. gadsimtam termins "nācija" netika lietots. Nacionālo minoritāšu un dominējošā vairākuma problēma Igaunijā nebija aktuāla līdz valsts politiskās neatkarības iegūšanai 1920. gadā. Tikai tad suverēnā teritorijā bija iespējams uzzināt sadalījumu starp igauņiem un citām tautībām un sākt risināt minoritāšu jautājumu. 1925. gadā tika pieņemts Likums par kultūras autonomiju. Pirms Otrā pasaules kara Igaunijas Republikā par nacionālajām minoritātēm tika atzītas piecas: krievi, vācieši, zviedri, ebreji un latvieši.

Apstākļi radikāli mainījās pēc Otrā pasaules kara. 1945. gadā igauņi bija 97,3 procenti no visiem iedzīvotājiem, bet tas nebija uz ilgu laiku. Četrdesmitajos gados aizsākās strauja imigrācija uz Igauniju no PSRS, un jau 1989. gadā

ārzemnieku skaits bija 602 381, un tie veidoja 140 dažādas etniskās grupas. Padomju varas laikā imigrācija un nacionālā politika tika vadīta no Maskavas. Kad 1991. gadā Igaunija atguva neatkarību, nacionalitāte zaudēja tās politiski noniecināto kontekstu un vairs nebija lietojami tādi neskaidri jēdzieni kā *homo soveticus* un krieviski runājošie iedzīvotāji.

Eiropā ir pieņemts nacionālo minoritāti noteikt pēc šādām piecām raksturīgām pazīmēm: (1) tautība, (2) nav vietējie iedzīvotāji, (3) skaidri nosakāma etniska, kultūras, reliģiska un lingvistiska pazīme, (4) pašidentifikācija, (5) skaitliski pietiekama reprezentācija. Etniskās grupas, kurām nav raksturīgas šīs pazīmes, nevajadzētu dēvēt par nacionālajām minoritātēm. Parasti šādas grupas veido salīdzinoši nesen iebrukuši imigranti.

*Zigurds Mikainis, Dr.phil.,
Latvijas Universitāte,
Latvija*

Etnisko minoritāšu kultūras autonomijas tiesiskie pamati

Mūsdienās kultūras autonomijas institūts ir kļuvis par etnisko minoritāšu tiesībaizsardzības sistēmas centrālo elementu. Tāpēc īsa pārskata veidā uzmanību pievērsīšu tiem starptautiskajiem (arī reģionālajiem) un nacionālajiem dokumentiem, kuros iekļauti etnisko minoritāšu tiesībaizsardzības jautājumi, normas un institūti, kas kopumā nostiprina un garantē minoritāšu kultūras autonomijas tiesiskos pamatus Latvijā.

Svarīgāko starptautisko dokumentu klāstā šajā aspektā īpašu vietu ieņem Starptautiskā Cilvēktiesību harta, kā arī ANO 1992. gada 18. decembra Deklarācija, Eiropas Padomes 1994. gada 10. novembra Vispārējā konvencija un 1990. gada 29. jūnijā Kopenhāgenā pieņemtais EDSO Cilvēktiesību dimensijas dokuments, kā arī Eiropas Padomes 1992. gada 5. novembra Valodu harta. Šajos dokumentos ir nostiprināts minoritāšu jautājuma starptautiskais raksturs, un tie regulē minoritāšu tiesībaizsardzības galvenos starptautiskos aspektus.¹

Tā kā etnisko minoritāšu tiesību institūts mūsdienās nepārprotami attīstās cilvēktiesību kontekstā, jāatgādina, ka pastāv vēl vairāki simti citu cilvēktiesību dokumentu, kurus pieņēmusi tieši ANO vai ar to saistītās organizācijas.

Šajos dokumentos viegli pamanāma cilvēktiesību saistība ar etnisko minoritāšu tiesībām un ar dažādiem šo tiesību nostiprināšanas un regulēšanas aspektiem.

Minoritāšu tiesību iedzīvināšanas starptautiskais mehānisms ir gan normatīvs, gan institucionāls. Tāpēc nepieciešams minēt galvenos institucionālos veidojumus. ANO galvenajā Cilvēktiesību komisijā ir izveidota Minoritāšu diskriminācijas novēršanas un aizsardzības apakškomisija ar 26 ekspertiem. Darbojas arī ANO Cilvēktiesību tiesa. Eiropas Padome ir izveidojusi Cilvēktiesību tiesu un iecēlusi Augsto komisāru Nacionālo minoritāšu jautājumos.

Vairumā cilvēktiesību dokumentu, kuros skartas minoritāšu tiesības kā cilvēktiesību apakšnozare, akcentēta doma, ka šo tiesību īstenošanas rezultātā ieguvējs ir indivīds. Arī visās EDSO darbības norisēs šāda pieeja ir dominējoša.

Taču pastāv dilemma par minoritāšu tiesību individuālo un kolektīvo iedabu. Etniskajām minoritātēm piederošās personas var baudīt un īstenot tiesības gan individuāli, gan grupā — kā kopienas locekļi ar savu organizāciju starpniecību (Kopenhāgenas dokumenta 32. p.).

Individuālajai pieejai ir vispārīgāks raksturs, kolektīvajai — grupu — pieejai ir specifiskāka daba. Turklāt individuālo tiesību ietvars ir nepietiekams, lai nodrošinātu minoritāšu identitātes pilntiesīgu aizsardzību. Savā būtībā minoritātēm piederošo personu tiesībām ir izteikts kolektīvs raksturs. Tāpēc tās ir daudz “jūtīgākas” (pat “kutēlīgas”), viegli politizējas un ietver lielāku politiskā riska pakāpi attiecībā gan uz starptautisko drošību un prestižu, gan uz katras valsts integritāti un sabiedrisko kārtību.

Kopumā kultūras autonomijas koncepts tiek attiecināts ne tik daudz uz indivīdu, kā uz noteiktu grupu kolektīviem. Šīs grupas funkcija — aizsargāt etniskās minoritātes kultūrkolektīvo identitāti.

Izvērtējot starptautisko minoritāšu tiesību saturiskos elementus, var konstatēt, ka te iezīmējas (arī vēsturiski) divi galvenie aspekti vai bloki.

Pirmais — tiek nostiprinātas minoritāšu pamattiesības un tiek akcentēta to aizsardzības nepieciešamība. Te galvenokārt dominē aizliegumi. Pirmām kārtām tiek aizliegtas darbības, kuras būtiski samazina vai liedz minoritātei tās tiesības uz pastāvēšanu un identitāti. Tie ir tā dēvētie negatīvie aizliegumi, kas nodrošina minoritātes pastāvēšanas tiesības un ir vērsti pret jebkādu diskrimināciju, genocīdu vai cita veida rīcību, kuras mērķis ir nostiprināt nelīdztiesīgu attieksmi. Jāatzīst, ka šāda diskriminācijas novēršana ir minoritātes tiesību aizstāvēšanas absolūts priekšnosacījums.

Otrais — pozitīvās tiesības, kas vērstas ne tikai uz minoritāšu identitātes saglabāšanu, bet arī veicina to attīstību, nodrošina reālu un stabilu līdzdarbību dažādās sabiedriskās dzīves sfērās un formās. Tādējādi diskriminācijas aizliegums un pozitīvo tiesību īstenošana būtiski nostiprina un nodrošina minoritātes kultūras, valodas, reliģijas utt. saglabāšanu un attīstību. Tā ir pilnīgas līdztiesības un līdzdarbības principa īstenošana.

Konkrētu valstu politiskā attieksme pret šiem diviem minoritāšu tiesibaizsardzības aspektiem var būt un visai bieži arī ir atšķirīga. Ir valstis, kas labvēlīgi izturas pret diskriminācijas novēršanu, bet visai nelabvēlīgi vai "vēsi" — pret specifiski pozitīvo tiesību nodrošināšanu. Pozitīvo tiesību izstrādāšana tiek atstāta otrajā plānā. Būtībā šāda attieksme etnisko minoritāti var pakļaut asimilācijai. Pret šādu attieksmi vēršas ANO 1992. gada 18. decembra deklarācija (sk. 1., 2. un 4. pantu).

Tā kā Latvija ir pilntiesīga ANO un Eiropas Padomes dalībvalsts un ir arī nepārprotami akcentējusi virzību uz Eiropas Savienību, tad tās pienākums ir nodrošināt plašu

un efektīvu minoritāšu tiesību institūta pastāvēšanu un minoritāšu tiesību pozitīvu aizsardzību kultūras autonomijas ietvaros.

Nebūs pārspilēta atziņa, ka minoritāšu tiesībaizsardzība un īstenošana kultūras autonomijas ietvaros ir arī politisks Latvijas izdzīvošanas jautājums. Šā jautājuma pozitīvs risinājums var daudzējādā ziņā Latviju raksturot kā demokrātisku, brīvu, neatkarīgu un stabilu valsti ar savas nacionālās un minoritāšu kolektīvās identitātes un vērtības apliecinājumu. "Latvijā vēl neeksistē tāda politiska vienotība, kas apvienotu visus Latvijas iedzīvotājus. (..) Latvijas politikas pamatam jābūt mazākumtautu integrācijai, balstoties uz cieņu pret mazākumtautu tiesībām un kultūru plurālismu. (..) Minoritāšu efektīvā līdzdarbība palielinās minoritāšu uzticību Latvijas suverēnai valstij un tādējādi nodrošinās Latvijas valsts iekšējo stabilitāti un ārējo drošību."²

Etnisko minoritāšu tiesību galvenais regulējošais dokuments Latvijā līdztekus Satversmei un citiem likumiem (it īpaši 1995. gada 25. aprīļa likumam "Par to bijušo PSRS pilsoņu statusu, kuriem nav Latvijas vai citas valsts pilsonības") ir 1991. gada 27. martā pieņemtais likums "Par Latvijas nacionālo un etnisko grupu brīvu attīstību un tiesībām uz kultūras autonomiju". Šis likums Latvijā visām nacionālajām un etniskajām grupām garantē tiesības uz kultūras autonomiju un pašpārvaldi kultūras sfērā. Diezgan būtiski ir tas, ka šis likums tika pieņemts laikā, kad etnisko minoritāšu tiesības pēc Otrā pasaules kara vēl nebija nostiprinātas speciālos starptautiskajos dokumentos. Tikai 1992. gadā ANO pieņēma iepriekšminēto Deklarāciju, un tikai 1994. gadā Eiropas Padome pieņēma Vispārējo minoritāšu aizsardzības konvenciju. Latvijas 1991. gada likums bija pirmais šāda veida likums Austrumeiropas postkomunisma valstīs.³ Lai gan šim likumam ir pozitīva vēsturiskā un politiskā loma, jāatzīst, ka pašreizējā

situācijā tas ir morāli (zināmā mērā arī faktiski) novecojis. Tas neatspoguļo starptautisko minoritāšu tiesību attīstības jaunākos sasniegumus.

Tāpēc kopumā ir būtiski jāpilnveido minoritāšu kultūras autonomijas tiesisko pamatu reglamentācija atbilstoši mūsdienu starptautisko standartu līmenim. Autors piekrīt uzskatam, ka ir nepieciešams izstrādāt un pieņemt jaunu likumu par minoritāšu kultūras autonomijas tiesisko statusu, kuram būtu tā dēvētā jumta likuma raksturs.

Vienlaikus kultūras autonomijas princips būtu iekļaujams arī Latvijas Republikas Satversmē, t. i., šim principam ir jākļūst par konstitucionālu normu.

Jaunajā likumā par etnisko minoritāšu kultūras autonomiju īpaša uzmanība būtu pievēršama vairākiem aspektiem un uzdevumiem.

1. Jādefinē jēdziens "etniskā minoritāte". Patlaban jēdzieni "etniskā minoritāte", "nacionālā minoritāte"; "mazākumtautība", "cittautieši" gan tiesību aktos, gan arī citos tekstos tiek lietoti kā sinonīmi. Pat Satversmē termins "mazākumtautība" ietver arī etniskās (nacionālās) minoritātes apzīmējumu, turklāt vairāk socioloģiskā, nevis juridiskā nozīmē.⁴ Līdzīga nostāja vērojama arī jaunajā Izglītības likumā.⁵ Juridiski jāizšķir arī visai principiālais jautājums par to, vai jēdziens "etniskā minoritāte" ietvers tikai personas, kas ir Latvijas Republikas pilsoņi, vai visus iedzīvotājus, arī nepilsoņus, kuriem ir kopējas etniskās piederības iezīmes. Starptautiskajos dokumentos nav fikses, vai etniskās minoritātes veido tikai valsts pilsoņi, respektīvi, pilsoņu kopumam piederošas personas. Par to tiek plaši diskutēts kā starptautiskajā sabiedrībā⁶, tā arī Latvijā⁷. Svarīgs ir arī jautājums par to, vai personas, kuras pieder pie mazākumtautības, tiks vai netiks atzītas par etnisko minoritāti, ja pastāv ieraksts pasē. Galvenais ir tas, ka katrai valstij ir tiesības pašai izlemt, kas ir etniskā

minoritāte tās teritorijā, kāds ir šo minoritāšu veids un skaits.

2. Jāprecizē jēdziens "kultūras autonomijas". Jaunajā likumā jāprecizē kultūras autonomijas modelis un tiesiskais statuss. Latvijas eksteritoriālo etnisko minoritāšu autonomija līdz šim laikam ir veidojusies ne kā teritoriāli administratīva, bet kā kultūras dzīves pašpārvalde visas valsts mērogā. To nosaka tas, ka Latvijā vienīgā teritoriālā etniskā minoritāte ir libieši.

Jaunajā likumā noteiktie kultūras autonomijas modeļa principi un citi noteikumi detalizētāk izstrādājami nolikumos un instrukcijās. Uz to pamata izveidotos un attīstītos visu etnisko minoritāšu kultūras autonomijas pašdarbīgs, iekšēji autonomas sistēmas modelis.

3. Jānosaka valsts nacionālās politikas un sabiedrības integrācijas ilglaicīgas vadlīnijas, uz kuru pamata veidotos strikts etnisko minoritāšu tiesībaizsardzības mehānisms.

4. Nopietna vērība jāpievērš etnisko minoritāšu pozitīvo tiesību un pienākumu formulēšanai atbilstoši starptautisko tiesību standartam, kā arī valsts varas vietas, lomas un funkciju noteikšanai šo tiesību realizēšanā, turklāt — precīzi fiksējot valsts uzņemto saistību apjomu.

5. Jānosaka arī etnisko minoritāšu tiesību īstenošanas mehānisma līmeņi: likumdevējvara, izpildvara, tiesu vara, pašvaldības, turklāt — ievērojot detalizētu attiecīgo saistību izpildes un sankciju sistēmu.

6. Jādibina minoritāšu biedrības, apvienības, asociācijas utt. un jānosaka to darbības tiesiskie pamatprincipi un statuss.

7. Minoritāšu dažādo organizāciju tiesiskā statusa reglamentācijā īpaša uzmanība pievēršama to hierarhijas, lemjošo un izpildu institūciju uzbūves, kompetences un darbības reglamentācijai.

8. Tiesiski respektablā līmenī jāpārkārtos līdzšinējais un būtiski jānostiprina minoritāšu tiesībaizsardzības val-

stiskās regulācijas mehānisms Latvijā (ne zemāk kā valsts ministra līmenī).

9. Jāveicina daudzpusīgu (arī reģionālu) līgumattiecību, to sistēmas veidošanās starp minoritāšu etniskās izcelsmes valstīm un Latvijas Republiku jautājumos par sadarbību un palīdzību minoritāšu interešu un vajadzību labākai apmierināšanai.

10. Jānosaka minoritāšu un to darbības tiesiskās robežlinijas nolūkā novērst Latvijas valsts suverenitātes, teritoriālās integritātes un nacionālās drošības apdraudējumus. Tas ir jautājums par etnisko minoritāšu pienākumu institūta izvērsanu un nostiprināšanu, precizējot riska robežu to darbībām un aktivitātēm. Etniskajām minoritātēm ir raksturīgas daudz un dažādas īpatnības, taču viena no īpatnībām, ar ko tās nedrīkst atšķirties no pārējiem valsts iedzīvotājiem, ir lojalitāte pret mītnes zemi. Visiem ir jārespektē valsts likumi un citas pamatotās prasības, jo tas ir abu pušu interesēs.

Atsauces

¹ *Dribins L.* Eiropas valstu minoritāšu tiesības. — Eiropas Padomes informācijas un dokumentācijas centrs. — Rīga, 1998.

² *Young-Chul H.* Latvijas politika minoritāšu jautājumā. — Latvijas vēsture. — LU, 1998, 1(29). — 82. lpp.

³ *Ethnic Minority Rights in Central Eastern Europe.* — Ed. by Magda Opaleki and Piton Dutkeiwiez. Canadian Human Rights Foundation. — Ottawa, 1996. — p. 54.

⁴ Latvijas Republikas Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs (turpmāk — Ziņotājs). — 1998. — 22. nr. — 41.lpp.

⁵ Ziņotājs. — 1998. — 24. nr. — 80. lpp.

⁶ Heckmann F. *Ethnische Minderheiten. Volk und Nation. Soziologie interethnischer Beziehungen.* — Stuttgart, 1992., s. 56–57; General Comment 23(50) of the Human Rights Committee. Report of the Human Rights Committee, — Vol. I. GAOR, 49 Session; *Thornberry P.* *International Law and the Rights of minorities.* — New York: Oxford Univ. Press, 1991. — p. 6.

⁷ *Vēbers E.* *Latvijas valsts un etniskās minoritātes.* — Rīga, 1997. — 49., 52., 55., 63. lpp.; *Apine I.* *Nacionālā politika Baltijas valstīs.* — Rīga, 1955. — 66. lpp.

Zigurds Mikainis

Legal Principles for the Cultural Autonomy of Ethnic Minorities

Summary

The institution of cultural autonomy has become the central element of the system directed towards protecting the rights of ethnic minorities.

The author in this short overview describes the contents, norms and institutions of the international and local legal documents protecting the rights of ethnic minorities in Latvia and other countries (also regions). These documents generally strengthen and guarantee the legal principles of the cultural autonomy of ethnic minorities.

The article also draws one's attention to the fact that there exists a dilemma between the individual and collective nature of ethnic minority rights.

The author indicates two features of international minority protection rights. The first pertains to the consolidation of basic minority rights and the recognition of the necessity to protect them. This block is dominated by interdiction, prohibiting the activities aimed at diminishing or eliminating the rights for existence and identity of a minority. The second block can be characterized as positive rights directed not only at preserving the identity of a minority, but also at furthering its development, insuring its real and constant participation in various spheres and forms of social life. The policies of particular countries vary regarding these two mechanisms.

The article accentuates the idea that the protection and implementation of ethnic minority rights within the framework of cultural autonomy is a matter of survival for Latvia as well. The article supports the necessity of working out and passing a new law on the legal status of cultural autonomy of minorities in order to reach the level of contemporary international standards. The principle of cultural autonomy should be included in the Constitution of Latvia.

In the new law on the institution of cultural autonomy, special attention should be paid to defining more precisely the concept of ethnic minority and cultural autonomy, to determining long-term guidelines for the national policy and integration of the society by the state, to creating a catalogue of positive rights and duties of minorities so that it corresponds to the international catalogue of rights. The author proposes to review and to bring to a respectable level the government bodies in charge of protection of minority rights.

The article ends with a proposal that the law should also define the borderline for the activities of minorities, so that the sovereignty, territorial integrity and national security of the Latvian state is not jeopardized.

*Juris Goldmanis,
Latvijas Kultūras akadēmija,
Latvija*

Minoritāšu kultūras autonomijas jautājumi Latvijas Republikas Satversmes sapulcē un 1.-4. Saeimā (1920-1934)

Latvijas Republika bija viena no tām jaunajām unitārajām valstīm, kuras pēc Pirmā pasaules kara izveidojās uz bijušo impēriju drupām. Pēc neatkarības iegūšanas tai bija jāizstrādā un jāievieš tāds etnopolitikas modelis, kas iespējami atbilstu gan pamatnācijai — latviešu, gan vēsturisko minoritāšu nacionālajām un kultūras interesēm.

Gan latviešu, gan minoritāšu politiķi pamatos bija vienprātis, ka Latvijas apstākļiem piemērotākais būtu minoritāšu kultūras autonomijas modelis. Taču diskusijas parlamentā un sabiedrībā parādīja, ka pastāv visai atšķirīga izpratne par tā ieviešanu dzīvē.

Šā pārskata sagatavošanai galvenokārt izmantotas Latvijas Republikas Satversmes sapulces un Saeimas sēžu publicētās stenogrammas, parlamenta komisiju un dažu deputātu personiskie fondi Latvijas Valsts vēstures arhīvā, kā arī vēsturnieku pētījumi.

Mūsdienu pētniekam jāņem vērā arī tas, kādi bija likumdevēju priekšstati par minoritāšu problēmas risinājumu.

Minoritāšu kultūras autonomijas jeb kultūrnacionālās autonomijas koncepciju 20. gadsimta sākumā teorētiski bija izstrādājuši austriešu sociāldemokrāti Oto Bauers un Karls

Renneris. Laikposmā pirms Pirmā pasaules kara un kara gados nacionālais jautājums tika plaši diskutēts latviešu sabiedrībā, un Latvijā bija pietiekami labi zināmi Rietumeiropas autoru darbi par minoritāšu tiesībām.¹ Kultūras autonomiju izprata kā sava veida alternatīvu teritoriālajai autonomijai un saistīja to ar personālās autonomijas un publiski tiesisku organizāciju ideju. O. Bauers nepārprotami bija deklarējis, ka optimālais minoritāšu jautājuma risinājums ir “prasība, lai minoritātes konstituētos kā publiski tiesiskas apvienības uz personālā principa pamata”.²

Latvijā bija jāņem vērā tas, ka minoritāšu problēmai bija nozīmīga vieta Versaļas sistēmā. ASV pārstāvji Parizes miera konferencē ne tikai izvirzīja nāciju pašnoteikšanās principu, bet arī rosināja izveidot starptautisku minoritāšu tiesību aizsardzības sistēmu, Pirmā pasaules kara uzvarētājvalstīm slēdzot miera līgumus ar zaudētājvalstīm un īpašus līgumus ar jaunajām valstīm par to atzišanu *de iure*.³

Divdesmitajos gados Eiropas valstu minoritāšu deputāti savu darbību savstarpēji koordinēja, kā arī saņēma dažādas konsultācijas no ārpuses. Kā liecina vācbaltu deputāta Vilhelma Firksa personiskā fonda materiāli Latvijas Valsts vēstures arhīvā, viņa rīcībā bijis no Berlīnes atsūtīts ar 1919. gada 11. martu datēts izvērstis projekts, kurā 22 paragrāfos detalizēti izstrādāts minoritāšu kultūras autonomijas modelis. Maz pētīts ir jautājums par ebreju organizāciju iniciatīvām minoritāšu tiesību aizsardzības jomā pasaulē. Ir zināms, ka Amerikas Ebreju kongress 1918. gadā bija izstrādājis plašu programmu šai jautājumā un ka ASV, Lielbritānijas u. c. valstu ebreju pārstāvji aktīvi darbojās Parizes miera konferencē. Latvijā minoritāšu kultūras autonomijas tiesisko un praktisko jautājumu izvirzīšanā sevi apliecināja mēreni sociālistiskās organizācijas *Ceire-Cion* pārstāvji J. Hellmanis (Satversmes sapulcē) un prof. M. Lazersons (1.–3. Saeimā).

Liela nozīme bija arī 1925. gadā nodibinātajam Eiropas Tautību kongresam, kura mītne atradās Ženēvā. Kongresa vadībā aktīvi darbojās vācbaltu demokrāts P. Šimanis, kongresa kopsēdēs piedalījās arī citi deputāti, kas pārstāvēja Latvijas minoritātes. Tika organizētas arī īpašas Baltijas valstu minoritāšu pārstāvju konferences.

Latvijas Tautas padomes politiskajā platformā, kas publicēta vienlaikus ar valsts proklamēšanu 1918. gada 18. novembrī un uzskatāma par Latvijas pirmo pagaidu konstitūciju, cita starpā bija deklarēts, ka “nacionālo grupu kulturālās un nacionālās tiesības nodrošināmas pamata likumos”. Kaut gan vadošais konstitucionālo tiesību speciālists prof. K. Dišlers vēlāk atzina, ka šī norma nav saistoša Satversmes sapulcei, minoritāšu deputāti (17 no 152 Satversmes sapulces deputātiem) ne bez pamata uzskatīja, ka šī deklarācija prezumē mazākumtautību tiesību garantēšanu pamatlikumā Satversmē un īpašos likumos. Satversmes komisijā atbilstoši pārstāvības kvotai tika ievēlēti trīs minoritāšu deputāti — P. Šimanis (Vācu demokrātu partija), A. Bočagovs (Krievu nacionāldemokrātu partija) un J. Hellmanis (*Ceire-Cion*).

Jau 1920. gada 19. jūnijā J. Hellmanis, kurš darbojās Satversmes pilsoņu tiesību un pienākumu tiesību apakškomisijā, ierosināja pamatlikumā ietvert īpašu daļu “Mazākuma tautību sevišķās tiesības”. Satversmes projekta apspriešanas gaitā Satversmes komisijas apakškomitejās un plenārsēdē (no 1920. gada 8. septembra līdz 1921. gada 21. novembrim) radās visai nopietnas domstarpības gan par minoritāšu autonomijas tiesību būtību, gan to formulēšanas formu Satversmes projektā. Sākotnēji tika ierosināts garantēt ļoti plašu kultūras autonomiju un nodot vispārējās vēlēšanās ievēlēto minoritāšu publiski tiesiska rakstura institūciju kompetencē attiecīgās tautības izglītības, literatūras, mākslas, teātru u. c. jau-

tājumus. Bija paredzēts arī deklarēt tautības brīvas izvēles principu.

Pret tik plašu mazākumtautību tiesību garantēšanu Satversmē principiāli vienotā opozīcijā nostājās dažādu politisko virzienu latviešu deputāti. Galu galā Satversmes sapulces plenārsēdē tika apspriesti divi Satversmes otrās daļas projekta panti.

1922. gada 7. februārī otrajā lasījumā ar lielu balsu vairākumu tika pieņemts 115. pants: "Latviešu valoda ir valsts valoda. Mazākuma tautību piederīgajiem ir garantēta viņu valodu brīva lietošana kā runā, tā arī rakstos. Kādas mazākuma tautību valodas un cik tālu pielaižamas valsts pārvaldē un tiesu iestādēs, noteic atsevišķi likumi." Vienbalsīgi un bez diskusijām deputāti pieņēma 116. pantu: "Mazākuma tautības ir savās nacionāli kulturālajās lietās autonomas publiskas organizācijas. Kādas mazākuma tautības par tādām uzskatāmas, kādi tām orgāni, kā arī šo orgānu kompetenci un ievēlēšanas kārtību, noteic sevišķs likums."⁴ Pēc Tautas padomes 1919. gada 8. decembrī pieņemtā likuma "Par mazākuma tautību skolu iekārtu" šāda Satversmes pantu redakcija neapšaubāmi bija minoritāšu kultūras autonomijas aizstāvju augstākais sasniegums, un tas savukārt varēja izraisīt visai tālejošas sekas, taču 5. aprīlī, balsojot kopumā par Satversmes otro daļu trešajā lasījumā, balsis sadalījās šādi: 62 "par", 6 "pret", 62 "atturas", un rezultātā Satversmes otrā daļa vispār netika pieņemta.

Minoritāšu frakcijas iesniedza arī atsevišķus likumprojektus 1922. gada 29. martā — "Vācu tautības apvienības kultūras pašvaldība un vācu valodas lietošana Latvijā" un analogu likumprojektu par ebreju minoritāti, bet 31. maijā — par krievu minoritāti. Tie tika nodoti apspriešanai Satversmes komisijā un Juridiskajā komisijā, taču plenārsēdē izskatīti netika.

Šie likumprojekti bija ļoti izvērsti. Piemēram, Baltvācu partiju komitejas akceptētajā Satversmes sapulces iesniegtajā projektā bija 41 pants, tajā detalizēti bija izstrādāta vācu minoritātes organizācijas struktūra, vācu skolu iekārta, noteiktas kultūras pašpārvaldes funkcijas un vācu valodas lietošanas tiesības valsts centrālajās un pašvaldību iestādēs. Projektā bija paredzēta visu vācu tautības Latvijas pavalstnieku reģistrācija Latvijas vācu kadastrā, vāciešu sociālā apgāde, visu baznīcas lietu autonomija un vācu tautības apvienības budžeta veidošanas avoti.

Raksturīgi, ka šajā laikā presē jau izskanēja brīdinājumi par minoritāšu lomas pieaugumu. Ietekmīgais labējais politiķis A. Bergs avīzes "Latvis" ievadrakstā "Valstiskais viedoklis" 1922. gada 5. maijā salīdzināja minoritātes ar Mātes Latvijas nepaklausīgiem bērniem un uzstāja, lai minoritāšu prasības paliktu "valstiskās robežās".

Minoritāšu kultūras autonomijas likumprojektu tālākvirzīšana tika pārcelta uz 1. Saeimu (1922–1925), kurā bija ievēlēti 15 minoritāšu deputāti. Tika sagatavoti un ar Saeimas lēmumu nodoti izskatīšanai komisijām likumprojekti par vācu (1923. gada 14. decembrī), poļu (1924. gada 18. martā) un ebreju (1925. gada 30. janvārī) minoritāšu nacionālkulturālo pašvaldību un attiecīgu valodu lietošanu Latvijā. Taču šie projekti bezcerīgi iestrēga komisijās, un 1925. g. 6. maijā P. Šimanis sarūgtināts konstatēja, ka "...autonomijas projekti šini Saeimā ir aprakti".

Lai gan tas atklāti vēl netika pausts, lielākā daļa latviešu deputātu nevēlējās akceptēt minoritāšu visai tālējošās pretenzijas uz plašu kultūrnacionālu autonomiju. Demokrātiskā centra partijas CK jau 1923. gada 14. februārī bija pieņēmusi lēmumu nepieļaut, ka Saeima garantē minoritātēm to tagadējās tiesības. Apspriežot Ministru prezidenta H. Celmiņa valdības (trešā valdība šīs Saeimas laikā) deklarāciju, J. Vesmanis (Demokrātiskais centrs) 1924. gada

16. decembrī paziņoja: "Mums uz dienas kārtības stāv minoritāšu autonomijas jautājums — šis projekts ir sastādīts tādā veidā, ka tas no valstiskā viedokļa nav pieņemams. Tā nav kultūras autonomija, pret kuru mēs neviens neiebilstam, bet runa ir par valsts nodibināšanu valstī." Zemnieku savienības deputāts Ā. Klīve puda līdzīgu viedokli: "[Skolu lietās] mēs tagad esam devuši minoritātēm tik lielas tiesības, ka tālāk iet vairs nevar." Raksturīgi arī sociāldemokrāta K. Dēķena apsvērumi, apspriežot vācu minoritātes autonomijas projektu Izglītības komisijā: "...principā ir jāatzīst, ka autonomija ir vajadzīga. (..) No paša sākuma, vēl Tautas padomes laikā, pret kulturālo pašvaldību minoritātēm nekādi iebildumi netika celti. (..) Jautājums pa daļai jau pats par sevi ir nokārtojies. (..) autonomija ir vajadzīga. (..) Tomēr pēc būtības visā visumā projektam piekrist nevarēs."

Šajā laikā jau parādījās publikācijas, kurās tika izvirzīti pretargumenti Saeimā iesniegtajiem autonomijas projektiem. Šeit īpaši jāpiemin publicista A. Krodera brošūra "Par minoritātu autonomiju". Autors brīdināja, ka "publiski tiesiska autonomija Latvijas minoritātēm radītu bīstamu precedentu: ja 3 procenti vāciešu var prasīt publiski tiesisku varu, patstāvīgu rīcību, tad var rasties arī citas vienības (ne nacionālas, bet kulturālas, apgabalu utt.), prasot līdzīgas tiesības." Kā nopietns arguments tika izvirzīts pieņēmums, ka "par publiski tiesisku autonomiju, uz personāliem pamatiem, var runāt vienīgi attiecībā uz valstīm, kur vienā teritorijā dzīvo divas vai trīs nācijas ievērojamā procentuālā samērā: vai nu visai līdzīgi, vai apmēram līdz 20 procentiem".⁵

Divdesmito gadu sākumā minoritāšu problēma bija ne tikai iekšpolitikas jautājums. Jau 1921. gadā Tautu Savienība bija pieprasījusi, lai Latvija oficiāli apstiprinātu gatavību īstenot tādus minoritāšu tiesību aizsardzības

pasākumus, kādi paredzēti Parizes 1919. gada miera līgumos. Tas tika izdarīts. Taču 1922. gada septembrī Tautu Savienībā no jauna izcēlās diskusijas par minoritāšu politiku Latvijā, šīs diskusijas plaši tika atreferētas arī Latvijas presē (piemēram, "Vēstules no Tautu Savienības" avīzē "Brīvā Zeme"). 1923. gada vasarā jaunās Z. Meierovica valdības deklarācijā Saeimai īpaši tika norādīts: "Atzidama mazākuma tautību vispāri pieņemtās tiesības, valdība par savu tuvāko uzdevumu šinī virzienā uzskata nokārtot Latvijas minoritāšu tiesisko stāvokli ar Tautu Savienību." Tā paša gada 7. jūlijā Tautu Savienība pieņēma zināšanai M. Valtera iesniegto deklarāciju par Latvijas valdības gatavību respektēt minoritāšu tiesību aizsardzības vispārējos principus. Deputāts M. Lazersons Saeimā pārmeta valdībai, ka Latvijā par to nav pietiekamas informācijas, bet Z. Meierovics paskaidroja, ka Ženēvā parakstītā deklarācija ir īsa, ka Latvijas likumi pietiekami aizsargā minoritātes, un uzsvēra, ka Tautu Savienība izvirza prasību, lai minoritātes lojāli izturētos pret valsti. Latvijas valdības uzdevumā 1925. gada 3. novembrī Tautu Savienības ģenerālsekretariātam tika iesniegts jauns memorands, kurā vēlreiz bija apliecinātas minoritāšu tiesības plaši lietot savu valodu un baudīt citas brīvības.

Kamēr latviešu deputāti ar dažādām atrunām centās novilcināt minoritāšu kultūras autonomijas likumu apspriešanu, minoritāšu deputāti Saeimas plenārsēdēs un komisijās pastāvīgi aktualizēja dažādus kultūras autonomijas aspektus. Vislielākā uzmanība tika veltīta minoritāšu skolām. 1919. gada 8. decembrī pieņemtais likums "Par mazākuma tautību skolu iekārtu Latvijā" bija minoritāšu galvenais sasniegums, ar to bija likti pamati autonomai minoritāšu skolu sistēmai, kuru pārzināja pašu minoritāšu izvirzītie Izglītības ministrijas Mazākuma tautību skolu pārvaldes darbinieki. Saeimas Izglītības komisija regulāri

noklausījās Izglītības ministrijas pārskatus par minoritāšu skolu darbu. Kad 2. Saeimas (1925–1928) darbības laikā tika apspriests jauns Izglītības likuma projekts (to apsprieda ilgāk nekā gadu!), minoritāšu pārstāvjiem Izglītības komisijā izdevās novērst mēģinājumu atcelt īpašo likumu par mazākuma tautību skolām. Vēlāk 3. Saeimas (1928–1931) darbības sākumā viņi panāca, ka jaunās valdības deklarācijā tika ierakstīts, ka nesašaurinās spēkā esošos noteikumus par minoritāšu skolām.

Taču 4. Saeimas (1931–1934) laikā, kas raksturīgs ar īpaši asām latviešu un minoritāšu deputātu sadursmēm, ar nacionālisma un starpetniskās spriedzes pieaugumu sabiedrībā, minoritāšu skolu autonomijas tiesības bija nopietni apdraudētas.

Konfrontācija ar minoritātēm iezīmējās jau 4. Saeimas pirmajās sēdēs. Tradicionāli minoritāšu frakcijām (4. Saeimā — 17 deputāti) “pienācās” parlamenta sekretāra biedra (viens no pieciem Prezidija locekļiem) vieta taču šoreiz deputāti aizklātā balsošanā citu pēc citas noraidīja četras kandidatūras un tikai piekto Krievu vecticībnieku darba tautas frakcijas deputātu T. Pavlovski beidzot ievēlēja. Drīz pēc tam ļoti asas debates notika sakarā ar Demokrātiskā centra un citu latviešu pilsonisko deputātu centieniem ierobežot likumos noteiktās minoritāšu valodu lietošanas tiesības, arī Saeimas kārtības rulli (reglamentā) paredzētās tiesības uzstāties parlamentā vācu un krievu valodā.

Spriedze īpaši pieauga, kad M. Skujenieka valdība parlamenta sesiju starplaikā izdarīja vairākus grozījumus likumos, kuri tieši skāra minoritāšu kultūrnacionālās intereses, sašaurinot viņu līdzšinējās tiesības. Īpašu kampaņu pret minoritāšu it kā nepelnīti lielajām privilēģijām izvērsa izglītības ministrs A. Ķeniņš (Demokrātiskais centrs) un viņa partijas biedri Saeimā. Tā kā šo par *Kulturkampf*

nodēvēto politiku, kas bija vērsta pret minoritātēm, aktīvi atbalstīja redzami politiķi un latviešu inteliģences pārstāvji, kurus uzskatīja par demokrātiskiem un centriskiem, minoritāšu pārstāvji nonāca visai sarežģītā situācijā. Diskusiju karstumā arī sociāldemokrāti — joprojām lielākā frakcija Saeimā — draudēja “vairs nesargāt minoritātes”. P. Šimanis stāvokli vērtēja šādi: “Negatīvi noskaņota nacionāla sajūta ir pacelta par valsts lozungu. Ja vēl pirms 12 gadiem visi bija vienisprātis, ka suverēnā vara Latvijas valsti pieder Latvijas tautai, t.i., visu pilsoņu kopumam, tad tagad pilnīgi pretēji Satversmei grib atzīt tikai latviešu valsti un latviešu valsts intereses.”

Galū galā būtiskākos A. Ķeniņa iesniegtos likumprojektus noraidīja (iecerētie minoritāšu skolu autonomijas un valodu lietošanas ierobežojumi tika īstenoti pēc 1934. gada 15. maija valsts apvērsuma), taču ilgstošā konfrontācija minoritāšu kultūras autonomijas jautājumos nenāca par labu demokrātijai.

Nobeigumā būtu jāzvirza jautājums, vai Latvijā parlamentārās demokrātijas laikā īstenoto politiku var kvalificēt kā kultūras autonomiju.

Laikabiedru vērtējums par to nav viennozīmīgs. Respektablajā Brokhauza enciklopēdijā tolaik bija rakstīts, ka kultūras autonomija īstenota Igaunijā (saskaņā ar 1925. gada 5. februāra likumu), bet “Latvijā īstenota tikai skolu pārvaldes autonomija (*Schulverwaltungsautonomie*); vācu frakcijas likumprojekts par kultūrnacionālo pašpārvaldi vēl nav pieņemts”⁶. Saeimas deputāts prof. M. Lazersons Baltijas valstu minoritāšu pārstāvju konferencē 1926. gadā teica: “Latvijā mums ir speciāls likums, bet tā nav autonomija — labākajā gadījumā tas ir pirmais solis šajā ceļā.” Tomēr visai izplatīts bija arī viedoklis, ka Latvija devusi minoritātēm “plašas kultūras autonomijas tiesības” (deputāta K. Skalbes vērtējums Saeimā teiktajā runā 1932.

gadā un daudzi citi līdzīgi apgalvojumi parlamenta debatēs un presē).

No laika distances raugoties (īpaši uz nivelējošās, unificējošās padomjlaika nacionālās politikas fona), galvenokārt tika runāts par pozitīvo kultūras autonomijas pieredzi demokrātiskajā Latvijā.

Atsauces

¹ Sk., piemēram, O. Bauera un K. Rennera uzskatu izklāstu grāmatā: *Valters M.* Mūsu tautības jautājums: domas par Latvijas nākotni un tagadni. — B. v., 1914. — 48.-51. lpp.

² *Bauer O.* Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie. 2. Aufl. — Wien, 1924. — S. 529.

³ *Viefhaus E.* Die Minderheitenfrage und die Entwicklung der Minderheitenschutzverträge auf der Pariser Friedenskonferenz 1919 // Eine Studie zur Geschichte der Nationalitätenproblem im 19. und 20. Jahrhundert. — Wützburg, 1960.

⁴ Latvijas Satversmes Sapulces stenogrammas. 5. sēj. — Rīga, 1922. — 336.-337. lpp.

⁵ *Kroders A.* Par minoritāšu autonomiju. — Rīga, 1924. — 44. lpp. Arguments, ka minoritāšu tiesības uz autonomiju atzīstamas vienīgi skaitliski lielākām tautībām, vismaz 20 procentiem no attiecīgās valsts iedzīvotājiem, vēlāk tika izmantots secinājumam, ka "Latvijā minoritāšu nemaz nav, un cit-tautībnieku autonomijas pretenzijas principā noraidāmas". Sk.: Minoritāšu tiesības. — Latviešu konversācijas vārdnīca. — 14. sēj. — Rīga, 1936. — 27344. sl.

⁶ Kulturautonomie. — Die Große Brochhaus: Handbuch der Wissens in 20 Bänden. 15., völlig nearb. Aufl. — Leipzig, 1931. — 10. Band. — S. 639.

Juris Goldmans

The Issues of the Cultural Autonomy of Minorities in the Constitutional Convention and the Saeima (Parliament) of the Republic of Latvia (1920-1934)

Summary

The idea of cultural autonomy was popular in Europe after World War I. The Latvian and minorities' politicians also hoped that its implementation would be a good basis for the integration of the historical minorities into the new Latvian state.

The Constitutional Convention (*Satversmes sapulce*) witnessed long and extensive debates on how to formulate the minority rights to cultural autonomy in the Constitution. However, Part II of the Constitution on citizen rights and duties was not adopted, which is why this provision was not stipulated by law. Latvian politicians had a reserved attitude towards the subsequent initiatives of minority deputies. They tried to delay the review of these issues in a number of ways. The major success of the minorities was the adoption of the 1919 law "On the Establishment of Schools for Minorities". The minority MPs, especially in the forth Saeima made efforts in Parliament to protect the rights of school autonomy.

Elmārs Vēbers

Pēcvārds

Kā jau minēts ievadā, šajā grāmatā publicēti starptautiskās konferences dalībnieku raksti, kas speciāli sagatavoti šim izdevumam. Šī nav pirmā grāmata par etnopolitiku, kas sagatavota, izmantojot starptautiskas konferences materiālus.

Pirmā Filozofijas un socioloģijas institūta Etnisko pētījumu centra (tolaik Filozofijas un tiesību institūta) organizētā konference ar nosaukumu "Demokratizācija un nacionālās tiesības" notika 1990. gadā martā, un tajā uzmanība galvenokārt bija pievērsta cilvēka (individa) brīvības problēmai, cilvēktiesību saistībai ar nacionālo brīvību, ar nācijas (grupu jeb kolektīvajām) tiesībām, tostarp nācijas pašnoteikšanās tiesībām. Toreiz filozofijā un politikas teorijā, kā arī starptautiskajos tiesību dokumentos meklējām atbildes uz jautājumu, ko nozīmē cilvēktiesības un ko — nacionālās tiesības, kāda ir to saistība, un kā cilvēktiesības un nācijtiesības piemērojamas Latvijas apstākļos.¹

Nācijtiesības un to realizācija tautas garīgajā un materiālajā labklājībā, tautas pastāvēšanas nodrošinājums laikā un telpā tolaik bija arī politiski aktuāls jautājums, jo Latvijas neatkarība vēl nebija atjaunota. Balstoties uz nācijtiesībām, ir iespējams pamatot neatkarības un brīvības ideju, to, ka tikai neatkarīga (brīva) tauta spēj nodrošināt savu labklājību, savas valodas aizsardzību un kultūras uzplaukumu. Tāpēc nācijtiesību aktualizācija ir būtiska tautām, kuras cīnās par savu valstisko neatkarību vai kuras nav drošas par savu kultūras vērtību saglabāšanas iespējam.

Jau 1990. gadā Latvijā ir vērojama kāda visai raksturīga sabiedriskās domas iezīme, kas saglabājas arī turpmākajos gados. Tā ir tieksme nodalīt un daļēji pat pretstatīt nācijas un cilvēka tiesības, turklāt latvieši par galvenajām, noteicošajām mēdz (mēdza) uzskatīt nācijas (pašnoteikšanās) tiesības, bet cittautieši — cilvēka tiesības. Tas it kā liecina par to, ka latvieši ir gatavi aizstāvēt savas nācijtiesības arī nedemokrātiskām metodēm, savukārt cittautieši pieļauj, ka cilvēktiesību nodrošinājums ir sasniedzams, arī ignorējot nācijas pašnoteikšanās tiesības. Tiesa, socioloģiskie pētījumi jau tolaik konstatēja šādas ievirzes pretrunīgumu, jo atklāja, ka latvieši salīdzinājumā ar cittautiešiem arī tajā laikā bija vairāk orientēti uz demokrātiskām pārmaiņām.² Taču to gadu attieksme pret cilvēktiesībām ir lielā mērā saglabājusies un arī tagad latvieši bieži vien cilvēktiesības uztver rezignēti un atturīgi.

Arī nākamajā konferencē ("Demokrātija un etnopolitika", Rīgā, 1992. gadā) turpinājās diskusija par cilvēktiesību un nācijtiesību savstarpējās saistības problēmu un šo tiesību konkretizāciju Latvijas apstākļos. Tas veicināja vairāku publikāciju rašanos par šo tematiku, bet turpmākajos gados šī tematika Latvijā vairs netika izvērstā. Tomēr nebūtu pareizi nācijtiesību teoriju nodot pilnīgi aizmirstībai, jo etniski daudzveidīgajā Latvijā cilvēktiesības var nodrošināt, tikai ievērojot un izprotot nācijtiesības (pašnoteikšanās tiesības), veidojot Latviju par nacionālu un demokrātisku valsti, kur latviešu valodai un latviešu kultūrai ir dominējošā loma.

Otrajā konferencē iezīmējās vēl viens nozīmīgs temats. Sākām pievērst uzmanību valsts nacionālās politikas (etnopolitikas) uzdevumiem un tās saistībai ar demokrātijas attīstību Latvijā. Etnopolitika Latvijā aktualizējas sakarā ar Latvijas vēstures un etnodemogrāfiskajām īpatnībām. Šai politikai vajadzētu istenoties divos savstarpēji

saistītos virzienos, respektīvi: 1) sekmēt nacionālas valsts veidošanos Latvijā, kas garantētu latviešu etniskās nācijas drošību — latviešu valodas, latviešu kultūras un latviskās izglītības sistēmas nostiprināšanos; 2) atbalstīt nacionālās minoritātes, veicinot minoritāšu kultūras attīstību un citautiešu etniskās identitātes saglabāšanas iespējas.

Starp daudzajām atziņām un jaunajām idejām, kas izskanēja konferencē, bija vismaz viena, kas tagad gadu ritumā vērtējama citādi nekā tolaik — tā bija ideja par politisko nāciju.³

1994. gadā organizējām plašu starptautisku konferenci "Demokrātija un etnopolitika — Rīga '94", kurā piedalījās viesi no daudzām valstīm — ASV, Kanādas, Norvēģijas, Lietuvas, Igaunijas, Lielbritānijas, Krievijas, Austrālijas, Nīderlandes, Slovēnijas. Šajā konferencē pievērsām uzmanību etniskās identitātes, valodas politikas, pilsonības politikas pamatprincipu, etniskās stratifikācijas, minoritāšu organizācijas, etnopolitikas starptautiskā konteksta tematikai. Sevišķu vērību veltījām nacionālajai politikai Baltijas valstīs, lai izprastu kopīgās iezīmes un atšķirības, kādas pastāv starp tām. Tos materiālus, kas attiecas uz Baltijas valstīm, izdevām grāmatā "Nacionālā politika Baltijas valstīs"⁴. Tajā analizēta krievu problēma Baltijas valstīs, etnisko minoritāšu stāvoklis, integrācijas process, nacionālās valsts loma, etniskā stratifikācija, lingvistiskās cilvēktiesības, tajā atrodami arī socioloģisko pētījumu un statistikas dati par etnosituāciju Latvijā, Igaunijā un Lietuvā.

Kaut arī konferencē maz runājām par politisko nāciju jeb valstsnāciju (pilsoņu nāciju), gatavojot grāmatu, šim tematam tika pievērsta lielāka uzmanība. Pēc grāmatas iznākšanas aizsākās diskusija par politisko nāciju. Savukārt šī diskusija ievadīja sarunas par sabiedrības integrācijas ideju un integrācijas nozīmi Latvijā.

Gatavojoties ceturtajai konferencei, veicām rūpīgu sagatavošanas darbu, izstrādājot un popularizējot politiskās nācības ideju. Raksti par šo tematu tika publicēti gan pirms, gan pēc konferences.⁵ Kaut arī pasaules politiskajā literatūrā tas nebūt nav jauns temats, Latvijā politiskās domāšanas aprītē tā tikko kā bija ienākusi. Sabiedrisko domu arvien vairāk sāka nodarbināt pilsoņu kopuma un sabiedrības vienotības nozīme un šīs vienotības nepieciešamība valstī. Šajā laikā politiskās nācības idejai un sabiedrības integrācijai uzmanību sāka pievērst arī Latvijā krievu valodā iznākošā prese.

Politiskās nācības ideja aizstāv pilsoņu kopuma vienotību valstī, tā atzīst visu pilsoņu vienlīdzīgas tiesības un iespējas, viņu atbildību par to, kas valstī notiek, viņu līdzdalību valsts dzīvē. Kaut arī demokrātiskā valstī pilsoņu vienotība taktiskās domāšanas līmenī ne vienmēr ir iespējama, stratēģiskā skatījumā tā ir nepieciešama, jo no tās ir atkarīgi valsts attīstības tempi, valstiskās neatkarības stabilitāte laika ritumā, valsts iekšpolitiskā drošība. Tāpēc politiskajā nozīmē valstsnācības jēdziens ir pakārtots pilsoņu kopuma un valsts attīstības stratēģijai daudz lielākā mērā nekā dažādu politisko spēku konjunktūras izpratnei.

No publikācijām sabiedrības saziņas līdzekļos plašāka sabiedrības daļa guva ieskatu par politiskās nācības problemātiku. Taču bieži vien šajās publikācijās bija vērojams politiskās nācības problemātikas ikdienas redzējuma uzslāņojums, kas liecināja par autoru vājo teorētisko sagatavotību, stereotipisku domāšanu, noslieci uz dažādiem pārspilējumiem, vienpusīgiem secinājumiem un nepamatotu politiskās nācības idejas kritiku. Laika gaitā ar šīm parādībām nācās sastapties itin bieži.

Konference "Politiskās nācības veidošanās process Baltijas valstīs" notika Rīgā 1996. gadā, un tajā piedalījās sociologi, politologi, valodnieki un citu nozaru zinātnieki

no Latvijas un daudzām citām valstīm. Konferencē piedalījās arī daudzi skolotāji no dažādām Latvijas pilsētām un novadiem, kā arī studenti, žurnālisti, augstskolu mācībspēki, valsts darbinieki, sabiedrisko organizāciju un etnisko minoritāšu pārstāvji. Šajā konferencē sevišķi akcentējām jautājumu par pilsonisko (valstisko) apziņu kā būtisku politiskās nācijas sastāvdaļu.

Pilsoņu valstiskā domāšana un valstiskā uzvedība liecina par viņu līdzdalības iespējām valsts un sabiedrības dzīvē. Valstiski izglītota un atbildīga pilsoņu rīcība sekmē sabiedrības sakārtotību demokrātijas apstākļos, nodrošinot visu līmeņu valsts varas funkcionēšanu atbilstoši pilsoņu kopīgajām interesēm. Citiem vārdiem sakot, valstiski atbildīga pilsoņu rīcība paredz vienotu pamatprincipu un morālo vērtību iedibināšanu valstī, tā veicina pilsoņu gatavību ievērot un no paaudzes uz paaudzi pārmantot pilsoņu kopuma un valsts pamatintereses.

Bez valstiskās (pilsoniskās) apziņas nav arī valstsnācijas. Protams, nekad nav tādas situācijas, ka kādas valsts pilsoņi būtu pilnībā novērsušies no līdzdalības savas valsts dzīvē. Tā nav arī Latvijā. Tomēr valstiskā apziņa un pilsoniskā līdzdalība var būt gan tieša, mērķtiecīga un rezultatīva, gan arī nejauša, vāja, neietekmīga. Ņemot vērā pilsoniskās apziņas nozīmi valstsnācijas struktūrā, šīs konferences materiāli tika izdoti atsevišķā grāmatā, un tajā tika akcentēti tieši pilsoniskās apziņas jautājumi.⁶

Piektā konference "Valsts etnopolitika virzībā uz pilsonisku sabiedrību" notika 1998. gadā, laikā, kad Latvijā pastiprināta uzmanība jau bija pievērsta sabiedrības integrācijas tematikai, turklāt uzmanību tai bija sākusi pievērst arī valdība. Turpmākā laika periodā interese par sabiedrības integrāciju ir arvien pieaugusi. Sabiedriskā doma pamazām sliecas uz sabiedrības integrācijas atbalsta pusi. Tas liecina ne vien to, ka Latvijā norisinās sabiedrības

integrācijas process, bet arī to, ka Latvijā attīstās un nostiprinās valstsnācija, proti, Latvijas tauta, kā tas formulēts Satversmē.

Atsauces

¹ Sk.: Demokrātizācija un nacionālās tiesības. — Rīga. — 1990, 107 lpp.

² *Zepa B.* Nācijas pašnoteikšanās un demokrātijas subjekti // Turpat. — 23. lpp.

³ Sk.: *Lindholm T.* Multi-ethnic societies and human rights: new challenges and new responses? // Latvijas Zinātņu akadēmijas vēstis. A. — 1993, Nr. 5 (550). — 18. lpp.

⁴ Nacionālā politika Baltijas valstīs (E. Vēbera un R. Kārklīņas red.). — Rīga, 1995. — 247 lpp.

⁵ Sk.: Politiskās nācijas veidošanās Latvijā // Latvijas Zinātņu akadēmijas vēstis. A. — 1995, Nr.11/(580/581), 38.–48.lpp.; *Dribins L.* Nācija — valsts — tauta // Diena, 27. 01. 95.; *Dribins L.* Veidojas pilsoniska kopība // Diena, 15. 02. 96.; *Dribins L.* Ceļā uz politisko nāciju // Diena, 15. 10. 96.; *Vēbers E.* Politiskā nācija Latvijas valstī. — PBLA Forums, 1995, Nr. 6. — 18.–20. lpp. u. c.

⁶ Sk.: Pilsoniskā apziņa. (E. Vēbera red.). — Rīga, 1998. — 320 lpp.

Elmārs Vēbers

Afterword

The material included in this book is based on the proceedings of the Conference on "The Tendency of State Ethnopolitics towards a Civic Society". The papers delivered at the conference have been recast into article form.

The international conference "The Tendency of State Ethnopolitics towards a Civic Society" took place in Riga, in October, 1998 with sociologist, political scientists, linguists and other reserchers from Latvia, Estonia, Lithuania, the United States, Russia, Ukraine, Israel, Ireland and Norway taking part. It was the fifth international conference organised by the Institute of Philosophy and Sociology regarding ethnopolitics.

The first conference organised by the Institute of Philosophy and Sociology (at that time the Institute of Philosophy and Law), called "Democracy and National Rights" took place in March of 1990. There the primary focus was on problems of human (individual) freedom, the relationship between human rights on the one hand and national freedom and national (group or collective) rights, among them the rights of nations to self-determination, on the other. At that time we were searching, in philosophical and political theory, as well as in the documents of international law, for answers to the questions of what the meaning of human rights — and of national rights — is, what their relationship consists of, and how human rights and national rights are applicable to the situation in Latvia.¹

National rights and their realisation in the spiritual and material welfare of the nation, the securing of the exis-

tence of the nation in time and space, was a politically actual question, because the independence of Latvia had not yet been renewed. National rights may be used to help form the basis for principles of independence and freedom, the idea that only an independent (free) nation is capable of ensuring the protection of its language and flourishing of its culture. Therefore the realisation of national rights is essential to nations, which are struggling for their national independence or which are uncertain of being able to secure their cultural values.

Already in 1990, there may be seen in Latvia a characteristic social idea, which has been maintained in the ensuing years. That is a tendency to separate and to an extent oppose national and human rights; moreover, Latvians tend (tended) to view national rights as primary, while other nationalities — human rights. That gives credence to the idea that Latvians are prepared to defend their national rights with undemocratic methods; as for themselves, other nationalities allow that ensuring human rights is attainable, even while rights to national self-determination are renounced. In truth, sociological studies already at that time determined the contrary nature of these tendencies, because they found that Latvians in comparison to non-Latvians at that time, were also more open to democratic change.²

The discussion concerning the problem of the interrelationship of human and national rights and the realisation of these rights in Latvia's circumstances continued at the subsequent conference ("Democracy and Ethnopolitics", Riga, 1992). That gave rise to a number of publications regarding this topic, but in the ensuing years, this topic was not further developed in Latvia. At this conference one other significant theme emerged. We started to pay attention to the national political (ethnopolitical) activities

of the state and their connection with the development of democracy in Latvia.

Ethnopolitics in Latvia are realised in association with Latvia's history and ethnodemographic characteristics. This policy has two interrelated directions, respectively: 1) activities, which promote Latvian ethnic identity — the strengthening of the Latvian language, culture and educational system; 2) actions, which support ethnic minorities, promoting the development of minority cultures and the preservation of other ethnic identities.

Among the many opinion and ideas that were presented at this conference, there was at least one which over the years has become ever more significant — the idea of the political nation.³

In 1994 we organised an extensive international conference, "Democracy and Ethnopolitics — Riga '94", in which persons invited from many states participated — from the United States, Canada, Norway, Lithuania, Estonia, Great Britain, Russia, Australia, the Netherlands and Slovenia. At this conference we concentrated on ethnic identity, language politics, basic principles of political citizenship, ethnic stratification, minority organisations, themes in an ethnopolitical international context. Particular attention was paid to national politics in the Baltic states, and subsequently the book "National Politics in the Baltic States" issued.⁴ In it are analysed the Russian problem in the Baltic states, the situation of ethnic minorities, the process of integration, the role of the nation state, ethnic stratification, human rights regarding language; also contained in it are sociological studies and statistical data concerning the ethnosituation in Latvia, Estonia and Lithuania.

Although at this conference the political nation was not yet much discussed, in preparing the book, a great deal of attention was paid to this theme. After the publication of

this book, discussion began about the political nation. In turn these discussions gave rise to debate about the idea of societal integration and the meaning of integration in Latvia.

In preparing for the fourth conference we performed careful preparatory work, formulating and popularising the political nation idea.⁵ Writings about this theme were published both before and after the conference. Public opinion began to be ever more concerned with the meaning of the unity of citizens and of society and how essential such unity is for the state. At this time Latvia's Russian publications also started to pay attention to the political nation and social integration concepts.

A wider share of the public gained insight into the political nation problem from publications in the mass media. Nevertheless in these publications, there could often be observed a present-day slant to the political nation problem, which testified to the author's weak theoretical background, stereotypical thinking, a tendency towards various exaggerations, one-sided conclusions and groundless criticism of the political nation concept.

The conference "The Process of the Development of the Political Nation in the Baltic States" took place in Riga in 1996 and sociologists, political scientists, linguists and specialists in other areas from Latvia and many other states took part. Many teachers from various cities and areas in Latvia also participated, as well as students, journalists, university staff, government officials, and representatives of non-government organisations, and ethnic minorities. At this conference particular emphasis was placed on the question of civic consciousness as a significant, integral part of the political nation. Having regard to the significance of civic consciousness in the structure of the political nation, the materials of this conference were

published in a separate book, in which questions concerning civic consciousness were accented.⁶

The conference at a time "The Tendency of State Ethnopolitics towards a Civic Society" took place at a time, when increased attention was being paid in Latvia to the theme of societal integration and, moreover, the government had also started to pay attention to it. In the ensuing period interest in societal integration has steadily increased. Social thought is gradually tending towards support on the side of societal integration. That testifies not only to the fact that the process of societal integration is gradually taking place in Latvia but also to the development and strengthening of a political nation within Latvia.

The articles published in this book demonstrate that similar processes are also taking place in other states. Notwithstanding that the ethnic, and accordingly the political, situation differs in each state, all of them are attempting to solve the problem of integration, language, education and culture involving minorities and immigrants so as to resolve ethnic disharmony and promote integration of society.

References

¹ *Demokratizācija un nacionālās tiesības* (Democratisation and National Rights), Rīga, 1990. — 107 pp.

² *Zepa B.* Nācijas pašnoteikšanās un demokrātijas subjekti (Self-Determination of Nations and the Individuals in a Democracy), *ibid.* — p. 23.

³ *Lindholm T.* Multi-ethnic Societies and Human Rights: New Challenges and New Responses? Proceedings of the Latvian Academy of Sciences, A — 1993 — Nr. 5 (550), p. 18.

⁴ Nacionālā politika Baltijas valstīs. (National politics in the Baltic States) E. Vēbers and R. Kārklina ed.), Rīga, 1995, 247 p.

⁵ Politiskās nācijas veidošanās Latvijā. (Development of the Political Nation in Latvia), Proceedings of the Latvian Academy of Sciences. A – 1995 – Nr. 11 (580/581) — pp. 38–48; *Dribins L.* Nācija – valsts – tauta. (Nation – state – people). “Diena”, Jan. 27, 1995; *Dribins L.* Veidojas pilsoniska kopība. (A Civic Community is Forming). “Diena”, Feb. 15, 1996; *Dribins L.* Ceļā uz politisku nāciju. (Towards the Political Nation). “Diena”, Oct. 15, 1996; *Vēbers E.* Politiskā nācija Latvijas valstī. (The Political Nation in the Latvian State). PBLA Forums. 1995. Nr.5., 18.–20. lpp.

⁶ Pilsoniskā apziņa. Civic Consciousness (E. Vēbers ed.), Rīga, 1998, 320 p.

APGĀDS
JUMAVA
PIEDĀVĀ

SĒRIJĀ
«CILVĒKS UN SABIEDRĪBA»

E. H. Eriksons

«Identitāte:
Jaunība un krīze»

H. G. Gadamers

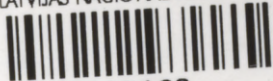
«Patiesība un metode»

E. Kaneti

«Masa un vara»

Izdevejs — apgāds «Jumava»,
Dzirnavu ielā 73, Rīgā LV 1011.
Reģ. apl. nr. 2 — 1012.
Iespiests a/s «Preses nams» tipogrāfijā,
Balasta dambī 3, Rīgā LV 1081.

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0300015168

OBLIGĀTAIS
EKSEMPLARS

3.95

2000-3

L 599

Sabiedrības integrācija un etnopolitika ir jēdzieni, kas strauji ienākuši mūsu dzīves apītē un kļuvuši par būtisku valsts iekšpolitikas sastāvdaļu pēc neatkarības atgūšanas.

Integrācija ir sarežģīts sabiedrības dzīves – valodas, izglītības, kultūras un etnisko minoritāšu – sakārtošanas process, kurā ievērojama vieta ir ierādīta pētniecībai un analītiskai domai. Šis izdevums dod iespēju iepazīt etnopolitiskus aspektus ne vien Latvijā, bet arī pārējās Baltijas valstīs, kā arī Ukrainā, Krievijā, Īrijā, Izraēlā, Norvēģijā.